

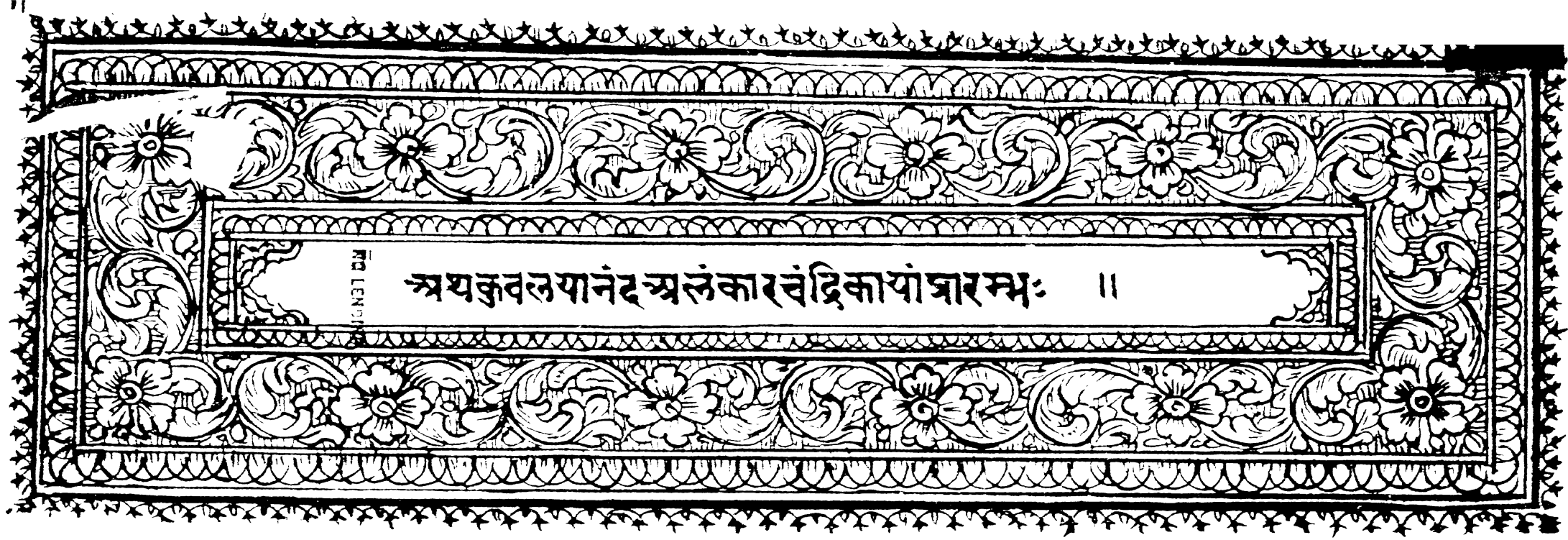

NO LENDING
NO LENDING

NO LENDING

S/D. 04918.
SCB.
1646 x.11.

NO LENDING

अथकुवलयानंदअलंकारचंद्रिकायांप्रारम्भः ॥

NO LENDING

NO LENDING

कुंटी-
चं

श्रीगणेशायनमः अनुचित्य महालक्ष्मी हरिलोचनचंद्रिकां कुर्वे कुवला वंदसदलंकारचंद्रिकां १ चिकीर्षिता विघ्नसिद्धयद्दृष्टदेवतां स्तोति अमरी
ति अत्र चरणमेव पंकजमिति मयूरव्यं सकादि समासाभ्रपणात्परिणामालंकारः चरणे आरोप्यमाणस्य पंकजस्यारोपविषयचरणात्मतापरिणतिविना
दुरितदूरीकरणक्रियार्थत्वासंभवात् परिणामः क्रियार्थं द्वेषयात्मनेतितत्त्वज्ञानात् नचपंकजमिवचरणमिति पूर्वपदार्थप्रधानउपमितसमास
एवास्त्विति शब्दं अमरीणां कवरोभारस्य केशपाशस्य संबन्धिनीसौगंध्यलोमात् तत्संस्पृश्याभ्रमरीतयामुखरीकृतमिति विशेषणस्यानुगुण्याभावा
त् तस्यपंकजगतत्वेनैव प्रसिद्धेरिति एतद्विशेषणावगतेन च पादयत्नेनाभिव्यज्यमाना गौरीविषयासुरांगनागतारतिः कविगतांतां पुष्पातीति प्रेपोलं

श्रीगणेशायनमः अमरीकवरोभारभ्रमरीमुखरीकृतं मूदूरीकरोतुदुरितं गौरीचरणपंकजम्
१ परस्परतपः संपत्कलायितपरस्परौ प्रपंचमातापितरौ प्राञ्चौजायापती स्तुमः ॥ २ ॥

कारोपिवोध्यः १ परस्परेति प्राञ्चौपुरातनौजायापती अथादुमामहेभ्वरौस्तुमः किंभूतौ प्रपंचस्य जीववर्गस्य मातापितरूपौ निरूपाधिकया अपत्वादि
तोपदेशत्वाच्च तथापरस्परसंबन्धिन्यास्तपः संपत्तेः फलवद्यच्चरिते परस्परस्वरूपं ययौस्तौ अत्रपरशब्दस्य क्रियाविनिमयविवक्षायां कर्मव्यतिहारे सर्व
नाम्नोद्देवाच्चेदिति वार्ति केन द्विर्भावः असमासवद्भावे पूर्वपदस्य स्फुपः सुर्वक्त्वद्वयनेन सुपुः स्वादेशे च परस्परशब्दव्युत्पत्तेः पार्वतीतपः समृद्धिफलायितः प
रमेभ्वरः परमेभ्वरतपः संपत्कलायिता च पार्वतीस्य यौलभ्यते तपः संपत्तेः अफलनिरतिशयान्दइतितदुपमया परस्परं परमप्रेमास्यदत्त्वं लक्षणः ऋंगारोव्यज्य
मानः सौभाग्यातिशयञ्जनमुखेन शिवयौर्भावप्रकर्षपर्यवस्यतीति सहृदयैराकलनीयम् मातापितरवितिरूपकाभ्यामुक्तोपमयोः संसृष्टिः परस्परं चोपमयोः फला

चित्तैकवचिक्तापुत्रेशलक्षणः सकाररतिदिकर

मप्रतिप्रति पादयिषितानामलंकाराणां व्युत्पत्तेः स्वतोऽपुरुषार्थतया फलत्वायोगानस्यारसास्वादौ पयिकत्वेन फलत्वं प्रेक्षावतां प्रकृतं यं यप्रवृत्तये सूचयितुं शृंग
ररसाधिदैवतश्रीरुष्णं प्रति रसास्वादानंदं प्रार्थयते उद्धृत्येति समुकुंदो मे मह्यं शश्वत् भवं शाश्वतिकं भग्नावरणतया सदा प्रकाशमानं श्रेयोविगलितवेद्योतरमान
दं रसो वै रस इति श्रुतेः रसपदाभिधेयं दिशतु ददात्तित्यर्थः यथा श्रुते मुक्तिप्रार्थनायाः प्रकृतेः संगत्यापत्तेः सकः योधन्यैर्महामहिमपुण्यशालिभिर्नारदादिमुनि
भिर्योगकया योगकौशलेन हृदपात्रस्य उरसो मध्यवर्तिनो हृदयपुंडरीकस्थकोशमुकुलं अधोमुखतया विद्यमानं उद्धृत्य रेचकपाणायामे नोर्ध्वमुखकृत्वा त्रिगद
हृकाले यथारुचियथेच्छं गृह्यमाणो पिरामकृष्णाय भिमतमूर्तिध्यानमोचरो क्रियमाणो पियरितः पूर्णरूपमस्य तथाभूतोऽपरिच्छिन्नब्रह्मरूपः अविरतं निरंतरं मु
क्तिदशायां स्फुरति प्रकाशते इति विरोधालंकारः औपासनिकरूपस्य कल्पितत्वेन च तत्परिहारः अथवा योगिभिरप्यर्चित्यस्वरूप इति माहात्म्यातिशयवर्णनं अ
त्र योगिगत भगवद्विषय करति भावस्य कविगतं तं प्रत्यंगतं या प्रेयो लंकारः ३ विकीर्षितस्य ग्रंथस्य प्रयोजनाभिधेये प्रदर्शयति अलंकारे ध्विति एतच्चोभयान्न
उद्धृत्य योगकलया हृदयात्रकोशं ग्रन्थैश्चिरादपियथारुचि गृह्यमाणः यः प्रस्फुरत्यविरतं परिपूर्णरूपः श्रेयः समेदिशतु शाश्वतिकं मुकुं
दः ३ अलंकारेषु बालानामवगाहनसिद्धये ललितः क्रियते तेषां लक्ष्यलक्षणसंग्रहः ४ येषां चंद्रालोके दृश्यंते लक्ष्यलक्षणश्लोकाः प्रायस्तस्य
वतेषामितरेषां लभिनवाविरच्यंते ५ अलंकारेषु अर्थालंकारेषु पमादिषु विषये बालानामव्युत्पन्नानां तेषु वगाहनस्य व्युत्पत्तेः सिद्धयदस्यर्थः तेषां ये
लक्ष्यलक्षणे तयोः संग्रह इति नित्यमापेक्षत्वात्समासः लक्ष्यमुदाहरणं अलंकारत्वं च रसादिभिन्नव्यंग्यभिन्नत्वे सति शब्दार्थान्तरनिष्ठाया विषयितासंबंधवच्छिन्ना
चमत्कृतिजनकता वच्छेदकता तदवच्छेदकत्वं अनुप्रासादिविदिष्टशब्दज्ञानाद्युपमादिविदिष्टार्थज्ञानाच्च चमत्कारोदयातेषु लक्षणसमन्वयः शब्दार्थयोर्ज्ञान
मिश्चमत्कृतिजनकता यो विषयितया वच्छेदकत्वेन तद्विशेषणोभूतानुप्रासोपमादेस्तन्निशावच्छेदकता वच्छेदकत्वात् रसवदायलंकारसंग्रहो व्यंग्योपमादिवा
रणा यच्च भेदद्वयगर्भसत्सतोपादानं ४ परकीयग्रंथापहारशंका निरासायाह येषामिति येषामलंकाराणां चंद्रालोके चंद्रालोकार्थग्रंथे त एवेत्यनेतरं लिख्यं तद
तिशेषः तत्र स्थितानां मपिकेषां चिदले स्वनात्प्राय इत्युक्तं यथाऽनंतरश्लोकस्योत्तरार्थं तत्रैवं दृश्यते हृदये लेखनीरुच्चैस्तच्चंगिस्तनयोरिवेति स्वयं त्वन्यदेव विराच

कृ. टी.
चं०
२

सप्रत्ययस्त्वंकारेणुनिरूपणीयेषु बहुलालंकारघटकतया मुप्रसिद्धतया च प्रथममुपमालंकारं लक्षयति उपमेति अयंचलस्य निर्देशः शेषं लक्षणं सादृश्यलक्ष्मीश्वमत्क
तिजनकता तद्विशिष्टसादृश्यमिति यावत् धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् लक्षणं व्याचष्टे यत्रेति यत्र काव्ये वृत्तित्वं सप्तम्यर्थः तच्च शक्तिलक्षणा न्यतरं सहकारणबोध
कत्वसंबन्धेन उपमानमधिकगुणं च द्वादि उपमेयवर्ण्यमानं कामिनीवदनादि सत्सदयः काव्यभावनापरिपक्वबुद्धिः व्यंग्यस्य मर्यादाप्रतीतिनियमरूपा यया सा
व्यजनेत्यर्थः अत्र चोपमानोपमेययोरिति स्वरूपकथनेन तु लक्षणांतरं ते आदर्शनीयाभावात् आत्माश्रयापादकत्वाच्च उपमानत्वोपमेयत्वयोरूपमाघटितत्वा
त् एतच्चाप्येकीभविष्यति इत्यंचालंकारत्वे सति सादृश्यत्वमुपमालंकारलक्षणबोधं एवमप्यधिकारप्राप्तमलंकारत्वविशेषणबोधं हंसीत्यादि अत्र ता
वदिवायं सादृश्येनिरूपितत्वसंसर्गेण हंस्यादेरन्वयः सादृश्यस्य प्रयोजकत्वसंसर्गेण स्वर्गगावगाहनाश्रयत्वरूपे साधारणधर्मतस्य च स्वरूपसंबन्धेन कीर्तौ सा
दृश्यस्य निपातार्थतया नामार्थं प्रति साक्षात्संबन्धेन विशेष्यत्वे विशेषणत्वे च बाधकाभावात् तथा च हंसीनिरूपितसादृश्यप्रयोजकस्वर्गगाकर्मकावगाहना
उपमायत्र सादृश्यलक्ष्मीरुत्सृज्यते इत्योः हंसीवकृष्णते कीर्तिः स्वर्गगावगाहते इत्यत्रोपमानोपमेययोः सत्सदयत्सदयत्सदाह्लादक
त्वेन चारुसादृश्यमुद्भूततयोत्सृज्यते व्यंग्यमर्यादाविना स्पष्टप्रकाशते तत्रोपमालंकारः हंसीवेत्पुदाहरणं ॥ ६ ॥ ११

अयत्नवती कीर्तिरिति बोधः नचैवं स्वर्गगावगाहनमिव शब्दश्चेत्साद्यग्रिमग्रंथे धात्वर्थस्य समानधर्मत्वात्किं विरुद्धेति वाच्यं तदाश्रयत्वस्य समानधर्मत्वे तस्य तद्यत्वात्
स्योचित्यायातत्वेन विरोधाभावात् तथा सनितत्रैव कुतौ न सादृश्यान्वय इति चेत् न धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंसर्गेण शाब्दबोधेति ॥
शेष्यतया विभक्त्यर्थोपस्थिते हेतुत्वात् नच निपातार्थमिन्नवृत्तित्वेन प्रकारता विशेषणीयेति वाच्यं घटो न पश्यतीत्यादौ घटाद्यन्विताभावस्वकर्मतासंसर्गेण द
र्शनेन च यापतेः यदितु धात्वर्थे पितात्यर्थवशात्सादृश्यान्वयानुभवसिद्धसदा धात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंबन्धेनान्वयबुद्धिप्रतिनञ्जन्योप
स्थितेः प्रतिबंधकत्वमात्रं परिकल्प्य घटो न पश्यतीत्यादौ पूर्वोक्तान्वयबोधेनिराकरणा यदिति दिक् एवमरविंदमिव सुंदरवदनमित्यादावरविंदादिनिरूपित
सादृश्यस्य प्रयोजकतासंसर्गेण सुंदरपदार्थैकदेशेपिसुंदरत्वेऽनुभववलादन्वयस्तद्विशिष्टस्य चाभेदेन मुखे दौ ॥ ११

दृश्ये चारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकसौंदर्यवदभिन्नवदनमित्यन्वयबोधः अरविंदसुंदरमिति समासेत्वरविंदपदेन अरविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकं लक्ष्य
 ते तच्चाभेदेनपदाथेकदेशे सौंदर्ये न्वेति एवं चारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकाभिन्नसौंदर्यवदभिन्नवदनमित्यन्वयबोधः एकदेशान्वयायोगादरविंदपदमे
 वलक्षणायासर्वार्थबोधकं सुंदरपदं ततात्पर्यग्राहकमित्येके अरविंदमिववदनमित्यत्रारविंदनिरूपितसादृश्यवद्वदनमितिबोधः सादृश्यस्यनिपातार्थतयाभ
 देननामार्थान्वयेबाधकाभावात् अरविंदमिवभातोत्प्रभातेर्ज्ञानार्थकत्वेऽरविंदे पदस्य अरविंद निरूपितसादृश्यप्रकारकज्ञानविषये लक्षणात्तस्यचाभेदेन
 मुखादावन्वयः शेषतात्पर्यग्राहकं पूर्वोक्तदिशावासादृश्यस्यैवप्रकारितासं सर्गेणधात्वर्थेन्वयः अत्रैवसौंदर्येणेतिधर्मोपादानेत्तौयार्थस्यप्रयोज्यत्वस्यसादृश्य
 चयात्सौंदर्यप्रयोज्यारविंदनिरूपितसादृश्यप्रकारकज्ञानविषयइतिबोधः आद्यकल्पेतु अरविंदपदमेवसर्वार्थबोधकमितरत्तात्पर्यग्राहकमितिध्वेयं इयंच

इयंच पूर्णोपमेत्युच्यते हंसीकीर्तिः स्वर्गगावगाहनमिवशब्दश्चेत्येतेषामुपमानोपमेय
 साधारणधर्मोपमावाचकानांचतुर्णामप्युपादानात् ॥

सादृश्यस्यपदार्थोत्तरत्वमतेशाब्दबोधरोतिरुपरिज्ञातस्यसमानधर्मरूपत्वेतुचंद्रइवमुखमित्यादौचंद्रइतिधर्मवन्मुखमितिबोधः अत्रैवाद्वादकमिति सप्रतनु
 धर्मोपादाने इद्वार्थस्यधर्मस्याह्लादकत्वेपदार्थेकदेशेऽन्वयः तदसहिष्णुतापातुचंद्रमिष्टाह्लादकत्ववति आह्लादकपदस्यलक्षणाचंद्रादियेदेनात्पर्यग्राहकं
 इदंशमित्यत्राप्येकदेशेसादृश्येचंद्रान्वयः ससंबधिकत्वात् सदृशापदेवाचंद्रसादृश्यविशिष्टेलाक्षणिकं अत्रैवाह्लादकत्वेनेत्युक्तावभेदस्तृतीयार्थस्तस्यचसदृशाप
 दार्थेकदेशेधर्मन्वयस्तथाचाह्लादकत्वाभिन्नचंद्रइतिधर्मवदभिन्नमुखमितिबोधः सदृशापदमेववासर्वार्थबोधकमि तरतात्पर्यग्राहकमित्येवंविधाअन्वयसरणि
 श्रेणयस्तत्रतत्रशब्दमुत्पत्तिनिपुणेरनुसंधेयाइत्यलंप्रसक्तपुप्रसक्तपरिचितनेन ई पूर्णोपमेतीत्यनेनरमालंकारिकैरितिप्रथमीय तत्त्वचदिशेषतउपातशब्दश
 क्तिप्रतिपादितोपमानोपमेयकत्वेसतिविशेषतः शब्दोपातसमानधर्मकत्वेसतिविशेषतः अनिरूढशब्दगम्यत्वे सादृश्यप्रकारकज्ञानविषयउपमानतु प्राजासिद्धरूपं

धर्मोपमावाचकानांचतुर्णामप्युपादानात्

कुं-दी
चं-
३

उपमेयत्वात् सायां स्मरवधूयंतीत्यादावात्मन उपमेयस्याध्याहृतेनात्मानमिति शब्देन को वनादुपातेति शब्दविशेषण इत्युपायान्तरात् नाना शीघ्रं इत्युपाय
 स्पसदृशानदृश्यतद्व्येव विधायां लुप्तोपमानायामुपमानस्य च सदृशपदोपातत्वाद् विशेषत इति उपमेयोपमानतावच्छेदकरूपेणेत्यर्थः धर्मलुप्त्यायामप्यु
 पमावाचकेन सामान्यतो धर्मस्योपातत्वाद् विशेषत इति उपमाप्रयोजकतावच्छेदकरूपेणेत्यर्थः वाचकलुप्त्यायामपिलक्षणयोपमानादिपदेनोपमावगा
 मात्तद्वारणाय विशेषतः स्वनिरूढेति उपमायांचनिरूढा इव वद्व्याययाशब्दादत्याद्यभिसुक्तोक्तिसंगृहीता इवादयः अत्र निपातरूपस्य वादेरुपसर्गव
 त्घोतकत्वमेव कथमन्यथाशरैरुसैरिवोदो व्यानुद्धरिष्यन् रसानिवेत्यादावुच्चादिपदोत्तरत्तीयादिसंगतिः उच्चादेरुद्धरणक्रियाप्रत्यकरणत्वात् इवो
 र्यसादृश्यान्वयित्वे नुकरणीभूतशरविशेषणत्वाभावाच्च घोतकत्वेतूच्चादिपदस्योस्वसदृशपरतयोस्वसदृशैः शरैरिति शरविशेषणत्वेन तृतीयादि स
 गतिरिति वैष्याकरणमतंतुनादरणीयं उपास्यते गुरुरित्यादौ धात्वर्थोऽनक्रियापात्रकर्मकतया कर्मलंकारानुपपत्तिरूपवाचकस्योपसर्गवाचकतयामि
 वेवादिवाचकतयामभावेन दृष्टान्तवैषम्यसास्युत्त्वात् विशेषणविशेष्ययोः समानविभक्तिकतायां विशेष्येणसद्वैकार्थभवेद्यत्र विशेषणं तत्रलिंगादयः
 प्रायोविशेष्य स्याद्विशेषणइत्यनुशासनस्योपमानोपमेययोरपितस्यां लिंगसंख्याविभेदेपि उपमानोपमेयप्रता विभक्तिः पुनरेकैव उपमानोपमेययोरित्य
 नुशासनस्य सत्त्वेनोपमानपदोत्तरत्तीयादेः साधुत्वार्थतयोपपत्तेश्चतस्माद्वाचकत्वमेवेवादीनां युक्तंचैतत् अन्यथासकलालंकारिकसंमतस्यैव शब्दप्र
 योगेश्चोतीत्वस्य दत्तजलांजलित्वायनेः रूढिप्रयोजनयोरन्यतरस्याभावेन च द्रादिपदेन च द्रसदृशलक्षणायां निषिद्धलाक्षणिकत्वरूपनेपार्थत्वदोषा
 पत्तेश्च अपि च द्रवादेर्योतकत्वनेच द्रादेरुपमानस्य पदार्थैकदेशतया तत्र साधारणधर्मान्वयानुपपत्तिरिति दिक् उपमानेत्यादि उपमानत्वं चोपमानिरू
 पकत्वेन विवक्षितत्वं तदाश्रयत्वेन विवक्षितत्वं चोपमेयत्वं साधारणत्वं च धर्मस्वारसिकमौपचारिकं विव प्रतिविं वभावकृतं श्लेषकृतं वस्तुप्रतिवस्तुभा
 वेन समासभेदाश्रयणेनेत्यनेकधा चित्रमौमासायां प्रपंचितं तत्र स्वर्गगावगाहनस्य तथात्वमौपचारिकं कीर्तितस्य स्वारसिकत्वाभावात् उपादानादिति वाच
 कस्योपादानं निर्देशः इतरेषां तु शब्देन प्रतिपादनं तदिति चिंतनीयं ई

साधारण्यप्रकारविशेषोपदर्शनायोदाहरणांतरमाह यथावेति गुणदोषाविति गुणदोषावर्थात्परस्य गृह्णन्जानन्बुधः पंडितः पूर्वं पूर्वनिर्दिष्टं गुणं शि
 रसाश्लाघते आदौ लिखितेन शिरसा अभिनेदयति परंपरतो निर्दिष्टं दोषं कंठे नियच्छति निरुणद्धि वाचा कंठात् वहिर्नोद्घाटयतीत्यर्थः कद्वदं दुस्वैडौ च
 द्रगरले गृह्णन्नुपादाने ईश्वरो हर इव सोपि हि पूर्वं चंद्रशिरसाश्लाघते तत्पूर्वकं धारयति परंचगरलं कंठे नियच्छति स्थापयतीति श्वेडस्तु गरलं विषमित्यमरः
 ७ शं कते अत्र यद्यपीति साधारण्यत्वेनाभिमतो धर्मः गृह्णन् शिरसाश्लाघते पूर्वमित्यादिनोक्तो यद्यपि नैकोन साधारण्य इति योजना गृह्णन् त्रित्यादिनोक्त
 एकोपि धर्मः साधारणेनेति वा यथाश्रुते साधारण्यस्य साधारण्यत्वाभावोक्तेरसंगतत्वापत्तेः साधारण्याभावे हेतुः उपमान इत्यारभ्य इति भेदादित्येतेनोक्तः

यथावा गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निदुश्चेडाविवेश्वरः शिरसाश्लाघते पूर्वं परं कंठे नियच्छति ७ अत्र यद्यपि उपमानोपमेययोर्नैकः सा
 धारण्यो धर्मः उपमाने ईश्वरे चंद्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य चंद्रस्य शिरसाश्लाघनं वह्नं उत्तरस्य गरलस्य कंठे नियमनं
 संस्थापनं उपमेये बुधे गुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसाश्लाघने शिरः कंठेनाभिनेदनं उत्तरस्य दोषस्य कंठे निय
 मनं कंठादुपरिवाचा अनुद्घाटनमिति भेदात् तथापि चंद्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च विव प्रतिविंबभावेनाभेदादुपादानज्ञानादीनां गृह्णन्नि
 त्येकशब्दोपादानेनाभेदाध्यवसायाच्च साधारण्यधर्मतेति पूर्वस्माद्विशेषः ॥

समापते तथापीति वस्तुगत्या साधारण्याभावेपीत्यर्थः चंद्रगरलयो
 रित्यादियथाक्रमं चंद्रगुणयोर्गरलदोषयोश्चेत्यर्थः विंबप्रतिविंबभावेन प्रतीयमानसाहृषयो रूपमानोपमेयधर्मयोर्भिन्नशब्दोपातत्वरूपेण अभेदात् अभेदा
 ध्यवसायात् एतच्च साधारण्यधर्मतेत्यनेनान्विते ज्ञानादीनां शिरसावहनाभिनेदनयोः कंठस्थापनं तद्वहिरनुद्घाटनयोश्च संग्रहः गृह्णन् त्रित्यादीनां दि
 नाच शिरसाश्लाघते कंठे नियच्छतीत्यनयोः संग्रहः अभेदाध्यवसायादित्येति अभेदस्याध्यवसायादाहार्यनिश्चयादित्यर्थः साधारण्यधर्मतेति साधारण्य
 धर्मत्वाभिमानविषयतेतीत्यर्थः पूर्वस्यात्पूर्वोदाहरणात् इति विशेष इत्येव न चैवं साध्यं प्रतीत्युपादानेनैव स्तुतस्तुतस्तदभावात्कथमुपमालक्षणसमन्व
 यनविनामः उपकारनिमित्तमेव न च यथासाधारण्यत्वाभावे साधारण्यधर्मत्वस्यैवोपमालक्षणत्वमित्यभिप्रायादिति

कुं हा
०
४

लाकावव प्रातावव नावव्यपदेशस्य गजनजलाशयादिगत चंद्रादि। वैषयतया प्रसिद्धे। सारं कृते। एतेषां शक्यामाह वस्तुतइत्यादि अभिन्नयोः तथा
प्यवसितयोः पृथगिति भिन्नशब्देनेत्यर्थः विवप्रतिविवभावइति विवप्रतिविवभावपदवाच्यमित्यर्थः तत्र च द्वि गौरी तइत्यर्थः पूर्णत्वा मुपमनादिसमग्रता
नियमप्रसिद्धे स्तद्विपरीतायां लुप्तोपमायां सर्वलोपनियमांशानि रसायलक्षणपूर्वकेतो विभजते वर्णस्य विना चकारोदाशब्दार्थे तदनंतरं च लोपे इत्याद्याः
हार्पे एवं च तरेतरयोगाविवक्षया वर्णस्योपमानस्य धर्मस्योपमावाचकस्वलोपे अन्वतमानुपादाने लुप्तोपमा साच एकद्विअनुपादानैरष्टधा भिन्नेति पूर्वापर
वस्तुतो भिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादाने विवप्रतिविवभावइति आलंकारिकसमयः वर्णोपमा
नधर्माणामुपमावाचकस्य च एकद्विअनुपादानैर्भिन्नाल्लुप्तोपमाष्टधा ८ तडिद्वौरीदुनुत्यास्याकर्षरतीदृशोर्ममः कात्यास्वरवधूपंतीदृ
शानन्वीरहोमया ९ यत्तयामेलनेतत्रलाभोमेयश्चतद्वतेः तदेतत्काकतालीपमवितर्कितसंभवे १० उपमेयादीनां चतुर्णां मध्ये एकसह
योस्त्रयाणां वा प्रतिपादकशब्दाभावेन लुप्तोपमेसुच्यते साचाष्टधायथा वाचकलुप्ता १ धर्मलुप्ता २ धर्मवाचकलुप्ता ३ वाचकोपमेय
लुप्ता ४ उपमानलुप्ता ५ वाचकोपमानलुप्ता ६ धर्मोपमानलुप्ता ७ धर्मोपमानवाचकलुप्ता चेति ८ तत्रोपमानलोपरहिताश्चत्वारोभे
दास्तडिद्वौरीत्यादिश्लोकेन प्रदर्शिताः तद्वतोभेदाउतरश्लोकेन दर्शिताः तत्र तडिद्वौरीत्यत्र वाचकलोपस्तडिद्विगौरीत्यर्थे उपमानानिसा
मान्यवचनैरिति समासविधायकशास्त्रकृतः इंदुनुत्यास्येत्यत्र धर्मलोपः सत्वेद्विकः नशास्त्रकृतः कात्याइंदुनुत्यास्येत्यपि वक्तुं शक्यतात्

भ्यामुक्तं भवति ८ तडिद्विगौरीत्यादिहरणानि अर्थतो व्याचष्टे उपमेयादीनामिति वस्तुतो लाघवात् पूर्णाभिन्नत्वं लक्षणयोध्यं लक्षणवाक्यगतं कममुपेक्ष्योदाहर
णकमानुसारेण विभागे दर्शयति यथेसादिवाचकलुप्तेति वाचकत्वे चात्रानुपूर्वो विशेषवतयोपमावोधने निरूढत्वं तत्र शक्त्या निरूढलक्षणया वा तत्राश्रमिवादे
द्वितीयेदुमुह्यदादेरिति तदभावात् तडिद्वौरीत्यादौ वाचकलोपः समासानुशासनेन निरूढलक्षणवाचकनेपि अनुपूर्वो विशेषवतथाशब्दविशेषस्य तदवोधनात् शास्त्र

विशेषपयुक्तइत्यर्थः

कर्पूरनीसत्रेति अत्र सर्वप्रतिपदिकेभ्यः क्विपवावक्तव्य इत्यनेन विहितः क्विप्लुसोपि स्मर्यमाणो धर्ममात्ररूपं आचारं बोधयति कर्पूरपदं च लक्षणया कर्पूरसादृश्यतस्य चातिरिक्तत्वे पूर्ववत्प्रयोजकतासंसर्गेणाचारेन्वयो धर्मरूपत्वे त्वभेदेन वस्तुतस्तु क्विप्लोपाप्रतिसंधानेपि तथा बोधात् कर्पूरदिशब्दा एव कर्पूरदिशब्दादृश्यप्रयोजकभिन्नतत्सादृश्याभिन्नेवाचारं लक्षयेतीति युक्तं ननु वाचकस्येवादेरनुयादानात्त्रोपोयुक्तः साधारणधर्मस्यत्वाचाररूपस्य क्विप्लोपात्तया कथं लोपलनाहर्कर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थस्य क्विपइति कर्पूरस्येवेतीति वार्थवतिः अनंदात्मकः जनकतासंबन्धेन वस्तुगत्वा अनंदस्वरूपोय आचारस्तद्वोधकस्येत्यर्थः ननु क्विप्लोपाज्ञानेप्याचारप्रतीतिः कर्पूरदिपदानामेव तद्बोधकत्वपक्षे कथं धर्मलोपः संगमनीयइति चेत् अत्र प्राञ्चः एवमपि तद्वाचकतया विहितस्य क्विप्लोपात्त्रोपव्यपदेशः अतएवात्र समानार्थकः क्वचनोपात्तः तस्यालुप्तत्वादिसाहुः नव्यास्तु धर्ममात्ररूपस्याचारस्यापादानेपि अनंदत्वादिना विशेष

कर्पूरंतीत्यत्र धर्मं वाचकलोपः कर्पूरमिवाचरंतीत्यर्थे विहितस्य कर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थकस्य क्विपइव शब्देन सहलोपात् अत्र धर्मलोपगेच्छिकः नयनयोगेन दात्मकतया कर्पूरंतीति तदुपादानस्यापि संभवादिति कांस्यास्मरवधूयंतीत्यत्र वाचकोपमेयलोपः अत्र कांत्येति विशेषणसामर्थ्यात्स्वात्मानं कामवधूमिवाचरंतीत्यर्थस्य गम्यमानतया स्वात्मन उपमेयस्य सहोपमावाचकेनानुपादानात् सत्वेच्छिकः स्वात्मानं स्मरवधूयंतीत्युपमेयोपादानस्यापि संभवात्

रूपेणानुपादानाद्धर्मलोपोयुक्त एव अन्यथादं दुतुल्यास्येत्यादेर्धर्मलुप्तोदाहरणस्यासंगतत्वापत्तेः नचैवं क्वजादावपि धर्मलुप्तास्यादिति वाचं इष्टापत्तेरि साहुस्मरवधूयंतीति ननूपमानादाचारइतिकर्मभूतादुपमानादाचारेक्यचोविधानात्स्मरवधूरतीमिवाचरंतीत्यवगमेष्यात्मानमन्यावेति कथं निर्णयस्तत्राह विशेषेति रत्यनुरूपाचरणस्य कान्तिकरणकत्वरूपविशेषणसामर्थ्यादित्यर्थः कांतेः स्वरसतः स्वीयत्वावगमादिति भावः नचात्मन उपमेयस्य तन्वीपदेनोपादानात्कथं लोपइति वाच्यं तस्याद्वितीयात्ततया कर्मभूतोपमेयासमर्पकत्वात् आत्मानमित्यध्याहते नैव तद्बोधात् अत्र च स्मरवधूपदेन स्मरवधूसदृश्यं लक्ष्यते तस्य च प्रयोजकत्वसंसर्गेणाभेदेन वाः चारेन्वयः तथा च स्मरवधूसदृश्याभिन्न आत्मकर्मकोय आचारस्तदाश्रयस्तान्वाति बोधः ॥

कुं १०
३०
४

लक्षावव प्रातावव नावव्यपदेशस्य गयनजलाशयादिगतचंद्रादिविषयतया प्रसिद्धेनाप्युक्ते तदुपदेशादुक्तशंकायामाह वस्तुतइत्यादि अभिन्नयोः तथा
ध्वसितयोः पृथोगति भिन्नशब्देनेत्यर्थः विवप्रतिविवभावइति विवप्रतिविवभावपदवाच्यमित्यर्थः तत्रयदिति संकेतइत्यर्थः पूर्णश्चामुपमनादिसमग्रतात
नियमप्रसिद्धेस्तद्विपरीता योस्तुप्रोपमायांसर्वलोपनियमांशानिरासावलक्षणपूर्वकंतांविभजतवर्णस्यहिना चकारोदाशब्दार्थे तदनंतरंवलौपेइत्याधा
हार्ये एवंचेतरतरयोगाविवक्षयावर्णस्योपमानस्यधर्मस्योपमावाचकस्ववालौपे अन्वतमानुपादानेलुप्रोपमा साचएकद्विअनुपादानैरष्टधा भिन्नेति पूर्वापर

वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादाने विवप्रतिविवभावइति आलंकारिकसमयः वर्णेषाम्
नधर्माणामुपमावाचकस्यच एकद्विअनुपादानैर्भिन्नालप्रोपमाष्टधा ८ तडिद्वौरीदुनुत्यास्याकर्षरतीदृशोर्ममःकात्यास्परवधूपतीह
शान्तीरहोमया ९ यत्तयामेलनेतत्रलाभोमेयश्चतइतेः तदेतत्काकतालोपमवितर्कितसंभवं १० उपमेयादीनांचतुरांमध्ये एकस्यह
योस्त्रयाणांवाप्रतिपादकशब्दाभावेनलप्रोपमेस्युच्यते साचाष्टधायथावाचकलुप्रा १ धर्मलुप्रा २ धर्मवाचकलुप्रा ३ वाचकोपमेय
लुप्रा ४ उपमानलुप्रा ५ वाचकोपमानलुप्रा ६ धर्मापमानलुप्रा ७ धर्मापमानवाचकलुप्राचेति ८ नत्रोपमानलोपरहिताश्चत्वारोभे
दास्तडिद्वौरीत्यादिश्लोकेनप्रदर्शिताः तद्वतोभेदाउतरश्लोकेनदर्शिताः तत्रतडिद्वौरीत्यत्रवाचकलोपस्तडिद्विगौरीत्यर्थे उपमानानिसा
मान्यवचनेरिति समासविधायकशास्त्रकृतः इंदुनुत्यास्येतत्रधर्मलोपः सत्त्वैद्विकानशास्त्रकृतः कात्याइंदुनुत्यास्येत्यपि वक्तुंशक्यतात्

भ्यामुक्तंभवति ८ तडिद्विगौरीत्युदाहरणानि अर्थतो व्याचष्टे उपमेयादीनामिति वस्तुतोलाघवात्पूर्णाभिन्नत्वंलक्षणयोध्यं लक्षणवाक्यगतं कममुपेक्षोदाहर
णकमानुसारेणविभागेदर्शयति यथेसादिवाचकलुप्रेति वाचकत्वेचात्रानुपूर्वो विशेषवतयोपमाबोधनेनिरूढत्वं तच्च शक्त्यानिरूढलक्षणयावा तत्रायमिवादे
द्वितीयेदुमुह्यदादेरिति तदभावात्तडिद्वौरीत्यादौवाचकलोपः समासानुशासनेन निरूढलक्षणावगनेपिअनुपूर्वो विशेषवतयाशब्दविशेषस्यतदबोधनात् शास्त्र

शास्त्रपयुक्तइत्यर्थः

कर्पूरनीसत्रेति अत्र सर्वप्रतिपदिकेभ्यः क्विप्वावक्तव्य इत्यनेन विहितः क्विप्लुसोपि स्मर्यमाणो धर्ममात्ररूपं आचारं बोधयति कर्पूरपदं च लक्षणया कर्पूरसादृश्यं तस्य चातिरिक्तत्वे पूर्ववत्प्रयोजकतासंसर्गेणाचारेण यो धर्मरूपत्वे त्वभेदेन वस्तुतस्तु क्विप्लोपाप्रतिसंधानेपि तथा बोधात् कर्पूरदिशब्दा एव कर्पूरदि सादृश्यप्रयोजकाभिन्ने तत्सादृश्याभिन्ने वाचरं लक्षयेतीति युक्तं ननु वाचकस्येवादेरनुपादानात्त्रोपोयुक्तः साधारणधर्मस्यत्वाचाररूपस्य क्विबुपाततया कथं लोपस्तत्राह कर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थस्य क्विपइति कर्पूरस्येवेतीति वार्थवतिः आनंदात्मकः जनकतासंबन्धेन वस्तुगत्या आनंदस्वरूपो य आचारस्तद्वोधकस्येत्यर्थः ननु क्विप्लोपाज्ञानेप्याचारप्रतीतिः कर्पूरदिपदानामेव तद्वोधकत्वपक्षे कथं धर्मलोपः संगमनीय इति चेत् अत्र प्राञ्चः एवमपि तद्वाचकतया विहितस्य क्विपोलोपात्त्रोपव्यपदेशः अतएवात्र समानार्थकः क्वचनोपातः तस्यालुप्तत्वादित्याहुः नव्यास्तु धर्ममात्ररूपस्याचारस्योपादानेपि आनंदत्वादिना विशेष

कर्पूरंतीत्यत्र धर्मं वाचकलोपः कर्पूरमिवाचरंतीत्यर्थे विहितस्य कर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थकस्य क्विपइव शब्देन सहलोपात् अत्र धर्मलोप ऐच्छिकः नयनयोगानंदात्मकतया कर्पूरंतीति तदुपादानस्यापि संभवादिति कांत्यास्मरवधूयंतीत्यत्र वाचकोपमेयलोपः अत्र कांत्येति विशेषणसामर्थ्यात्स्वात्मानं कामवधूमिवाचरंतीत्यर्थस्य गम्यमानतया स्वात्मन उपमेयस्य सहोपमावाचकेनानुपादानात् सत्त्वैच्छिकः स्वात्मानं स्मरवधूयंतीत्युपमेयोपादानस्यापि संभवात्

रूपेणानुपादानाद्धर्मलोपोयुक्त एव अन्यथाहं दुतुल्यास्येत्यादेर्धर्मलुप्तोदाहरणस्यासंगतत्वापत्तेः नचैवं क्यजादावपि धर्मलुप्तास्यादिति वाच्यं इष्टापत्तेरि साहुस्मरवधूयंतीतात्रेति ननु प्रमानादाचारइतिकर्मभूतादुपमानादाचारेक्यचोविधानात्स्मरवधूरंतीमिवाचरंतीत्यवगमेय्यात्मानमन्यांवेति कथं निर्णयस्तत्राह विशेषणेति रत्वनुरूपान्तरणस्य कांतिकरणकत्वरूपविशेषणसामर्थ्यादित्यर्थः कांतेः स्वरसतः स्वीयत्वावगमादिति भावः नचात्मन उपमेयस्य तन्वीपदेनोपादानात्कथं लोपइति वाच्यं तस्याद्वितीयात्मतया कर्मभूतोपमेयासमर्पकत्वात् आत्मानमित्यध्याहृते नैव तद्वोधात् अत्र च स्मरवधूपदेन स्मरवधूसादृश्यं लक्ष्यते तस्य च प्रयोजकत्वसंसर्गेणाभेदेन वाचारेण यः तथा च स्मरवधूसादृश्याभिन्न आत्मकर्मकोप आचारस्तदाश्रयस्तान्वाति बोधः ॥

कु. टी.
चं.
५

काकतालीयेति वृत्तिविषये समासविषये ज्ञापकादिति इवार्थसमासाभावेतद्विषयादित्यनेनेवार्थविषयसमासानुवादेऽनुपपन्नस्तत्रज्ञापकइत्यर्थः उभयत्र
काकागमनतालपतनयोः उपमेयमित्यनेतरंक्रमेणेति शेषः तेनेति काकतालसमवेतक्रियापरयोः काकतालपदयोरेवार्थसमासेनेत्यर्थः काकतालसमाग
मेति अत्रभावः काकागमनतालपतनयोरुपमानत्वेतदुपमेययोः स्वीयगमनतन्व्यवस्थानयोः पृथगनुपात्तत्वेनोपमेयतयान्वयायोगात्काकतालसमागमा
एवोपमाने इत्येवकाकतालसमागमसदृशकाकतालपदार्थस्तस्यचामेदेनस्वीयतन्वीसमागमरूपेउपमेयेऽन्वयइति ततइति तादृशसमासोत्तरमित्यर्थः
इतितदर्थइति काकतालपदलक्षितस्यकाककृततालफलोपभोगसदृशस्याभेदेनतन्वीरतिलाभरूपेणोपमेयेनान्वयादितिभावः अत्रपतनदलितमित्तिरहोदर्श
काकतालीयमित्यत्रकाकतालशब्दौ वृत्तिविषयेकाकतालसमवेतक्रियावर्तिनौतेनकाकागमनमिवतालपतनमिवकाकतालमितीवा
र्थसमासाच्चतद्विषयादितिज्ञापकात्समासः उभयत्रोपमेयंस्वस्यकचिद्गमनंतत्रैवरहसितन्वा अवस्थानेचतेनस्वस्यतस्याश्चसमा
गमः काकतालसमागमसदृशइतिफलतिततः काकतालमिवकाकतालीयमितिद्वितीयस्मिन्निवार्थसमासाच्चतद्विषयादिति सूत्रेण
इवेप्रतिकृताविसधिकारस्येनच्छप्रत्ययः तथाचपतनदलिततालफलेयथाकाकेनोपभुक्तमेवंरहोदर्शनस्युमितेहृदयातन्वीस्वेनोपभु
क्तेतितदर्थः तत्रात्रकाकागमनतालपतनसमागमरूपस्यकाककृततालफलोपभोगरूपस्यचोपमानस्यानुपादानात् प्रत्ययार्थोपमायासु
पमानत्वेपः समासार्थोपमायांवावकोयमानलोपः सर्वोप्ययंलोपश्चुप्रत्यपविधायकशास्त्रकृतः १ नक्षुभितत्तदयेतिवविंवप्रतिविंवभावाया
नपर्मस्वरूपकथनेनत्वेवमन्वयाकारइतिवोधेनवसकृदुच्चरिताभ्याकाकतालपदाभ्यांकथमुपमानहृयावगमइतिवाच्येअनुभवानुसार्यनुशासनेनस्युत्यतिवैचित्र्य
स्यस्युदेप्रतिपत्तेरिति एवंदुरूहत्वात्पद्यंआख्यायतत्रोपमानलुप्तादींश्चतुरेपिभेदाभ्यदर्शयितुमाहृततश्चेति काकागमेनेत्यादि काकागमनतालपतनरूपोय
समागमस्तद्रूपस्येत्यर्थः इदेवकाकागमनमिवतालपतनमिवेतिमहाभाष्यगतविग्रहवाक्यविशेषकापरिहाराद्योक्तं समागमस्यतादृशक्रियाद्वयाभिन्नत्वेनो
क्तपुत्पात्तस्योक्तार्थएवपर्यवसानात् विशिष्टोपमायांविशेषणोपमावगतिवत्समागमोपमायाअपितदवयवक्रिययौर्पथायोगंगम्यमानामुपमाभिप्रंत्समहाभा
ष्यकृतानादृशानिगमनाकावधायनप्रियायाः

अथ क्रमात्तद्वशादिप्रवृत्तयः प्रणयनमित्याशयः

धर्मस्यानुपादान इति तत्स्थाने अभवत्किं वचीमिती इति पाठ इति भावः इति श्रीमत्सदुपाख्य रामभद्रस्वरिवरत्नज वैद्यनाथविरचिताया मलंकारचंद्रिकाख्यायां कुव
लयानंदरीकायामुपमाप्रकरणसंपूर्णे यद्यप्युपमानरूपणांतरंतन्मूलकारेषु संभवत्सादृश्या उपमेयोपमैव प्रथमं निरूपयितुमुचितानन्तरेपितसादृश्य
निबंधनोपमेयत्वापि तद्वितीयसदृशवच्छेदफलकतया तृतीयसदृशवच्छेदफलेकामुपमेयोपमापेक्ष्य शीघ्रोपस्थितिकसभिप्रेत्य प्रथमं निरूपयति उ
पमानोपमेयत्वमिति उपमानत्वमुपमेयत्वचेत्यर्थः इहोत्ते श्रूयमाणत्वात् विवक्ष्यत इति विशेषः एवं चैकस्यैव वस्तुनोपदुपमानत्वमुपमेयत्वं च विवक्ष्यते तद
नन्वपदुत्पन्नयः असंभवशांका निरासाय मध्ये उदाहरणोक्तिः ननू कलक्षणस्य भणितिस्त्विति रिव चेष्टेयादिर शनोपमायामतिव्याप्तिः तत्रमसादेरेक
अवितर्कितसंभवमिति साधारणधर्मस्यानुपादाने प्रत्ययार्थोपमायां धर्मोपमानलोपः समासार्थोपमायां धर्मोपमानवाचकलोपः
इति सूक्ष्मपाटुष्यावधारितव्यं एतेषामुदाहरणांतराति विस्तरभयान्न लिख्यते उपमानोपमेयत्वं यदैकस्यैव वस्तुनः चंद्रिंदुरिव
श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः ११ एकस्यैव वस्तुन उपमानोपमेयत्ववर्णनमनन्वयः वर्यामानमपि स्वस्थेन साधर्म्येनान्वेत्तौ तिव्युत्पत्तेः
अनन्वयिनो व्यर्थस्यामिधानंसदृशांतरवच्छेदेनानुपमत्वयोतनायं दुरिंदुरिव श्रीमानित्युक्ते श्रीमत्वेन चंद्रस्य नान्यः सदृशो स्तीति स
स्यैव वस्तुन उपमानत्वस्योपमेयत्वस्य च वर्णनान् अथैकस्य वस्तुनोपदेकनिरूपितमुपमानत्वमुपमेयत्वं चे दृशांतरवच्छेदौ लक्ष्यते ॥ ६ ॥
तिविवक्षितं एकपदस्य रत्तिकल्पनात् इत्यं च शनोपमायां मत्सादेश्चेष्टादिनिरूपितमुपमानत्वे भणित्यादिनिरूपितत्पमेयत्वमित्येकनिरूपितोपमानोपमेया
त्वविरहान्नातिव्याप्तिरित्युच्यते तदास्वमिवजलं जलमिक्खमित्युपमेयोपमायामतिव्याप्तिः तत्रैकस्यैव वस्तुनोपगगनस्य एकजलनिरूपितस्योपमानत्वस्योपमे
यत्वस्य च वर्णनादिति चैवं एकस्यैवेति विरोधयोत क्वकारवत्त्वेन साश्रयनिरूपितयोरुपमानोपमेयत्वयोर्लोभेन काव्यतिमसंगात्वात् अस्ति हि चंद्रिंदुरिंदु
रिवेत्यनन्वये उपमानत्वमुपमेयत्वत्वं व्याप्येदु निरूपितं नतुर शनोपमायामुपमेयोपमायावेति संक्षेपः अनन्वयपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह वर्ण्यमानमपीति ना
अतीति तस्य च वर्णनार्थः साधारण्योपदेयवित्त्विति भावः

कुंटी
वं.
६

नन्वेवंसत्यम्वहप्रलापत्वापत्तिरित्यत आह अनन्वयिनोपीति वाधितस्यापीत्यर्थः अर्थस्य साधर्म्यस्य अभिधानं आहार्योप रूपतया प्रतिपादनं सदृशांतरव्य
वच्छेदेन सदृशांतरव्यावृत्तिबोधद्वारेण एतदेव विशदयति इंदुरित्यादिना इत्थंच सदृशांतरव्यावृत्तिसूचनं ह्यनुपमत्वयोतनरूपप्रयोजनवत्त्वादापाततो
रुद्ररोदनार्थवादवत् द्वारमात्रतया सादृश्यप्रतिपादनेपि नासवह प्रलापतापत्तिरिति भावः उदाहरणांतरमाह यथावेति गगनाकारंगगनसदृशां इवेत्यतः
प्राक्युद्धमित्यध्याहार्ये उदाहरणांतरप्रदर्शने वीजमाह पूर्वोदाहरणेति वैपुल्यादेरित्यादिपदात्तं गांभीर्यदारुणत्वयोः संग्रहः इत्यनन्वयप्रकरणं अथो
पमेयोपमालक्षयति पर्यायेणेति अयोगपद्येनेत्यर्थः वाक्यभेदेनेति याचन् तत उपमानोपमेयत्वं विवक्ष्यत इति शेषोत्रापि बोध्यः उपमेयोपमेतिलक्ष्यनि
र्देशः उपमेयेनोपमेति व्युत्पत्तेः धर्मोर्थ इवेत्युदाहरणं अर्थोपनंपूर्णश्रीः पूर्णसमृद्धिः अत्र च धर्मार्थयोर्द्वयोर्वाक्यभेदेन उपमानत्वमुपमेयत्वं च वर्णितं तत्राद्यत्वा
ततश्चस्वेनापि सादृश्यासंभवादनूपमत्वेपर्यवसानं यथा वा गंगानं गगनाकारं सागरः सागरोपमः रामरावणयोर्युद्धं रामरावण
योरिव पूर्वोदाहरणे श्रीमत्त्वस्य धर्मस्योपादानमस्ति इह तु गगनादिषु वैपुल्यादेर्धर्मस्य तन्नास्तीति विशेषः पर्यायेण द्वयोस्तच्चेदुप
मेयोपमामता धर्मोर्थ इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि १२ द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसदृशाव्यवच्छेदार्थं ॥

केयस्योपमानत्वमर्थस्योपमेयत्वं द्वितीयेतु तद्विपर्यासेन धर्मस्योपमानत्वमर्थस्योपमेयत्वमिति लक्षणसमन्वयः उपमानोपमेयत्वमात्रोक्तावनन्वयेऽतिव्याप्तेर्द्वयो
रित्युक्ते एवमपि समत्वशरदिप्रापुरहाकुमुदतारकाद्रुभयविश्रांतसादृश्यायामुपमायामतिव्याप्तिः तत्र द्वयोः कुमुदतारकयोः सादृश्याश्रयत्वरूपोपमेयत्वस्यैवत
त्यति योगित्वरूपस्योपमानत्वस्याप्यर्थतः प्रतीतेरतः पर्यायेणेत्युक्तं ननु भणितिरिव मतिर्मतिरिव चेष्टा चेष्टे चर्कार्तिरिति विमलेतिरशनापमायामिति व्याप्तिः तत्र
द्वयोर्मतिचेष्टयोर्वाक्यभेदेनोपमानोपमेयत्ववर्णनादिति चेत् न द्वयोरित्यनेन परस्परमुपमानोपमेयत्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा पर्यायपदेनैवानन्वयवा
रणे तद्वैयर्थ्यापत्तेरिति संक्षेपः ननुपमाप्रतीयोभयरूपाया उपमा द्वयरूपाया वा उपमेयोपमाया अलंकारांतरत्वे किं वीजमित्यत आह द्वयोरिति तथा चार्थ
विशेषद्योतकतया च मत्वातिवैलक्षण्यमेव तत्र वीजमिति भावः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥

कथं तृतीयसदृशव्यवहारे दलाभस्तत्राह धर्मार्थयोरिति धर्मार्थयोर्मध्यइत्यर्थः मुखतः शब्देन तथाच प्राप्तस्य पुनर्वचने तदितरपरिसंख्यार्थमिति न्यायादिहापि ततो
 शब्दादिति लाभइति भावः खमिवेति शरद्वर्णनमिदं खमाकाशमिवजलं कालुष्यापगमेन निर्मलत्वातिशयात् शेषस्य ह्ये निर्मलत्वादीत्यादिपदेन शैत्यानिशयपरिग्रह
 गिरिरिवेति अत्रगजः प्रकृतः अयमिति प्रकृतपरामर्शिसर्वनामनिर्दिष्टत्वात् अतएवोपक्रमादप्रेष्यस्य मदर्धारेत्यन्वयो बोध्यः अत्रपूर्वार्धे उच्चकैर्विभातीति समान
 धर्मउपातः उत्तरार्धे च स्ववतीति स उक्तइति दिक् इत्युपमेयोपमाप्रकरणं प्रतीपमिति लक्ष्यनिर्देशः १३ ननूपमानोपमेयभावस्य वैवक्षिकतया सुखादेरुपमा
 नत्वसंभवाच्चंद्रइवमुखमित्युपमायामतिव्याप्तिरित्यत्र आह प्रसिद्धेति प्रसिद्धोपमानस्य उपमेयभावः उपमेयत्वं प्रतीपं प्रतीपपदवाच्यं कुतः प्रातिलोम्यात्प्रसिद्धोप
 धर्मार्थयोः कस्यचित्केनचित्सादृश्ये वर्णिते तस्याप्यन्येन सादृश्यमर्थसिद्धमपि मुखतो वर्णयमानं तृतीयसदृशव्यवहारेण फलति यथा वा खमिवज
 लं जलमिव खं सद्रवचंद्रश्चंद्रइव हंसः कुमुदाकारास्ताशस्ताणकाराणि कुमुदानि पूर्वत्र पूर्णश्रीरिति धर्मउपातः इह निर्मलत्वादिधर्मो नोपातइति भे
 दः उदाहरणद्वये पि प्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्वकल्पनं राज्ञि धर्मार्थसमृद्धेः शरदिगगनसलिलादिनैर्मल्यस्य च वर्णनीयत्वात् प्रकृताप्रकृत
 योरप्येषा संभवति यथा गिरिरिव गजराजो यंगजराजइवोच्चकैर्विभाति गिरिः निर्झरइव मदर्धारा मदर्धारे वास्य निर्झरः स्ववति प्रतीपमुपमानस्यो
 ममेयत्वप्रकल्पनं त्वद्द्वौ च न समं पद्यं त्वद्भ्रुकसदृशो विधुः १३ प्रसिद्धोपमानोपमेयभावप्रातिलोम्यात्प्रतीपं नानप्रतिकूलत्वात् उपमेयभावप्रातिलोम्या
 दित्यविसर्गपाठे प्रसिद्धोपमानस्य उपमेयभावस्तस्य प्रातिलोम्यादुपमानप्रतिकूलत्वादुपमानस्योपमेयत्वकल्पनं प्रतीपमित्युच्यते इति आख्येयं ननु प्रसिद्धस्योपमा
 नोपमेयभावस्य वैपरीत्यादिति यथाश्रुतरीत्या एवंविधप्रातिलोम्यस्य तृतीयपंचमप्रतीपभेदाव्याप्तित्वेन प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वायोगादिति एवं चोक्तप्रकारेणो
 पमानप्रातिपयकृत्यास्य प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वकथनेन प्रसिद्धोपमानप्रतिकूलधर्मः प्रतीपमिति प्रतीपपंचकसाधारणसामान्यलक्षणमिति सूचितं अतएव प
 चमप्रतीपव्याख्यानावसरे वक्ष्यति उपमानप्रातिलोम्यादिति प्रतिकूलत्वं चतिरस्कारप्रयोजकत्वं एतस्य च सकलप्रतीपभेदसाधारण्यं तत्र तत्र स्फुटोक्तिरिष्यते य
 यावेति प्रोषितस्य प्रियां प्रतिवियोगवेदनानिवेदनमिदं अयि प्रिये त्वदीयसादृश्ये तु विनोदनं विनोदो विरहयापनं तस्मात्प्रमपिममदैवेन नक्षम्यते एतदेव दर्शयति

इति
 शरदि

कुं दी
चं
९

त्वन्नेत्रयोः समानासाधारणीकांतिः शोभायस्य तथाविधंपदिं दीवरं तत्सलिले मग्नं वर्षर्तुना जलवदेः तव सुखस्य च्छाया कां न्या अनुकारो सदृशः शोभो मेघैरंतरितः
स्तिरोहितः ये यो त्यपिभिन्नक्रमः तद्गमन सदृशगतयो ये राजहंसास्ते पिगता इति अत्र कोतीत्यादिधर्मोपादानात्पूर्वोदाहृणवैलक्षण्यवोध्यं न नूपमानादुपमे
यस्याधिक्यवर्णनारूपात् अतिरेकालंकारादस्य कोभेदः उच्यते तत्र वैधर्म्यप्रयुक्तमुपमेयस्याधिक्यविवक्षितमिह नूपमानतामात्रप्रयुक्तत्वात्साधर्म्यप्रयुक्तमि
ति प्रतीपोतरमाह अन्योपमेयेति अन्यद्वर्ण्युपमानतद्रूपे यदुपमेयेतस्य लाभेन वर्णनीयस्य मुखवादेरनादरोगवपरिहारोपितत् प्रतीपमित्यर्थः तस्य गदं प्र
सक्तिपूर्वकत्वेनोपमेयतायाः अपि पूर्वमप्राप्त्या उपमानतिरस्कारो विशेषप्रयोजकत्वादिति भावः अतएव लाभेनेत्युक्तं न तु सत्त्वेनेति अप्राप्तप्राप्तेर्लाभशब्दार्थत्वात्

यथावा यत्त्वन्नेत्रसमानकांतिसलिले मग्नं तदिं दीवरं मेघैरंतरितः प्रियेतव सुखस्यानुकारो शाश्वी येपितद्गमनानुसारिगतयस्ते राजहंसागता
स्तत्सादृश्यदिनोद्गमात्रमपि मेदैवेन नक्ष्म्यते अन्योपमेयलाभेन वर्ण्यस्यानादरश्च तत् अलं गवर्णतेव क्रकांत्या चंद्रोपितादृशाः १४ असु
ल्लृष्टगुणतया वर्ण्यमानस्यान्यत्र सादृश्यमसहमानस्योपमेयं किंचित्प्रदर्शयतावता तस्यतिरस्कारो द्वितीयं प्रतीपं पूर्वस्मादपि विच्छित्तिवि
शेषशालि यथावा गर्वमसंवाह्यमिमं लोचनयुगलेन किंचिदहसिभद्रे संतीदृशानिदिशिदिशि सरस्सुननुनीलनलिनानिवर्षेयोपमेयलाभे
नतथान्यस्याप्यनादरः कः कौर्येदपस्तेमृत्सोत्वतुल्याः संतिहिस्रियः १५ असुल्लृष्टगुणतया क्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण्यमुप
मेयं परिकल्प्यतावता तस्यतिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्येन तृतीयं प्रतीपं यथावाः अहमेव गुरुः सुदारुणानामितिहालाहलमास्पतातत्

न विच्छित्तिविशेषेति चमत्कारोत्कर्षेत्यर्थः उक्तरोत्योपमानतिरस्कारोतिशयप्रतीनेरिति भावः गर्भमिति असंवाह्यं संवहनायोग्यं अपरिमितमितियावत् म
द्रे शोभने इति संवोधनं नन्विति हेत्वर्थे अमपानामनेकार्यत्वात् पूर्वोदाहरणे कांतेति समानधर्मोपादानमिह तुनेति भेदः वर्ण्योपमेयेति अन्यस्यावर्ण्यस्य अना
दरोपितया प्रतीपमित्यर्थः अहमेवेति सुदारुणानामिति तीव्राणां गुरुः श्रेष्ठः तानेति सानुकंपसंवोधने मास्पदृष्य इति दर्पमाकृथा इत्यर्थः वर्ण्यनान्यस्येति निरू
पितत्वेन तृतीयार्थः वर्ण्यनिरूपितायान्यस्यावर्ण्यस्योपमातस्या इत्यर्थः अनिश्चितवचः उच्यमाना अनिश्च्यन्तिः कदमिहित इति न्यायात् तत्प्रतीपमुधेति किंचित्प्रतीप

पचादः
पानिष्पृजनाः
पानिष्पृजनाः
पानिष्पृजनाः

अलोकार्यकत्वेनापवादस्यनिष्प्रयोजनत्वं उक्त्येति उपमाननिस्कारातिशयप्रयोजकत्वस्येत्यर्थः मुधापवादलोकोत्थेति उक्त्यर्थमेतत् आकर्णयेतिवचनीयं अली
 कतयानिदितं अतएवभुवीत्युक्तं लोकोत्तरेमुखासन्निधानेनविशेषादर्शनादलीकत्वग्रहायोगात् संनिधानेपि विशेषाग्रहणात्पामरैरित्युक्तं अत्रवचनीयंपाम
 रैरित्येताभ्यामुपमितेरनिष्प्रतिः प्रकाशयते प्रतीयमितिकः अर्थः प्रयोजनंयस्यतथा अनर्थकमिति यावत्स्यभावः कैमर्थ्यंनदपिप्रतीयमन्वते आलेकारिकाइतिशे
 षः ननूपमानस्यपद्मचंद्रादेराह्लादविशेषरूपप्रयोजनसत्त्वात्कथमनर्थकत्वमतआहउपमेयस्यैवेति उपमानपूर्वहत्वेन उपमानकार्यकारित्वेन अयंचोपमानकै
 मर्थ्यं हेतुः अतश्चोपमानकैमर्थ्यमित्यध्याहार्यं अह्लादविशेषादेरन्यलभ्यत्वेन प्रयोजनत्वासंभवात्कैमर्थ्यमितिभावः उपमानप्रयोजकपूर्वहत्वेनेतिपाठे उपमानप्र
 ननुसंतिभवाद्दृशानिभूयो भुवनेस्मित्वचनानिदुर्जनानां वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्प्रतिवचश्चनत् मुधापवादोमुग्धाक्षित्वन्मुखाभं कि
 लांबुजं १६ अवर्ण्येवर्ण्योयमित्यनिष्प्रतिवचने पूर्वभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थं प्रतीयं उदाहरणमुधापवादलोकोत्थोपमित्यनिष्प्रतिरुद्धारि
 ता यथा वा आकर्णयसरोजांशिवचनीयमिदंभुवि शशांकस्तवचक्रेणपामरैरुपमीयते प्रतीयमुपमानस्यकैमर्थ्यमपिमन्वते दृष्टेचदृ
 दनेतस्याः किंपद्मेनकिमिंदुना १७ उपमेयस्यैवोपमानप्रयोजनपूर्वहत्वेनोपमानकैमर्थ्यमुपमानप्रातिलोम्यात्वंचमंप्रतीयं यथावातदो
 जसस्तद्यशसः स्थिताविमोदयेतिचित्तेकुरुतेयदायदा तनोतिभानोः परिवेषकैतवात्तदाविधिः कुंडलनांविधोरपि ॥ ६ ॥

योजकंयस्याइतिवद्ब्रूहिः ननूपमानकैमर्थ्यस्योपमानास्येपश्चास्येपइतिवासनसूत्रेणास्येपालंकारत्वेनोक्तत्वात्कथं प्रतीयत्वमत्रआहउपमानप्रातिलोम्यादिति उप
 मानप्रतिकूलत्वादित्यर्थः प्रतिकूलत्वं चतिरस्कारप्रयोजकत्वमित्युक्तं तथाचप्रतीयसासान्यलक्षणाकांतत्वात्प्रतीपातभाव एवेवितदितिभावः तदोजसइति नैययो
 येनेषधवर्णनमिदंविधिर्ब्रह्मातस्पनलस्योजसः प्रतापस्यतदशसश्चस्थितोसत्त्वात्तदोसूर्यचंद्रौदृश्याप्रतापज्योत्स्नादेः कार्यस्यताभ्यामेवोपपत्तेर्निरर्थकावितिचित्ते
 यदायदाकुरुतेतदाभानोर्विधोश्चपरिवेषस्यपरिधेः कैतवाच्छ्लातकुंडलनां वैयर्थ्यसूचिकारेस्वावेष्टनां करोतीत्यन्वयः अत्रचनायंपरिवेषः किंतुकुंडलनेत्यपह
 नौकैमर्थ्यंरूपप्रतीयस्यांगत्वात्तयोरंगोपिभावत्वात्सूत्राः संसृजः यदाप्यमित्यादिवच्चतत्यदेवोपमायाः अकरणंददोषइतिवाच्यंकेचिदंदिप्रभृतयः

कुंटी-
चं
८

अनन्वयोपमाप्रतीपानामिति प्रतीपपदेन चात्राद्यभेदत्रयमेव गृह्यते नत्वंस्यभेदद्वयमपि तत्रोपमिति क्रियानिष्पत्तेरभावेनोपमांतर्भावस्याभेभावात् वस्तुतस्ता
द्यभेदत्रयस्यापिनोपमांतर्गतियुक्ता चमत्कारं प्रति साधर्म्यस्य प्राधान्येनाप्रयोजकत्वात् साधर्म्यनिवन्धन उपमानतिरस्कार एवहितत्रचमत्कृतिप्रयोजकत
याविवक्षिताननुसाधर्म्यमेवमुखतश्चमत्कारितयाविवक्षितमिति सत्त्वे यसाक्षिकं एवमनन्वयोपमेयोपमयोरपिनसादृश्यस्यचमत्कारितयाप्राधान्येन
विवक्षा किंतु द्वितीयादृतीयसदृशवच्छेदोपापतयेति नतगोरपुपमांतर्गतियुज्यते अन्यथासादृश्यवर्णनमात्रेणोपमांतर्भावधैर्यलावण्यगाभीर्यप्रमुखेस्त्व
मुदन्वतः गुणैस्तुल्योभिभेदकत्वपुषैवेदृशेनतद्रुतिव्यतिरेकालंकारस्याप्युपमांतर्गतिः स्यात् तत्रसाधर्म्यसमानाधिकरणवैधर्म्यमेवचमत्कारेप्रधानंननुसाध
र्म्यमितिचेतुल्यमिदंप्रतीपादिषपीति सत्त्वेयैरकलनीयं एतदेवास्वरसवीजमभिसंधायोक्तंकेचिदिति अन्येवामनादयः अत्रचास्वरसवीजंप्रागेवावेदितं इति
प्रतीपप्रकरणंरूपकंलक्षयति विषयभेदेतिरूप्यतेइतरव्यावृत्ततयाज्ञायतेधर्मोअनेनेतिरूपंततरूपमस्यासौतद्रूपस्तस्यभावस्ताद्रूप्यंचंद्रकार्यकारित्वादिविष
केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेनतदेतर्भावमन्यते अन्येतुपंचमंप्रतीपप्रकारंउपमानाक्षेपरूपंत्वादाक्षेपालंकारमाहुः
विषयभेदताद्रूप्यंरजनंविषयस्ययत् रूपकंतत्रिधाधिक्यन्यूनत्वानुभयाक्तिभिः १८ यिणउपमानस्यअभेदताद्रूप्याभ्यांविषयस्योपमेयस्ययत्

रजनमिवरजनंस्वोपरक्तबुद्धिविषयकरणमिति यावत् तद्रूपकमित्यर्थः रूपकंतदित्येवपाठः रूपकंत्वितिपाठेतुतदिसंध्याहार्यंउपातविंवाविशिष्टविषयधर्मिकाः
हार्पापोपनिअयविषयोभूतंउपमानाऽभेदताद्रूप्यामतरतरूपकमितिबुनिष्कर्षः-मुखंचंद्रदृष्ट्यादौनामार्थयोरभेदान्वयव्युत्पत्तिवशादाहार्यंचंद्राभेदनिश्चयात्त्र
क्षरासमन्वयःमुखमपरश्चंद्रइत्यत्रतुनंचंद्राभेदोविषयः अपरइतिभेदस्यविवक्षितत्वात् अपितुंचंद्रकार्यकारित्वरूपंताद्रूप्यमितितत्रापिलक्षणंसंगतिः न
चतस्यमुखेसत्त्वात्क्यमापेइतिवाचंचंद्रकार्यसजातीयकारित्वस्यैवमुखेसत्त्वादिति यद्यपिनामार्थयोरभेदान्वयानुरोधेहापिचंद्रपदलक्षितस्यतत्कार्यकारिणे
ऽभेदसंसर्गेणैवमुखेऽन्वयादभेदरूपकमेवतयाप्युपमानतावच्छेदकरूपेणाभेदभावेएवाभेदरूपकत्वंतत्कार्यकारित्वादिरूपेणाभेदभावेनताद्रूप्यरूपकत्वमितिनात्य
र्थं अत्रकमलमनेभसिकमलेचकुवलयेतानिकनकलतिकायामिसाद्यतिशयोक्तिवारणायोपातेतिविषयविशेषणं आरौपश्चनिषेधानंगकत्वेनविशेषणीयः तेनापह
तौनातिव्याप्तिः अंनिवारणायाहार्यंति तत्पादनखरलानांपदलक्तकमाजने इदंश्रीखंडलेपेनपांडुरीकरणंविधोरितिनिदर्शनात्करणाधि

विशेषणमित्यस्य
विशेषणमित्यस्य

आधिक्येत्यादि आधिक्यसुपमानस्य स्वाभाविको भेदः स्यात्संज्ञा यमेयतादात्म्यावस्थायां बोध्यं एवं नूनत्वमपि अनुभयं आधिक्य नूनत्वोभयग्रहितं अभेदतया
 व्यतरमात्रं अयंहीत्यादि अयं वर्ण्यमानो राजापे नहेतुनापुनः नगर्भः शिवस्यापि निपुरदग्धत्वात् एवायमिति भावः तार्तीयो क मिति तृतीयमेव तातौ यैकं ती
 यादीककस्वायंवाच्यदतिवार्तिकानुसारात् विलोचनेपिनत्यन्वयः १८ शंभुरिति आत्माप्ययमित्यनुषंजनीयं अन्यथाऽतिशयोक्त्यापत्या रूपकोदाहरणत्वासंग
 तेः अयं राजभावावस्थायां समदृष्टितां समसत्त्वलोचनतां एकरूपलोचनवतां च मुखेन्दुनेति अत्रेन्दुपदमिन्दुकार्यकारियरेकिमिन्दुनेति प्रसिद्धचंद्राद्वैदविवक्ष
 तात् अतश्चंद्रताद्रूप्यरूपकमिदं नच तत्रैतदर्थं प्राधान्यादिं दुकारिणि मुखेभेदभानान्मुखेभेदरूपकं स्यात् नतु चंद्रताद्रूप्यरूपकमिति वाच्यं व्युत्पत्तिवैवि
 अणमुखस्य स्वनिष्ठाभेदप्रतियोगित्वसंज्ञेणात्वयाभ्युपगमात् विशेषणानुयोगिकस्यापि विशेषणसंबंधतायाः स्वमित्यस्यैवार्थत्ववादिभिः प्राचीनैश्च अ
 अयं हि धूर्जटिः साक्षाद्येनदग्धाः पुरः क्षणात् अयमास्ते विना शंभुस्तीर्त्तौ यौकं विलोचनं १९ शंभुर्विभवमवत्यद्यस्वीकृत्य समदृष्टितां अ
 स्यामुखेन्दुना लब्धेनेत्रानंदे किमिन्दुना २० साध्वीयमपरा लक्ष्मीरसुधासागरोदिता अयंकलंकिनश्चंद्रान्मुखवंदोतिरिच्यते २१ विषय्युप
 मानभूतपद्मादिविषयस्तद्रूपमेवं वर्णनीयं भूतादिविषयिणो रूपेण विषयस्य रंजनं रूपकं अन्यरूपेण रूपवतः करणात् चक्रवित्यमिदं
 विषय्यभेदपर्यवसितं क्वचिद्वैदप्रतीयमान एवतदीयधर्मोपमात्रपर्यवसितं ततश्चरूपकं तावद्विविधं अभेदरूपकं ताद्रूप्यरूपकं चे
 ति द्विविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं प्रसिद्धं विषय्याधिक्यवर्णने नूनत्ववर्णने नानुभयोत्वाचैवं रूपकं षड्विधं १९ स्वधनमित्यादावंगीकारात् एवं
 मुखनिष्ठभेदप्रतियोगी चंद्रस्तत्कार्यकारोवेति बोधात् नपुरांभेदरूपकापत्तिः मुखप्रतियोगिकाभेदस्याभानादिति एवमन्यत्राप्युक्तं २० असुधेति सुधासागरा
 दुदिता उत्पन्ना प्रसिद्धालक्ष्मीः दुपंतुनतयेति नूनत्वोक्तिः अतिरिच्यतइति निष्कलंकतया अधिको भवतीत्यर्थः २१ लक्षणश्लोकव्याचष्टे विषय्युपमानेत्यादि
 विषयिणोऽभेदेन रूपेण चेति पाठः रूपेण अह्लादकत्वादिना ताद्रूप्येण क्वचित्ताद्रूप्येण चेत्येव पाठः परमार्थतत्तुप्रामाणिक्युत्सुकैषु विषयिणो रूपेण विषया
 स्वरंजनमिति युक्ततरः पाठः तेन तच्चेत्यादेर्नयोनरुक्त्यमिति ध्येयं हरिद्रादिना परादि रंजने प्रयुक्तस्वरंजनशब्दस्यैह प्रवृत्तौ वीजमाह अन्यरूपेणेति रूपं रंजनी
 तादिकं अभेदताद्रूप्यवतया तान्यदीयधर्मैणा न्यन्यतद्वतामं पादनत्सा मान्यादिह गौप्यारंजनशब्दप्रयोग इति भावः नच्चेति रंजनं चेत्यर्थः प्रसिद्ध

त्रिविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं प्रसिद्धं विषय्याधिक्यवर्णने नूनत्ववर्णने नानुभयोत्वाचैवं रूपकं षड्विधं १९ स्वधनमित्यादावंगीकारात् एवं

कु. टी. ०
चं. ०
८

रूपपदस्याभेदात्तदुष्पोभपसाधारणत्वादितिभावः अभेदेनरूपेणचेतिपाठेन तत्रैतत्प्रवपाद्योहेत्वर्थकः तेनपूर्वोक्तस्यैवममर्थनमिति नपौनरुक्तं तावत्विधांनरो
 लेः प्राकृतदेशक्रमप्रातिलोम्येनेति निर्देशक्रमवैपरीत्येनेत्यर्थः एतदेवविशदयति येनेत्यादि विशेषणेनेतिहेतौतृतीया पुरदग्धत्वविशेषणहेतुकशिवाभेदानु
 रंजनादित्यर्थः ननुन्यूनत्ववर्णनेभेदायकर्षयोः प्रतीतेः कथंचमत्कारितेतत् आह अभेदादाद्यापादकत्वादिति विशेषनिषेधस्यशेषाभ्यनुज्ञाफलकतयानेषिद्वयमिति
 दिक्तसकलगुण शालिताप्रतीतावेकदेशविकृतमनन्यवद्भवतीतिन्यायेनाभेदनिश्चयसंपादकेत्यादित्यर्थः विभावनात् प्रकाशनात् चंद्रज्योत्स्ने ति राजानंप्रतिकल्प
 अपेक्षात्सादिसार्धश्लोकेनाभेदरूपकाणि अस्यामुरखेदुनेत्यादिसार्धश्लोकेनात्प्यरूपकाणि आधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्त्युदेशक्रमप्रातिलोम्ये
 नोदाहृतानि येनदग्धादिति विशेषणेनवर्णनीयेराज्ञिप्रसिद्धशिवाभेदानुरंजनाच्छिवस्यपूर्वावस्थानोवर्णनीयराजभावावस्थायान्यूनत्वाधिक
 योखर्णनाच्चानुभयाभेदरूपकमाद्यं तृतीयलोचनप्रहाणोक्त्यापूर्वावस्थानो न्यूनताप्रदर्शनात्तन्यूनताभेदरूपकं द्वितीयं न्यूनत्ववर्णनमपि अभेदरा
 द्यायादकत्वाच्चमत्कारिविषमदृष्टित्वपरित्यागेनजगद्रक्षकत्वोक्त्याशिवस्यपूर्वावस्थानोवर्णनीयराजभावावस्थायामुक्त्यर्थविभावात्तदधिकाभेदरू
 पंकतृतीयं एवमुत्तरेषुतादुप्यरूपकोदाहरणेष्वपि क्रमेणानुभयन्यूनताधिकभावाउत्तरेयाः अनेनैवक्रमेणोदाहोणांतराणि चंद्रज्योत्स्नाविशदपु
 लिनेसैकतेस्मिन्शरणावाद्युतंचिरतरमभृत्सिद्धयूनोः कयोश्चित् एकोवकिप्रथमनिहतं कैटभं कंसं समन्यसत्त्वं सत्त्वं कथयभगवन्कोहतस्तत्रपू
 वं अत्रसत्त्वमित्यनेनयः कंसकैटभयोर्हेतागरुडध्वजस्ततादात्म्यदर्शनीयस्यराज्ञः प्रतिपाद्यतेप्रतिकंसकैटभवधयोः पौर्वापर्यप्रश्रव्याजेनतता
 चिदुक्तिः नभगवन् चंद्रज्योत्स्नावत्विशदं चेतंपुलिनयस्यतथाभूतेः स्मिन्शरणाः शरणापूनामकनद्याः सैकतेस्मिन् दातपदाद्यं करणात्पूर्वावस्थात उक्तर्थायकपयोः शि
 तामयदेशकयोश्चित्सिद्धतरुणयोः चिरतरं अतिचिरकालं वादरूपं यूनतमभूतकीदृकतत्राह एकः सिद्ध युवाकैटभं दैत्यविशेषप्रथमं निहतं वक्तिवदति अन्यः कंसं प्रथमं निह
 तं वक्ति सः कंसकैटभयोर्निहेतात्वं तत्रतयोर्मध्ये पूर्वकोहतइतितत्त्वकथयेत्स्वयः यद्यपि मुनिप्रभृतावेवभगवन्नित्यासंज्ञणमुचितेनराजादौ तथापिराज्ञोभगवतादात्म्यवर्णन
 दनौचित्यं परिहरणीयं क्वचित्तु भवतेति पाठः अत्रज्योत्स्नापदेनैव चंद्रिकाकाभेपि चंद्रपदं शारदपूर्णं चंद्रपरतयानपुष्यमात्यस्य त्रपुष्यपदमिवोक्तपुष्यपरतयेति केषां ध्यं
 वादयोग्यतास्त्वचनावप्रनोरित्युक्तं अयंहीत्युदाहरणं भेदारोपहेतुभूतं पुरदाहकत्वरूपसाधर्म्यमुपातद्रहतुजगद्रक्षकत्वादिकंततगम्यमानमितिभेदः

वेधाद्विद्वेषा कांताधर्मिकत्वकनकधर्मिकत्वरूपविधाद्वययुक्तं भ्रमंवलवदनिश्चाननुवेधिसुखसाधनत्वभ्रमं सर्वेषामपिभ्रमाणांवेधसानिर्माणेपिप्राधान्यविवेक्षये
 त्यमभिधानं अयमास्तइसुदाहरणेशंभुसादृश्यगम्यमानमिहत्वनासक्तिरूपेतदुपात्तमितिभेदःत्वय्यागतइति राजानं प्रतिकवेरुक्तिःसेतुश्चमंथश्चेतिद्वदमप
 नंमंथःअमृतमथनदीपातरेपोत्यपिनासुतरामेतत्तद्दीपेनास्तीतिस्त्वय्यते अयराजभावावस्थायां शंभुर्विश्वमित्यत्र विश्वसंरक्षकत्वंसादृश्यमुपातं इह तुनेति
 भेदःकिंपद्मस्येति दयितांप्रतिनायकोक्तिः तववक्ररूपेदुकार्यकारिणिसतिः अयमपरः प्रसिद्धः शीतांशुश्चंद्रः यत्तुज्जुंभतेउदितोभवतितस्मात्तववक्रैःदुःपद्म

वेधाद्वेधाभ्रमंचक्रेकांतासुकनकेषुच तासुतेष्वप्यनासक्तः साक्षाद्गोर्नराकृतिः अत्र साक्षादिति विशेषेण विरक्तस्य प्रसिद्धि शिवतादात्म्य
 मुपदिश्यनराकृतिरिति दिव्यमूर्तिवैकल्यप्रतिपाद नान्यूनानाभेदरूपकं त्वय्यागते किमिति वेयत एष सिंधुस्त्वसेतुमंथकदतः किमसौ वि
 भेति द्वायांतरेपि नहि तेस्यवशावदोयत्ताराजपुंगवनिषेवतएवलक्ष्मीः अत्र त्वंसेतुमंथकृदिति सेतोमंथनस्य चक्रां पुरुषोत्तमेन सह व
 र्णनीयस्य तादात्म्यमुक्त्वा तथापि त्वदागमनं सेतुबंधाय मंथनाय वेति समुद्रेण भेतं अदीपांतराणामपि त्वद्वशंवदत्वेन पूर्ववदोयांतरे जेत
 व्याभावात्प्राप्तलक्ष्मीकत्वेन मंथनप्रसक्त्यभावाच्चेति पूर्वावस्थात उत्कर्षविभावनादधिकामेदरूपकं किंपद्मस्य रुचिं न हंति न यनानंदं विद्य
 तेन किं वृद्धिं वा स्रष्टके तनस्य कुरुतेनालोकमात्रेण किं वक्रैर्दौतं वसत्ययं यदपरः शीतांशुश्चंद्रः स्यादमृतेन वेदि हतदप्यस्यैव विवा
 धरे अत्रायरः शीतांशुरित्यनेन वक्रैर्दोः प्रसिद्धचंद्राद्देवमाविष्कृत्य तस्य च प्रसिद्धचंद्र कार्यकारित्वमात्र प्रतिपादनेनोत्कर्षाय कर्षयोरप्रदर्शनाद
 स्वरुचिं कांतिं किं न हंति प्रायोजनमनुद्दिश्य न मंदोपि प्रवर्तत इति न्यायात् प्रयोजनस्यान्यतः संभवेत दुज्जुंभणस्यासंगतेरिति किं न हंतीति काका अपि तु हंसेवेति प
 र्थवसाभेतदुज्जुंभणो वृथेति प्रतीतिर्यवसानं एवमग्निमवाक्ययोरपि दृष्टो मकरः केतने चिह्नमस्य तथा भूतस्य समुद्रस्य कामस्य च आलोकनमालोकः प्रकाशश्च
 तन्मात्रेण अमृतेन दर्शोभिमानः उज्जुंभणहेतुः स्याच्चेत् अयुक्तमेतत्ततः इह वक्रैर्दौर्विवा धरेतदप्यस्यैवेति समुचितपदाध्याहारेण योजनोपमच्छब्दस्योत्तरवाक्य
 गतेत्वेन तच्छब्दाद्ये पक्षमत्वात्तदतटपाठाने धिग्नपदत्वदोषः कार्यकारित्वमात्रेण नेनाभेदव्यावृत्तिः अस्यामखेदनेत्यत्र किं मिंदनेति पुनरुपादानमात्रं भेदविवक्षात्प

किंपद्मस्य रूपं
 तदुत्तरं
 शिवस्य प्रतिपत्तिः

क० टी०
चं०
१०

अचतुर्वदनइति वादरायणोऽयमभालकोचने यस्येति वादकराख्येपि गमकलाद्दुष्वीहि ननु ह शवथरद्विति विशेषणात्तदशोएवताद्रूप्यरूपकस्यात् इतरं शैलभेदरू-
 पकमेवेत्याशङ्क्याह अत्रेति त्रिष्वपि एकात्रानेकारेपरुपायांरूपकमालायासदैरूप्ययतात्पर्यग्राहकस्येकत्रस्थितस्यापिसाधारण्यमेवोचितमितिभावःअयमेव
 चसाध्वीत्यादिपूर्वोदाहरणाद्विशेषःनूनरूपस्यचमत्कारित्वेपूर्वमुक्तेचद्वसंमत्यादृढयति इदमिति यदाहेत्यनंतरंसइतिशेषःएकगुणहानौअभिहितायामितिशे-
 षःगुणसाम्यदाह्यशेषगुणप्रयुक्तसाम्यायोगवच्छेदःचतुर्वदनत्वाद्येकगुणअतिरेकस्यप्रमाणोतरसिद्धस्यपुनर्वचनेशेषगुणाभावपरिसंख्यार्थपर्यवस्यतीतिभाव-
 अत्रचरूपकप्रभेदत्वेनैवचमत्कारोपपत्तीनालंकारोतरत्वेनूनत्ववर्णनस्ययुक्तं सामग्रीकालोनकायाभावस्यत्वलंकारोतरसंभिन्नस्यतद्वस्यमाणयुक्तमित्यस्वरसे-
 मतमित्यनेन सूचितः किमसुभिरिति मूर्खजलमयसाधारणचंद्रसंबोधनग्लपितैर्नष्टैरसुभिर्निमित्तभूतैर्भौमसुतायादमयंत्यामनःमयिनिमज्जतुनिलीयतामि-
 जडेति६ अचतुर्वदनोवत्याद्विवाहुरपराहरिःअभालकोचनःशंभुर्भगवान्वादारयणःअत्रहरावपरइति विशेषणात्रिष्वपिताद्रूप्यमात्रविवक्षाविभावि-
 ताचतुर्वदनत्वादिर्वैकल्प्यं चोक्तमिति नूनताद्रूप्यरूपकं इदं विशेषोक्त्युदाहरणमिति वामनमते यदाह एकगुणहानौगुणसाम्यदाह्यं विशेषो-
 क्तिरिति किमसुभिर्ग्लपितैर्जडमन्यसेमयिनिमज्जतुभौमसुतामनःसमकिलश्रुतिमाह तदर्थिकानलमुखेदुयरांविबुधःस्मरःअत्रदमयती-
 कृतचंद्रोपालंभेप्रसिद्धचंद्रो ननिर्याणकालिकमनःप्रवेशश्रुतितात्पर्यविषयःकिंतुनलमुखेचंद्र एवेतिततोस्याधिकप्रतिपादनादधिकताद्रूप्य-
 तिमन्यसेकिमिति सोपहासकाकुःनेनमैवंमंस्थाइत्यर्थःअत्रहेतुमाह किलनिश्चिरूपकं रूपकस्यसावयवत्वनिवयवत्वादिभेदप्रपंचनेतु वित्रमीमासायादृष्ट-
 तंममविबुधःपंडितःस्मरःतदर्थिकांसःप्राणनिर्गमकालीनमनःप्रवेशःअर्थोयस्यास्तांश्रुतिंनलमुखेदुपरामनःप्रवेशाधिकरणत्वेननलमुखेचंद्रतात्पर्यवतीमाहेति
 अपेकलेकिनद्रुत्पुदाहरणेदोषभूत्यत्प्रयुक्तं शब्दसाधिकांइहतुगुणविशेषप्रयुक्तं गम्यमाने तदिति विशेषः सावयवत्वनिवयवत्वादीति अहिना समस्तवस्तुविषयत्वा-
 दिरूपैतत्प्रभेदानापरंपरितत्वरूपभेदांतरस्यवपरिग्रहःतथाहि सावयवं निरवयवं परंपरितं चेति त्रिविधं रूपकं प्रत्येकं क्रमेण द्विविधं समस्तवस्तुविषयं एकदेशविवर्ति-
 चकेवलमालाचक्षिष्टवाचकं अश्लिष्टवाचकं चेति श्लिष्टाश्लिष्टभेदयोःकेवलमालारूपत्वाभ्यामेतत्चतुर्विधमित्यष्टौभेदाःतत्रन्योक्त्वाभस्मलुरणयवत्वावित्रतीतारका-
 र्थीन्यर्थानव्यसनरसिका

श्लिष्टाश्लिष्टीय

ही पातर्हीपेभ्रमतिदधतीचंद्रमुद्राकपालेन्यस्तं सिद्धं जनपरिमलेलां च नस्यरुत्नेनेति पद्ये रात्रौ क्वापालिकी त्वारो यस्य प्रधानतया वयविनोऽवयवरूपाणि ज्यो
 त्त्राभस्मेत्यादिरूपकाणीति सावयवत्वं समस्तस्य वस्तुन आरेष्यमाणस्य शब्दविषयत्वं च दृष्टव्यं प्रौढमौक्तिकरुचः पयोमुचां विंदवः कुटजपुष्पबंधवः वियुंतान
 भसिना ह्यमंडले कुर्वते स्म कुसुमांजलिश्रियमित्यत्र प्रधानस्य नभसिना ह्यमंडलत्वारोपस्यावयवभूतं विद्युतानर्तकीत्वरूपसामार्थ्येन शब्दमित्येकदेशे विशेषेण
 शब्दतया वर्तनादेकदेशे विवर्तित्वं कुंरगीवांगानिस्तिमितयतिगीतध्वनिषु यत्संखीकांतोदंतश्रुतमपि पुनः प्रश्रयति यत् अनिद्रं पञ्चातः स्वपितितद्दहो वेद्यमि
 नवांप्रवृत्तोऽस्याः सेकुंत्दिमनसिजः प्रेमलतिका मित्यत्र प्रेमलतिका मित्यमाला रूपं निखयवं सौंदर्यस्य तरंगिणीतरुणिमोक्षस्य हर्षोद्गमः कांतेः कामणकमनक
 रहसामुह्यसनावासभूः विद्यावक्रगिरिविधेरनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रियावाणाः पंचशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः साप्रियेत्यत्र चमालारूपं निखयववाध्य एव

परिणामः क्रियार्थश्चेद्विषयो विषयात्मना प्रसन्नेन हृद्गन्नेन वीक्षते मदिरेक्षणा यत्रारोष्यमाणो विषयो किंचित्कार्योपयोगित्वेन विवध्यमानः स्व
 सस्य तदुपयोगित्वा संभवात्प्रकृतात्मतायतिमपेक्षते तत्र परिणामालंकारः अत्रोदाहरणं प्रसन्नेनेति अत्र हि अज्ञस्य वीक्षणोपयोगित्वं निव
 ध्यते न तु दृशः मयूरव्यसकादि समासेन उत्तरपदार्थप्राधान्यात् नचोपमितसमासाश्रयणेन हृद्गन्नेमिवेति पूर्वपदप्राधान्यसंस्तीति वाच्यं प्रस
 न्नेनेति सामान्यधर्मप्रयोगादुपमितं आघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगात् तदप्रयोग एवोपमितसमासानुशासनात् अज्ञस्य वीक्षणोपयोगित्वं

अलौकिकमहालोकप्रकाशितजगन्नयः स्तूयते देवसद्वंशमुत्तारत्ननैर्भवानित्यं स्वात्मना संभवति जनस्तस्य प्रकृतदृगात्मता परिणत्यपेक्षणात्परिणा
 नवेणुकुलयोः श्लिष्टेन वंशपदेन कुलेवेणुत्वारोपपूर्वक एवराज्ञिसुत्तारत्नत्वारोप इति श्लिष्टवाचकं केवलं पारपरितरूपकं विद्वन्मानसेत्यादावेतदेवमात्मारूपं चतुर्द
 शलोकवद्विकंदद्रुत्पित्राश्लिष्टवाचकं केवलपरंपरितं पर्यकीरज्यलक्षयादृत्यादावालानंजयकुंजरस्येत्यादौ चाश्लिष्टवाचकं मालापरंपरितं वदृष्टव्यं विस्तरभया
 न्नहप्रपंचते इत्यलेकारचंद्रिकायां रूपकप्रकरणं परिणामं लक्षयति परिणाम इति विषयिनिष्ठायाः प्रकृतकार्योपयोगिताया अवच्छेदिका विषयात्मता परिण
 तिः परिणामः साचविषयतादातपाध्ववस्यायविपर्यता एवंचविषयाभेदस्यैवविषयिणिविवक्षणात् दृग्भिन्नेनाज्ञेनेतिस्वारसिक एववोधः नतुरूपक इव दृष्टिष्टा
 भेदप्रतियोगिनावेनेत्यनयो

पितृमुखद्वितिरूपकाद्भवोऽयः

कुं टी-
च-
११

असमासे षुदाहरति नील्वन्ति मुरारिनाटकगतमेतत्स्यं आत्मना तृतीयः सीतालक्ष्मणसहितइति पावत् असौ प्रकांतो रामः भूतेशस्य संभो मालमालारूपाममरत
दीर्गगीतीर्त्वा तस्मै नाविकाय गुह संज्ञाय निषादयंत ये सौमित्रैर्लक्ष्मणस्य मैत्रीरूपमातरं तरंणामूल्यमुपकृतवान् उपकाररूपतया दत्तवान् अथोऽनंतरं चित्र
कूटं प्रति प्रतस्थे प्रस्थितवान् कौटुक्षः स्वामेनतिर्यक् प्रसारितभुजद्वयांतराले न प्राहोतावत्परिणाहोस्तनोयासांतयाभूतभिः शवरणाव्याधानां युवतिभिः
कौतुकेनोदं चंतिविकसत्सक्षीणि यत्र क्रियायांतथा कृत्वा क्लेशादत एवक्षणमन्वीयमानोऽनुगम्यमानइत्यर्थः इति परिणामप्रकरणं अथोच्चैस्वालंकारं लक्ष्यति
वहुभिरिति एकस्य बहुधोलेखादित्यन्वयः उल्लेखनं विषयीकरणमुल्लेखः हेतौ पंचमी तथा चैवं विधोलेखादेतोरुल्लेख इत्यर्थः उल्लेख इति व्यवहियत इत्यर्थः अ
यथावा नोर्त्वाभूतेनामौलिस्वजममरधुनीमात्मनासौ तृतीयस्तस्मै सौमित्रिमैत्रीमयमुपकृतवानातरं नाविकाय आमयाह्यस्तनीभिः शवरयु
वतिभिः कौतुकोदं चदं कृत्वा दन्वीयमानः क्षणमवलमथोचित्रकूटं प्रतस्थे अत्रारोप्यमाण आतरः सौमित्रिमैत्रीरूपतापत्यागुहोपकारलक्षण
कायोपयोगीन स्वात्मना गुहस्यरघुनाय प्रसादैकार्यित्वेन वेतनार्थित्वाभावादिति परिणामालंकारः बहुभिर्वहुधोलेखादेकस्योलेख इत्यर्थः
स्वीभिः कामोर्थिभिः स्वर्गुः कालः शत्रुभिरैक्षिसः यत्र नानाविधधर्मयोग्येकं वस्तु ततद्दर्मयोगरूपनिमित्तभेदेन अनेकेन गृहीता अन्येकधेच्छि
ख्यते तत्रोलेखः अनेकधोलेखने रुच्यर्थित्वभयादिकं यथाहं प्रयोजकं रुचिरभिरितिः अर्थित्वं लिप्तास्त्रीभिरित्याद्युदाहरणं अत्रैक एव राजा
सौंदर्यवितरणयराक्रमशालीति कृत्वा स्त्रीभिरर्थिभिः प्रत्यर्थिभिश्च रुच्यर्थित्वभयैः कामकल्पतरुकालरूपोदृष्टः ११ बहारेप्रतिलक्षणस्य प्रयोजक
त्वात् स्त्रीभिरिति स्वर्गुः स्वर्गसंबंधी दुःसः कल्पतरुः कालोयमः सप्रकृतो राजा श्लोकं व्याचष्टे यत्रेति नानाविधेति सौंदर्यदातृत्वभूरत्वादिरूपेत्यर्थः ततद्दर्मिति रुच्यर्थित्व
भयादिरूपेत्यर्थः एतच्च स्वरूपकथनं न तु लक्षणांतर्गतमननुहाभ्यां गृहीतभ्यां निमित्तद्वयवशात्प्रकारद्वयेनोलेखेः आप्निरत आह अनेकेनेसादितया चलक्षणेव
हुपदमनेकपरमितिभावः एवं च गृहीतविषयाद्यन्यतमानेकत्वप्रयुक्तमेकस्योच्चैस्वालंकारं लक्षणं बोध्यं सौंदर्यस्य तरंगिणीत्यादिमाला
रूपकवार्णायार्थं विशेषणं तत्र गृहीतभेदप्रयुक्तं नानेकप्रकारत्वमिति नातिव्याप्तिः वक्ष्यमाणोलेखप्रभेदसाधारण्यायान्यतमत्वप्रवेशः तद्विवेचनं तद्व्याख्याना

एकस्योच्चैस्वालंकारं लक्षणं
अन्यतमानेकत्वप्रयुक्तं एकस्योच्चैस्वालंकारं लक्षणं
लभियेतवदुक्तौ

विष्णुविक्रमसौंदर्यतपसांनिधिमागते पश्यन्तिविबुधाः भूराः स्त्रियो वृद्धाश्चकौतुकादित्यत्रानिवाप्तिरतोऽनेकप्रकारत्वमित्युक्तं नचोलिखमानप्रकारत्वमित्येवास्तु
उक्रोदाहरणेप्रकारस्यकस्याप्यनुल्लेखादेवानतिप्रसंगादिनिवाच्यं एवमपिनृत्यत्वहाजिराजिप्रखरसुरपुरप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमीधरमंगुलनि
गलोकभावेप्रयाते विश्रान्तिकामयन्तेरजनिरितिधियाभूतलेसर्वलोकाः कोकाः कंदंतिशोकानलविकलतयाकिंचनंदेत्युत्काइत्यनधूलिजालरूपस्यैकस्य
वस्तुनोऽनेकैर्लोकैकोकोलूकैर्ग्रहीतृभिरेकेनैवरजनीत्वेन प्रकारेणोल्लेखनादतिव्यासेवारणाप्रकारेऽनेकत्वोपादानस्यावश्यकत्वात् सिंजनेर्मंजरीतिसानकलश
युगं चंवितववरीकैस्तत्रासोह्नासलीलाः किमल यमनसापाणयः कीरदृष्टाः त्रयोपायालपंत्यः पिकनिनदपियाताडिताः काकलोकैरिथ्यंचोले दसिंहत्वदरि

यथावा गजत्रातेतिवृद्धाभिः श्रीकांतइतियौवतैः यथास्थितश्चवालाभिर्दृष्टः शौरिः सकौतुकं अत्रयस्तथाभोतंभक्तंगजंत्वरयात्रायते
स्रसोयमादि पुरुषोत्तमइतिवृद्धाभिः संसारभोत्यातदभयार्थिनीभिः कृष्णायंमथुरापुरं प्रविशन् दृष्टः यस्तथाचंचलत्वेनप्रसिद्धायाः
प्रियोऽपिकामोपचारवैदग्ध्येननित्यं वदन् भः सोयदिव्ययुवेतियुवतिसमूहैः सोत्कंदैर्दृष्टः वालाभिस्तद्वाह्यगत रूपवेषालकारदर्शनमा
त्रालसाभिर्यथास्थितवेषादियुक्तोदृष्टइतिवद्बोधोत्प्रेरवः पूर्वः कामत्वाद्यारोपरूपकसंकीर्णः अयंतुशुद्धइतिभेदः एकेनवहुधोल्लेखे
प्यसौविषयभेदतः गुरुर्वचस्य जुनोयंकीर्तौभीषाः शासने ॥

मृगदृशांनाप्यरण्यंशरराषमित्यनेकगतभ्रान्तिपरंपरायामतिप्रसंगवारणार्थमेकस्य
तुक्तमितिसंक्षेपः यथाहंमिति स्त्रीभिः कामत्वोल्लेखेतासांरुत्तिरनुरागः प्रयोजकः अर्थिभिः कल्पतरुत्वोल्लेखेनेषांलिप्ताप्रयोजिकाशत्रुभिर्यमत्वोल्लेखेतेषां
भयंप्रयोजकमित्येवंयथायोग्यमित्यर्थः उदाहरणांतरमाह यथावति श्रीकृष्णस्यमथुराप्रवेशवर्णने शौरिः श्रीकृष्णः वृद्धाभिर्जगन्नातेतिदृष्टइत्याद्यन्
णः सकौतुकं सोत्कंदमितिदर्शनक्रियाविशेषणं सर्वत्रसव्ययं श्रीकं व्याचष्टेपइतितयामहाग्रहणं नयुवतिसमूहैः तरुणीसमूहैः पूर्वमिति वृद्धात्तदइतिके
षः उल्लेखइत्यनुषज्यत आरोपस्त्वकसंकीर्णइतिपाठे आरोपस्वरूपं यद्रूपकं तत्संकीर्णइत्यर्थः आरोपरूपस्त्वकै त्रिपाठस्तुस्पष्टार्थ एव उल्लेखप्रमेदांतरमाह एके

वि
हि
॥

कु० सं०
१२

यहं चिति विषयभेदादित्यनेतरमेकस्येति शेषः विषयपदमाश्रयसंबन्धिनोरुपलक्षणं अतएव लक्षणे ग्रहोत् विषयादोत्यादिपदेन तत्संग्रहः कृतः नत्र विषयस्य
समीनिर्दिष्टो विषय इत्युच्यते अधिकरणसमीनिर्दिष्टस्ताश्रयः षष्ठादिनिर्दिष्टः संबन्धीति विवेकः गुरुरित्यस्यार्थकथने महानिति गुरुर्महत्त्वात् अवदिति विश्व
कोशात् पट्टरिति तु तस्य संवसितायं कथने पट्टुः अदत्यादात्यादिना कीर्तिविषयेः जुनो धवल इति वत्सार्थ इत्यर्थोतरस्य घनुर्विषये भोष्मो भोष्मण इति वत् गोपे
इत्यर्थोतरस्य च संग्रहः भोष्मस्तु भोष्मणे रुद्रे गार्ग्ये च निशाचर इति विश्वः क्रोडीकरणत् एकवृत्तगतफलद्वयन्यायेन संग्रहात् अरुणमिति कपालिनो हरस्वभ
गधेयभाग्ये तत्त्वेनाध्यवसितं पार्वतीसूर्यचित्ते आविरस्तु प्रकटीभवत्विति संबन्धः किंभूते कुचयोः बुत्वविषये अरुणस्थूले एवमग्रेपि विलग्नमध्यः विल
ग्रहीतृमेदाभावेपि विषयभेदाद्बहुधो ह्येखनादसा बुद्धेखः उदाहरणं श्लेषसंकीर्णं वचोविषये महान्यदुरित्यादिवत् बहस्यति
रित्याद्यर्थोतरस्यापि क्रोडीकरणत् बुद्धेयया अरुणकुचयोः रुशं विलग्रे विपुले च क्षुषिविस्तृतनितंवे अधरेरुणमाविरस्तुचिते
करुणाशालिकाया लिभागधेये स्यात्स्मृतिभ्रान्ति संदेहे सतदं कालं कृत्तित्रयं पंकजं यष्यतः कातामुखं मेगाहते मनः अयं प्रमत्तमधु
पस्तन्मुखं मेवेति पंकजं पंकजं वासुधां सुर्वेत्यस्माकं नूननिर्णयः

योमध्यलप्रयोरिति विश्वः विपुलं आयतं अथरे अथरोष्टे अरुणमारक्तं अरुणाधरमिति पाटस्तु प्रक्रमभंगादयुक्तः चित्ते इति करुणाशालीत्यत्रापि मध्यम
णिन्यायेन संबध्यते एवमुष्णस्तापमवातेतापसेषु च तापिनः दृगंतास्ताडकाशत्रोर्भूयास्तुर्ममभूतयदस्यादावधिकरणाने कत्वप्रयुक्तः यमः प्रतिमहीभूता
हुतवहोसितौ वृतांस्तां खलु सुधिष्ठि रोधनपतिर्धनाकांक्षिणा गृहं शर्यामिच्छता कलिशकौटिभिर्निर्मितं त्वमेक इह भूतले वद्विषे विधात्राकृत इत्यादि स
वधिभेदप्रयुक्तश्चो ह्येखोद्गृह्य इति दिक् इत्यलंकारचंद्रिकायां मुखेखप्रकरणे अयज्ञानप्राधान्यसाम्यात्स्मृत्यादीनलंकारानलक्षयनि स्यादिति स्मृतिभ्रान्ति
संदेहे व्यवहर्तव्यतया हेतुभूतेस्तदं कते यामं कस्तदं कः तदं को विद्यते अस्मिन् तथाभूतं मत्पर्यायात् प्रत्ययात् अकश्चिद्गंसंज्ञेति यावत् तेन तत्संज्ञासंज्ञित
मित्यर्थः अलंकृतित्रयव्यवहारविषयः स्यादिति योजना

॥ ॥ ॥ ॥

एवं वस्मृत्वित्वांतिवसंदेहत्वानि श्रौणिलक्षणानि तत्र स्मृतिस्वतावत्सरासोत्यनुभवसाक्षिको जातिविशेषः श्रौतित्वं विशेष्यावृत्तिप्रकारकज्ञानत्वं संदेहत्वं तु निश्च
यभिन्नत्वे सति संभावनाभिन्नज्ञानत्वं पारिभाषिकं स्मृतिभ्रान्त्यादिवारणाय संसृतं उत्प्रेक्षावारणाय संभावनाभिन्नेति च मत्कारित्वं पुनरखिलात्कारसाधारणलक्षणव
येपि निवेशनीयं तेन संघटइति स्मृताविदं रजतमिति भ्रान्तावयंस्थाणुः पुरुषो वेति संश्लेषेनातिप्रसंगइति ध्येयं गाहते आकलयति स्मरतीत्यावत् सादृश्यान्निवध्य
मानैरिति च मत्कारित्वोपलक्षकं न त्वेतस्यापि स्वातंत्र्येण लक्षणे प्रवेशः सादृश्यामूलकानामपि स्मृत्यादीनां च मत्कारित्वेऽलंकारताया अनिवार्यत्वात् च मत्कारितैक
जीवा तु त्वात्तस्याः अचमत्कारित्वे तु तेनैव वारणमिति व्यर्थं सादृश्यहेतुकत्वं विशेषणं न वै तदेवोपादीयतां न तु चमत्कारित्वविशेषणमिति वाच्यं उदाहृतेषु सा

स्मृतिभ्रान्तिसंदेहैः सादृश्यान्निवध्यमानैः स्मृतिमान्नांतिमान् संदेहइति स्मृत्यादिपदांकितमलंकारत्रयं भवति तच्च क्रमेणोदाहृतं
यथावा दिव्यानामपि कृतविस्मयां पुरस्तादंभस्तः स्फुरदरविंदचारुहस्ता उद्दीक्ष्य श्रियमिव कोचिदुत्तरं तीमस्मार्षीं ज्जलनिधिमंथनस्य
शौरिः पूर्वत्र स्मृतिमदुदाहरणे सदृशस्यैव स्मृतिरत्र सदृशलक्ष्मी स्मृतिपूर्वकं तत्संविधिनो जलनिधिमंथनस्यापि स्मृतिरिति भेदः पलाशा
मुकुलभ्रान्त्याश्रुकतुंडेपतसलिः सोपि जंबूफलभ्रान्त्यातमलिं घर्तुमिच्छति अत्रान्योन्यविषयभ्रान्तिनिबंधनः पूर्वोदाहरणद्विशेषः जीव
नग्रहणेन आगृहीत्वा पुनरुद्धताः किंकनिष्ठाः किंमुज्येष्टाघंटीयं त्रस्पदुर्जनाः पूर्वोदाहृतसंदेहः प्रसिद्धकोटिकः अयंतुकल्पितकोटिकइ

दृश्यमूलकस्मृत्यादिष्विति प्रसंगवारणार्थं तस्यादृश्यकत्वादिति संक्षेपः दिव्यानामिति साधेजलक्रोडावर्गनप्रस्तावेपद्यमिदं शौरिः श्रीकृष्णः अंभस्तः जलात् उत्तरं
ती निर्गच्छतीं श्रियमिव श्रीसदृशीं कोचिदुत्तरं तीमस्मार्षीं ज्जलनिधिमंथनस्य अस्मार्षीं त्स्मृतवान् अधीगर्थेति कर्मणि षष्ठी किंभूतां दिविभवादिवास्तेषां देवानां
मपि सोदर्याति शयेन कृताश्चर्यो तथा स्फुरता अरविंदेन क मलेन चारुः रमणीयः हस्तो यस्यास्तथाभूतां तथा चैव विधनापिका सदृशलक्ष्मी स्मरणात्संविधिज
लनिधिमंथनस्मरणमिति भावः अत्र श्रियमिवेत्युपमायाः स्मृत्यंगत्वात्तयोरंगो गित्वलक्षणः सेकरः पलाशेति वक्ति मत्सौहित्यरूपसादृश्यात् श्रान्तिः अलिः अमरः
सोपि श्रुकोपि श्रान्तिनिबंधनइति श्रान्तिप्रसक्तइत्यर्थः जीवनेति जीवने जलं प्राणसंयोगश्च अपवाजीवंतेनेनेति जीवने धने नश्चाअधोमुखाः विनीताश्च उच्यताः

उदाहरणः उदाहरणः उदाहरणः उदाहरणः उदाहरणः

उदाहरणः उदाहरणः

कु. टी. च. २३

अप्रसिद्धेति पटीयंत्रसंघिनो ज्येष्ठकनिष्ठयोः कोट्योरप्रसिद्धेरिति भावः इत्यलंकारचंद्रिकायां स्मृतिभ्रान्तिसंवेहप्रकरणे अथापहृतिः तत्र तावदभेदप्रतिपत्तिनिरूपितं
गो गित्वा न्यतरवान्निषेधोपहृतिरित्यपहृति सामान्यलक्षणं निषेधश्च न जादिसत्त्वे वाच्यः क्वचित्तु तदभावात्कैतवादिपदैः परमतलोपन्यासादिभिश्च व्यंग्यः तथा क्वचि
दंभेदप्रतिपत्तिसमानाधिकरणः क्वचिनु तद्व्यधिकरण इति विवेकः एवमभेदः क्वचिदारोप्यमाणः क्वचितुस्वाभाविकः एवतत्प्रतिपत्तिरपि क्वचित् व्यंजनया प्रायशा
स्तुवाच्चवृत्त्येति बोध्यं निषेधोऽपहृतिरित्येतावदुक्तौ न घृतमेतत्किंतव क्रीडनं निश्चितैः शरैरिति प्रसिद्धनिषेधानुवादरूपो प्रतिषेधालंकारेति व्याप्तिरतोऽभेदप्र
तिपत्तिनिरूपितेत्यादिविशेषणमुपाते तत्र हि युद्धप्रवृत्तं कितवं प्रतिपुद्देयुतत्वाभावे निज्ञातोपिकीर्त्यमानो यत एव तव प्रागल्भ्यं न तु युद्धइत्युपहासार्थो न तु यु
द्धाभेदप्रतिपत्त्यंगं तस्यास्तदुपन्यासं विनापि सिद्धत्वात् नाप्यभिभूतः निज्ञातत्वेन तदुपायानपेक्षणादिति तद्वारणं अभेदप्रतिपत्तिनिरूपितांगित्वमात्रोक्तौ शुद्धा
पहृतिहेत्वपहृतिपर्यास्तापहृति कैतवापहृतिश्चापिः तत्र सर्वत्र नायं सुधांशुरित्यादेर्निषेधस्य व्योमगंगासरोरुहाद्यभेदप्रतिपत्त्यर्थत्वेन तदंगतया गित्वाभावा
शुद्धापहृतिरन्यस्यारोपार्थो धर्मनिह्वलः नायं सुधांशुः किंतर्हि व्योमगंगासरोरुहं वर्णनीये वस्तुनितत्सदृशा धर्मोपफलकस्तदीयधर्म
निह्वलः कविमतिविकासोत्प्रेक्षितधर्मांतरस्यापि निह्वलः शुद्धापहृतिः यथा च द्वे वियन्नदीपुंडरीकत्वारोपफलकस्तदीयधर्मस्य चंद्रत्व
न अभेदप्रतिपत्तिनिरूपितांगत्वमात्रोक्तौ च भ्रान्तापहृतिच्छेकापहृत्स्योरव्याप्तिः तयोर्भ्रान्तिशंका निवारणरूपनिषेधस्य प्रधान्येनाभेदप्रतिपत्त्यांगत्वाभावात् तत्तदन्वयतस
त्वनिवेशः तदाहुः साम्यायापहृत्वो यत्र साविज्ञेयात्पहृतिः अपहृत्वायसादृश्यं यस्मिन्नेषाप्यपहृतिरिति सर्वंचैतत्तदुदाहरणव्याख्यानावसरे व्यक्तीभविष्यती
तिनप्रपंचितं एवं सामान्यलक्षणं मनसि निधाय शुद्धापहृत्स्यादीस्तद्वेदान्वक्तुमुपक्रमते शुद्धापहृतिरिति लक्षणमाचष्टे वर्णनीय इति कविमतेर्विकासः स्मृतिशा
स्त्रितातथाचोपमेये उपमानारोपफलक उपमेयधर्मत्वा भिमतनिषेधः शुद्धापहृतिरितिलक्षणमिति भावः अत्र चानुक्तनिमित्तत्वेकैतवादिपदाव्यंग्यत्वं च निषेधवि
शेषणंबोध्यं तेन हेत्वपहृत्तौ कैतवापहृत्तौ च नातिप्रसंगः कांतः किं न हि नृपुरइति छेकापहृत्तौ उपमेयधर्मस्य कांतत्वस्य निषेधसत्त्वादिति प्रसंगवारणायानं विशेष
णं तत्र हि न कांतत्वनिषेधो नृपुरारोपार्थोऽपि नृपुरारोप एव शंकेतकांतत्वनिषेधार्थ इति तद्वावृत्तिः पर्यस्तापहृतिवारणायोपमेयधर्मस्युक्तं तत्रोपमानधर्मस्यैव बु

सुस्थं पुंडरीकेति ७३
सर्वं सुस्थं पुंडरीकेति ७३
रिक्तं सिद्धं भीजमित्यमरः

एवंचसरोरुहपदंविशेषपरमितिभावः अंकमिति इंद्रोऽरुहस्यस्फुरितस्येन्द्रनीलमणेः शकलवत्प्रपामंयदूरीदृश्यतेतत्केपिकवयः अंकंकलंकंशशंकिरेशंकितवतः
 परेऽन्येजलनिधेः पंकमेनिरेकतिचित्युनः सारंगं संजगदिरे अत्रुवनपरेदतरेभुवः भूमेच्छायाभूच्छायंरेकंन विभाषासेनासुराख्यायेत्यादिनाङ्गीवत्वं वयंतुसांद्रपनेति
 शिरात्रौपीतंअत्रएवकुक्षिस्थमंघतमसंगाढध्वांतंआचक्ष्महेब्रूमहद्वसन्वयः अत्रैक्षिकाःउत्प्रेक्षामात्रविषयाःकलंकादयः अपिनास्वाभाविकस्यभूच्छायत्व
 स्पसमुच्चयःअर्थसिद्धइतिनायंसुधांशुरित्यनेतिशब्दायात्तत्वाच्छब्दःइहतुपरमतत्वेत्कीर्तनेनस्वानभिमतत्वस्त्वनादर्थगम्पइत्यर्थः एकत्रानेकापद्मवरूपतपाप
 त्रवैचित्र्यं रोध्यं हेत्वपद्मितिमाह सएवेति शुद्धापद्मवर्णवेत्यर्थः युक्तिपूर्वइ ते योज्यतेसाध्यमनेनेतियुक्तिहेतुः तत्पूर्वस्तत्सहितइत्यर्थः तथाचशुद्धापद्मवलक्षण

यथाचा अंकंकेपिशशंकिरेजलनिधेः पंकपरेमेनिरेसारंगं कतिविच्चसंजगदिरेभूच्छायमैलुन्यरे इंद्रोपद्वलितेन्द्रनीलशकलप्रपामंदरीदृश्यते
 तत्सांद्रनिशियोत्तमंघतमसंकुक्षिस्थमाचक्ष्महे अत्रैक्षिकधर्माणामप्यपद्मवः परपक्षत्वोपन्यासादर्थसिद्धः सएवयुक्तिपूर्वश्चेदुच्यतेहेत्व
 पद्मितिः नेदुस्तीव्राननिष्कर्षः सिंधोसैवीयमुत्थितः अत्रचंद्रएवतीव्रत्वने शत्वयुक्तिभ्यांचंद्रत्वसूर्यत्वापद्मवावडवानलत्वारोपार्थः यथावा
 मंथानभूमिधरमूलशिलासहस्र संघटनव्रणकिणः स्फुरतीदुमध्ये छायाभृगः शशकइत्यतिपामरोक्तिस्तेषां कथंचिदपितत्रहिनप्रस
 क्तिः अत्रचंद्रमध्येमंथनकालिकमंदरशिलासंघटनव्रणकिणस्यवच्छायादीनांसंभवोनास्तीतिच्छायात्वाद्यपद्मवः पामरवचनत्वोपन्यासे

एवानुक्तनिमित्तइत्यस्यस्थानेउक्तनिमित्तइत्युक्तौहेत्वपद्मितिलक्षणसंपर्घनाविकृतः अन्यत्रतस्यारोपार्थः पर्यस्तापद्मितिस्तुसःनायंसुधांशुःकंतहिंस
 तइतिभावः नेदुरित्सादिविरहाकुलोक्तिः तीव्रोदारुणायतः अतोनेदुः निशिरात्रौसत्त्वान्नाकः और्वस्तुवडवानलइत्यमरः नैशलेति निशिभवोने शस्तत्वमित्यर्थः अत्र
 पिचंद्रत्वंस्वाभाविको धर्मः सूर्यत्वत्वैक्षिकमितिवाच्यं मंथानेति मंथानोमथनेदंडः सचासौभूमिधरः पर्वतोमंदरस्तस्यमूलभारोयत् शिलासहस्रंतेनसेघटना
 योव्रणस्तस्यकिष्किष्मिंदुमध्येस्फुरतिप्रकाशते छायाभूमेः भृगोहरिणः शशकः शशइत्येषा अतिपामराणांमुखतस्मानामुक्तिः हियस्मातेषांछायादीनांत
 त्रदुमध्यभागेकथंचिदधिकेनापिप्रकारेणप्रसक्तिनास्तीत्यन्वयः वैशाखमंथमथानमंथनोमंथदंडकेइत्यमरः नास्तीतीतिइतिहेतोरित्यर्थः

कलंकं शशंकिरे शंकितवतः
 अंकंकलंकं शशंकिरे शंकितवतः
 अंकंकलंकं शशंकिरे शंकितवतः

कु. टी.
चं.
१४

पर्यस्तापङ्कतिमाह अन्यत्रेति सः अपङ्कवः तथा च तदारोपार्थस्तस्यापङ्कवदितिलक्षणं निषेधस्य च न स्वाधिकरणे प्रातियोग्यारोपार्थं तस्यैव न वा स्वाधिकरणे स्त
रोपदस्यर्थं सिद्धमेवारेपस्यान्याधिकरणत्वमन्यत्रेत्यनेनोक्तं अतएव पर्यस्तापङ्कतिरित्युच्यते पर्यस्ता आरोपविपरीता आरोपव्यधिकरणेति तदर्थं न च
चंद्रे चंद्रत्वनिषेधस्य कथं मुखे तदारोपार्थत्वमिति वाच्यं आरोपदादेयसंपादकत्वेन निषेधस्य तदर्थताया अनुभवसिद्धत्वात् अतएव दृढारोपरूपकमेवे
दनापङ्कतिरिति प्राचासिद्धांतस्तदनुसारेणैव च चित्रमोमासायां प्रकृतस्य निषेधेन यदन्यत्वप्रकल्पनमित्यपङ्कतिलक्षणमुक्तं इह त्वलंकाररत्नाकरादानुसा
रेणायं प्रमेदउपदर्शितसामान्यलक्षणाभिप्रायेणापङ्कतित्वेनोक्तदृतिनिरवयं हालाहलइति हालाहलोविषे नैव भवति किंतु रमालक्ष्मीविषे जनाः परं केव
अन्यत्र वर्णनीये वस्तुनितस्य धर्मस्यारोपार्थः पर्यस्तापङ्कतिः यथा चंद्रे चंद्रत्वनिष्कवो वर्णनीये मुखे तदारोपार्थः यथा वा हालाहलोभे
वविषे विषेरमाजनाः परं व्यसयमत्र मन्वते निपीय जागर्ति मुखे तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः पूर्वादाहरणे हेतूक्तिर्ना
स्ति अत्र तु सास्तीति विशेषः ततश्च पूर्वापङ्कतिवदत्रापि द्वैविध्यमपि दृष्टं भ्रांतापङ्कतिरन्यस्य शकाया भ्रांतिवारणे तापं करोति सोक्तं
पञ्चरः किं न सखि स्मरः अत्र तापं करोतीति स्मरदृत्ताते कथिते तस्य ज्वरसाधारण्याद्देजु बुध्यासस्याज्वरः किमिति पृष्टेन सखि स्मरदृ
लमत्रास्मिन्विषये व्यत्ययं वैपरीत्यं मन्वते अभ्युपगच्छति कुतस्तत्राह यस्मात् शिवस्तं हालनिपीय सखेन जागर्ति तत्त्वोक्त्या भ्रांतिवारणं कृतं ॥
तिहरिस्तु इमारमां स्पृशन् सन्ननिद्रयामह्यति स्मरन्ति तियादे स्मरन्पि मुह्यति किमु स्पृशन्नित्यर्थः तथा च रमाया विषरूपत्वे मोहजनकत्वं हेतुः हालाहलस्य त
त्वापङ्कवे च जागरसुखप्रयोजकत्वमिति वाच्यं हालाहलं विषे इति विश्वः अत्र स्पृशन्मुह्यतीति कार्यकारणयोः पूर्वापर्ययरूपातिशयोक्तिरलंकारः सा हेतूक्तिः
ततश्चेति हेतूक्तिरनुक्तिरूपभेदादित्यर्थः पूर्वापङ्कतिवत् शुद्धापङ्कतिवत् द्वैविध्यं शुद्धपर्यस्तापङ्कतिः हेतुपर्यस्तापङ्कतिरित्येवं द्विप्रकारत्वं भ्रांतापङ्कतिरिति
अन्यस्य प्रकृतस्य भ्रांतिवारणे वार्यतेऽनेनेति वारणं तथा च भ्रांतिवारके तत्त्वाख्याने सतीत्यर्थः भ्रांतं भ्रमः भावे क्तः भ्रांत्यपङ्कतिरित्यर्थः एवं च तत्त्वकथनहेतुक
भ्रांतिविषयनिषेधो भ्रांतापङ्कतिरिति लक्षणं वाच्यं तस्य तापकारित्वरूपस्मरदृत्तांतस्य ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

नागरिकेति नगरेभवोनागरिकस्तेप्रतिग्रामीणस्यप्रश्नः समधिकापश्चंतरेभ्यः उन्नतिरुच्चतायस्यैवंभूतउभयतःमुखपृष्ठभागयोःपुच्छयस्यैवंभूतश्चकोपेमहि
 षडतिनहिनहीत्युत्तरंमहिषइत्यनुषज्यते अयंकरिकलमः करिशावकः कलमः करिशावकइतिकोशात्कलमइत्येतावतैवसिद्धेकरिपदमुत्कृष्टकमिता
 धार्यं अयमस्यशुडादंडोनतुपुच्छमिति पुच्छइतिपाठोप्यद्वेर्वोदित्वात्साधुरेव अप्रयुक्तत्वंतुत्रपरंविचार्यमिति पूर्वोदाहरणेतेदेहरूपभ्रांतिविषयजर
 त्वापद्भवः ज्वरः किमितिप्रश्नेनतद्विषयसंदेहावगमात् इहनुमहिषत्वनिश्चयरूपभ्रांतिविषयस्यमहिषत्वस्येतिततोभेदः जटेति विरहिण्याइयमुक्तिः हे
 कुसुमशरपुरातेर्हरस्यभ्रांत्यामांकिंकुतः प्रहरसिपीडयसि यतोनेयंजट किंतुवेणीकृतः अवेणीवेणीसपद्यतेतथाकृतः कचानांकलापः तथागलेगर

यथावा नागरिकसमधिकोन्नतिरिहमहिषः कोयमुभयतः पुच्छः नहिनहिकरिकलभोयंशुडादंडोयमस्यनतुपुच्छेदं संभवद्वा
 तिपूर्विकायांभ्रांतापद्भवावदाहरणं कल्पितभ्रांतिपूर्वायथा जटानेयंवेणीकृतकचकलापोनगरलंगलेकस्तूरीयंशिरसिशाशि
 लेखानुकुसुमंइयंभूतिर्नोपेप्रियविरहजन्माधवल्लिमापुरातिभ्रांत्याकुसुमशरकिंमांप्रहरसि अत्रकल्पितभ्रांतिर्जटानेयमि
 त्यादिनिषेधमात्रेणैवापूर्ववत्प्रभावात् दंडीत्वत्रत्वाख्यानोपमेत्युपमाभेदेमेने यदाहनपद्ममुखमेवेदंनभृगोचसुषीड
 मे इतिविस्मयसादृश्यात्तत्वाख्यानोपमामतेति ॥

लनेनतदपितुदुपंकस्तूरी एवंशिरसिनैवाशाशिलेखाकिंतुकुसुमे तथाद्वयमंगेभूतिर्भस्मनभवतिपरंतुप्रियविरहाज्जन्मयस्यैवंभूतोधवल्लिमापांडिमेति
 अवर्ज्यावह्व्रीहिर्वधिकरणोजन्माद्युत्तरपदइतिवासनसूत्राद्यधिकरणोपिवह्व्रीहिर्नदृष्टः कल्पितेति कुसुमशरेउत्प्रेक्षितेत्यर्थः निषेधमात्रेण
 येति निषेधस्यप्रसक्तिपूर्वकत्वादितिमावः मेनेइत्यस्वरसोद्भावनं तद्दीजंतूपमावोधकस्येवादेरसत्वेपितदुपगमरूपकस्यासुपमात्वेसादिस्यस्यमेव
 छेकापद्भुतिरिति छेकोविदग्धस्तलताअपहृतिः छेकापद्भुतिरितिलक्ष्यनिर्देशः वाक्यान्वयायोजनहेतुकः शंकिततात्त्विकवस्तुनिषेधइतिलक्षणं अन्य
 स्पशकाः इत्यन्यत्रोकायाजिवर्तनीयत्वेनहेतुतयाव्यपदेशः संतापात्त्रातीतिवत् अत्रचशुद्धापद्भुतिवारणायाद्यंविशेषणंमसकिलश्रुतिमाहनदायिकं

मिस्यधिकतादृश्यस्यकवारणायाद्यंशंकितेति

कु. टी.
खं.
१५

नवानेनैव मुहापद्मतिवारणाद्वाक्येत्यादिव्यर्थमिति वाच्यं कस्यचान्मवेदोवः प्रिदाणसवर्णधरे सभृगंपद्मनाप्रासीवांरितापिमयाधुनातव्याजोक्ताव
गतिप्रसंगवारकत्वेनतत्कार्यक्यात् यद्वक्ष्यति छेकापद्मतेरस्याश्चायंविशेषोयतस्यां वचनस्यान्यथानयनेनापद्मवः-अस्यामाकारस्यहेत्वंतरवर्णनेनगोपन
मिति तथ्यनिद्गवइति ताल्विकनिषेधेइत्यर्थः नूपुरोमंजीरः मंजीरोनूपुरोऽस्त्रियामित्यमरः नर्मसखी क्रीडासखी अत्रकांतपरायाः प्रजल्पन्मत्यदेत्व
ग्रइत्युक्तेनूपुरतात्यर्थकत्ववर्णनेनकांतत्वापद्मवोमुख्यः नूपुराभेदप्रतिपत्तिस्तुतदंगमितिबोध्यं सीत्कारमिति सीत्कारंतदनुकारिमुखध्वनिं शि क्षयति
अधरं अधरोष्ठं व्रणयति व्रणोऽस्तीति व्रणी व्रणिने करोतीत्यर्थतत्करोतीति णिच् कथारोमांचंतनोति विस्तारयतीति वाक्यत्रयं नागरिकाभिप्रयेणाप्रियस
छेकापद्मतिरन्यस्यशंकातस्तथ्यनिद्गवे प्रजल्पन्मत्यदेत्वः कांतः विं नहि नूपुरः कस्यचित्कंचित्प्रतिरहस्योक्तावन्येनश्रुतायामुक्ते
स्तास्यैतद्वर्णनेनतथ्यनिद्गवेछेकापद्मतिः यथानापिकयानर्मसखी प्रति प्रजल्पन्मत्यदेत्वग्रइतिस्वनायकवृत्तांतेनिगद्यमानेतदा
कर्ण्यकांतः किमिति शंकितवतीअन्या प्रतिनूपुरइतिनिद्गवः सीत्कारं शि क्षयति व्रणसधरंतनोतिरोमांचं नागरिकः किंमिलितो
नहिनहिसखिद्वैमनःपवनः इदमर्थयोजनयातथ्यनिद्गवेउदाहरणां शब्दयोजनयापथा पद्मेत्वन्वयनेस्मरामिसततंभावोभवत्क
तलेनांलेमुह्यति किं करोमि महितैः क्रीतोऽस्मितेविभ्रमैः इत्युत्त्वप्रवचोनिशम्यसरुषानिर्मत्सितोराध याकृष्णस्तत्परमेवतद्वपादे
रवीं प्रतिकयाप्युक्तं तदाकर्ण्यनागरिकः किमुमिलितइतिशंकितवतीमन्यां प्रतिनच्छंका निरुत्तयेनहीत्यादिनाहैमंति कपवनपरत्ववर्णनेनतात्त्विकस्यना
गरिकस्यापद्मवः सीत्कारशिक्षादिकर्तृत्वस्यनागरिकइवपवनेपिसत्वात् तदाह अर्थयोजनयेति विवक्षिताविवक्षितसाधारणस्यार्थस्याविवक्षितार्थसं
वेधित्ववर्णनयेत्यर्थः इदमित्युदाहरणमिति चजात्यभिप्रायेणैकवचने हेमंतशब्दात्तत्रभवइत्यर्थे सर्वत्राप्यवतलोपश्चेत्यणितलोपेचहैमनइतिरूप
सि प्रजल्पन्मित्युदाहरणे एकस्यवाक्यस्यान्यथायोजनमिहत्वनेकेषामितिभेदः शब्दयोजनयेति अर्थभेदेपिशब्दश्लेषमात्रेणेत्यर्थः पद्मेइति क्रीडा
याविटोभोक्ताकृष्णोवोयुष्मान्यातुरक्षत्वितिसंबंधः कीदृशइतिउत्त्वप्रवचः स्वप्नेउद्गतमुत्त्वमेवचनमार्थाकृष्णस्यअनुभाष्यअनूयार्थानिर्भक्तिः

मनतत्रवचनंतस्यरमेवअपदिशान्कथयन् इतिकिंहपद्येस्मेत्वनयनेसततंस्मरामि नीलेभवत्याः कुंतलेकेशपाशोममभाचोतः करणवतिरूपः सुहृत्तिमो
हंप्राप्नोति ननुचित्तासंगोनिवर्तितोतत्राह किं करोमि अकिं चित्करोस्मि यतस्तव महितैः पूज्यैः विभ्रमेर्विलासैः क्रीतोस्मिमूत्येनगृहोतोस्मीति किं
करोस्मीतिक्वचित्प्रायोयुक्ततरः तत्रवास्मीत्यहमर्थकमवयं अहंकिंकरोदासः क्रीतोस्मीत्यर्थः राधापरत्वेतु हे राधेइत्यर्थात्सं बोधनेपद्मरूपेत्वन
यनेस्मरामीति विशेषः शोधपूर्ववत् अत्ररमासंबोध्यकस्तन्नयनस्मरणरूपानवाकार्थिः पितृत्वत्संबोध्यकः पद्मरूपत्वन्नयनस्मरणरूपइत्यप
द्मवस्तस्यरमेवतद्यपदिशान्चित्यनेन प्रकाश्यते नवान्नार्थस्मरमारधासाधारणत्वमपितु पद्मेइतिलिङ्गवचनस्मिष्टशब्दयोजनैवेति विषयात्तरेति

सर्वमिदंविषयांतस्योजनेउदाहरणं विषयेक्येष्ववस्थाभेदेनयोजनेयथा वंदंतोजारवृत्तांतं पत्न्यो धूर्तां सस्वीधिया पतिं बुध्या सखिततः प्रदु
हास्मीत्यपूरयत् कैतवापद्गतिर्व्यक्तौ व्याजाद्यैर्निर्दुतेः पदैः निर्याति स्मरना राचाः काता दृक्यातकैतवात् अत्रासत्यत्वाभिधायि
नाकैतवपदेननेमेकांताकरीक्षाः किंतुस्मरनाराचाइत्यपद्मवप्रतीयते रिक्तेषुवारिकथयाविपिनोदरेषुमध्याङ्गजृम्भितमहातप
तायतमाः स्कंधातरस्यितदवाग्निशिखाच्छलेनजिह्वाप्रसायंतरवोजलमर्थयंतेसंभावनास्यादुत्य क्षावस्तुहेतुफलात्मना ॥

विवक्षितविषयभिन्नेत्यर्थः अवस्थाजायत्स्वप्रादिरूपावदंतीति पत्न्योर्भर्तारिसस्वीधियासखिभ्रमेणजारवृत्तांतंस्वकामुकवार्त्तावदंतीधूर्ताकावित्यतिंबु
ध्वासस्वीत्यादिवाक्यशेषमपूरयत् पूरितवर्ती सस्वीतिपुनः संबोधनमप्रतार्थतासूचनाय ततः उक्तवृत्तांतानंतरंप्रबुद्धाजागरणवतो अत्रनासोजाय
दवस्थावृत्तांतः किंतुस्वामिकइत्यवस्थाभेदयोजनयापद्मवः मस्वीत्यादिवाक्यशेषेणप्रकाश्यते कैतवापद्गतिरिति लक्ष्यनिर्देशः व्याजाद्यैः पदैर्निर्दुते
र्व्यक्तौ अभिन्नकौ सत्यकैतवापद्गतिरिति लक्ष्यवर्तव्यमित्यर्थः कैतवेनापद्गतिरिति व्युत्पत्तेः व्याजाद्यैरित्यनेनमिषकपटच्छलच्छुद्धकैतवाद्योगृह्यते ए
वंचकैतवादिपद्मवपद्गतिरिति लक्ष्येण संबोधनं नाराचावाणाः दृक्काताः कदासा अपद्मवः निषेधः प्रतीयतइति असत्यत्वस्यविषयवाधाधीनत्वादिभिभावः

कु. टी.
चं.
१६

रिक्तेष्विति व्रीष्मवर्णने तरवो वृक्षाः वारिणो जलस्य कथया चार्त्तपापिरिक्तेषु भून्वेषु विपिनस्यारण्यस्योदरेषु मध्यप्रदेशेषु जलं अर्थयंते प्रार्थयंते कीदृशाः म
आङ्गे ज्ञेभितः प्रवृद्धो यो महानातपउष्णतस्य तापस्तपने तेन तप्ताः संतप्ताः किं कृत्वा स्कंधातरात् प्रकांडाभ्यंतरादुत्थितो यो दवाग्निर्दीवानलस्तस्य या शिरवाज्वाला
तस्याः कृत्वेन जिह्वा प्रसार्येति अस्त्री प्रकांडः स्कंधः स्यान्मूलाद्भ्रात्रावधिसारो रित्मरः अत्रनेयं दवाग्निशिखा अपितु जिह्वेति ललपदास्यतीयते अत्र चानभि
हितवाच्यता दोषे निरासाय कथयापिवनोदरेष्विति पठनीये इत्यपङ्कतिप्रकरणं लक्षयति संभावनेति अत्रोत्प्रेक्षे त्यनंतरसा च त्रिधेत्यध्याहार्यं तथा च सं
भावना उत्प्रेक्षापदवाच्यास्यात्सा च वस्तुहेतुफलरूपेण त्रिधेत्यर्थः वस्तुहेतुफलानां च संभावना धर्मत्वं स्वविधेयकत्वसंबन्धेन तेन वस्तुहेतुफलविधेय

उक्तानुक्ता सदायात्र सिद्धा सिद्धास्य दे परे धूमस्तोमं तमः प्रांके कोकी विरहशुष्मणां लिंपती वतमो गानि वर्षती चांजनं नभः रक्तौत
अंघ्री मृदुलौभु विविक्षेपणाद्भुवं त्वन्मुखे लुयानूनं पद्मैर्वैरायते शशी मध्यः किंकुचयोर्धृत्यैव हः कनकदामभिः प्रायो ज्वलत्स्य
देनैकं प्राप्तेतो येतपस्यति अन्यधर्मसंबन्धनिमित्तेन अन्यस्य अन्यतादात्म्यसंभावनमुत्प्रेक्षा सा वस्तुहेतुफलात्मतागोचरत्वेन
त्रिविधा अत्र वस्तुनः कस्यचिद्वस्त्वंतरतादात्म्यसंभावनाप्रथमास्वरूपोत्प्रेक्षेत्युच्यते ॥

कत्वेनेति पर्यवसितार्थः वस्तुत्वं च हेतुत्वेन फलत्वेन वा विवक्षितं यत्तद्भिन्नत्वं नातो वस्तुत्वस्य केवलान्वयितया विभागासंगतिः उक्तेत्यादि अत्र आसा
मुत्प्रेक्षाणामध्ये आयावस्तत्प्रेक्षा उक्तचानुक्ते चोक्तानुक्ते आस्यदेयस्यादिति विग्रहः आस्यदेवोत्प्रेक्षाया धर्मरूपो विषयः सिद्धा सिद्धेत्यत्र विग्रहः पूर्वव
त् धूमेति तमः कोकी विरहशुष्मणां धूमस्तोमं प्रांके इत्यन्वयः कोकस्य चक्रवाकस्य स्त्री कोकी तस्या विरहरूपाणां शुष्मणां अग्नीनां संबन्धिनं धूमसमूहमि
त्यर्थः लिंपती वेति अत्र तमद्वितिनभद्वितिवर्तु पदरक्तावित्यादिदपिताप्रतिनायकस्योक्तिः तव मृदुलौभु कुमारा वंघ्री चरणौ ध्रुवं भुवि विक्षेपणाद्देतोः
रक्तवर्णाविति त्वन्मुखेति पद्मगतायास्त्वन्मुखकोतेरिच्छया हेतुनेत्यर्थः वैरायते इति वैरं करोतीत्यर्थं शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करण इति वय उ मध्य

रक्तवर्णाविति त्वन्मुखेति पद्मगतायास्त्वन्मुखकोतेरिच्छया हेतुनेत्यर्थः वैरायते इति वैरं करोतीत्यर्थं शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करण इति वय उ मध्य

धृत्यै धरणा र्थं कनकस्य दामभिः रज्जुभिरिति निगोर्था धवसानरूपातिशयोक्त्या वलाभिः बद्धः किमित्यर्थः प्रायदिति अङ्गकर्तृप्रायः बहुधा तच्चरणे त्रसहैक्यप्रा
 प्रतोपे जले तपस्यति तपश्चरतीत्यर्थः कर्मणो रोमे यतपोभ्यां वर्तिचरो रितिक्यड. तपसः परस्मैपदं चेति परस्मैपदं लक्षणं परिष्कुरुते अन्यधर्मेति अन्यस्य
 विषयिणो यो धर्मस्तत्संबंधरूपेण निमित्तेन अन्यस्य अन्यविषयिकं अन्यस्य विषयिणः तादात्म्येन संभावनमित्यर्थः अन्यस्य तिष्यस्यो विषयता धर्मिता
 रूपा विषयिण इति यस्य र्थस्तु विशेषणतारूपा विषयता अन्यत्वेनोक्तोक्तं न च संभावनाया आहार्यता सूचनाय तथा च विषयिनिष्ठ धर्मसंबंध प्रयुक्तं वि
 ययधर्मिकं तादात्म्यसंसर्गणविषयि विधेयकमाहार्यसंभावनमुत्प्रेक्षेति पर्यवसितं तन्निष्ठ धर्मसंबंध प्रयुक्तमाहार्यतत्संभावनमिति तु निष्कर्षः इ
 तरो शस्याव्यावर्तकतया स्वरूपकथनमात्रपरत्वात् मुखचंद्रमन्यइत्युत्प्रेक्षायां चंद्रनिष्ठा द्वादकत्वादि धर्मसंबंध प्रयुक्तं मुखचंद्रसंभावनमाहार्यमस्तीति

अहेतोर्हेतुभावेनाफलस्य फलत्वेनात्प्रेक्षाहेतुत्प्रेक्षाफलोत्प्रेक्षेत्युच्यते अत्र आद्यास्वरूपोत्प्रेक्षा उक्तविषयानुक्तविषयाचेति द्वि
 विधा परे हेतुफलोत्प्रेक्षेसिद्धविषयाऽसिद्धविषयाचेति प्रत्येकं द्विविधे एव घण्टामुत्प्रेक्षाणां धूमस्तोमेत्यादीनि क्रमेणोदाहरणात्

लक्षणसमन्वयः बाधाय भावदशायां तु जापमानामुखादौ चंद्रादिसंभावना नोत्प्रेक्षेति तद्वारणायाहार्येति एतेन विरक्तसंध्यापरुषं पुरस्ताद्यथारजः पार्थिवमुज्जि
 हीते शंकेहृन्मत्कथितप्रवृत्तिप्रत्युद्गतो मां भानः समेत्यइत्यत्र जोभरोद्गमनरूपसमैत्यप्रत्युद्गत् धर्मसंबंध प्रयुक्तायां भरते तत्संभावनायामपि नातिव्याप्तिः तस्या
 अनाहार्यत्वात् संभावनं यदीत्यस्यादित्युहो न्यस्यसिद्धयइति वक्ष्यमाणसंभावनालंकारविषये यद्विशेषो भवेद्वक्ता कथिताः सुगुणास्तवेत्यादावतिव्याप्तिवा
 रणाप्रयुक्ताने सर्वातिशायिसौंदर्यशंकेसत्यवतो मुखे येन सामृगशावास्तीसावित्रीतरलीकृतेत्यादावतिप्रसंगवारणाय तन्निष्ठेति संभाव्यमानवृत्तित्वं धर्मविशेषण
 तत्र सावित्रीतरलीकारकत्वरूपो धर्मो मुखवृत्तिर्नेतु संभाव्यमानवृत्तिरिति नातिप्रसंगइति हि क्व वस्तुहेतुफलात्मता वस्तुहेतुफलतादात्म्यं ननु संबंधांतरेणोत्प्रेक्षा
 या अस्य इति चेन्न सर्वत्राभेदेनैवोत्प्रेक्षणमिति प्राचीनमतानुसारेणैत्यमभिधानात् एतत्सूचनायैवलक्षणं च तादात्म्यापादानमिति नन्वलंकारसर्वस्वकारादिभिः
 स्वस्त्योत्प्रेक्षेति व्यवहृतायास्तु शीयाया अपि स

तादात्म्येति प्रयुक्तमित्याह

कूटी-
व
१७

अत्रेति आसामध्येयाप्रयमावस्तुत्प्रेक्षासै वस्वरूपेत्प्रेक्षेत्युच्यतइत्यर्थः विसृत्तरस्येति प्रसरणशीलस्येत्यर्थः तमसइति संभावेनेत्यनेनान्वेतिषस्त्रयोविषयः
ना तमोविषयेत्यर्थः प्रतिरोधकत्वादीत्यादिपदात् प्रसरणशीलत्वस्य संग्रहः प्रियैः पत्रिभिर्विघटितावियुक्ताः व्यापनस्येतिषय्यंतस्यपूर्ववदुत्प्रेक्षापदे-
नान्वयः एवमग्रेतनस्यतमसइत्यस्यापि अनुपादानादिति विषयिवाचकाभ्यां लिंपनिवर्षतिभ्यामन्येनानुपदानादित्यर्थः यथाश्रुतेनाभ्यामेवसाध्यवसान

रजनीमुखेसर्वत्रविसृत्तरस्यतमसोनेत्यदृष्टिप्रतिरोधकत्वादिधर्मसंबन्धेनगम्यमानेननिमित्तेनसद्यःप्रियविघटितसर्वदेशस्थि-
तकोकांगनात्दुपगतप्रज्वलिष्यद्विरहानलधूमस्तोमतादात्म्याभावनास्वरूपोत्प्रेक्षा तमसोविषयस्योपादानादुक्तविषया तमो-
व्यापनस्यनभःप्रभृतिभूपर्यंतसकलवस्तुसांद्रमलिनीकरणेननिमित्तेनतमःकर्तृकलेपनतादात्म्योत्प्रेक्षानभःकर्तृकांजनवर्षण-
तादात्म्योत्प्रेक्षाचानुक्तविषयास्वरूपोत्प्रेक्षा उभयत्रापि विषयभूततमोव्यापनस्य अनुपादानात् नन्वत्रतमसोव्यापनेननिमित्तेन
लेपनकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षानभसोभूपर्यंतगादनीलिमव्याप्तत्वेननिमित्तेनांजनवर्षणकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षावेतिउत्प्रेक्षाद्वयमुक्तविषय-
मेवास्तु मैवंलिंपनिवर्षतीत्याख्यातयोःकर्तृवाचकत्वेपिभावप्रधानमाख्यातमितिस्मृतेर्यात्वर्थक्रियायाएवप्रधान्येनतदुपसर्जनत्वे-
नान्वितस्यकर्तृरुत्प्रेक्षणीयतयाअन्यत्रान्वयासंभवात् अतएवाख्यातार्थस्यकर्तृःक्रियोपसर्जनत्वेनान्यत्रान्वयासंभवादेवास्याप-
मायामुपमानतयान्वयोपिदंडिनानिगृह्यतः कर्तायद्युपमानंस्यान्न्यग्भूतोसौक्रियापदे स्तक्रियासाधनव्यग्रोनालमन्यद्वपेक्षिनु-
मितिकेचितु तमोनभसोर्विषययोस्तत्कर्तृकलेपनवर्षणस्वरूपधर्मोत्प्रेक्षेत्याहुः

लक्षणयोपादानादसंगतेः उक्तविषयमेवेतिसकृदुच्चरिता-
भ्यां लिंपनिवर्षति भ्यांशक्त्यालेपनवर्षणयोः साध्यवसानलक्षणयावसाधारणधर्मपुरस्कारेणाव्यापनस्यदोषरथापनस्यपुगपहृत्तिहयविरोधेनासंभवादि-
त्याशयः स्मृतेः निरुक्तस्मृतेः उत्प्रेक्षणीयतयाउत्प्रेक्षाविषयतया अन्यत्रउत्प्रेक्षायांअन्यसंभवादितिनिगकांशत्वादिभावः अतएव आख्यातार्थस्यकर्तृ-

क्रियोपसर्जनत्वान्यत्रान्वयासंभवादेवः क्वचिदतएवेत्युत्तरं अयमेवव्यास्मानग्रंथः प्रमादलिखितोदृष्टपतेन्यभूतेति गुणभूतइत्यर्थः स्वक्रियेति क्रियां
 प्रति साधनत्वेनान्वितइत्यर्थः अपेक्षितुं आकांक्षितुं नालनसमर्थः तथाचनिर्गकांक्षतादृष्टमानत्वेनान्वयोनसंभवतीतिभावः एतेनतमसिलेपनकस्त्वमु
 त्येक्ष्यमित्यलेकारसर्वस्वकारमतयास्त तस्यापिकर्तृविशेषणत्वात् विवक्षितविवेकेनलेपनस्यैवोत्प्रेक्ष्यत्वाच्च एवंच प्रधानभूतलेपनक्रियागीचरणो
 वनैवनिर्गोर्णव्यापनविषयेतिसिद्ध नचयुगपद्विद्वयविरोधः शंकाः तदनभ्युपगमात् केचिदिति तमइतिचास्वरसोद्भावनं तदीजंतुतमोनभसोःक
 र्त्वेनविषयत्वेनचवारद्वयमन्वयकेशः तथाधर्म्युत्प्रेक्षासाधर्मप्रयुक्ता धर्मोत्प्रेक्षानुत्सहचरितधर्मसंबंधप्रसुक्तेति लक्षणानुगमः नचतन्निष्ठत
 तन्मतेस्वरूपोत्प्रेक्षायां धर्म्युत्प्रेक्षाधर्मोत्प्रेक्षात्वेत्येवंद्वैविध्यं दृष्टं चरणयोः स्वतः सिद्धेरक्तिमनिवस्तुतो विक्षेपणं न हेतुरिति अहे
 तोस्तस्यहेतुत्वेनसंभावनाहेतुत्प्रेक्षाविक्षेपणस्यविषयस्यसत्ता त्सिद्धविषयाचंद्रपद्मविरोधेस्वाभाविकेनापिकावदनकातिप्रेक्षानहे
 तुरितितत्रतद्देतुत्वसंभावनाहेतुत्प्रेक्षावस्तुतस्तदिच्छायाअभावात्सिद्धविषया मध्यः स्वयमेवकुचौघरतिनतुकनकदामबंधत्वेना
 ध्यवसितायावलित्रयशालितायावलादिति मध्यकर्तृककुचघृतेस्तफलत्वेनोत्प्रेक्षासिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा जलजस्यजलाव
 स्थितेरुदवासतपस्त्वेनाध्यवसितायाः कामिनीचरणसायुज्यप्राप्तिर्नफलमिति तस्यागगनकुमुमायमानायास्तपःफलत्वेनोत्प्रे
 क्षणात् असिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षाअनेनैवक्रमेणोदाहरणांतराणि

त्समानाधिकरणान्यतरत्वेनधर्मनिवेशान्नावनुगमइतिवाच्यं सर्वत्रसाह

ष्यनिमित्तायाएवोत्प्रेक्षायाः संभवेनान्यतरत्वादिनिवेशप्रयुक्तगौखस्यानुपादेयत्वादिति हेतुत्वेनेतिहेतुरूपतयेत्यर्थः हेतुत्वसंभावनाहेतुरूपतासंभावना फलत्वे
 नफलरूपतया एवमग्रेपिवोध्यं अयोदाहृतास्युत्प्रेक्षासुबोधः प्रकारः प्रदर्श्यते तत्रधूमस्तोममित्यादांकाकांगनाविरहानलसंबंधिधूमस्तोमाभिन्नतमोविया
 यासंभावनेतिबोधः नामार्थयोर्भेदान्वयात् एवंमुखेचंद्रमन्यद्वादावपिनूनंमुखेचंद्रइत्यादीतु चंद्रप्रकारकसंभावनाविषयोमुखमितिबोधः मुखविषया

चंद्रप्रकारकसंभावनादात्त्यसंसर्गिकेवतयानुभावात्

ऊ. टी.
चं.
५२

रात्रौरवेर्दिवाचंदोरभावाद्दिवसः प्रभुः भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान् सततोदिते रात्रौरवेर्दिवाचंद्रस्याभावः सन्नपि प्रतापयशसोः सर्गे न हे
हरणे भावरूपो हेतुरित्त्वभावस्त्वितिभेदः दिवसतेति विवस्वतासूर्येण स्वस्वगोसहस्रेणाकिरणसहस्रेण समं मिश्राः मिश्रिताः जनांगानेत्रापेरनामेधे याग
वोपि अनायिषतेवनीता इव यथागोपालेन परकीयाभिर्गोभिर्मिश्राः स्त्रीयागावोनीयेते तथा गोपदवाच्यत्वसाजात्येन मिश्रिताविवस्वतापिनीता इवेत्यर्थः
खलु संभावनायां तेन नयनेन हेतुना इदमाध्यं न त्वंधकारैरित्यन्वयः गोः सर्गे च वलीवर्दे रशमो व कुलिशेषु मानस्योसोरभेषीदृक्वाणां दग्वाग्भूषणसुभूमिचे
तिभेदिनी अत्रवानायिषतेवेति विषयो त्प्रेक्षणपूर्वकं तस्य हेतुत्वेनोत्प्रेक्षणमिति पूर्वस्माद्भेदः एवं पूर्वत्र इच्छयेति गुणरूपो हेतुरित्त्वक्रियारूप इत्यपि दृष्टव्यं

रात्रौरवेर्दिवाचंदोरभावाद्दिवसः प्रभुः भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान् सततोदिते रात्रौरवेर्दिवाचंद्रस्याभावः सन्नपि प्रतापयशसोः सर्गे न हे
तुरिति तस्य तद्देतुत्वसंभावना सिद्धविषया हेतुत्प्रेक्षा विवस्वतानापिषतेव मिश्राः स्वगोसहस्रेण समं जनानां गावोपिनेत्रापेरनामधे
पालेनेदमाध्यं खलु नांधकारैः अत्र विवस्वताकृतस्वकिरणैः सह जनलोचनानां नयनमसदेवरात्रावाध्यं प्रति हेतुत्वेनोत्प्रेक्ष्यत इति अत्र
सिद्धविषया हेतुत्प्रेक्षा पूरं विधुर्वर्द्धयितुं पयोधेः शंकेयमेणां कमणिकियंति पर्यासिदोग्धिप्रियविप्रयोगे सशोककोकीनयने कियं
ति अत्र चंद्रेण कृतसमुद्रस्य वृंहणं सदेवतदशतेन कृतस्य चंद्रकांतद्रावणस्य कोकांगनावाध्यस्त्रावणस्य च फलत्वेनोत्प्रेक्ष्यत इति अत्र

प्रप
विप्र
सिद्ध
विप्र
सिद्ध
विप्र

अत्र चोत्प्रेक्षाद्वयसत्त्वेपि हेतुत्प्रेक्षायाः प्राधान्यात्त्वेनैव व्यपदेशो न तु स्वरूपोत्प्रेक्षात्वेन तस्या अगत्वात् एवमन्यत्रापि बोध्यं पूरमिति अयं विधुर्वर्द्धः पयोधेः
पूरं वर्द्धयितुं एणां कमणिचंद्रकांतं कियंति लोकोत्तरतया अपरिमितानि पर्यासिदोग्धीति शंके तथा प्रियैः पतिभिर्विप्रयोगे वियोगे सति सशोकानां कोकांगनां नय
ने कर्मभूते कियंति पर्यासिदोग्धीति शंके इत्यन्वयः दुहेर्द्विकर्मकत्वादेयां कमणिमिति द्वितीया एवं नयने इत्यत्रापि मध्यः किमित्यत्रैकस्य वद्धत्वस्य फलत्वेन कुवध
तेरुत्प्रेक्षणमिह तु द्रावणस्त्रावणयोर्द्वयोः फलत्वेन पूरं वर्द्धयितुं नदावर्द्धनकाले तेन चंद्रेण रात्र्यस्थितानामिति रात्रिः रात्र्यस्थितानामिति पु

कानां वाहनानां च भ्रानां परिवर्तनायेवतुरगोत्तमानां उत्पत्तिभूमानुत्तरस्यादिशिप्रतस्यदस्यन्वयः प्रायो बुभित्यत्रैक्यस्य गुणस्य फलत्वेनोत्प्रेक्षणमिह तु परिवर्तन
 क्रियापादतिभेदः नन्वलेकारसर्वस्वकारादिभिरन्येषामपिजात्यादिभेदानामुक्तत्वात्कुतस्तेन प्रदर्शिता इत्याशंक्याह एता एवेति उक्तभेदा एवेत्यर्थः उत्प्रेक्षा इत्य
 नेतरं च मतकारविशेषप्रयोजिका इति शेषः तथा च जात्यादिभेदानां च मतकारविशेषानायायकत्वादप्रतीतिभावं इत्युत्प्रेक्षेति इत्यनेनोत्प्रेक्षा बोधत्वेने
 त्यर्थः त्वत्कीर्तिरिति अत्रानुपात्तस्वर्गगमनविषयास्वर्गगा प्रवेशतादात्म्यात्प्रेक्षाविशेषणीभूतम्रमणश्रान्तत्वरूप हेतुत्प्रेक्षावाप्रतीयत इति बोध्यं इति श्रीमतत्
 सद्गुपाख्यवैद्यनाथकृतापामलंकारचंद्रिकायां श्रीमत्कुवलयानंदीयटीकायां मुत्प्रेक्षाप्रकरणं अतिशयोक्तिरेक्षयति रूपकातिशयोक्तिरिति ग्रहण उपस्था

अत्रोत्तराण्यस्याश्च परिवर्तनमसदेव फलत्वेनोत्प्रेक्ष्यत इति असिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा एता एवोत्प्रेक्षाः मन्येनां के ध्रवं प्रायो नूनमित्येव
 मादिभिः उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्देरिव शब्दोपितादृश इत्युत्प्रेक्षा व्यंजकत्वेन परिगणितानां शब्दानां प्रयोगे वाच्याः तेषामप्रयोगे गम्यो
 त्प्रेक्षायथा त्वत्कीर्तिर्भ्रमणश्रान्ताविवेशस्वर्गनिम्नगौरूपकातिशयोक्तिः स्यान्निगीर्याध्यवसानतः पश्यनीलोत्पलदं दान्निः सरति
 शिताः शराः विषयस्य स्वशब्देनोत्प्रेक्षेत्स्वने विना विषयिवाचकेनैव शब्देन ग्रहणं विषयनिर्गणं तत्पूर्वं कं विषयस्य विषयिरूपतया

ध्यवसानमाहार्यनिश्चयस्तस्मिन्सति रूपकातिशयोक्तिः

पने विषयिरूपतयेति विषयिणो रूपमस्य तस्य भावस्तत्ता तयेत्यर्थः रूपं चाभेदतादृप्यान्यतरत् तस्मिन्सतीति सप्तमीसमर्थात्सिरित्यभिप्रायेण एवंचानु
 पान्तविषयधर्मिकाहार्यनिश्चयविषयीभूतं विषयभेदतादृप्यान्यतरत् रूपकातिशयोक्तिरितिलक्षणंबोध्यं अत्ररूपकवारणाया अनुपात्तेति अयमेवन्नरूपका
 दस्यां विशेषोः निश्चय इत्युच्यते अतिवारणाया हार्येति त्प्रेक्षावाणायनिश्चयेति नीलोत्पलेति अत्रनीलोत्पलपदात्ताध्यवसानलक्षणयाशक्यलक्ष्योभयानु
 गतकातिविशेषादिपुरस्कारेणोपस्थितेकामिनीनेयने शक्त्युपस्थितस्य नीलोत्पलत्वविशिष्टस्याभेदसंसर्गेणान्वयः शक्त्युपस्थितयोः कृतीष्टसाधनतयोः
 वशक्तिलक्षणाभ्यामुपस्थितयोरप्येकपदार्थयोस्तात्पर्यवशेनान्वयांगीकारेवाधकाभावात् एवंचनीलोत्पलाभिन्नकांतिविशेषवद्दृष्टादिति बोधादियमभेदाति

अत्रोत्प्रेक्षाविशेषः

क. टी.
चं.
२०

रूपके विषयिभेदमाप्यस्य विषयतावच्छेदकस्य भानेन वैलक्षण्यस्य स्फुरत्वात् यदा त्वभेदभाने तदा त्वर्यं किं नु भेदभाने तदा कां निविशोपादिरूपता दृष्यस्यैव वा पा
ता द्रूप्यातिशयोक्तिर्वक्ष्यते इति बोध्यं वापीति मध्यभागसारभ्यस्तु स्वपर्यंतनायिकागवर्णनमिदं गगने सूक्ष्मतया तद्वत् दुर्लभ्ये मध्ये कापि अनिवंचनी यशोभा
वापी तद्द्रुंभोरानाभिः स्फुरतिशोभते तत्परं तदूर्ध्वभागे ऐदनी लोड्रनी लपरिता सूक्ष्मपद्यासरणिस्तद्वत् श्यामारोमावली स्फुरतीत्यनुषज्यते किं नूनां का
चननिर्मितासायानपक्तिं तत्सदृशोत्रिवलीमधिगतवती प्राप्सवती तथा अत्रैतदूर्ध्वदेशे शैलौ तद्द्रुंभुगविशालौ कुचौ स्फुरत इति विभक्तिपरिणामेन सं
वध्यते कीदृशो सुकृतिना पुण्यकृता सुगमौ सुलभगमनौ सुलभौ च पुनः कीदृशो चंदनरुभिश्चंदनपंकेन चाच्छन्नो व्याप्तो देशो योस्तथाभूतो तत्रत्यानां

यथानीलोत्पलशब्दाभ्यां लोचनयोः कटाक्षाणां च ग्रहणपूर्वकं तद्रूपताध्यवसानं यथा वा वापीकापि स्फुरति गगने तत्परं सूक्ष्मपद्याती
यानानीमधिगतवती कांचनीमैदनी ली अत्रै शैलौ सुकृति सुगमौ चंदनच्छन्नदेशौ तत्रत्यानां सुलभममृतं सन्निधानात्सुधांशोः अ
त्रवाप्यादिशब्देनाभिप्रभृतयोनिगीर्णाः अत्रातिशयोक्तौ रूपकविशेषणरूपके दर्शितानां विधाना मिहापि संभवोस्तीत्यतिदे
शेन प्रदर्शनार्थं तेनात्राप्यभेदातिशयोक्तिस्ताद्रूप्यातिशयोक्तिरिति द्वैविध्यं द्रष्टव्यं तत्राप्याधिक्यनूनताविभागश्चेति सवेमनुसं

तदाश्लिष्टानां च सुधांशोस्तद्वदाह्लादकस्य सुखस्य सन्निधानादमृतं तद्वदास्वाद्यमधरमाधुर्यं सुलभमित्यन्वयः विधानां भेदानां इतीत्यस्य प्रदर्शनार्थमित्य
नेनान्वयः अतिदेशेनेति सादृश्येनेत्यर्थः मुख्यरूपकाभेदस्यापि शयोक्तावभावाद्द्रूपकपदरूपके सदृशपरं षण्मासमग्निहोत्रे जुह्वतीत्यत्राग्निहोत्रपरव
द्धर्मानिदेशकमित्याशयः आधिक्यनूनतेत्यत्रात्रभयोक्तेरुक्तोदाहरणेषु प्रसिद्धतरत्वाद्दनुपादानंबोध्यं यत्त्रके श्लिडुक्तं विषयिवाचकपदस्य विषये साध्य
वसानलक्षणायाः शक्यतावच्छेदकमात्रप्रकारकलक्ष्यविशेष्यकबोधत्वं कार्यतावच्छेदकं एवं च निगारणोसर्वत्रविषयतावच्छेदकधर्मरूपेणैव विषयस्य
भानं न विषय्यनिश्चलेनेति स्थितं भेदातिशयोक्तिस्ताद्रूप्यातिशयोक्तिरिति द्वैविध्यमपुक्तमितितत्त्वौटिविलसितं शक्यतावच्छेदकस्य लक्ष्ये पूर्वमप्रतीतत्वेन

न हि शिष्टतापालक्षणपाप्यसम्भार

यद्दर्मविज्ञानं शक्यसंबंधग्रहस्तद्दर्मप्रकारकलक्ष्योपस्थितेः समानप्रकारकशाब्दबोधे हेतुत्वात् लक्षणापरिहार्याया अनुपपत्तेस्तदवस्थत्वाच्च एवमपि तावप्यवशात्
 तादृशबोधो गकार तद्दृशादेवशाक्यामेदप्रकारकबोधेपि बाधकाभावान्मा नयदेनविषयतावच्छेदकस्यैव व्याचर्तनादितिदिकसुधावद्वेति विद्वशा लभंजिकास्वा
 योस्मृदिकप्रकारशिखरगतामृगाकावलीमालोकपतोरशोविदूषकंप्रत्युक्तिरियं प्रकारप्रसमीपेनयनेप्रहिणप्रेरयमनाकर्दयतर्कय अनाकाशे अकंतरिक्षे को
 यं शीतकिरणश्चंद्रइतिमुखेचंद्रगताल्हादकारित्वरूपताद्रूप्याध्यवसाने कीदृशः गलितश्च्युतोहरिणोपस्मा तथाभूतः तेनतिः कलेकतयोत्कर्षाभिषक्तिः पुनः
 कोदक सुधापोबद्धः यासस्तदभिलाषोपैस्तेरुपवनसंबधिभिश्चकोरैरनुस्रतां लवल्याः फलपाकस्यप्रणयिनीं सदृशीं अञ्जाम्बुज्यात्प्रातलेनाध्यवसेतां का
 नारिकायां ३ उः

यथा वा सुधावद्द्रासैरुपवनचकोरैरनुस्रतांकिरन्ज्योत्नामञ्जालवलिफलपाकप्रणयिनीं उपप्राकारप्रं प्रहिणुनयनेतर्कयमनागनाका
 नोकोयगलितहरिणः शीतकिरणइत्यत्रकोयमित्युक्त्याप्रसिद्धचेद्रादेदस्तातउत्कर्षश्चगर्भितः एवमन्यत्राप्युदनीथे यद्यपद्गुतिगर्भ
 त्वेसैवसापद्गुत्वामता त्वत्सूक्तिषुसुधाराजन्मोताः पश्यंतिताविधौ अत्रत्सूक्तिमाधुर्यमेवामृतमित्यतिशयोक्तिः चंद्रमंडलस्य
 ममृतेनभवतीत्यपद्गुतिगर्भा यथा वा मुक्ताविद्रुममेतरामधुरसः पुष्पपरंपूर्वहंप्राप्तेपुद्युतिमंडलेखलुतयोरेकासिकानार्णवे

तिप्रभाकिरन् प्रसारयन्नित्यर्थः लवलीलताविशेषोहरफारेवदोतिभाषाप्रसिद्धः प्राकारोवरणः शालदृश्यमरः समावहद्रासैरितिक्वचित्साठस्रत्राप्युक्तएवार्थः
 नवलवलीतिपाठेनवश्चासौलवलिपाकश्चेत्यन्वयोबोध्यः नन्विहाभेदविवक्षेवकिंनस्यादतआह अत्रेति कोपमित्यनेनानिर्ज्ञातत्वप्रकाशानात्प्रसिद्धस्य
 निर्ज्ञातत्वात् तद्वैलक्षण्यावगतिरितिभावः गर्भितः गलितेत्यादिविशेषणोच्यतेनभिप्रेतः अन्यत्रापीति अनुच्छिद्योदेवैरपरिदलितोराहृदशनैः कलेकेना
 श्लिष्टो नवलुपतिभूतोदिनरुता कुहमिनोत्वसो नवयुवतिवक्त्रेणविजितः कलानाथः कोपेकनकलतिकापासुदपतइत्यादवित्यर्थः अथवान्यत्रापिसूना
 नापामपीत्यर्थः कोपश्चमिगतश्चंद्रइत्यादावदिव्यत्वरूपनूतनाप्रकाशनमृहनीयमितिभावः ननुतोदाहरणेष्वपिमिति विषयस्योपादानात्कए मतिशयोक्तिरिति

क्र. २१

अत्राहः इदं त्वस्य विषयविशेषात् न विवक्षाया मतिशयेति रव यदानुविषयविशेषात् न विवक्षा तदा रूपकमिति व्यवस्था अतएव प्रकाशितत्वात् इदं त्वस्य क
तिशयोक्तादिसेवेह संकरेण यानंददायीदो विवमेतत्सीदतीत्युदाहृतमिति एनां किं भजते यद्यप्युक्तीति अपहृतिगर्भत्वं पर्यस्तापहृतिगर्भत्वं सैवरूपका
तिशयोक्तिरेव तथा न सापहृत्वन्विरपहृत्वत्वं भेदेन द्विविधातिशयोक्तिरिति भावः मुक्तीति तान्यनुभवं कवेद्यानिदमानिवस्तूनि ते इमे जनाः विकल्पयंति सर
सद्वेति विकल्पविषयाणि कुर्वन्ति येषां जनानां साप्रकांता सुंदरोदक्यथेलोचनभागनास्तीत्यन्वयः तादृशसुंदरीदृशानशालिनस्तु विकल्पयंतीति भावः तानि
कानिवस्तूनि तत्राह मुक्तामौक्तिकं विद्रुमं प्रवालं चान्तरा अत्र योमं प्रेमधुरसः अत्रांतरेण युक्ते इति द्वितीया पुष्पपरकेवलधूवं हं भारवाहकेन तुमधुरसधुतं

तच्चोदं चतिशंस्वमूर्ध्नि न पुनः पूर्वांचलाभ्यंतरे तानोमानि विल्लयंति तद्दमेयेषां न सादृक्पथे अत्राधरस एव मधुरस इत्याद्यतिशयो
क्तिः पुष्परसामधुरसो न भवतीत्यपहृतिगर्भा अलंकारसंस्वरुतास्वरूपोत्प्रेक्षाया सापहृत्वमुदाहृतं गतासुतीरिति मिघट्टनेन
संभ्रमं पौरविलासिनीषु यत्रोत्सवस्येन तच्छलेन मुक्ताहं हासवविभातिशिप्रा ततस्त्वियानत्रभेदः एतनुभुद्धापहृतिगर्भं यत्र फेनत
तित्वमपहृतं तत्रैवाहं हासत्वोत्प्रेक्षादिहेतुपर्यस्तापहृतिगर्भत्वं मिंदुमंडलादावपहृतस्यामृतादः सूक्त्यादिषु निवेशनात् इदं च पर्यस्ता
पहृतिगर्भत्वमुत्प्रेक्षाया मपिसंभवति तत्रस्वरूपोत्प्रेक्षाया यथा जानेति रागादिदमेव विवविषयव्यक्तमितो धरत्वं ह्योविशेषावगमा

तयोर्मुक्ताविद्रुमयोः खलु निश्चितं प्रालेयद्युतिमंडले चंद्रमंडले एकासिका ए कस्मिन्नासिका अवस्थितिः ऐकाधिकरण्यमित्यर्थः न त्वर्णवैसमुद्रे तच्च चं
द्रमंडले च शंखस्य मूर्ध्नि मस्तके उदंचति उदयं प्राप्नोति न पुनः पूर्वांचलस्योदयगिरेरभ्यंतरे उदंचति अत्र मुक्ताविद्रुममधुरसप्रालेयद्युतिमंडलशंखशब्दैः क
मेण दंताधरतन्माधुर्यमुखकं रानिगीर्णाः पूर्वांदाहरणभ्रातस्त्वोत्प्रेक्षास्पष्टोपहृत्वः इहतुपरधूवं हं मित्युक्त्या गूढइति भेदः प्रालेयं मिहिकाचेत्यमरा गतोस्त्विति
उरेभवाः पौर्यस्ता सुविलासिनीषु तिनीनां मत्स्यानां संघट्टनेन संभ्रमं संभ्रमं यतीरं प्रतिगतासुसतीषु यत्र न गयो शिप्रा नदी उच्चसंतीनां फेनततीनां छलेन मुक्तः कृतः
अहं हासः उदतहास्य यथा नयाभूतं न व विभातीत्य

इतीति इत्यनेत्यर्थः इदं मंडलं तावदिति पदात्तु प्रसिद्धि
परिसरः

सत्त्वादिष्विति सूक्तिमाधुर्यादिष्वित्यर्थः आदिना अधरमाधुर्यपरिग्रहः निवेशनात् अमेदाध्यवसानात् जानेदृति दमयंतीवर्णः यतो नलस्योक्तिः अतिशयिना
 द्रागाद्वोहिस्यादिदमधरस्वरूपमेव विवमिति जानेन तु विवफलमित्येवकार्यः विवस्य विवफलुस्यातोस्मादोष्ठादधरत्वं निकृष्टत्वं व्यक्तं स्फुटं कथं तद्धिं विव
 रोतालोके प्रसिद्धिस्तत्राह द्वयोरनयोर्विशेषस्य तारतम्यस्यावगमे बोधेः क्षमाणामसमर्थानां जनानां नाम्निभ्रमोदियर्थासअभूदिति अन्यत्रेति सू
 र्यकर्तृकेनेत्रापरपर्यायगोनयनेद्वत्यर्थः निवेशिते उत्प्रेक्षिते रवीति रविणा संतप्तो गजः तस्परवेर्गृह्यान् पक्ष्यान्धूनि तियावत् ध्रुवं प्रायोवाधितुं सरः
 प्रविशते न तु स्नानुस्नाना र्येहियस्माद्गजस्पर्शाने निष्फलं निः प्रयोजनमित्यन्वयः प्रसक्तानु प्रसक्त्येति अतिशयोक्तेः सापद्रवत्वकथनप्रसंगादनेकारस

अत्र प्रसिद्धफले विवतामपद्रुत्यातिगोणानिमित्तेन दमयंत्यधरेतदुत्प्रेक्षापर्यस्तापद्रुतिगर्भा हेतुत्प्रेक्षायां तद्गर्भत्वं प्राकृलिखिते हे
 तुत्प्रेक्षोदाहरणे एव दृश्यते तत्र बांधकारे खांध्यहेतुत्वमपद्रुत्यान्यत्र तन्निवेशितफलोत्प्रेक्षायां यथा रवितप्तो गजः यद्भ्रान्तद्रुह्यान्वा
 धितुं ध्रुवं सरोविशति न स्नातुं गजस्नानं हि निष्फलं अत्र गजस्य सरः प्रवेशो प्रतिफले स्नाने फलत्वमपद्रुत्यपद्रुवाधने तन्निवेशिते ए
 अलमनया प्रसक्ता न प्रसक्त्या प्रकृतमनुसरामः भेदकातिशयोक्तिस्तु तस्यैवान्यत्ववर्णानं अन्यदेवास्यगांभीर्यमन्येद्वैर्यम

होपेतेः अत्रलोकप्रसिद्धगांभीर्याद्यभेदेपि भेदो वर्णितः यथावा अन्येयं रूपसंपत्तिरन्यावैदग्ध्यधोरणी नैषानलिनपत्राक्षीसृष्टिः सा
 र्वसत्त्वं दृक्तेस्वरूपोत्प्रेक्षायां पुद्गापद्रुतिगर्भत्वं दर्शितं तदनु प्रसक्त्या च त्रिनिधास्वपुत्प्रेक्षासु पर्यस्तापद्रुतिगर्भत्वमित्यर्थः भेदकेति तस्यैव तज्जातीयस्यैव अन्य
 त्ववर्णनं तज्जातीयभिन्नवनवर्णने तच्चाहार्गवोध्यं एवमप्येपि तेन भ्रांतौ नानिआप्तिः इदंचलोकोत्तरत्वप्रतिपत्त्यर्थः अन्यदेवेति अस्मिन्हीपतेर्गांभीर्ये अन्य
 देवप्रसिद्धगांभीर्ये भिन्नमेवेत्यर्थः अन्येयमिति रूपसौंदर्यवैदग्ध्यं चातुर्यधोरणी परिपाटी एषानलिनपत्राक्षीविधेः साधारणीसृष्टिः नैवेत्यन्वयः अत्रो
 त्तरार्धेन जभंग्या अन्यत्ववर्णनं निषेधः संबधेति अयोगे असेवधे योगकल्पनं संबधवर्णने संबधश्चाभेदभिन्नत्वं सत्यन्यत्वाद्यनिरूपितो ग्राह्यः तेन रूपकातिश
 योक्त्यादिप्रभेदेपुत्रातिशयिः नैवेति सौधोस्त्रीराजसद नमित्यमरः नन्वैवस्य शंतीवेदुमंडलमितीवपदप्रयोगे उत्प्रेक्षाप्रतीते सद्प्रयोगे गम्यात्प्रेक्षात्वमुचितं

कु.टी.
चं.
२२

इवादि सत्त्वे वाचा चोत्प्रेक्षासेवे वाद्यभावे गम्योत्प्रेक्षेति नियमात् अन्यथा त्वत्कीर्तिर्भ्रमणश्रान्तेत्यादिपूर्वादात्ते पद्येपि गम्योत्प्रेक्षानस्याद्विशेषाभावादिति च त
मेवे उपदर्शितनियमस्यालकारंतराविषयवाभ्युपगमात् अन्ययान् नमुखंचंद्रइत्यादौ नूनमित्यप्रयोगे गम्योत्प्रेक्षापत्तेः एव च प्रकृते संवंधे संवंधवर्णनरूपाति
शयोक्त्यलंकारविषयेन गम्योत्प्रेक्षावसरः त्वत्कीर्तिरित्युदाहरणे तु भ्रमणश्रान्तत्वरूपहेत्वंगम्योत्प्रेक्षाभिप्रेतानतुस्वर्गगा प्रवेशांश इति सर्वमवदाते असंदि
ग्धमुदाहरणांतरमाह यथावेति कतिपयेति वीररुद्रदेवाख्येनैवितरणशालिनिदानशालिनिसति चक्रवाकी इति सुदंसंतोषमुपयाति प्राप्नोति इति किं कृ
तं वासरस्यावसानेनाशोयेन सः कनकगिरिः सुमेरुः कतिपयैरत्येर्दिवसैः क्षयं प्रयायादिनि संभावनायां लिङ् योगपीति योगे सत्यप्ययोगवर्णनमित्यर्थः स

संवंधातिशयोक्तिः स्यादयोगे योगकल्यनं सौधाग्राणि पुरस्यास्य स्पृशति विधुमंडलं यथावा कतिपयदिवसैः क्षयं प्रयात्कनकगिरिः
कृतवासरवसानः इति मुदमुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि वीररुद्रदेवे अत्र चक्रवाक्याः सूर्यास्तमयकारकमहामेरुक्षयसंभाव
नाप्रयुक्तसंतोषासंवंधे पितृसंवंधोवर्णितः योगेप्ययोगः संवंधातिशयोक्तिरित्येते त्वयिदातरिराजेंद्रस्वर्दुमान्नाद्वियामहे अत्र
स्वर्दुमेखादरसंवंधे पितृसंवंधोवर्णित इति असंवंधातिशयोक्तिः यथावा अनयोरनवयांगिसूनयोः अवकाशोनपर्याप्तस्तववाहुल
तांतरं अक्रमातिशयोक्तिः स्यात्सहत्वे हेतुकार्ययोः आलिंगंति समं देवज्यांशरश्चपराश्रते अत्रमौर्वीयदाशरसंधानंतदानीमेव

गस्यादुमाः कल्पवृक्षादयः स्वर्दुमेखिति विषयसप्तमी स्वर्दुमविषये यथादरस्तस्य संवंधेपि अर्थादर्थेषु यद्वा शत्रवः क्षितौ पततीति हेतुकार्ययोः
अर्थेषु स्वर्दुमेविषयादरसंवंधाभावप्रतीतौ तत्समानवितिवेद्यतया स्वर्दुमेखप्यादरविषयत्वाभावावगमाद्यथाश्रुतमेव साधु योजंभमाणः ६३
नियस्यास्तथाभूते इति संबोधनम् ज्जंभमाणयोर्वर्द्धमानयोरनयोस्तनयोस्तववाहुलतयोरंतरे मध्ये पर्याप्तः अवकाशो नास्तीत्यन्वयः अत्रवाहुलतयोरंतरे स्तनपर्या
प्तावकाशसंवंधे पितृसंवंधोवर्णितः अक्रमेति क्रमः पौर्वापर्यतदभावोऽक्रमस्तद्रूपस्यातिशयशोक्तिरित्यर्थः सहत्वे समकालत्वे आलिंगंति समं युगपत् ज्योमौर्वीययोः

सहत्वेवर्णित

नपराः शत्रवः

॥

मुंचतीति हंमीरसंज्ञकस्पर्शस्पर्शवे कोशोपिधानं मुंचति सति अरिणां वर्गः समूहोपि कोशोभां डारं मुंचति तथा स्व ड्रे प्रकंपमुद्धासनं भजति सति सः प्रकृष्टे कंपे भजति ए
 वं खड्गे क्षमां क्षांतिं सति सति सोपि क्षमां पृथ्यां त्यजतीत्यर्थः कोशो स्त्री कु उल्लेखे खड्गे पिधानेऽर्थो यद्विषयोरित्यमरः अत्र शात्प्रत्यये भंग्या यैरापद्यवर्णनं विशेषः धन
 गृहीते धनसंबन्धि गृहेत्यर्थः चपलेति हेतोः प्रसक्तिज्ञानं तज्जन्ये कार्ये सतीत्यर्थः यास्यामीति उदिते उक्ते प्रयेणेति शेषः तन्व्या ऊर्मिका अंगुलीयकं वलयः कं
 कणमभवदित्यर्थः उर्मिकात्वं गुलीये स्याद्वस्त्रभंगतरंगयोरिति विश्वः कार्यं मुखेनेति अंगुलीयकस्य कंकणपदप्राप्तिरूपकार्यवर्णनद्वारेणेत्यर्थः आदातुमि
 ति सहजसौकुमार्यवत्याः विरहदशायां तदतिशयवर्णनमिदं हंतेति खेदे आदातुं गृहीतुं सकृदे कवारमपि कुमुमे ईक्षिते सति अर्धरदशः हस्ताग्रमालोहितं

यथा वा मुंचति मुंचति कोशं भजति च भजति प्रकंपं वरिवर्गः हंमीर वीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षमामा मु अत्र खड्गस्य कोशस्यागादिकाल ए
 वरिषूणां धनगृहत्यागादिवर्णित चपलातिशयोक्तिस्तु कार्ये हेतुप्रसक्तिजे यास्यामीत्युदिते तन्व्या वलयो भवदूर्मिका अत्र नायकप्रवा
 सप्रसक्तिमात्रेण योषितोति काशं कार्यं मुखेन दर्शितं यथा वा आदातुं सकृदीक्षिते पिकुमुमे हस्ताग्रमालोहिते लाक्षारं जनवार्त्तयापिस
 हसारं तं तलं पादयोः अंगानामनुलेपनस्मरणमप्यत्यं तखेदावहंता धीरदशः किमन्यदलकामोदोपि भारयेते यामिनयामीति धवेवद

भवतीति शेषः अपि नाकिमुगृहीते इति गम्यते लाक्षया यत्र रंजनं तद्वार्त्तयापिसहसा अकस्मात्सादयोस्तलं रंक्तं भवति किमु रंजनेनेति पुरस्तात्स्थणेन तन्वंग्याः
 ति पूर्ववत् एव मंगानां चंदनादिना यदनुलेपनं तस्मरणमपि अत्यंतखेदकरं किमु तानुलेपनं किमन्यत्वाच्चमिति शेषः अलकानामगरुधूपायामोदोपि भार
 यते भारदवाचरतीत्यर्थः कर्त्तरि क्वड् अत्रादानादिरूपहेतुप्रसक्तिमात्रेण हस्ताग्रलौहित्यादिरूपकार्योत्यतेः साक्षादेव वर्णनं न तु कार्यं मुखेनेति पूर्वस्माद्देदः
 हेतुकार्ययोरिव हेतुप्रसक्ति कार्ययोरपिसमकालत्वमभवतीति सूचयितुं उदाहरणात्तरमाह यामीति धवेदयिते यामिनयामीति वदति सति तस्मरणेन तत्कालमे
 व तन्वंग्याः पुरोवल्लयानि अग्निमकंकणानि पुरः प्रथमं गलितानि अथ पराण्यपि तथैव तत्कालमेव दलितानि भग्यानीत्यन्वयः पुरोये प्रथमे च स्यादिति विश्वः ११

कु. टी.
वं.
२३

अत्रवदतिगलितानीति शतप्रत्ययेनसमकालतावगतिः अयंतेति अत्रहेतुकार्ययोरित्यनुवर्तते तत्पौर्वापर्येति काचैत्याहः साधुरेवव्यतिक्रमोऽत्रवैपरीत्यं अत्रप्रथ
मा अनुनीतासमाहिताकवीद्राणाभिति कविश्रेष्ठानामंगणं संधिन्योभूमयः प्रथमतरमेवप्रथममेव चलतांचपलानांभृंगाणां अमरणामासंगेनाकुलानां करिणा
मदजलस्यामोदेनपरिमलेनमधुहरमणीया आसन् अभवत् पश्चादनेतरंतेषांकवीनामुपरिरुद्रसंज्ञकस्वप्ते अमी वृश्यमानाः कटाक्षाः पतिताः कीदृशाः
क्षीरमुदकंयस्यतथाभूतस्यक्षीरणवस्यप्रसरतीनामुरुवीचीनांवृहतरंगाणां सहवरास्तत्सदृशादत्यर्थः उदकस्योदः संज्ञायामित्युदादेशः अत्रयथोक्तकटाक्ष
रूपकार्यमुखेननृपतिप्रसादरूपहेतुकथनं पूर्वस्माद्विशेषः एताः अत्रवदितोक्ताः अथोक्तेषुप्रभेदेषु अनुगतप्रवृत्तिनिमित्ताभावात्कथमतिशयोक्तिपदप्र
योगइतिचेत् अत्राहुः तावत्प्रभेदान्यतमत्वमेवसर्वानुगतमतिशयोक्तिपदप्रवृत्तिनिमित्तं तदेवच सामान्यलक्षणमिति नव्यास्तुनिगीर्याध्यवसानमेवातिशयोक्तिः
प्रभेदांतरंत्वनुगतरूपाभावादलंकारंतरनेवनचान्यत्वादिप्रभेदेषु अन्यत्वादिभिरभेदादीनां निगरणं संभवतीति वाच्यं अन्यत्वादिभिरभिन्नवस्तुप्रतीतेरेवचम
गलितानिपुरोवलयान्यपराणितथैवदलितानि असंतातिशयोक्तिस्तुपौर्वापर्यव्यतिक्रमे अत्रेमानोगतः पश्चादनुनीताप्रियेणसा॥
यथावा कवीद्राणामासन्प्रथमतरमेवांगणभुवश्चलङ्गासंगाकुलकरिमदामोदमधुराः अमीपश्चातेषामुपरिपतितारुद्र नृपतेः
त्कारित्वेनानुभवसिद्धतयान्यत्वादिभिरभेदप्रतीत्यगीकारेऽनुभवासंगतेऽन्यतमत्वंतुनालंकारविभाजकोपाधितांभजते चमत्कारप्रयोजकत्वादिति वदंति
वस्तुतस्तु रूपकभिन्नत्वे सति चमत्कृतिजनकाहार्योपनिश्चयत्वमेवातिशयोक्ति सामान्यलक्षणं रूपकवारणा यस्यस्यंतं भ्रंति वारणायाहार्येति उत्येक्षानिरासा
पनिश्चयेति रूपकतिशयोक्तावभेदस्यद्वितीयप्रभेदेऽन्यत्वस्यततोयेसंबंधस्यचतुर्थे असंबंधस्यपंचमेसहत्वस्यषष्ठे हेतुप्रसक्तिजन्यत्वस्यसप्तमेपूर्वापरत्वयो
अतथाविधारेपविषयत्वसत्तात्पर्यत्रलक्षणसमन्वयः नचैवंविधारेयस्यरूपकस्वभावोक्तिभिन्नेषुप्रायशः सर्वालंकारेषु सत्त्वादतिप्रसंसइति वाच्यं इष्टापत्ते
अलंकारांतराणांचमत्कारेप्रधानतयातदंगत्वेनावस्थिताया अतिशयोक्तेरप्राधान्येनव्यपदेशानर्हत्वात् प्राधान्येनव्यपदेशाभवं तीतिन्यायात् अलंकारांतराणा
भिवप्रधानत्वेनव्यपदेशार्हत्वात् अतएवकाव्यप्रकाशकृताविशेषालंकारप्रसंगेऽभिहितं सर्वत्रैवेविधेविषयेऽतिशयोक्तिरेवप्राणत्वेनावतिष्ठते तांविनाप्राये

लंकारांतराभावात्

प्रतएवोक्तं सैषासर्वत्रचोक्तिरनपार्यो विभाव्यते यत्नोऽस्यां कविभिः कार्यः कोलंकारेण याविनेति दंडिनाप्युक्ते अलंकारंतराणामप्येकमाहुः परंपरां वागीशसहि
 तामुक्तिमिसामतिशयाद्भूयामिति इति श्रीमत्सुतसुतपारख्यवैद्यनाथकृतायामलंकारचंद्रिकायां श्रीमद्रंगराजाध्वरींद्रसूनुश्रीमदपदीक्षितकृतकुवलयानंदरी
 कायामतिशयोक्तिप्रकरणसंपूर्णम् तुल्ययोगितां लक्षयति वर्णनामिति वर्णनेन प्रस्तुतानामित्यर्थः इतरेषां अप्रस्तुतानां एतच्चाभयमपि सावधारणं व
 र्णनामेव इतरेषामेव वेत्यर्थः बहुवचनमनेकार्यकं द्वयोर्धर्मैकस्यापि संग्राह्यत्वात् धर्मैकं धर्मस्यैकं एकत्वं एको धर्म इति यावत् सचचमत्कारका
 रिवोध्यः एवं चानेकप्रस्तुतमात्रसंबन्धैकचमत्कारिधर्मानेकाप्रस्तुतमात्रसंबन्धैकधर्मान्यतरत्वं लक्षणवोध्यं मुखविकसितस्मितमित्यादाविति प्रसंगव

कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुस्त्वोचोसहचराः एतास्तिस्वोपतिशयोक्तयः कार्यशेषप्रत्यायनार्थाः वर्णनामितरेषां वा धर्मैकं तुल्ययो
 गिता संकुचं च तिसरोजानिस्त्रैरिणीवदनानि च त्वदंगमार्दवेदृष्टे कस्यचित्तेन भासते मालतीशशभृत्त्रैखाकदलीनांकठोरता प्र
 स्तुतानामप्रस्तुतानां वा गुणक्रियारूपैकधर्मान्वयस्तुल्ययोगिता संकुचंतीति प्रस्तुततुल्ययोगिताया उदाहरणं तत्र प्रस्तुतचंद्रो
 दयकार्यतया वर्णनीयानां सरोजानां प्रकाशभोरुस्त्रैरिणीवदनानां वसंकोचरूपैकक्रियान्वयो दर्शितः उतरश्लोकेनायिकासौकुमा
 र्यं वर्णने प्रस्तुतेऽप्रस्तुतानां मालत्यादीनां कठोरता

रणायानेकेति अत्रचमुखप्रेक्षितादिरूपानेकवर्णयसंबन्धो नैको धर्म इति तन्निरासः दीपकवार
 णायमाश्रेति प्रस्तुताप्रस्तुतप्रभेदसाधारण्यायान्यतरत्वनिवेशः त्वदंगेति प्रियाप्रतिदयितोक्तिः तवंगस्यमार्दवेसौ कुमार्येदृष्टे सति कस्यचित्ते मालत्यादीनां क
 ठोरतानभासते अपितुसंबन्धैवेत्यर्थः शशं विभतीति शशभृच्चंद्रस्तस्यलेखाकला गुणक्रियारूपेति एवञ्च तथाविधधर्मस्य प्रायशोगुणक्रियारूपत्वमि
 त्यभिप्रेत्योक्तं नतु लक्षणे तेन रूपेण धर्मस्य निवेशः गौरवात्प्रयोजनाभावाच्च पतुकैश्चिदेतद्गुणदूषणलालसैर्धर्मस्य गुणक्रियारूपत्वेन लक्षणे निवेश इति
 इत्थमारोप्याभिहितं तदेतदापाततः शासित्वयिहेराजन्तस्वडावनिमंडलं नम नागपि निश्चितं मंडलं शत्रुमित्रयोरित्यत्राभावरूपधर्मस्यैवान्वयादिति ॥

कु. टी.
चं.
२४

नदिदमापाततोपिनमनोरमं तथाहिशासतीतिवदुदाहृतपद्येनिश्चितेनेतिनिश्चितभेदः शत्रुमित्रमंडलधर्मतपोपातः सचगुणस्वरूपएवचिंताभावव
द्वेदस्यचिंतानतिरिक्तत्वात् अन्यथाचिंताभावभावस्याप्यतिरिक्तत्वापत्तेः अथतत्रापिपरीत्यादिशापत्तिमालेवसेभवत्वेवंतुष्यतुभवात् एवमप्यभावस्य
कयंगुणावहिर्भावः जातिक्रियाद्रव्यातिरिक्तस्यैवचतुष्टयीत्राब्दानां प्रवृत्तिरिति वदद्भिर्वै पाकरणेस्तदनुसारिभिश्चालेकारिकैर्गुणत्वांगीकारात् अतएवजा
तिगुणयोर्विरोधे प्रकाशकृद्विरुदाहृते गिरयोप्यनुन्नतियुजइति तथावियानाथेनापि अमदः सावेभौमोपीति वस्तुतस्तुलक्षणेनतेन रूपेण धर्मस्य निवेशो
भिप्रेतइत्यावेदितमतोनकाप्यनुपपत्तिरिति स्वैरिणी स्वेनईरितुंशोलमस्यास्तादृशोव्यभिचारिणी तियावत्स्वादीरेरिणोरिति वृद्धिः स्वैरिणीयांमुलाचस्या
दित्यमरः संजातेति दिनानिपद्मानि च वृद्धिमीयुः प्रापुः कौटशानिसंजातैः पत्राणांप्रकरैः समूहैरन्वितानि पूर्वपत्राणावसंतेनविगलनात् तथास्फुटिका
यथावा संजातपत्रप्रकरणन्वितानिसमुद्ब्रह्मंतिस्फुटपाटलत्वंचिकस्वरण्यर्ककराभिमर्शाच्छिन्नानिपद्मानिचवृद्धिमीयुः नागेंद्रहस्तास्त
चिकर्केशत्वादेकांतशोत्यात्कदलीविशेषाः लब्धापिलोकेपरिणाहिरूपंजातास्तदूर्वरूपमानवाह्याः अत्रश्रीष्ववर्णनेतदीयत्वेनप्रसु
तानांदिनानांपद्मानांचैकक्रियान्वयः ऊरुवर्णनेअप्रसुतानांकरिकराणांकदली विशेषाणांचैकगुणान्वयः हिताहितेवृत्तितौल्यमप्या
सिताः पाटलावृक्षविशेषायेषुतानितेषांभावस्तुत्वं समुद्ब्रह्मंतीतिरात्रं दधानानीत्यर्थः पद्मपक्षेतुस्तु तुल्ययोगिता प्रदीयतेपराभूतिमित्रशात्रवयोस्त
टानिविकसितानिचतानिपाटलानिपाटलवर्णानितेषांभावस्तत्त्वमित्यादिपूर्ववत् एवमर्कस्यकरैः किरणैरभिमर्शनादिकस्वरणिभासुरणिदिनानि पद्मानितु
विकासशालीनि नागेंद्रेति नागेंद्राणांगजश्रेष्ठानांहस्ताः श्रुंटाः कदलीविशेषाश्च परिणाहोविशालतातत्कालिरूपंस्वरूपंलब्धापियथाक्रमेत्त्वचिकर्केशत्वा
त्कटोरत्वादेकांतनियमेन शोत्याच्चहेतौर्लोकैतस्याः पार्वत्याः उर्वीः उपमानाद्वाह्याः उपमानत्वरहिताजाताइत्यन्वयः तदीयत्वेनेति तत्कालिकत्वेनेत्य
र्थः श्रीष्वकालिकवस्तुवर्णनस्यैवश्रीष्ववर्णनरूपत्वादिनिभावः एकक्रियेति वृद्धिप्राप्तिरूपैकक्रियान्वयः इत्यर्थः एकगुरोति उपमानवाह्यात्वरूपैकगुणेत्यर्थः
हितहितइति हिताहितविषयेइत्यर्थः वृत्तितौल्यमिति वृत्तिवर्तनं व्यवहरणमिति यावत्तस्यतौल्यसाम्यं अपरापूर्वोक्तविलक्षणाप्रदीपतइति पशुत्कष्टाभूति

संपत्तिरेव पराभूतिः पराभवः शत्रूणां समूहः शाश्वतस्य समूह इत्यण पराभवदानस्येति शत्रुसंबन्धिपराभवसंपादनस्येत्यर्थः पराभवस्य मुख्यदानासंभवात् अत एव संपदानत्वासंभवान्मित्रशात्रवयोरिति संबंधसामान्येषु श्लेषेण पराभूतिपदश्लेषेण यथावेति अत्र च शब्दा अप्यर्थाविरोधयोक्तकः अत्रेति योपनिव परशुनाच्छिनत्तियोप्येनं मधुयुक्तैः सर्पिषां आज्येनसिंचितियोप्येनं गंधमाल्याद्यैर्वर्चतिद्वितीकमेणेत्यर्थः उक्तप्रकारस्य तुल्ययोगितापदवाच्यत्वे वृद्धसंमतिदं कृत्यति द्वयमिति तथा च वृद्धस्य वहारान्नानार्थस्तुल्ययोगिताशब्दइतिभावः अत्र केतिदाहुः नेयं तुल्ययोगिता पूर्वोक्त तुल्ययोगितातोभेदमर्हति वर्णयाना मितरेषां वेत्यादि पूर्वोक्तलक्षणाक्रांतत्वात् एकानुपूर्वी बोधितवस्तु कर्मदानमात्रत्वस्य परंपरया तादृशशब्दस्य वा धर्मस्यैक्यात् यश्च निवमित्यत्रापि कटुत्व विशिष्टनिवस्यैव परंपरया त्वेदकसेचकपूजकधर्मत्वसंभवादिति तदेतदपेशलं तथा हि यत्रानेकान्वपित्वेन ज्ञातो धर्मस्तेषामौपम्यगमकत्वेन च मल्लतिज

अत्रहिताहितयोर्मित्रशात्रवयोरुक्तभूतिदानस्य पराभवदानस्य वश्लेषेणाभेदाध्यवसायाद्वृत्तितौल्यं यथावा यश्च निवंपरशुनाय श्वेनं मधुसर्पिषा यश्चैनं गंधमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेव सः अत्र वृश्चति सिंचत्यर्चतिद्वयध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि पूर्वोदाहरणं स्तुतिपर्यवसायं इदं तु निंदापर्यवसायीति भेदः इयं सरस्वती कंठाभरणोक्ता तुल्ययोगिता गुणोक्तैः समीकृत्य वचो न्यातुल्ययोगिता लोकपालोपमः पाश्रीश्रीदः शक्रो भवानपि अत्र वर्णनीयो राजा शक्रादिभिर्लोकपालत्वेन समीकृतः यथावा ॥

नरुक्तत्र पूर्वोक्तप्रकारः यत्र तु हिताहितोभयविषयकमुभाभुभूरूपेकव्यवहारस्य व्यवहृतगतस्तुतिनिंदान्यतरयोक्तकतया च मल्लतिजनकत्वं तत्रा पारद्विभेदाने न ह्यत्र पराभूतिशब्दस्य तदर्थकर्मदानस्य वा परंपरया शत्रुमित्रगतत्वेन भानमपितु श्लेषवलादेकत्वेनाध्यवसितस्य तादृशदानस्य राजगतत्वेनैवेति कथं पूर्वोक्तलक्षणाक्रांतत्वं एतेन यश्च निवमित्यत्र कटुत्वदि विशिष्टनिवस्यैव परंपरया त्वेदकसेचकपूजकधर्मत्वमिति निरस्तं वस्तुगत्या तद्धर्मत्वस्यालंकारतासंपादकत्वाभावात् अन्यथा संकुचंति सरोजानीत्येतावतैव तुल्ययोगितालंकारयने किंलनेकगतत्वेन ज्ञायमानधर्मत्वस्यैव तुल्ययोगिताप्रयोजकत्वमिति तदभावे तदंतर्गतिकथनमसंभवेव अथाप्युक्तोदाहरणयोस्तथाभानमस्तीत्याग्रहस्तथापिन पूर्वोक्तलक्षणस्यात्र संभवः प्रमोर्षद्वयैर्गोश्रीस्त्वयिराजन्विराजतइति प्रकृतयोस्त्वमाया मिति

३-टी
चं
२५

आसिद्धारणार्थमनेकानुगतधर्मत्वपर्याप्तविद्युत्प्रितासंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतात्त्विकमत्कृतिजनकनाश्रयज्ञानविषयधर्मत्वमिति विवक्षायास्तत्राप्यपकलात्प्रकृते
वहितत्वाहितत्वादेर्विषयस्याधिकस्यानुप्रवेशादिति विभावर्नोपगुणोक्तैरिति गुरोरुक्त्याः श्रेयास्तेरित्यर्थः समाकृत्यसाम्यं विवक्षित्वा वचइति वचनेवचप्र
तिपादनमितियावत् अर्थात्तत्साधारणधर्मस्य अन्येति धर्मस्ववर्ण्यावर्ण्यगतत्वादुक्तविलक्षणेत्यर्थः पाशोऽस्यास्तीति पाशीवरुणः प्रचेतावरुणः पाशीत्य
मरः श्रीदः कुवेरः शक्र इंदः लोकपालपदं चंद्रादिषु रूढं राजितुयोगमात्रेण प्रयुक्तसंगतानीति संगतानिसंगमाः तद्विज्ञानविद्युत्तविलसितानि घननिविडं य
थास्यात्तथा आरध्यानीति संगमयज्ञे घनैर्मैद्ये रारध्यानीति च तद्विद्विलसितपक्षेऽर्थः काश्चादर्शयतन्नामकदंडिक तत्रेयेदर्शिता तुल्ययोगितापदवाच्यत्वेन नि

संगतानिमृगाक्षीणांतद्विद्विलसितान्यपि क्षणद्वयं नतिष्ठंति घनारध्यान्यपि स्वयं पूर्वत्रस्तुतिरिह तु निंदा इयं काव्यादर्शो दर्शिता इ
मा तुल्ययोगितासिद्धिरिति केचिन्नवजहः यदाह जयदेवः सिद्धिः स्व्यातेषु चेन्नामकीर्त्यते तुल्यतौ कये युवामेव हि विख्यातो त्वं व
लैर्जलधिर्जलैः इति मत्तंतरेष्वत्र वक्ष्यमाणं दीपकमेव वेदति वर्ण्यावर्ण्यानां धमक्यं दीपकं तु याः मदेन भातिकलभः प्रतापेन मही
पतिः प्रस्तुता प्रस्तुतानामेकधर्मान्वयो दीपकं यथा कलभमहीयालयोः प्रस्तुता प्रस्तुतयोर्भानक्रियान्वयः

जहः व्यवहृतवतः स्व्यातेषु गुणात्वेन सिद्धेषु युवामेवेति इह भूलोके वलैः सैन्यैः अत्र च सैन्यजलयोः प्रसरणशीलत्वादि सादृश्याद्विप्रतिविंबावेनाभेद
माश्रित्य घर्मको बोध्यं मत्तंतरेष्विति वद्वचनेन वद्वसंमततया देज्युक्तं तुल्ययोगितायामस्वरसौध्वन्यते सच दीपकतुल्ययोगितायोर्भिदकयना वसरे व्यती भवि
ष्यतीति संक्षेपः इति श्रीमत्तत्सदुपाख्येयनायकतायामलंकारचंद्रिकारव्यायां कुवलया नेदुकायां तुल्य योगिताप्रकारं दीपकं लक्ष्यति वदंतीति वर्ण्या
वर्ण्यान्वितैकदमत्कारिधर्मो दीपकमित्यर्थः उपमादिवारणायात्रापि पूर्ववत्क्षणापरिष्कारे वाध्यः कलभः करिणावकः भानक्रियेति क्रियास्त्वैकधर्मान्वयइ
त्यर्थः अत्रापि क्रियाविशेषणीभूतयोर्भेदप्रतापयोर्विप्रतिविंबाभावा बोध्यः यथावेति शाणेन निक्षयपाषाणेनोऽश्वेद उल्लिखितो मणिः तथा हेतिभिरुपधैर्निह

कृतकतः समरे संग्रामे विजयशीलोपोद्दामदेनक्षीणो नागो हस्ती शरत्कालेषु पानानि शुक्लानि पुलिनानि जलनिर्मुक्ततरानियासांताः सरितो नद्यः कलाभावावशि
 एश्वद्रः सुरतमृदितां च वनास्तिगनासुपमर्दस्ताथितां गीवात्मानवयौवना वनितास्त्री एवमर्थेषु यत्केषु गलितः संक्रान्तो विभवः समृद्धिपेषोते नृपाश्च न
 निम्ना तनोः कदास्यभावस्तनिभाकार्यतेन शोभत इत्यन्वयः शाणस्तु निकषः कथं इत्यमरः शोभेकेति शोभा रूपैकधर्मत्वर्थः पूर्वोदाहरणे आदिदोषकं इह
 त्वंतदोषकमिति भेदः प्रस्तुता प्रस्तुतसाधारणधर्मस्य दोषकपदवाच्यतायां वीजमाह प्रस्तुतैकेत्यादि प्रस्तुतैकनिष्ठः प्रस्तुतैः कपरः प्रस्तुतान्वयविवक्षयाभिहि
 तइति यावत् रथ्यायामिवेत्यनेतरमुपवरोतीत्यनुषज्यते इतीति चाध्याहार्ये ततिदोषकसादृश्यात्ममानोधर्मो दोषकमुच्यत इति शेषः पत्रधर्मस्य पूर्वप्रस्तु

यथावा मणिः शाणो ह्योदः समरविजयी हेति दलितो मदक्षीणो नागः शरदि सरितः शयानपुलिनाः कलाशेषश्चंद्रः सुरतमृदिता
 वालवनिता तनिम्ना शोभंते गलितविभवाश्चाथियुनृपाः अत्र प्रस्तुतानां नृपाणामप्रस्तुतानां मण्यादीनां च शोभैकधर्मान्वयः प्रस्तु
 वैकनिष्ठः समानोधर्मः प्रसंगादन्यत्रोपकरोति प्रासादार्यमाएपितो दोषद्वरथ्यायामिति दोषसाप्पादोपकंसंज्ञायां चेति इवार्थकस्य
 त्ययः यद्यपि सुवर्णं पुष्पांश्चिन्वति पुरुषास्त्रयः शूरश्च कृतविद्यश्च जानाति सेवितुमित्यत्र प्रस्तुतानामप्रस्तुतानां युगपद्धर्मान्वयः ॥

तन्वयः पश्चादन्यत्र यथोक्तोदाहरणयोस्तत्रैवेतरत्र प्रसंगोपकारित्वमित्याशयेन संकते यद्यपीति सुवर्णेति सुवर्णमेव पुष्पं यस्यादिति विग्रहः त्रयः पुरुषा
 त्रयान्यतमपुक्ताः शूरश्चेत्यादिप्रत्येकंचकारोनेरपक्षयोतकः कृतविद्यः परव्यातविद्यः एतच्च प्रासंगिकं पद्यं यदायत्प्रसंगे पश्यते तदा तस्य प्रस्तुतत्वमिते
 योस्त्वप्रस्तुतत्वमिति बोध्यं युगपदिति त्रपक्षिन्वतीति त्रिष्वपियुगपदन्वयइत्यर्थः चिन्वतीति बहुवचनात् तस्य प्रस्तुतमात्रेणैकवचनात्तेन पूर्वमन्वयायोगादि
 तिभावः समाधत्ते तथार्थीति प्रासंगिकत्वे प्रसंगोपकारित्वेन हीयत इति तथा च धर्मस्य पश्चादन्ययो न तत्र प्रयोजक इति भावः किंतर्हि प्रयोजकं तत्राह वस्तुमत्र
 निगस्तुतोदृशेन प्रस्तुतोदृशेन रूपकान्वयबोधेन युगपत् तस्यैव पदाभिहितस्यैव वर्णनस्य कर्मव्युत्पत्त्यात् द्विषयधर्मस्य तथा च वस्तुकारण्यप्रस्तुताप्रस्तुतान्वितस्यार्थः

३०
३०
३०

बोधयन्ति तौ कृपोच्चरितपदाभिहितधर्मस्योभयत्रान्वयेषु द्वेष्यताख्येष्वाविषयताप्रस्तुत एव न त्वप्रस्तुते किंतु विशिषणताख्यविषयतैवेति तथा विधौ द्वेष्यताविरह एव
प्रासंगिकत्वे वा जमित्याशयः एतदेवोपपादयति न हीति प्रासंगिकत्वमिति दीपसूर्ययोरध्यातिथिविषये प्रसंगोपकारित्वमित्यर्थः तथा च त्वन्मते तस्य प्रासंगिक
त्वं न स्यादिति भावः इदमुपलक्षणे ज्ञानात् विषये प्रासंगिकत्वापत्तिरपि बोध्या एतदेव तुल्ययोगितातो भेदकमित्याह तुल्ययोगितायां त्विति न नूद्वेष्यत्वानुद्वेष्यत्व
योश्च मत्कारप्रयोजकत्वान्नालंकारभेदप्रयोजकत्वं युक्तमित्यस्वरसादाह अयं चेति अयं वक्ष्यमाणः अनयोः दीपकतुल्ययोगितयोः अत्र दीपके उपमानोपमेय
भावद्वयनंतरंगम्यइति शेषः तत्र तुल्ययोगितायां विशेषाग्रहणात् प्रस्तुताप्रस्तुतत्वरूपव्यवस्थापकाभावात् ऐच्छिकः अव्यवस्थितः सः उपमानोपमेयभावः न व्या

तथापि प्रासंगिकत्वं न हीयते वस्तुगत्या प्रस्तुतो द्वेषेन प्रसक्तस्यैव वर्णनस्या प्रस्तुतेऽन्वयात् न हि दीपस्य ध्याप्रासादयोर्गुणवदुपकारत्वेन
ज्ञानात्रयं अपि तस्य स्य स्यातिथिभ्यः प्रथमपरिवेक्षणैश्च प्रासंगिकत्वं हीयते तुल्ययोगितायां त्वेकप्रस्तुतमन्यदप्रस्तुतमिति विशेष
याग्रहणात्सर्वो द्वेषेनैव धर्मान्वयइति विशेषः अयंचानयोरपरो विशेष उभयोरुणयोरुपमालंकारस्य गम्यत्वाविशेषेण प्राप्रस्तुतमुप
मानं प्रस्तुतमुपमेयमिति व्यवस्थित उपमानोपमेयभावस्तत्र तु विशेषाग्रहणादैच्छिकः सइति त्रिविधं दीपकावृत्तौ भवेदावृत्तिदीपकं व

र्षत्वं बुद्धमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी उन्मीलंति कदंति कदं वानि स्फुरंति कुट

स्तुनैवावतापितुल्यायोगिताऽतो दीपकस्य घृथभाव उचितः धर्मस्य सकृद्वृत्तित्व
मूलाया विद्धिनेरविशेषात् अन्यथा तुल्ययोगितायामपि धर्मिणां केवलप्रकृतत्वस्य केवलाप्रकृतत्वस्य च विशेषस्य सत्त्वात्कारद्वैतापत्तेः तस्मात्तुल्ययोगिताया ए
व त्रैविध्यमुचितमित्याहुः इत्यलंकारचंद्रिकायां दीपकप्रकरणे त्रिविधमिति दीपकस्यावृत्तौ आवृत्तिदीपकं भवेत्तच्च त्रिविधमित्यर्थः वर्षतीति शर्वरी रात्रिः वर्षवत्स
रद्वाचरतीत्यर्थः कदं वानि कदं व कुसुमानि उन्मीलंति विकसंति कुटजोद्गमाः कुटजकलिकाः स्फुरंति विकसंति तृप्ताश्चातकामाद्यंति मवाभवंति शिखावला मग्रा
श्च माद्यंतीत्यन्वयः त्रैविध्यमुपपादयन्नेव व्याचष्टे दीपकस्येति क्रमेणेति आद्येर्द्वैवर्षतीति शब्दावृत्तिः अलंकारसंयादकत्वाच्च न कश्चित्पदत्वं दोषः द्वितीयेविका

मिः
मिः
मिः

उन्मीलनिस्फुरंतीति शब्दभेदेन तस्यैव बोधनात् तृतीये तु द्वयोरवृत्तिः स्फुरंतीति उक्तं यतीति मेघानां मालापंक्तिः कलापिनां मपूराणां वर्गसमूहं उक्तं यति ऊर्ध्वं केदो
 पस्यतादृशं करोति तथा मकरध्वजः कामः यूनां तरुणानां मानममुक्तेऽप्यत्युक्तं करोतीत्यर्थं भेदेपि शब्दावृत्तिः शमपतीति जलधरस्य मेघस्य धारापंक्तिश्चानकतरुणा
 नां चिरकालमुपनतां प्राप्तातपेपि पासां शमयति वधूलोचनयोर्जलधारा अश्रुपंक्तिश्च कामिनां प्रवासेच्छाक्षयतीत्येक एव नाशरूपोर्थः शब्दभेदेनोक्तदस्य
 थावृत्तिः वदनेनेति पायसां जलानां अत्र निलीयते शब्दस्य तदर्थस्य तिरोधानस्य चावृत्तिः ननु प्रस्तुतांशुसकृदुपातस्य प्रसंगात् प्रस्तुतोपकारित्वे दीपकमित्युक्तं
 नचावृत्तौ तत्संभवतीति कथमावृत्तिर्दीपकमुक्तमित्याशङ्क्याह एवचेति दीपस्थानीयश दार्थयोरवृत्तौ चेत्यर्थः प्रस्तुता प्रस्तुतेति अंबुदमालादीनां विरहो दीपकतया के
 वनप्रस्तुतत्वात् चंद्रविंवारविंदयोश्च केवलाप्रस्तुतत्वादिति भावः दीपकच्छायेति दीपकसादृश्येत्यर्थः तच्च प्रस्तुता प्रस्तुतोपकीरयोग्यत्वं वर्धतीत्यादींश्चेषवशो
 मायंति चातकास्तु प्रामाद्यंति च शिखावलाः दीपकस्थाने कोपरार्थतया दीपस्थानीयस्य परस्यार्थस्योभयोर्वावृत्तौ त्रिविधमावृत्तिर्दीपकं
 क्रमेणार्थत्रयेणोदाहरणानि दर्शितानि यथावा उक्तं यति मेघानां मालावर्गं कलापिनां यूनां चोक्तं स्यस्य मानसं मकरध्वजं शम
 यति जलधरधाराचातकयूनां तृषेचिरोपनतां क्षययति च वधूलोचनजलधारा कामिनां प्रवासरुचिं वदनेन निर्जितं तव निलीयते चंद्रविं
 वसंबुधरे अरविदमपि च सुंदरि निलीयते पायसां पूरे एवचावृत्तीनां प्रस्तुता प्रस्तुतोभयविषयत्वाभावेपि दीपकच्छायापतिमात्रेण दी
 नास्तीति भावः मात्रपदेन दीपकात्प्रयोगे वापनलंकारे तत्तु तल्लभेदइति सूचितं अत एव दंडिना अर्थावृत्तिः यदावृत्तिरुभयावृत्तिरित्यपि दीपकस्थानमेवैष्टमलंका
 रत्रयं यथेत्युक्त्वा विकसंतीत्याद्युदाहृतं दीपकस्थानस्थानापनेसदृशमिति यावत् इत्यलंकारचंद्रिकायां आवृत्तिर्दीपकप्रकरणे सकृद्धर्मोक्तिप्रसंगात् सकृद्धर्मोक्ति
 गम्यवाक्यार्थसादृश्यकंप्रतिवस्तूपमालंकारं लक्षयति वाक्ययोरिति द्विवचनमनेकाभिप्रायं मालानुरोधादिति बोध्यं एकसाध्याये एकस्मिन् मानधर्मे सति सरः
 सूर्यः लक्षणव्याचष्टे यत्रेति उपमानोपमेयेति भावप्रधाने उपमानोपमेयभावपरपोषित्वर्थः पृथगिति भिन्नशब्देनेत्यर्थः अपमेव च वस्तुप्रतिवस्तुभाव इत्युच्यते स्थि
 रिति शैलीसदृशे रत्नमेव दीपो रत्नदीपः अत्र पूर्वाहं मुपमेयवाक्ये उत्तरार्धमुपमानवाक्ये उभयत्र च नाशाभाव रूपः समानधर्मः शब्दभेदेनोपात्तः सामान्याभावमात्रवो

त्रिविधं
 प्रकृतं

प्रकृतं

३-टी-
७६

बोधयन्तिर्नोक्तोच्चरितपदाभिहितधर्मस्योभयत्रान्वयेषु द्वेष्यतास्येद्धाविषयताप्रस्तुतएव नत्प्रस्तुते किंतु विशिषणतास्यविषयतैवेति तथाविधो द्वेष्यताविरहएव
प्रासंगिकत्वेवो जमित्याशयः एतदेवोपपादयति नहीति प्रासंगिकत्वमिति दीपसूर्ययोरथ्यातिथिविषये प्रसंगोपकारित्वमित्यर्थः तथाचत्वन्मतेतस्य प्रासंगिक
त्वंन स्यादितिभावः इदमुपलक्षणेजामातविषये प्रासंगिकत्वापतिरपि बोध्याएतदेव तुल्ययोगितातोभेदकमित्याह तुल्ययोगितायांत्विति ननु द्वेष्यत्वानु द्वेष्यत्व
योश्चमत्कारप्रयोजकत्वान्नालंकारभेदप्रयोजकत्वेयुक्तमित्यस्तरसादाह अयेचेति अयं वक्ष्यमाणः अनयोः दीपकतुल्ययोगितयोः अत्र दीपके उपमानोपमेय
भावद्वयनंतरंगम्यइति शेषः तत्र तुल्ययोगितायां विशेषाग्रहणात् प्रस्तुताप्रस्तुतत्वरूपव्यवस्थापकाभावात् ऐच्छिकः अव्यवस्थितः सः उपमानोपमेयभावः नव्या

तथापि प्रासंगिकत्वं नहीयते वस्तुगत्या प्रस्तुतो द्वेषेन प्रसक्तस्यैव वर्णनस्या प्रस्तुतेऽन्वयात् नहि दीपस्य अथाप्रासादयोर्पुगषट्पकारत्वेन
जानात्रयं अपितस्यस्य स्यातिथिभ्यः प्रथमपरिवेक्षणैश्च प्रासंगिकत्वं हीयते तुल्ययोगितायां त्वेकप्रस्तुतमन्यदप्रस्तुतमिति विशेषे
षाग्रहणात्सर्वो द्वेषेनैव धर्मान्वयइति विशेषः अयेचानयोरपरो विशेष उभयोरुणयोरुपमालंकारस्य गम्यत्वाविशेषेण प्राप्रस्तुतमुप
मानं प्रस्तुतमुपमेयमिति व्यवस्थित उपमानोपमेयभावस्तत्र तु विशेषाग्रहणादैच्छिकः सइति त्रिविधं दीपकाहत्तौ भवेदावृत्तिदीपकं व

र्षत्वं बुद्धमालेपं वर्षत्येषा च शर्वरी उन्मीलंति कदंति कदं वानि स्फुटंति कुट

स्तुनैतावतापि तुल्यायोगिताऽतो दीपकस्य शृथगभाव उचितः धर्मस्य सकृद्वृत्तित्व
मूलाया विद्धिनेरविशेषात् अन्यया तुल्ययोगितायामपि धर्मिणां केवलप्रकृतत्वस्य केवला प्रकृतत्वस्य च विशेषस्य सत्त्वादलंकारद्वैतापत्तेः तस्मात्तुल्ययोगिताया ए
व त्रैविध्यमुचितमित्याहुः इत्यलंकारचंद्रिकायां दीपकप्रकरणं त्रिविधमिति दीपकस्यावृत्तौ आवृत्तिदीपकं भवेतच्च त्रिविधमित्यर्थः वर्षतीति शर्वरीरान्निःवर्षवत्स
रदवाचरतीत्यर्थः कदं वानि कदं वकुसुमानि उन्मीलंति विकसंति कुटजोद्गमाः कुटजकलिकाः स्फुटंति विकसंति तृप्ताश्चातकामार्द्यतिमवाभवन्ति शिखावलास्रणा
श्च मार्द्यतीत्यन्वयः त्रैविध्यमुपपादयन्नव्याचष्टे दीपकस्येति क्रमेणेति आद्ये द्वैवर्षतीति शब्दावृत्तिः अलंकारसंघादकत्वाच्च न कथितपदत्वं दोषः द्वितीयेविका

३-टी-
७६

उन्मीलनेस्फुटंतीति शब्दभेदेन तस्यैव बोधनात् वतीयेतु द्वयोरवृत्तिः स्फुटंवेति उक्लंठयतीति मेघानां मालापेक्तिः कलापिनां मपूराणां वर्गसमूहं उक्लंठयति ऊर्ध्वंकेरो
 पस्यतादृशं करोति तथा मकरध्वजः कामः यूनांतरुणानां मानसमुक्लंठयत्युक्लंठयतीत्यर्थं भेदेपिशब्दावृत्तिः शमपतीति जलधरस्य मेघस्य धारापेक्तिश्चातकतरुणा
 नां चिरकाण्डमुपनतां प्राप्तातपेपि पासां शमयति वधूलोचनयोर्जलधारा अश्रुपेक्तिश्च कामिनां प्रवासेच्छाक्षयतीत्येक एव नाशरूपोर्थः शब्दभेदेनोक्तदस्य
 थावृत्तिः वदनेनेति पाथसांजलानां अत्रनिलीयते शब्दस्य तदर्थस्य तिरोधानस्य चावृत्तिः ननु प्रस्तुतार्थं सरुदुपातस्य प्रसंगात् प्रस्तुतोपकारित्वे दीपकमित्युक्तं
 नचावृत्तौ तत्संभवतीति कथमावृत्तिर्दीपकमुक्तमित्याशंक्याह एवंवेति दीपस्थानीयशब्दार्थयोरावृत्तौ चेत्यर्थः प्रस्तुता प्रस्तुतेति अंबुदमालादीनां विरहो दीपकतया के
 वनप्रस्तुतत्वात् चंद्रविंवारविंदयोश्च केवलाप्रस्तुतत्वादिति भावः दीपकत्वायेति दीपकसादृश्येत्यर्थः तच्च प्रस्तुता प्रस्तुतोपकीरयोग्यत्वं वर्षतीत्यादौ श्लेषवशो
 मायंतिचातकास्तुप्रामाद्यंतिचशिखावलाः दीपकस्थानेकोपरार्थतया दीपस्थानीयस्य परस्यार्थस्योभयोर्वावृत्तौ त्रिविधमावृत्तिर्दीपकं
 क्रमेणार्धत्रयेणोदाहरणानि दर्शितानि यथावा उक्लंठयति मेघानां मालावर्गं कलापिनां यूनां चोक्लंठयत्ययमानसं मकरध्वजं शम
 यति जलधरधाराचातकयूनां तृषेचिरोपनतां क्षययति च वधूलोचनजलधारा कामिनां प्रवासरुचिं वदनेन निर्जितं तवनिलीयते चंद्रविं
 वसंबुधरे अरविंदमपि च सुंदरिनिलीयते पाथसांपूरे एवचावृत्तीनां प्रस्तुता प्रस्तुतोभयविषयत्वाभावेपि दीपकच्छायापतिमात्रेण दी
 नास्तीति भावः मात्रपदेन दीपकात्प्रयोगे वापनलंकारे ततु तल्लभेदइति सूचितं अतएव दंडिना अर्थावृत्तिः यदावृत्तिरुभयावृत्तिरित्यपि दीपकस्थानमेवैष्टमलंका
 रत्रयं यथेत्युक्त्वा विकसंतीत्याद्युदाहृतं दीपकस्थानस्थानापनेसदृशमिति यावत् इत्यलंकारचंद्रिकायां आवृत्तिर्दीपकप्रकरणं सरुद्धर्मांतिप्रसंगात् सरुद्धर्मांति
 गम्यवाक्यार्थसादृश्यकंप्रतिवस्तूपमालंकारं लक्षयति वाक्ययोरिति द्विवचनमनेकाभिप्रायं मालानुरोधादिति बोध्यं एकसाध्याये एकस्मिन्तमानधर्मे सति सरः
 सूर्यः लक्षणं व्याचष्टे यत्रेति उपमानोपमेयेति भावप्रधाने उपमानोपमेयभावपरपोस्त्यर्थः पृथगिति भिन्नशब्देनेत्यर्थः अपमेव च वस्तुप्रतिवस्तुभाव इत्युच्यते स्थि
 रिति शैलीसदृशे रत्नमेव दीपोरलदीपः अत्र पूर्वाहं मुपमेयवाक्ये उत्तरार्धमुपमानवाक्ये उभयत्रचनाशाभावरूपः समानधर्मः शब्दभेदेनोपात्तः सामान्याभावमात्रवो

त्रिविधमावृत्तिः
 प्रकृत्या
 प्र

क. टी.
चं.
२७

वाधतेरन्ननाशरूपविशेषपरत्वात् अयमवचपूर्वोदाहरणाद्भेदः नवेति इंभ्वरं प्रतिभक्तस्योक्तिः अमृतप्रसवणशीलेतवपादपंकजे निवेशित आत्मोतः करणं येन ता
दृशोभक्तः अन्यदमृत्तातिरिक्तं फलेक यमिच्छति न कयमपीत्यर्थः अमृतं चात्र ब्रह्मानंदरूपं हि निश्चितं मधुव्रतो भ्रमरः मकरं देनरसेन निर्भरे व्यासेऽ रविं दे स्थिते सति इ
क्षुरसेन वीक्षत इत्युपमानवाक्यं अर्जुनो यस्येति अनिष्टेपि स्वसामग्रीवशाज्जायमानस्येत्यर्थः इच्छापूर्वकेति तथा च वीक्षते रिच्छा पूर्वक वीक्षणे लक्षणेति
भावः इच्छापर्यवसित इति सविशेषणे हीति न्यायादिति भावः उन्मीलनिकदं वानोति पूर्वोदाहृततायामर्थवत्तावतिव्याप्तिमाशंकाह अर्थावृत्तिरित्यादि शब्दात्

वाक्ययोरेकसामान्ये प्रतिवस्तुपमानता तापेन भ्राजते सूर्यः भ्रूश्चापेन राजते यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोरेकः समानोधर्मः पृथक्
निर्दिश्यते सा प्रतिवस्तुपमा प्रतिवस्तुप्रतिवाक्यार्थमुपम समानधर्मोस्यामिति व्युत्पत्तेः यथात्रैव भ्राजते राजत इत्येक एव धर्म उ
पमानोपमेयवाक्ययोः पृथग्भिन्नपदाभ्यां निर्दिष्टः यथावा स्थिराशैलोगुणावतां सुलबुध्यानवाध्यते रत्नदीपस्य हि शिखावात्यया
पिननाश्यते यथावा नवामृतस्य दिनिपादयंकजे निवेशितात्मा कथमन्यदिच्छते स्थितेरविदेमकरं दनिर्भरे मधुव्रतो नैक्षरसं समीक्षते
अत्र यद्यपि उपमेयवाक्ये अनिच्छा उपमानवाक्ये अवीक्षेति धर्मभेदः प्रतिभाति तथापि वीक्षणमात्रस्यावर्जुनो यस्य प्रतिषेधानर्हत्वा
त् इच्छापूर्वक वीक्षा प्रतिषेधोप अनिच्छापर्यवसित एवेति धर्मकमनुसंधेयं अर्थावृत्तिदीपकं प्रस्तुतानां वा प्रतिवस्तुपमा तु प्रस्तु
तानां मिति विशेषः आवृत्तिदीपकं वैधर्म्येण न संभवति प्रतिवस्तुपमा तु वैधर्म्येण दृश्यते

तानामप्रस्तु २३५

त्वमिति नातिव्याप्तिरतोर्थावृत्तिपर्यतानुधावनं एवं च भिन्नशब्दबोधे कथमगम्यं प्रस्तुता प्रस्तुतवाक्यार्थसादृश्यं प्रतिवस्तुपमेतिलक्षणं बोध्यं दृष्टं तात्कारेति
व्याप्तिवारणाय भिन्नशब्दबोधेति तत्र तु विव प्रतिविं वभावापन्न धर्मगम्यं सादृश्यमिति नातिव्याप्तिः दिविभाति यथा भानुस्तथात्वं भ्राजसे भुवीत्यादि वाक्या
र्थोपमायासति व्याप्तिवारणाय गम्यमिति अर्थावृत्तिवारणाय प्रस्तुता प्रस्तुतेति आनने मृगशावास्या वीक्ष्य लोलालकावृत्तं भ्रमद्भ्रमरसंकीर्णं सारामिसरसीरु

हमिति सर्वां लोकोति व्याप्तिवारणाय वाक्यार्थेति

अत्र द्विदिविभातीति वाक्यार्थोपमायांगमनाधिकरण कशोभाश्रयमानुसदृशोभूम्यधिकरणकशोभाश्रयस्त्वमिति प्रतीतिवन्नस्मर्यमाणतादृशमरोरुदस
दृशंतथाविधमाननमिति प्रतीतिर्येन वाक्यार्थगतोपमागम्यास्यात् किंनुस्मरणं संप्रकृता तादृशसरोरुदृशं तादृशमाननमिति पदार्थगतोपमैवेति तद्वार
णमितिदिक प्रस्तुताप्रस्तुतत्वयोश्चमत्कृति विशेष्याप्रयोजकतयानालंकारभेदप्रयोजकत्वमित्यस्वरसादाह अयंचेति वक्ष्यमाणइत्यर्थः विद्वानेवेति
यद्यप्यन्ययोगवच्छेदार्थेनैवकारेणाविद्वान्जानातीति पूर्ववाक्यार्थस्तस्मिन्नहिवंध्येत्युत्तरवाक्यार्थः सधर्मैव तथापि रूपवत्येवाकाशादित्यादि प्रयोगचारणा
यभावान्वयस्याप्यावश्यकतया विद्वान्जानातीति वाक्यार्थस्यापि प्रतीतेस्तत्रभिप्रायेण वैधर्म्यादाहरणत्वं बोध्यं ननु वैधर्म्येणोपमिति व्याहृते तस्याः सा
धर्म्यरूपत्वादिति चेत्सत्यं वैधर्म्येणोपन्यसेन न हिवंध्येति वाक्यार्थेनाक्षिप्तस्यापि तु प्रसविभ्येव जानातीति वाक्यार्थस्योपमानत्वेन विवक्षणात् सुखतो

यथा विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमे न हिवंध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदना यदि संतिगुणाः
पुंसां विकसंत्येव ते स्वपं न हि कस्तूरिका मोदः शयथेन विभायते चेद्विव प्रतिविंबत्वदृशा तसदल्लेकृतिः

वैधर्म्यप्रतीतावपि साधर्म्य एव पर्यवसानान्न दोषः वैधर्म्येणेत्यस्य च वैधर्म्यदागइत्यर्थः यदि संतीति एवकारो भिन्नक्रमः स्वयमेव विकसंति प्रकाशत
इत्यर्थः अत्रापि गुणाः स्वयंप्रकाशतइति भावान्वयविधर्मा कस्तूरिका मोदः शयथेन न ज्ञायतइति वाक्यार्थस्तदाक्षिप्तेन किंतु स्वयमेव प्रकाशतइति वा
क्यार्थेन चोपम्यगम्यमिति पूर्ववद्वैधर्म्यादाहरणत्वसंगतिः यत्त्रकैश्चिदुक्तं विद्वानेवेति पद्यं भवतु नाम कथंचिद्वैधर्म्यादाहरणं यदि संतीति तु न युक्तं वै
धर्म्यादाहरणं हि प्रस्तुतधर्मि विशेषोपारूढार्थदाह्याय स्वाक्षिप्तस्य अतिरेकसमानजातीयस्य धर्म्यतरारूढस्याप्रकृतार्थस्य कथने यथा वंशभोगुण
वानपि संगविशेषेण पूज्यते पुरुषः न हितुवीफलविकलो वीणादंडः प्रयाति महिमानमित्यादौ अत्र हि संगविशेषेण पूज्यते इति प्रस्तुतार्थाक्षिप्तस्य संग
विशेषेण विना न पूज्यते इति सत्यतिरेकस्य सजातीयानहितुवीफलविकल इत्याद्यप्रकृतार्थानिवद्धइति वैधर्म्यादाहरणं यदि संतीत्यत्र तु स्वयंप्रकाशतेन पर

प्रकृतार्थः
स्यवसजातीयोऽप्रकृतार्थः
सि प्रस्तुतस्यवसजातीयोऽप्रकृतार्थः

कु. टी.
च.
२८

शययेन न विभाव्यते किं तु स्वयमेवेति प्रकृतार्थानुरूपतयैव पर्यवसानादिति तत्रेदं वक्तव्यं वंशमवदत्यादिभवदुदाहृतपद्येपिकथं वैधर्म्यादाहरणत्वं नहीत्या
देसुवीफलविकलो महिमानेन प्रयात्यपितु तद्युक्त इति प्रकृतार्थानुरूपतयैव पर्यवसानादिति किं बहुना सवेत्रेव वैधर्म्यादाहारणसाधर्म्यपर्यवसाने वि
नानोपमानिवाह इति तदुल्लेखप्रसंगः अथापाते प्रतिपन्नेनाप्रकृतवाक्यार्थेन वैधर्म्यात्तदुदाहरणत्वं तर्हि प्रकृतेऽपि तदस्तीति तुल्यं यदपि प्रस्तुतेत्यादिवै
धर्म्यादाहरणत्वं निर्वचन तदयुक्तं भटाः परेषां विशारुतामगुर्दधत्यवाते स्थिरतां हि पांसुव इति वैधर्म्यदृष्टांता व्यापनात् न ह्यत्र प्रस्तुतवाक्यार्थः त
व्यतिरेकमाक्षिपति किं त्वप्रकृतवाक्यार्थ एवेति दिक् इत्यलंकारचंद्रिकायां प्रतिवस्तूपमलंकारप्रकरणदृष्टांतालंकारलक्ष्यति चेदिति वाक्ययोरित्य

त्वमेव कीर्तिमात्राजन्विधुरेव हि कांतिमान् यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्भिन्नावेव धर्मो विव प्रतिविंबभावेन निर्दिष्टो तत्र दृष्टांतः त्व
मेव कीर्तिमानित्यत्र कीर्तिकांत्योर्विव प्रतिविंबभावः यथावा कामं नृपाः संति सहस्रशो न्ये राजन्वतीमादुरनेन भूमिं नक्षत्रताराग्रह
संकुलापि ज्योतिष्मती चंद्रमसे वरात्रिः यथावा देवीवाचमुपासते हि वहवः सारंतु सारस्वतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलं क्लिष्टो मुरारिः
कविः अश्लिष्टो वित एव वानरभट्टः किं त्वस्य गंभीरतामापातालनिमग्नपीवरनुर्जानाति संथाचलः नन्वत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्ज्ञानमेक
एव धर्म इति प्रतिवस्तूपमायुक्तामेवं ॥

नुवर्तते धर्मयोरित्यध्याहार्यं तदिति तदेत्यर्थं कं अयतो आचष्टे यत्रेति यत्र काव्ये तथाचोपमानोपमेयवाक्यार्थघटकधर्मयोर्विव प्रतिविंबभावो दृष्टांत इति ल
क्षणं काममिति अनेन प्रकृतराजविशेषेण राजन्वती शोभनराजवती राजन्वानसौ राज्ये इति निपातः नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि सप्तविंशतिः तारास्तदितराः
गोवलीवर्दस्यायात् ग्रहाभौमादयः संकुलाव्याप्राज्योतिष्मतीति प्राशस्ते मतुष् अत्र राजन्वती ज्योतिष्मतीसनयोर्विव प्रतिविंबभावः पूर्वोदाहरणे कीर्तिकां
त्सोर्विव प्रतिविंबभावप्रयोजकं मनोहारित्वरूपं सादृश्यमार्थं दूहतुराजज्योतिष्मतीः प्राशस्ते रूपं तच्छब्दमिति नेदः देवीमिति देवीवाचं सरस्वतीवहवउपास
ने हि संवेत एव हि हिशब्दस्यैव कारणत्वात् तु परं सरस्वती संवेधि सारं असौ प्रसिद्धः गुरुकुले क्लिष्टः अध्ययनं श्रमवान् मुरारिनामा कविर्नितरामतिशयेन जा

नो अपरं दृष्टमाह

नानरूपैर्भेदैर्धोभिर्धिल्लघितैव किंतु अस्याभेर्गेभीरतां पातालपर्यंतनिमग्नो वा रास्युलातनुर्पस्यैव विधोमंथाचलमंदराद्विरंजानातीति दृष्टोत्तोदा
 हरणत्वा संगतिमात्रं कते नन्विति वाक्ययोरिति सप्तमी एकधर्म इत्यनंशब्दभेदेन निर्दिष्ट इति शेषः सागरस्याधस्तनो योऽवधिरिति गंभीरतापदार्थकथने सं
 स्पर्शानुलक्षणया जानात्यर्थ इति बोध्यं तथा च धर्मभेदात् प्रतिवस्तुपमा किंतु सारस्वतसारज्ञानसागराधस्तलावधिसंस्पर्शयोर्विवं प्रतिविवंभावाद् दृष्टांता
 लंकार एवेत्याशयः वर्षस्य बुद्धमालेयं वर्षस्येषा च शर्वरीतिवत् यदा वृत्तिदीपकं स्यादित्याशंक्य समाधत्ते अत्रेति पूर्ववत् आर्थावृत्तिप्रतिवस्तुपमयोरिव प्रस्तु
 ता प्रस्तुतेति दृष्टांतः प्रस्तुता प्रस्तुतविषयः यदा वृत्तिस्तुतदन्यतरमात्रविषयेत्यर्थः यद्यप्यत्रात्मनेपदपरस्मैपदभेदेन पदभेदान्नपदावृत्तिशोको चित्तात्तथापि

अचेतने मंथाचले ज्ञानस्य बाधितत्वेन तत्र जानातीत्यनेन सागराधस्तलावधिसंस्पर्शमात्रस्य विवक्षितत्वात् अत्रोदाहरणे यदा
 वृत्तिदीपकाद्विशेषः पूर्ववत् प्रस्तुता प्रस्तुतविषयत्वकृतो दृष्टव्यः वैधर्म्येणाप्ययं दृश्यते कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्यदेवं
 निहताश्च नो द्विषः तमांसिति श्रुतिहितावदं शुभान्नयावदायात्पुदयादिमौलितां वाक्यार्थयोः सदृशयोरैक्यारोपो निदर्शना यद्वातुः
 सौम्यतासेयं पूर्णंदोरकलंकता अत्र दाहपुरुषसौम्यत्वस्योपमेयवाक्यार्थस्य पूर्णंदोरकलंकत्वस्योपमानवाक्यार्थस्य यत्तद्ग्राहकं

पारपरिवर्तनेन यदा भेदपिनपदावृत्तेरयं विषय इति बोधयितुमेव दुक्तं अयं दृष्टांतः कृतं चेति नृपं प्रतिमंत्रिण उक्तिः हे राजन् त्वायामनो गर्वस्याभिमुखं न नुग
 र्वितं कृतं च किमन्यदपेक्षितमिति शेषः एवं शस्यप्रयोगादिकं विनानोऽस्माकं द्विषः शत्रवो निहताश्च ननु निहनिष्यंते अंशुमान् सूर्यो यावदुदयाद्रेभौलितं
 शिरोलंकारतां नायाति तावदेव तमांसिति श्रुतितस्मिंस्तु तथा भूतेन तिष्ठतीति दृष्टांतः अत्र मनो गर्वाभिमुखीकरणवैरिह न न योरंशुमदुदयाचलमस्तकाग
 गमनत्तमः स्थित्योश्च यथाक्रमे वैधर्म्येणाविव प्रतिविवंभावः इत्यलंकारचंद्रिकायां दृष्टांतालंकारप्रकरणं निदर्शनालक्षयति वाक्यार्थयोरिति सदृश
 वाक्यार्थसंबंधीयस्यैकारोपः उपमेयवाक्यार्थोपमानवाक्यार्थाभेदारोप इति यावत् यद्वातुरिति दातुः सौम्यतेति यत् इति सामान्येन पुंसकं सेयमिति

कु. टी.
चं.
रु.

विधेयाभिप्रायकं स्त्रीलिंगं घनद्रामिति यद्यपि सुखचंद्र इति वत्दातुः सौम्यता पूर्णो दोस्लं कतेत्येताव ताप्ये कारोपः संभवति तथापि यत्तद्ग्राही घं स्फुटतया
द्वगमातदपन्यासः अरण्येति अबुधो मूर्खो जनः सेविता यदिति गुणो भूतसेवनक्रियापराभ्रंशः उत्तरवाक्यगतेन पल्लुत्वेन तच्छब्दासपात् नत अरण्य
रुदितं कृतमित्याद्यन्वयः उद्धर्तनेयवगोपूमादिदूषणं नमलापकर्षणं स्थले निर्जलप्रदेशे अज्जलजं ऊरवरे अंकुरायोग्यक्षारभूभागे अतः पुच्छं अथ पुच्छं अ
वनामितं क्रजुतासंपादनाय नम्रीकृतं वधिरस्य कर्णं जपसवजापः प्रलापदुत्यर्थः अधस्यमुखे तत्संमुखं दर्पणो धृतदत्तेव निरयंकत्वेन सदृशनामनेके
पांवाकार्थानामबुधजनसेवनरूपप्रकृतवाक्यार्थोकारोपः पूर्वत्रत्वेकस्यैवेकारोपदूतिविशेषः निदर्शनांतरमाह पदार्थेति पदार्थवृत्तिं पदार्थसंबधि

यथावा अरण्यरुदितं कृतं शवशरीरमुद्धर्तितं स्थलेः ज्ञमवरोपितं सुचिरमूरवरेवर्षितं श्वपुच्छमवनामितं वधिरकर्णजायः कृतो धृ
तो धमुस्तदर्पणो यदबुधो जनः सेवितः अनाबुधजनसेवाया अरण्यरोदनादीनां यत्तद्ग्रामेकारोपः पदार्थवृत्तिमप्येकेवदंत्यन्यानि
दर्शनां त्वन्नेत्रयुगुलेधते लीलां नीलांबुजन्मनोः अत्रनेत्रयुगलेनीलांबुजगतलीलापदार्थारोपो निदर्शना यथावा वियोगे गौ
डनारोणायोगंडतलपांडिमा अदृश्यतस्खर्जूरीमंजरीगर्भरेणुषु पूर्वस्मिन्नुदाहरणे उपमेये उपमानधर्मारोपः

नी एके आलेकारिकाः अन्यां पूर्वोक्तविलक्षणां त्वन्नेत्रेति लीलां शोभां नीलांबुजन्मनोः नीलोत्पलयोः वियोगवृत्ति गौडदेशगतानां नारीणां वियोगे स्वकां नवि
योगकाले योगंडतले पांडिमा पांडवर्णो भवति सः खर्जूरीणां लतानां मंजरीगर्भस्थे खुरेणुषु अदृश्यतदृश्यद्वयन्वयः उपमाने पथोत्तरेणुरूपे उपमेये उपमानध
मारोपरुवपदार्थनिदर्शनायाः प्रोत्वीनेरुदाहरणात्कथमियं पदार्थनिदर्शनात् अत इति शंका यामाह उभयत्रेति उपमेये उपमानधर्मारोपे उपमाने उपमेय
धर्मारोपे चेत्यर्थः तथा चोपस्य पर्यवसायित्वस्यैव पदार्थनिदर्शनाजीवा तुल्येनारोपविषयस्योपमेयत्वेन निवेशप्रयोजनाभावादिहापिसायुक्तैवेति भावः
नन्वेव सति वाक्यार्थनिदर्शनालक्षणस्यात्रातिआप्तिरिस्मात्शंकाशयवानाह यद्यपीति वियोगकालीनगे डनारोणे डतलपांडिम्नः खर्जूरीमंजरीगर्भरेणु

एषादिमन्थयतग्रामेकारोपसत्त्वादिति भावः

अथंविशेषविवक्षयानिआप्तिपरिहरन्नेवस्वाभिमतनिदर्शनाहयविषयविभागेदशयति तथापानि विशिष्टयोःविवप्रतिविवभावापन्नधर्मविशिष्टयोः
 वचवाक्यार्थशब्देनेतादृशार्थविवक्षणाद्वियोगइत्याद्युदाहरणेनातिआप्तिरितिभावः उपमानेत्यादिएतच्चस्वरूपकयने नत्वेवरूपे गन्तव्येणनिवेशना
 दूष्यरूपकानिआप्तिवारणायापमाकल्पकत्वस्यारोपविशेषणस्यावश्यकत्वेन उपमाकल्पकस्तत्तद्व्यभिचारोपद्वयतावत एवत्त्वस्येतिनिदर्शनात् तदु
 क्तं अभवन्त्सुसंबंध उपमापरिकल्पकइति तादृष्यरूपकेतुतादृष्यावच्छिन्नाभेदएवविवक्षितोनपुनरुपमेतितद्वारणमननुत्वपिसतीत्याद्युदाहरणेवा
 पिनिदर्शानानस्यात् अन्यधर्मस्यान्यत्रारोपात् एकवाक्यत्वेनवाक्यार्थभेदाभावाच्चपदार्थवाक्यार्थनिदर्शनयोरसंभवादित्याशंकाह एवंनेति उक्तंअव

इहत्तूपमानेउपमेयधर्मोपद्वयभेदः उभयत्राप्यन्यधर्मस्यान्यत्रासंभवेनतत्सदृशधर्मोपेयादौपमेयवसानंतुल्ये इत्युदाहरणं
 वृत्तिनिदर्शनाललितोपमेतिजयदेवेनव्याहृता यद्यपिवियोगेगोडनारीणामितिश्लोकः प्राचीनेर्वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनायमुदा
 हृतः तथापिविशिष्टयोर्धर्मयोरैक्यारोपोवाक्यार्थवृत्तिनिदर्शना उपमानोपमेययोरन्यतरस्मिन्नन्यतरधर्मोपः पदार्थवृत्तिनि
 दर्शनेतिव्यवस्थामाश्रित्यास्माभिरिहोदाहृतः एवंच त्वपिसतिशिवदातयस्मदभ्यर्थितानामितरमनुसरंतोदर्शयंतोर्थिसुदा
 चरमवरणपातेर्दुर्ग्रहदोग्धुकामाः करमनुसरामः कामधेनौस्थितायां दोर्भ्यामर्थितोर्थतस्तुष्टुवुस्तेगुणार्णवमित्यादिषुदा
 क्यभेदाभावेपिवाक्यार्थवृत्ति

स्थाश्रयणेचेत्यर्थः विशिष्टयोरिति विवप्रतिविवभावापन्नस्तु विशिष्टयोरित्यर्थः तत्रतावत्पूर्वपद्येभोः शिवअस्मदभ्य
 र्थितानोदातरित्वपिसतिइतरंस्तुदं प्रभुमनुसरंतोर्थिनोमुद्रांविहं दर्शयंतो वयंकामधेनौस्थितायांदोग्धुकामाश्चरमयोः पाश्चात्यदोश्चरणयोः पातेर्दुर्ग्रहदुः
 खेनग्राह्यं करममुष्टुशिभुमनुस्मासदुत्सर्धकेसकलकामदमहेश्चरकालीनक्षुद्रधनिकानुसरणकर्तुः कामधेनुस्थितिकालीनतथाविधकरमानुसरणक
 र्तुंश्रेयकारोपः तत्रोपमानकोटिविशेषणयोः कामधेनुकरमयोहयमेयकोटिविशेषणयोश्चमहेश्चरसुद्रधनिकयोरेयाक्रमेविवप्रतिविवभावावाध्यः ॥

ॐ टी
५०

एवमनुसरणयोरपि एवं दोषो मित्यत्रापि अभिगुणसमूहयोर्विवप्रतिविवभावो बोध्यः नन्विष्यवस्थासूत्रविरुद्धेत्याशंक्याह वाक्यार्थयोरिति ननु वाक्यार्थ
शब्दस्यान्तरवाक्यार्थसाधारणानेकपदार्थपरत्वेनैवोक्तोदाहरणसंग्रहसंभवादेव विधगुरुतरार्थपरत्वेन युक्तमित्यत आह एवं चेति एव विधार्थविवक्ष
णे चेत्यर्थः अवलेहने जिहूयाघटने पंचाननः सिंहस्तस्य परिवर्षगालिगनव्यालीभुजगी अशक्यत्वं वलवदनिष्टजनकत्वं च साधारणो धर्मः प्रस्तुतव
ताते राजसेवा निदर्शनायाः तत्रक्षणस्य नक्षतिः नाव्याप्तिः तयोः प्रस्तुता प्रस्तुतवृत्तांतयोः असिधारदिभिः संसृजो विवप्रतिविव भावात् द्विशिष्टयोः

विशिष्टयोरेक्यारोपसद्भावात् वाक्यार्थयोः सदृशयोरितिलक्षणवाक्ये वाक्यार्थशब्देन विवभावापन्नवस्तुविशिष्टस्वरूपयोः प्र
स्तुता प्रस्तुतधर्मयोर्विवक्षितत्वादिति एवं च राजसेवामनुष्याणामसिधारवलेहने पंचाननपरिवर्षगोव्यालीवदनचंवनमित्य
त्र प्रस्तुता प्रस्तुतवृत्तांतयोरेकैकपदोपात्तत्वेपि वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनायानक्षतिः तयोर्विवप्रतिविवभावापन्नवस्तुविशिष्टस्य
बन्धारूपत्वात् अतएव निदर्शनायारूपकाद्देदः रूपकेह्यविशिष्टयोरेवमुखचंद्रादिकयोरैक्यारोपः अग्निदंडोहरेरूर्ध्वमुखिप्रो
त्थितेति प्रहेविधिविष्टरपयस्यनालदंडोमुदेस्तुवद्विति विशिष्टरूपकोदाहरणपिनविवप्रतिविवभावापन्नवस्तुविशिष्टरूपता वि
धिविष्टरकमलश्लिष्टत्वरूपसाधारणधर्मवतासंपादनार्थमेव तद्विशेषणोपादानात् यद्वातुः सौम्यतेत्यादिनिदर्शनीदाहरणेषु रा
जपूणे द्वादीनामानंदकरत्वादिनेवात्र विशेषणयोर्विवप्रतिविवभावाभावात्

अैक्यारोपादिति भावः एवं तद्विसदृशयोरैक्यारोपदत्तेवलक्षणा मस्त्वित्याशंक्याह अतएवेति एतादृशविशेषणविवक्षणादेवेत्यर्थः भेदो व्यावृत्तिः तथा च तदभा
वेरूपकेति प्रसंगः स्यादिति भावः कथमेनेन तद्वारणतत्राह रूपकेहीति अविशिष्टयोः विवप्रतिविवभावापन्नवस्तुविशिष्टयोर्विवप्रतिविवभावापन्नेत्यस्य व्या
वृत्तिर्दर्शयति अग्निदंडोहरेरूर्ध्वमुखिप्रहेवंधनेकर्तव्ये ऊर्ध्वमुखिप्रोहरेरग्निदंडोवायुव्याकंमुदेः स्त्विति संवंधः कोदृशः विधेर्ब्रह्मणोविष्ट
रव्यापनेन तद्रूपस्यपयस्यनालदंडोस्यर्थः विशिष्टरूपकेति उर्ध्वोस्त्वित्यस्य विशिष्टाग्निदंडविधिविष्टरपयसंवंधित्वविशिष्टनालदंडसंवंधिरूपकेत्यर्थः ॥

विशेषणेति ऊर्ध्वोस्ति सत्व रूपोपमेयविशेषणविधिविष्टरपद्यसंबंधित्वरूपोपमानविशेषणयोरित्यर्थः एवकारसूचितविंवप्रतिविंवभावअतिरेकं स्फुरय
 तियद्वानुरिति अभावादिति सादृशाभावादिति भावः रूपकविशेषेऽतिव्याप्तिमाशंक्यपरिहरतियत्रत्वित्वादिना यत्रत्वित्यस्यइति साधयवरूपकोदाहरणेइ
 त्यप्रेतनेनान्वयः विषयविषयिविशेषणानां आरोपविषयारोप्यमाणसंबंधिनां विशेषणानां ज्योत्स्नात्त्वेतिदयंरात्रिरेव कापालिकीयोगिनी द्वीपात् द्वीपांतरं भ्रम
 नीत्यन्वयः एतत्प्रधानरूपकं एतदंगभूतान्यपराणिविशेषणेः प्रतिपाद्यंते यथा ज्योत्स्नारूपेण भस्मनाक्षुरणमंगलेपस्तेन धवला तारकारूपाण्यस्थीनि विभ्रती
 अंतर्धानस्य व्यसनं कौतुकेरसिका चंद्ररूपमुद्राकपालेन्यस्तंलांछनस्य छलेन सिद्धंजनस्य परिमलंलांछनस्य छलेन सिद्धं धतीधारयंती दीक्षाकालश्च हीतोपकरणेषु सुद्रोषपद

यत्रनुविषयिविशेषणानां परस्परसादृश्येन विंवप्रतिविंवभावोस्ति ज्योत्स्नाभस्मक्षुरणधवला विभ्रती तारकास्थीन्यंतर्धानव्यसन
 रसिकारात्रिकापालिकीयं द्वीपाद्वीपं भ्रमतिदधती चंद्रमुद्राकपालेन्यस्तं सिद्धंजनपरिमलंलांछनस्य छलेनेति सावयवरूपकोदा
 हरणे तत्रापि विषयविषयिणोस्तद्विशेषणानां च प्रत्येकमैकारोयः न तु ज्योत्स्नादिविशिष्टरात्रिरूपविषयस्य भस्मादिविशिष्ट
 कापालिकीरूपविषयिणश्च विशिष्टरूपेणैकारोपोस्तीति तस्माद्राजसेवामनुष्णाणामित्यादावपि वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनैव युक्त
 मतांतरे त्विह पदार्थवृत्त्यैव निदर्शनयाभाव्यमिति अपरां बोधनं प्राहुः क्रिययाऽसत्सदर्थयोः न प्रपेद्राजविरोधीति स्त्रीणं चंद्रोदयेत मं

नाप्रापाखंडानां व्यवहारइति चंडीदासः मुद्रापरिमल शब्दोप्रशंसार्थवित्यन्ये मुद्राचिह्नं तद्रूपेकपालइति वार्थः विषयविषयिणोः रात्रिकापालिक्योः तद्विशो
 षणानां तत्संबंधिनां ज्योत्स्नाभस्मादीनां यथाश्रुते रात्रिकापालिकीति समासस्येतरपदार्थप्रधानतया ज्योत्स्नादीनां रात्रिविशेषणत्वाभावात्संगतेऽत्ये
 कमेवेति शुद्धस्वरूपेणैवेत्यर्थः नन्विति उक्तयुक्त्या विशेषणत्वाभावादिति भावः वस्तुतो भस्मादेः कापालिकीप्रत्यपिन विशेषणत्वमपि नु तत्कोटिनिवि
 षत्वमेवेत्यपि बोध्यं वाक्यार्थशब्दस्य विवमतिविंवभावापन्नवस्तुविशिष्टार्थपरत्वमंगीकृत्य राजसेवेत्युदाहरो वाक्यार्थवृत्तिनिदर्शनात्त्वमुक्तमुपसंहरं

ति तस्मादिति

क. सं.
च.
३१

उक्तलक्षणस्य व्यवस्थितत्वादित्यर्थः मतांतरत्विति सदृशयोर्वाक्यार्थयोरेकारोपपत्तिरथाश्रुतलक्षणांगीकर्तृमतेदस्यर्थः इह राजसंवेत्यदाहरणे पदार्थद्वयेवेति उपमाकल्पक एकपदार्थे अपर पदार्थतद्भवमान्यतरां पदार्थिते लक्षणस्य तदभिसतत्वादिति भावः निदर्शनांतरमाह अपरामिति पूर्वविलक्षणा। मित्यर्थः निदर्शनामित्यनुयज्यते क्रियायाः सत्सदर्थयोर्बोधनसपरांनिदर्शनां प्राप्तिरिति संबंधः सदसदर्थयोरिति वक्तव्ये पिच्छं दोऽनुरोधादित्यस्य भिधाने स्मुद्राभ्राह्मणद्वयादि सौत्रनिर्देशेन पूर्वनिर्दिष्टविधेरनित्यत्व ज्ञापनात् लक्षणं व्याचष्टे कस्यचिदिति अत्रासतः सतोवेति विभागकथनं तु लक्षणांतरगतं उदासीनाथबोधने च मत्कारित्वाभावेनैवानतिप्रसंगात् स्वक्रियाया सहकारिभूतया क्रियाविशिष्टस्य वस्तुनः संबंधि अर्थस्य बोधाने बोधानु कूलो व्यापा

उदयनेव सवितापद्ये स्वर्ग्ययति श्रियं विभावयन्समृद्धीनां फलं सुहृदनुग्रहः कस्यचित्किंचित्क्रियाविशिष्टस्य स्वक्रियापरात्प्रभ
स्य सतः सतो वार्थस्य बोधने यन्निवध्यते तदपरांनिदर्शनामाहुः असदर्थबोधने उत्तरार्थमुदाहरणं तन्नश्येदिति बोधयदिति वक्त
ये बोधयदित्यस्य गम्यमानत्वात् प्रयोगः ततश्च राज्ञा चंद्रेण सह विरुध्य स्वयं नाशक्रियाया विशिष्टतमः स्वकीयनाशक्रियादृष्टां
तभूतया अन्योप्येवे राजविरुद्धश्चेत्तन्नश्येदित्यनिश्चयवसायिनमर्थबोधयदेव नष्टमिति निबन्धनात् असदर्थनिदर्शना तथा उत्तर
श्लोके सवितास्वादयसमय एव पद्ये सुलक्ष्मीमादधानः

रायन्निवध्यते वर्ण्यते सानिदर्शनेतिलक्षणं अथनिवातपद्मोदरसोदराभ्यां विलोचनाभ्याम
वलोकयंती नकेवलं यन्निमनोभवे पिच्यनक्ति कंचितपसः प्रभावमित्यादावति आप्तिः अवलोकनक्रिया विशिष्टया कामिन्या तपः प्रभावबोधनस्य वर्णना
नादिति चेत्तन्नक्रियेत्यनेन दृष्टात्वा बोधनास्य विवक्षितत्वात् उक्तोदाहरणे च लिंगविधया बोधकत्वेन तदभावात् दृश्यं वदंशं ततया क्रियाविशि
ष्टस्यार्थबोधकत्वे वर्ण्यमाने निदर्शनेति पर्यवसिते नश्येदित्यत्र बोधनस्यावर्णनात्कथमुदाहरणत्वमत आह तत्रेति उदाहरणद्वयार्थः लक्ष्ये लक्षणं सं
गमयति ततश्चेति बोधनस्य गम्यमानत्वाच्चेत्यर्थः दृष्टात्तभूतयेति दृष्टान्ते स्मिन्भूतया विद्यमानेत्यर्थः दृष्टान्तोभूतः संजातो ययेति वा एवंतमो वत चंद्रमा

श्रुतिप्रसिद्ध

अनिष्टपर्यवसापिनमर्थं नाशरूपानिष्टमाधनं राजविरुद्धत्वरूपमर्थं उन्नतामिति योलघुर्ल्यबुद्धिरल्पपरिमाणश्चसः उन्नतं पदं उल्कर्ष उच्च स्थानं च ।
 वाप्यहेतयैवयतेरिति वृद्धन्कथयन् शैलशेखरगतो गिरिमस्तकवर्तोऽष्टद्वणः जलविंदुसमूहश्चारुणामंदेनायिमारुतेन धुतः कंपितः अधः पत
 ति उल्कर्षोऽपीयते अर्धो दे शो च पततीत्यर्थः ध्रुवमिति पाठे बोधनस्य पूर्ववद्गम्यमानत्वात् प्रयोगः दृष्यत्कण इति पाठे पाषाणकण इत्यर्थः चूडति य उ
 दयाचल आगतं देवं रविचूडामणेः पदे स्थानमस्तके धत्ते धारयति किं कुर्वन् गृहमेधिनः गृहस्यान्ततामातिथेयीकार्येति बोधयन् आतियपो आ
 तिथ्यं अत्र उक्तनिदर्शनात्त्रयविषये केचिदित्यस्येति ग्वह रतीत्यनेनान्वयः धर्मिणोरिति धर्मयोः साम्यमात्रेण च मत्कारनिष्पत्तेस्तत्कृतविदप्र

स्वपापद्वलक्ष्म्या धानक्रियया परान्प्रतिसमृद्धीनां फलं मुह दनुग्रह एवेति श्रेयस्करमर्थबोधयन्निवद्ध इति सदर्थनिदर्शना ॥
 यथा वा उन्नतं पदमवाप्य योलघुर्हेतयैव सपतेरिति वृद्धन् शैलशेखरगतः पृषद्गणश्चारुमारुतधुतः पतत्यधः अत्र गिरिशेख
 रगतो वृष्टिविंदुगणामंदमारुतमात्रेणापिकंपितः पतनलघोरुन्नतपदप्राप्तिः पतनहेतुरित्यसदर्थबोधयन्निवद्ध इत्यसदर्थनि
 दर्शना चूडामणिपदे धत्ते यो देवं रविमागतं सतां कायांतिथेयीति बोधयन् गृहमेधिनः अत्र समागतं रविशिरसा संभावयन्नुदयाचलः
 स्वनिष्टयारविधारणक्रियया समागतानां सतामेव गृहमेधिभिरातिथ्यं कार्यमिति सदर्थबोधयन्निवद्ध इति सदर्थनिदर्शना अत्र
 केचित्वाकार्यं वृत्तिपदार्थं वृत्तिनिदर्शनाद्दयमसंभ

तिविवभावेन धर्मिणोः साम्यावगतिरिति भावः गर्भं करोतीति स्वविशेषणत्वेन स्वीकरोतीत्यर्थः दृष्टान्ततया बोधनस्यैव तत्र विवक्षितत्वात् एतदेवोपपादयति त
 धयन्नित्यादिना करीषं शुक्लगोमयंतस्यायं कारीषः समर्थो वरणे समर्थ करणो म मर्थ्यात्यादन इति यावत्भावप्राधान्यात् उपमानभावेन दृष्टान्तत्वेन एव प्रदर्शिते
 निदर्शनात्त्रये निदर्शनापदप्रवृत्तिनिमित्तस्यैकस्याभावान्नानार्थ एव निदर्शनां शब्द इति बोध्यम् ६ इत्यलंकारचंद्रिकायां निदर्शनाप्रकरणं ६ व्यतिरेकलक्ष्य
 ति व्यतिरेक इति विशेषो वैलक्षण्यं उपमेयस्याधिक्य उल्कर्षः पद्मवत इति ये च मर्थे तसित् कन्यतरोः पद्मवतः पद्मवादेशवक्ष्यमाणस्तव करस्य विशेष इति

मल्य

श्रीर्चाऽवर्णात् आकृते च केवलं भेदो वै नक्षणं प्रकारांतरेण तु साम्यमेवेत्यर्थः कथं तत्राह दृढतरं न विद्वो मुष्टिर्देनेति रूपणपक्षे न व्यपवैमुक्ते
नमुष्टि मोचनाभावात् खड्गपक्षे तु दृढतरं निवद्धः संबद्धो मुष्टिग्राह्यभागायस्यत्यर्थः कोशोभांशारगृहं नत्रनिषण्ण उपविष्टः रूपणः कोशोपिधानके निषण्ण
स्थित इति खड्गपक्षे सहजमलिनः स्वभावमिनः मलिनवेषत्वात् रूपणः खड्गस्तु कृष्णवर्णत्वादिति एवं च किंचिद्धर्मप्रयुक्तसाम्यवतयाप्रतीयमानयोः कि
चिद्धर्मप्रयुक्तवैलक्षण्यव्यतिरेकशरीरवैलक्षण्यं तु क्वचिदुपमेयस्योत्कर्षे क्वचिच्चतदपकर्षे पर्यवसन्नं क्वचित्तु तदन्यतरय पर्यवसानविरहेपि स्ववैचित्र्यवि

कांतापादतलाहतिस्तवमुदेतद्वन्ममाप्यादयोः सर्वतुल्यमशोककवलमहंधात्रासशोकः कृतः अनुभयपर्यवसायी यथा दृढतरं निव
द्धमुष्टेः कोशनिषण्णस्य सहजमलिनस्य रूपणस्य रूपणस्य च केवलमाकारतोभेदः सहोक्तिः सहभावश्चेद्भासते जनरंजनः दिगंतमगमतस्य
कीर्तिः प्रत्यर्थिभिः सह यथावा छायासंश्रयते तलं विटपिनां श्रांते वपांथैः समं मूलं याति सरोजलस्य जडताग्लानेव मीनैः सह आवा
मत्यहिमांशुदीधिति रपस्तप्रेवलोकैः समं निद्रागर्भं गृहं सह प्रविशति क्वांतेव कांताजनैः जनरंजन इत्युक्ते रनेन सार्द्धं विहागं वुराशो
रित्यादौ न सहोक्तिरलंकारः विनोक्तिश्चेद्विना किंचित्यस्तु तं हीनमुच्यते विद्याहृद्यापिसावद्याविनाविनयसंपदं यथावा यश्च रामेन
पश्ये तु यंच रामेन पश्यति निंदितः स भवेत्येके स्वात्माप्येन विगर्हते अत्र च रामदर्शनेन विना हीनत्वं विना शब्दमंतरेणैव दर्शितं ॥

श्रांतमात्रमिति बोध्यं एतेन चरमभेदद्वयप्रतदुदाहरणदूषणकस्य चिदायातरमणो यमिव भासमानं प्रत्युक्तं वेदितव्यं अत्यांतासारतया तु नानुवादसर्हतीत्यु
परस्य ते इत्यलंकारचंद्रिकायां व्यतिरेकप्रकरणं सहोक्तिरितिलक्ष्यनिर्देशः सहभाव इत्यादिलक्षणं सहभावः साहित्यं जनरंजनः सह दयजनात्त्वादकः
एवं च मत्कृतिजनकं साहित्यं सहोक्तिरितिलक्षणं दिगंतमिति तस्य राज्ञः कीर्तिः प्रत्यर्थिभिः शत्रुभिः सह दिगंतमगमतस्य न्वयः अत्र तत्तृतीयायानिरूपित
त्यर्थकतया प्रत्यर्थिनिरूपितसाहित्यवती कीर्तिर्गमनाश्रय इति बोधे एकधर्मान्वपित्वा रूपसाहित्यवलात्प्रत्यर्थिनामपि गमनान्वयप्रतीतिः ५ ॥

क. टी.
चं.
३३

नदुक्तं सासहेक्तिः सहाथं स्पवलादेकं द्विवाचकमिति व्यापेति योऽप्यतोमध्याङ्गवर्णनमिदं स्त्रियापांथैरथ्यगैः समं सार्धं विटपिनां तरूणां तलं मूलप्रदेशं संश्रयते
कुतश्चाकांक्षायामुत्प्रेक्षते श्रान्ते वेति श्रमश्चात्रात पातिशयकृतो बोध्यः एवमप्येपि जडताशीतलताग्लानेव सरोजलस्य मूलमपोदेशो मीनैर्मत्स्यैः सह याति ग
च्छति अनिर्वलापचयः तथा अहिमा उष्णांशवः करणस्यैवं भूतस्य रेवेदी धितिस्तत्रैव सतमेव सती लोके समे अयः जलानि आचामति पिवति दीधिति लि
यामित्यमरः निद्राक्लानेव सती कांता जनैः सह गर्भगृहं अभ्यंतरगृहं प्रविशात्तत्रैव तदुद्गवात्क्लातिस्ते जोहानिः सीकुमार्यातिशयेन तस्मै लभ्यात्कांतोपादा
ने इत्यादाविति इदमतीस्रयं वरं घुवंशे अनेन सद्दिविरहं वुरापोस्तीरेषु तालीवनममरेषु हीपांतरानीतलवंगपुष्पैरपाकृतस्वदलवामरुद्धिरिति पद्यं अ
प्रसहोक्तिरचमत्कारित्वान्नालंकाररूपेत्यर्थः इत्यलंकारचंद्रिकायां सहेक्तिप्रकरणे विलेकिरिति किंचिद्दिनाप्रस्तुतं वर्ण्ये हीनं दुष्टमुच्यते चेत्तदा विनोक्ति
तच्चेत्किंचिद्दिनारम्यं विनोक्तिः सापिकथ्यते विनास्वले विभात्येषा राजेंद्रभवतः सभा यथावा अविर्भूतेशशिनितमसा सुच्यमानेव
रात्रिर्नैशस्पर्चिर्हुं तमुजद्वल्लिन्तभूयिष्ठधूमा मोहेनांतर्वरतनु रियलक्ष्यते मुक्तकल्याणं गारोधः पतनकलुषागृह्णीव प्रसादं अत्र किं

नामालंकार इत्यर्थः वियेति विनयसंपत्तिं विनाया विद्या सात्त्वधामनोहरापि दुष्टेत्यन्वयः अत्र प्रस्तुताया विद्यायां विनये विना दुष्टत्वमुक्तं यश्चेति यः पुरुषः स्वा
त्मास्वांतः करणविगर्हते निंदति रामदर्शनं विनेति रामकर्मकरामकर्तृकंच दर्शनं विनेत्यर्थः अंतरणापीति विनापीत्यर्थः तथा च विनोक्तिरित्यर्थं प्रहणनतुश
ब्दप्रहणमिति भावः प्रकारंतरमाह तच्चेदिति तत्प्रस्तुतं किंचिद्दिनारम्यं चेत्सापि विनोक्तिः कथ्यत इत्यन्वयः इत्यत्र किंचिद्द्यतिरेकेण प्रस्तुतस्य रम्यत्वा
रम्यत्वान्यतरवर्णनं विनोक्तिरिति प्रकारद्वयसाधारणं सामान्यलक्षणं बोध्यं यतु ह्यो विनार्थसंबंध एव विनोक्तिः त्वयत्वं च विना कृतस्य वस्तुनारमणीयत्वा
रमणीयत्वाभ्यां भवतीत्यर्वाचीनैरुक्तं तदयुक्तं कारणं विनाकार्योत्यतिकथनरूपे विभावनालंकारेति व्याप्तेर्वारणाय विनार्थसंबंधप्रयुक्तं प्रस्तुतगत रमणीय
त्वादेरपिलक्षणे निवेशा स्यावश्यकत्वादिति अविर्भूत इति मानवती विषयेनायकस्य परामर्शो यं इयं वरत नुरंतः अंतः करणो मोहेन मानावेशेन मुक्तकल्याण

तत्प्रस्तुतमुक्तकल्याणते केव प्रवृत्तेषु मस्य रस्यपतेन क

अनंतरं कालुष्यापगमात्प्रसादनैर्मल्यं गृह्णतीत्याश्रयंतो गंगेव तथा शशिनि चंद्रे आविर्भूते उदिते सति तमसा मुच्यमाना रात्रि रिव एवं छिन्नो नष्टः भूयि शोधू मोय म्या एवं
भूतानि शिभवस्य हत भुजो वद्वे रचिः शिखे वेति रश्मि मिति अर्थतो बोधितमित्यर्थः इत्यलंकार चंद्रिका यो विनोक्ति प्रकरणम् समासोक्ति लक्षयति समासोक्तिरिति
प्रस्तुते वर्ण्यमाने अप्रस्तुतस्य अप्रस्तुतवृत्तांतस्य परिस्फूर्तिश्चेत्तदा समासोक्तिरित्यन्वयः अपमिति द्रुस्ये यमैंद्री प्राची मुखमादि भागः वदनं चरत्तोरक्तवर्णः
अनुरक्तश्च चंवनं संवंधः वक्रसंयोगविशेषश्च यथा श्रुतलक्षणस्य वक्ष्यमाणे असावुदयमारूढः कातिमान् चक्रमंडलः राजा हरति सर्वं स्पृहदयं मृदुलैः करैरि

प्रभृतीन् विना निशादीनां रम्यत्वं विना शब्दसंतरंणदर्शितं समासोक्तिः परिस्फूर्तिः प्रस्तुतेः प्रस्तुतस्य चेत अपमैंद्रीमुखं पश्य रक्तश्चुव
ति चंद्रमाः यत्र प्रस्तुतवृत्तांतं वर्ण्यमाने विशेषण साम्यवत्त्वात् प्रस्तुतवृत्तांतस्यापि परिस्फूर्तिस्तत्र समासोक्ति लंकारः समासेन सं
क्षेपेण प्रस्तुतवृत्तांतयोर्वचनात् उदाहरणमयमैंद्रीति अत्र हि चंद्रस्य प्राची प्रारंभलक्षणमुखसंवंधलक्षणे उदये वर्ण्यमाने मुख
शब्दस्य प्रारंभवदनसाधारण्यात् रक्तशब्दस्यारुणकामुकसाधारण्यात् चुवतीत्यस्य प्रस्तुतार्थसंवंधमात्रपरस्य शक्यार्थंतरसा
धारण्याच्च चंद्रमः शब्दगत पुल्लिङ्गेन ऐंद्रीशब्दगत स्त्रीलिङ्गेन तत्प्रतिपाद्येद्रसंवंधित्वेन चोपस्कृतात् प्रस्तुतपरवनितासक्तपुरुषवृ
त्तांतः प्रतीयते यथावा व्यावलाकुचभारमाकुलकचं व्यालोलहारावलिप्रेखकुंडलशोभिगडयुगलं प्रस्वेदिवक्रांबुजं शश्वदनक
रप्रहारमधिकश्चासंरसादेतया यस्मात्कंदुकसाहरं सुभगया संसेव्यसे यत्कृती अत्र कंदुकवृत्तांतं वर्ण्यमाने व्यावलाकुचभारमित्यादि
क्रियाविशेषण

त्यादिप्रकृताप्रकृतश्लेषेः तिव्याघ्रे राह विशेषण साम्यवत्त्वादिनि विशेषणमात्रसाम्यवत्त्वादित्यर्थः एवं च विशेषणमात्रसाम्यगम्याप्रस्तुतवृत्तांतत्वं लक्षणबोध
उदात्तश्लेषे वा प्रकृतपृत्तांतस्य विशेषणविना श्लिष्टेन राजपदेनाप्यवगमान्नाति आक्तिः संज्ञाप्रवृत्ति निमित्तमवयवार्थे दशंयति समासेनेति वचनात् प्रति
पादनात् लक्ष्यलक्षणसंगमयति अत्रेति प्रारंभः आदिभागाः साधारण्यात् श्लिष्टत्वात् पद्यपि चुवतीत्यत्र न श्लेषस्तथाप्यर्थद्वयबोधकत्वमात्रेण न साधारण्योक्तिः

ए
रि
रि

३६

अन्वयार्थात्साधारण्यमित्यस्य विशेषणं तत्र चंद्रमः शब्दगतेन पुल्लिङ्गेन नायकत्वाभिव्यक्त्या उपस्कारः ऐंद्रीति स्वरूपपरंतद्गते नस्त्रीलिङ्गेन तदर्थं स्पना
यिकाभ्यानिव्यातया ऐंद्रीशब्दप्रतिपाद्येनेद्रसंबंधित्वेन च परकीयत्वाभिव्यक्त्येति बोध्यं वृत्तान्तः अवहारो मुखं च वनरूपः व्यावर्त्तीदिति नापिकानुरक्तस्य क
स्य चित्कोटालं वने कंदुकं प्रत्युक्तिरियं हे कुंदुक सुभग पासुंदर्या एतयानाधिक्यारसात्प्रीति विशेषात्सादरसादरसहितं यथा स्यात्तथायत् यस्मात्संसेव्यसेन
तस्मात्कृतो धन्यो सीत्यन्वयः कथमित्याकांक्षायां संसेवनक्रियां विशिनष्टिव्यावला दित्यादिना व्यावलात् विशेषत आसमेताच्च लक्ष्मणं च भारोपत्रतया आकु
लाः कोडावेशेनेतस्ततः पर्यस्ताः कचाः केशा यत्र एव व्या लोला दोलायिता हाराव लिर्यत्र तथा प्रेखद्वांच चलाभ्यां कुंडलाभ्यां शोभा युक्तं गंडयुगलं यत्र एव प्र

विपरीतरतासक्तनायिकावृत्तान्तः प्रतीयते पूर्वत्र विशेषणानि श्लिष्टानि इह साधारणानीति भेदः सारूप्यादपि समासोक्तिर्दृश्यते ॥
यथावा पुरायत्रस्रोतः पुलिनमधुना तत्र सरितां विपर्यासं या तो घनविरक्तभावः क्षितिरुहां वहोर्दृष्टं कालादपरमिव मन्ये वनमिदं
निवेशः शैलानां तदिदमिति बुद्धिर्दृश्यति अत्र वनवर्णने प्रस्तुते तत्सारूप्यात् कुटुंबविशुद्धनसंतानादिसमृद्धा समृद्धिविपर्यासं प्राप
स्य तत्समाश्रयस्य ग्रामनगरादेर्यत्तातः प्रतीयते अत्र च प्रस्तुता प्रस्तुतसाधारणविशेषणवलात् सारूप्यवलाद्वाऽप्रस्तुतवृत्तान्तस्य प्र

वेदयुक्तं वक्रावुज्जयत्र शश्वन्निरंतरदतः करेण प्रहारे यत्र तथा अधिकः श्वासे यत्र सायनं तत्प्रस्तुते विशेष्ये तत्समारोपार्थं सर्वथैव प्रस्तुतानन्वयि
तर्थात्तद्वृत्तान्तः विपरीतरतरूपः अत्रापिकंदुकशब्दगतपुल्लिङ्गेन नायकत्वाभिव्यक्तिर्बोध्यं श्लिष्टानीति श्लेषमूलकाभेदाध्यवसायविषयाणीत्यर्थः साधा
रणानीति श्लेषविनोवप्रकृता प्रकृतवृत्तान्तयोरनुगतानीत्यर्थः तथा चलक्षणे साम्यशब्देन श्लेषकृतं स्वारसिकं च साम्यं विवक्षितमिति भावः सारूप्यात् सादृ
श्यात् ॥ पुरेति उत्तरविरिते सीतात्यागानंतरं कदाचिद्द्वे प्रतिगतस्य भगवतो रामचंद्रस्येयमुक्तिः पुरा वनवासकाले सरिनो नदीनां स्रोतः प्रवाहो यत्र प्रदेशो आ
सीत् तत्र धुना पुलिनं अस्तीति शेषः तथा क्षितिरुहां तत्संज्ञां घनविरक्तभावः विपर्यासं वैपरीत्यपातः प्राप्तः सीतायां विरक्तताविरक्तानां शाखापत्तवादिदृष्ट्या सादृ

तज्जातिस्ये

तथाचवहोर्भयसः कालादनंतरं दृष्टमिदं वनमपरमन्ये परंतुशैलानां पर्वतानां निवेद्याः विन्यासविशेषः तदेवेदं वनमिति बुद्धिप्रत्यभिज्ञारूपां दृष्टयति दृढीकरो
 तीत्यर्थः तत्सारूप्यादिति वनसादृश्यादित्यर्थः ग्रामादौ किं वनसादृश्यमित्याकांक्षायां तद्गर्भविशेषणमाह कुट्टं विधित्यादिकुट्टं विधुक्तुं विगतौ यो धनसम्पत्त्या समु
 द्योर्विपर्ययसंज्ञे प्राप्तेत्यर्थः तत्समाश्रयस्य सादृशकुट्टं विस्मयाश्रयस्य तथाच समुद्रसमृद्धिविपर्याससर्वदाश्रयत्वं सादृश्यमिति भावः किमस्मिन्सादृश्यस्योपस्थापकमि
 तिचेत् घनविरलेति विपर्यासमिति च ताभ्यामुक्तसादृश्यगर्भीकरणत् एतेनेयासादृश्यगर्भविशेषणोत्थापितसादृश्यमूलासमासोक्तिरिति मूलग्रथानवतो
 धस्तद्विरोधश्चेति दूषणमलप्रकंवेदितं च अथात्राप्रस्तुतवृत्तांतस्य विशेषणसाम्यगम्यत्वाभावाद्गुणलक्षणस्याव्याप्तिरिति चेन्न विशेषणसाम्यगम्यसादृ

कविसंरंभगोचरत्वायोगात् ततश्च समासोक्तावप्रस्तुतव्यवहारसमारोपश्चाहताहेतुः नतुरूपकद्वयप्रस्तुते अप्रस्तुतरूपसमारोपो
 स्ति मुखचंद्रइत्यत्र मुखचंद्रत्वरोपहेतुचंद्रपदसमभिव्याहारवत् रक्तशुं वतिचंद्रमादित्यादि समासोत्पुदाहरणे चंद्रादौ जारत्वाया
 रोपहेतोस्तद्वाचकपदसमभिव्यवहारस्याभावात् निरीक्ष्यविद्युन्नयनैः पयोदोमुखं निशायामभिसारिकायाः धारानिपातैः स
 हकिंनुवांतश्चंद्रोयमित्यार्तंतरं रासैदृत्येकदेशविवर्तिरूपकोदाहरणद्वयप्रस्तुते अप्रस्तुतरूपसमारोपगमकस्याप्यभावात् ॥

श्रगम्यत्वेपिविशेषणसाम्यगम्यत्वानपायात् प्राधान्यात्परं सारूप्यस्य गमकत्वोपदर्शनं सारूप्यादिति ग्रथेन एवमग्रेपिविशेषणसाम्यात्सादृश्यादिति
 विकल्प्याक्तिरपि प्राधान्याभिप्रायैवेति निरवयं एवमलंकारं निरूप्यतद्वोधप्रकारमुपदर्शयितुं मृमिकामारचयति अत्रचेति अत्र एषु उदाहरणेषु अप्र
 स्तुतवृत्तांतस्येति अप्रकृतजारदिसंबंधिनश्चुं वनादिम्यवहारस्येत्यर्थः विशेष्ये चंद्रादौ सर्वथा आरोपानारोपान्यतरविधया प्रस्तुतानन्वयिनः प्रक
 तान्वयशून्यस्य यद्वासर्वथैवेत्यस्य कवीत्यादिनान्वयः कविसंरंभेति सप्रतीत्युद्देश्यकशब्दसंदर्भरूपकविव्यापारेत्यर्थः ॐ अप्रस्तुतवृत्तांतस्य चूं
 वनादेरिवाप्रस्तुतस्य जारदेरपि चंद्रादौ समारोपइति मतेनिराकरोति नत्विति अप्रस्तुतरूपेति अप्रस्तुतस्वरूपेत्यर्थः कुतस्तः नाहमुखमित्यादि ॥

क. टी.
च.
३५

तादात्म्येन चंद्रोपेतादात्म्यस्यापि संसर्गः । यथा आरोपविषयत्वात्तस्य चंद्रत्वात् नतिरेकाच्चंद्रत्वात्तदुपेत्युक्तिः ननु प्रकारतया चंद्रत्वारोप उक्त इति भ्रमितव्यं चंद्र
इति शब्देन चंद्रविशेषणत्वेनोपस्थितस्य चंद्रत्वस्य मुखे विशेषणतयाऽरोपासंभवात् एवजारत्वेत्यत्रापि बोध्यं तद्वाचकेति जारवाचकेत्यर्थः ननु जार
दिपदसमभिवाहारात्वात् औत्तारोपासंभवेऽप्यर्थो जारोपासंभवेऽपि नहि तत्रापि तादृशसंभवात् शब्दसंभवात्तदुपेत्युक्तिः रूपकध्वनेरुच्छेदापत्तेरित्याशंकाह
निर्गच्छेति पयोदोमेघोविद्युत्त्वरूपे नयने निर्णयान्तरात्तदुपेत्युक्तिः सहवातः किंत्वयं चंद्र इति मत्वात्तदुपेत्युक्तिः स्यात्तथा ररा
सेऽत्राक्रंदनं कृतवानित्यर्थः उदाहरण इवेति अतिरेकदृष्टोतः अत्रयथागमकमस्ति तादृशस्य समासोक्त्युदाहरणे अभावादित्यर्थः तथा चार्थारोपोप्य

तत्र हि विद्युन्नयने रित्यत्र निरीक्षणानुगुण्यादुत्तरपदार्थप्रधानरूपमयूरव्यंसकादिसमासव्यवस्थितावुत्तरपदार्थभूतनयनान्व
यानुरोधात् पयोदेऽनुक्तमपि दृष्टपुरुषत्वस्त्वणगम्यमुपगम्यते न चेह तथानिरीक्षणवत्त्वप्यागते किमिति वेपतएष सिंधुरि
ति श्लाके सेतुकृत्वादिवच्चा प्रस्तुतासाधारणवृत्तांत उपातोस्ति नापि श्लिष्टसाधारणादिविशेषणसमर्पितयोः प्रस्तुता प्रस्तुतवृत्तां
तयोरप्रस्तुतवृत्तांत विद्युन्नयनवत्साधारण्यमस्ति येन तदनुरोधात्त्वं सेतुमंथकृदित्यत्रेव प्रस्तुतेनुक्तमप्यप्रस्तुतरूपसंज्ञारोपमभ्यु

प्र
श्लि

नाशं क्य इति भावः ननु विद्युन्नयने रित्यत्र किमप्रस्तुतारोपगमकं यदभावात्समासोक्तौ तदभाव इत्यतोगमकं दर्शयितुमाह तत्रेति आनुगुण्यात् आनुकल्यात्
उपमितसमासस्य पूर्वपदार्थप्रधानतयानयनसदृशविद्युत्करणकत्वस्य निरीक्षणोऽसंभवात् प्रतिकूलत्वमिति भावः अनुक्तमपि अत्रोक्तमपि रूपणं आ
रोपः न चेहेति इह समासोक्त्युदाहरणे तथानिरीक्षणवत् नयनकरणकनिरीक्षणवत् सेतुकृत्वादीत्यादिनामथनकरित्वपरिग्रहः नन्विहापि परनायिका
मुखे च न रूपस्याप्रस्तुतवृत्तांतस्याप्रस्तुतासाधारण्यमस्ति तादृशस्य समासोक्त्युदाहरणे तथानिरीक्षणवत् नयनकरणकनिरीक्षणवत् सेतुकृत्वादीत्यादिनामथनकरित्वपरिग्रहः नन्विहापि परनायिका
षणसंग्रहः वृत्तांतयोरिति निर्धारणवच्छेत्तांतयोर्मध्ये इत्यर्थः विद्युन्नयनवदिति प्रस्तुता प्रस्तुतयोर्विद्युन्नयनयोर्मध्ये पयानयनस्य उत्तरपदार्थप्रधानसम

साप

प्राधान्यतथानास्तीत्यर्थः सेतुसंयुक्तदितिपाठः सेतुबंधकृदितित्वंपाठः कथंचिदर्थतोऽनुवादत्वेनव्याख्येयः उपसेहरति तस्मादिति मात्रपदेनाप्रस्तुतारोपस्य
 वच्छेदः विद्युन्नयनवत्समासकृतश्चोतप्राधान्याभावेपिविशेषणसामर्थ्यावगतस्याप्रस्तुतवृत्तांतस्यार्थतः प्राधान्यप्रस्तीतिशकते यद्यपीतिनन्वप्रस्तुतवृत्तां
 ताभिन्नत्वेनावगतस्यप्रस्तुतवृत्तांतस्यप्रस्तुतविशेष्येणान्वयात्कथमप्रस्तुतरत्नांतस्यप्राधान्यमितिशंका निरासायाह विशेष्येणेवेतिननुतद्विशेषणोभू
 तप्रस्तुतवृत्तांतेनेत्येवकारण्यः सभाधत्तेतथापीति अयमाशयः नात्रश्लिष्टादिविशेषणैः समर्पितः परनायिकामुखचुंबनादिरूपोऽप्रस्तुतवृत्तांतः प्रागेवक

तस्माद्विशेषणसमर्पिताप्रस्तुतव्यवहारसमारोपमात्रमिहचारुताहेतुः यद्यपिप्रस्तुताप्रस्तुतवृत्तांतयोरिहश्लिष्टसाधारणविशेष
 णसमर्पितयोर्भिन्नपदोपात्तविशेषणयोरिवविशेष्येणैवसाक्षादन्वयादस्ति समप्राधान्य तथाप्यप्रस्तुतवृत्तांतान्वयानुरोधेनान्
 प्रस्तुतेऽप्रस्तुतरूपसमारोपौगीकार्यः तथाहि यथाप्रस्तुतविशेष्येऽप्रस्तुतवृत्तांतस्यान्वयायोग्यता तथैवाप्रस्तुतेपिजागदीनास्ति
 प्रस्तुतवृत्तांतस्यान्वययोग्यता एवंचसमप्रधानयोः प्रस्तुताप्रस्तुतवृत्तांतयोरन्यतरस्यावश्यमारोपेभ्युपगतव्ये श्रुत एव प्रस्तुतेऽप्रस्तु
 तस्यारोपश्चारुताहेतुरित्युक्तं नन्वेवंसतिविशेषणसाम्यादप्रस्तुतस्यगम्यत्वंसमासोक्तिः विशेषणानां साम्येनयत्र प्रस्तुतवर्ति
 नां अप्रस्तुतस्यगम्यत्वंसासमासोक्तिरिष्यतइत्यादीनिप्राचीनानां समासोक्तिलक्षणानिनसंगच्छेरन् प्रस्तुतेऽश्लिष्टसाधारणाः
 दिविशेषणसमर्पितानुरागपूर्वकवदनचुंबनाद्यप्रस्तुतवृत्तांतसमारोपमात्रस्यचारुताहेतुत्वाभ्युपगमेनविशेषणसाम्यकृतका

मुकाद्यप्रस्तुतधर्मी व्यंजनानयेक्षणादितिचेत् ॥

यापिबुस्यस्याप्रस्तुतगतत्वेनभासतेयद्वत्त्वादप्रस्तुतजारारोपावगतिः स्यात् आपेतुताद
 स्थेनावगतेतस्मिन्प्रस्तुतासंबद्धस्यकविसंभगोदरत्वायोगात्प्रस्तुतसमारोपितत्वेनपर्यवसानमिति नन्वेवंतद्विप्रस्तुतवृत्तांतस्याप्यप्रस्तुतवृत्तांताश्र
 येधर्मिण्यन्वयोस्तु असंबद्धाभिधानप्रसंगपरिहारस्यतुल्यत्वादित्याशंकाहतथाहीत्यादि एवंच योग्यतारूपविनिगमकधिरहेचमास्तुतर्हिकस्याप्य

नन्वसंभगोदरत्वमिति

क. टी.
३५

अन्यथा संवदाभिधानं प्रसंगात्तेरिति भावः किं तर्हि विनिगमकं तत्राह श्रुत एव तित्थाच श्रुतप्रस्तुतार्थोपस्कारकतयाचमत्कारहेतुत्वमेव विनिगमकमिति भावः अप्रस्तुतस्य अप्रस्तुतवृत्तांतस्य नन्वेवमिति एवमप्रस्तुतसमारोपानेगोकारे विशेषणानामित्यादिविधानाद्योक्तलक्षणं प्रस्तुतवर्तिनां विशेषणानां साम्येनेत्यन्वयः प्रस्तुतेसमारोपार्थे अप्रस्तुतधर्मिव्यंजनानपेक्षायामपिसमारोप्यमाणवृत्तांतविशेषणत्वार्थे तदपेक्षणान्नलक्षणासंगतिरित्याह स्वरूपतदसादिस्वरूपतः अप्रस्तुतसंबंधित्वेनाज्ञायमानस्य नन्वेक्ष्यासत्त्वेपिविशेषणसाम्यस्य तद्वाजनासामर्थ्यात्तद्वृत्तांतविशेषणसंगतितादवस्थामित्याशक्यसाक्षादसामर्थ्यापि वृत्तांताभिव्यक्तिद्वारा तत्संभावान्न दोष इत्याहनचेत्यादितदीयत्वानुसंधानं कामुकसंबंधित्वानुसंधानं तत्र मुखचुंबनादौ अनुसंधानं तद्वदिति पाठः

उच्यते स्वरूपतोः प्रस्तुतवृत्तांतस्यारोपोनचारुताहेतुः किं त्वप्रस्तुतकामुकादिसंबंधित्वेनावगम्यमानस्य तस्यारोपः तथाभूतस्यैवसानुगुणत्वात् नचतावदवगमने विशेषणपदानां सामर्थ्यमस्ति अतः श्लेषादिमहिम्ना विशेषणपदैः स्वरूपतः समर्थितेन वदनचुंबनादिना तत्संबंधिनि कामुकादावभिव्यक्तेषु नस्तदीयत्वानुसंधानं तत्र भवति यथा स्वरूपतो दृष्टेन राजाश्वादिना तत्संबंधिनि राजादौ स्मारिते पुनश्चादौ तदीयत्वानुसंधानमिति विशेषणसाम्येन वाच्योपस्कारकस्याप्रस्तुतव्यंजनस्यास्त्यपेक्षा अतएव श्लिष्टविशेषणायामिवसाधारणविशेषणायामप्यप्रस्तुतव्यवहारसमारोप इत्येव प्राचीनानां प्रवादः कंदुके व्यावृत्तकुचभारत्वा

शोणीयत्वात्

अनुसंधानवदिति पाठे यथेत्यस्यासंगतेः अतएव अप्रस्तुतव्यंजनस्यापेक्षणादेकनन्वप्रस्तुतधर्मिव्यंजनानपेक्षणे ईदृशः प्रवादः कुतो न युक्तं तत्राह कंदुक इति विशिष्टेत्यस्य सेव्यत्वेनान्वयः संबंधित्वेनैवैत्येवकारोक्तमेवार्थसोपपत्तिकमाह स्वरूपतद्वदिति अप्रस्तुतकामुकसंबंधित्वानालिङ्गितरूपेणेत्यर्थः तथाचारोपासंभवात्तादृशप्रवादानुपपत्तिरिति भावः श्लिष्टविशेषणायामयमेद्रीत्यादौ मुखचुंबनादेः स्वरूपतोप्यारोपस्यैवसाधारणविशेषणायामुपश्लिष्टभक्त्वेन प्रवादोपन्यासः ननु तत्रापि तादृशवनितासेव्यत्वस्य तादृशवनिताकृतविपरि

स्वरूपसा

क. टी.
च.
२७

सामर्थ्याभिप्रायं सामर्थ्यं जकंतवेति इदं प्रतिकामस्योक्तिः तव प्रसादात्कुसुमायुधोप्यहं न तु वसेते मेवेकं मुख्यं सहायत्नश्चापि नाको धनुर्विशेषः पारो
यस्य नाटशस्पापि हरस्य धर्मच्युतिर्धैर्यं स्वतन्त्रं कुपो अन्ये धन्विनो धनुर्धरामपुरः के अभिप्रायगर्भाणि यादृश्यर्थः कुसुमायुध इति विशेषणं चेत्यनयः अर्थल
भ्येति कुर्यामित्युत्तमपुरुषास्त्रिभेत्त्यर्थः अभिप्रायगर्भं अभिप्रायपूर्वकं अतएवात्र यवार्थमात्रं विश्रांतत्वाद्द्वयदेन न पौनरुक्त्यमपि सर्वेति सर्वेषाम
शुचीनारक्तपूर्वरेतोविष्मूत्रादीनां निधानस्य स्थानभूतस्य कृतघ्नस्य उत्तमान्नपानादिरुतोपकारनाशकस्य शरीरकस्येति निंदायां कप्रत्ययः कृतेत

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते अत्र शरीरविशेषणानितस्य हेयत्वेनासं
रक्षणीयत्वाभिप्रायगर्भाणि व्याख्यानं कतया स्थितं श्रुतिगणं जन्मीनवल्मीकतोनाभौ नाभवमव्युत्तस्य सुमहद्गाय्यचनाभाषि
षं चित्रार्थानरुहत्कथामचकथं मुत्राभ्यानासंगुरुदेवत्वद्गुणं वृंदवर्णनमहकर्तृकथं शक्रुया अत्र श्रुतिगणं व्याख्यानं मित्या
दीनि विशेषणानि स्वस्मिन्व्यासाद्य साधारणकार्यकृते त्वनिषेधमुखेन नाहं व्यास इत्याद्यभिप्रायगर्भाणि तत्राद्ययोरुदाहरण
पारेकैकं विशेषणम् समनेतरयोः प्रत्येकं वहं निविशेषणानि तत्रापि प्रथमोदाहरणे सर्वाणि विशेषणान्येकाभिप्रायगर्भाणि प
दायं रूपाणि च द्वितीयोदाहरणे भिन्नाभिप्रायगर्भाणि वाक्यार्थरूपाणि चेति भेदः एतेषु व्यंग्यार्थसद्भावेपि न ध्वनिव्यपदेशः शि
वस्य तापहरणे मन्मथस्य कैमुतिकन्यायेन सर्वधन्विधैर्यभंजकत्वे शरीरसंरक्षणार्थं पापमाचरतां मूढत्वे स्वस्ववर्णनीयराजगुणक

दर्थं तत्संरक्षणार्थमिति यावत् विशेषणानि पूर्वार्थोक्तानि तस्य शरीरस्य व्या
ख्यानमिति राजानं प्रतिकवेरुक्तिः हे देवराज न त्वद्गुणानां वृंदस्य समूहस्य वर्णनं कर्तुमहं कथं शक्रुया शक्तो मवेयमित्यन्वयः कुतस्तत्राह यतो हं एक रूपतया
स्थितं वेदसमूहं न व्यास्ये अनेकशाखा रूपेण न विस्तारितवान् तथा च तत्कर्ता व्यासो न भवाभौ निव्यज्यते एवमप्येपि वल्मीकतो वल्मीकात् जन्माः स्यात्सोतिज

श्रीमत्सवामीतिशेषः नयाचनहंवाल्मीकिरिति

अव्युत्सर्गनाभौनाऽभवंनोत्यन्तद्वत्यनेननाहं चतुर्मुखइति सुमहद्वाच्यंमहाभाष्यं चनाभाषिषंनभाषितवानित्यनेननाहंसहस्रजिह्वःशेषइति चित्रोविचि
 त्र-अर्थो यस्यास्तां हृत्कथान-अवकथं कथितवानित्यनेननाहंतद्वक्ताशिवो गुणाद्येवेति सुत्राणि इंद्रे गुरुपदेशकोना समित्यनेननाहं वा क्यतिरिति च
 अज्यते उच्येषूदाहरणेषु वैलक्षण्यं दर्शयति तत्रेत्यादिना एकैकं एकस्य विशेष्यस्य एकमेव समनंतरयोः अनंतरोक्तयोः प्रत्येकं एकं विशेष्यं प्रति तत्रापि
 तयोर्मध्ये पि एकाभिप्रायगर्भाणि एकार्यभिप्रायपूर्वकाणि वाक्यार्थेति नमास्थमित्यादिनिषेधवाक्यार्थेषु दूष्योक्तरीत्या हेतुत्वेनातिमवाक्यार्थेषु विशेष
 षणत्वादिति भावः तेषु उक्तोदाहरणेषु ध्वनिव्यवहारः तत्र हेतुमाह तापहरणइत्यादिना तापहरणे इत्यादिसप्तम्यंतवतुष्टयस्य वाच्य

अतएव व्यंग्यस्य वाच्यपरिकरत्वात्परिकरइति नामास्यालंकारस्य केचित्नुनिष्प्रयोजनविशेषणोपादाने अपुष्टार्थत्वदोषस्योक्तत्वा
 त्सप्रयोजनत्वं विशेषणस्य दोषाभावमात्रेण कश्चिदलंकारः एकनिष्ठतादृशानेकविशेषणोपन्यासे परं वैचित्र्यविशेषात् परिकर
 इति अलंकारमध्ये परिगणितइत्याहुः वस्तुतस्तनेकविशेषणोपन्यासे एव परिकरइति नियमः श्लेषयमकादिषु पुष्टार्थदोषा
 भावेन तत्रैकस्यापि विशेषणस्य साभिप्रायस्य विन्यासे विच्छित्तिविशेषसद्भावात्परिकरोपपत्तेः इत्यनेन सामानाधिकरणेनान्वयः उप

स्कारकत्वादिति तथा चापरां ग रूपगुणीभूतव्यंग्यभेदत्वान्धनिव्यवहारइति भावः न चैवमपियथाश्रुतलक्षणस्य निःशेषव्युत्पत्त्यादिधनावतिव्याप्तिरि
 त्यत आह अतएवेति वाच्योपस्कारकत्वादेवेत्यर्थः परिकरत्वात् अंगत्वात् तथा च परिकरपदमहिम्ना प्रकृतार्थोपपादकत्वस्या व्यंग्यविशेषणस्य लभान्ना
 तिव्याप्तिरिति भावः अपुष्टार्थेति भावप्रधानं उक्तत्वादिति अर्थोऽपुष्टः कष्टो व्याहृतपुनरुक्तदुःक्रमश्या इत्यानाः लंकारिकैरुक्तत्वादित्यर्थः कथं तर्हि तैरेवा
 स्यालंकारत्वेन कथनमत आह एकनिष्ठेति तादृशेति साभिप्रायेत्यर्थः दोषाभावेनेति आपुष्टार्थत्वस्य दोषताभावेनेत्यर्थः उद्भूतलंकारसंयत्यासहृदयवैमुख्य
 रूपदूषकता बीजाभावादिति भावः विच्छित्तिश्च मत्कृति परिकरत्वात्पत्तेः परिकरस्यालंकारत्वात्पत्तेः तत्र दोषस्याप्रसक्त्या विच्छित्तिविशेषस्य तदभावप्रयुक्तत्वात्संभवा

विच्छित्तिभावः

क- र्त्
वं
३८

यमकस्यले उदाहरति यथेति निजां देवतामति कस्यपदियजेत अर्थाद्देवतांतरं पूजयेत्तदा उभयतः लोकद्वयात् व्यवते भ्रश्यति अपं पापमपि जुषते सेवते प्राप्नो-
तीति यावत् कानि जादेवता तत्राह वयं वनवता प्रशस्तवनयुक्तेन क्षितिभृता गोवर्द्धनगिरिणो वसदैवतकाः देवतसहिताः स एवास्माकं देवतमित्यर्थः अननता
अरक्षकेण अहिदुहादूरेण किं प्रयोजनमिति शेषः अहिर्द्वैत्रामुरः ॥ अहिर्द्वैत्रासुरेसर्पदतिविश्वः नन्वेवं सति तत्रैवालंकारतास्यान्व तु मुधांशुकलितो तं स
इत्यादावत आह एवमिति विच्छित्तिविशेषेति दोषाभावप्रयुक्तविच्छित्तिव्यावृत्तेत्यर्थः ननु यमकदावपिताह शविच्छित्तिविशेषे मानाभावः विच्छित्ति सामान्यं तु प

यथा अति यजेत निजां यद्विदेवतामुभयतश्च व्यवते जुषते प्यद्यं क्षितिभृते वसदैवतका वयं वनवतान वता किमहिदुहा अत्रहि
पुरुदूतपूजोयुक्तान् देवीं अतिभगवतः कृष्णस्य वाक्ये गोवर्द्धनगिरिरेव चास्माकं रक्षकत्वेन देवतमितिस एव पूजनीयः न
त्वरक्षकः पुरुदूतदत्येवं परे वनवतेति गोवर्द्धनगिरिरे विशेषणकाननवत्वान्निर्झरादिमत्वाच्च पुष्पमूलफलतृणादिभिरारण्यका
नामस्माकमस्मद्द्वानां गवां चायमेवरक्षक इत्यभिप्रायगर्भं एवमत्र साभिप्रायेकविशेषणविन्यासस्यापिच्छित्तिविशेषव
शादस्पसाभिप्रायस्यालंकारत्वसिद्धौ अन्यत्रापि मुधांशुकलितो तं सदृस्यादौ तस्यात्मलाभो न निवार्यते अपिच एकपदार्थहे
तुकं काव्यलिंगमलंकार इति सर्वसमतं तद्दृक्कस्यापि विशेषणस्य साभिप्रायस्यालंकारत्वे युक्तमेव साभिप्राये विशेष्ये तु भवेत्

क- र्त्

युदस्तदोषाभावेनाप्युपपन्नं आयत्कालपर्युदस्तस्य मृद्धौ च हीनता दोषस्याभावेनेव तदानीमपि मृद्धौ च कर्तुरतिशयाधानमितिनालंकारत्वसिद्धिरि-
त्यत आह अपिचेति अस्मोद्गलनभद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमालेश्रुमंहासोयानपरंपरां गिरिसुताकातालपालं कृतिः अद्याद्यधनतोषितेन विभुना युष्मत्स
पर्यामुखालोकोच्छेदिनिमोक्षनामनिम हामोहेनिधीयामदृत्त्यादौ मोक्षस्य महामोहत्वे सुखालोकोच्छेदित्वं सुखालोकोच्छेदिनात्येकपदार्थहेतुरितिकाव्य
लिंगमलंकारत्वेन यथाश्लोकतं ननु निहेतुत्वोषाभावमात्रतया विच्छित्तिविशेषस्यानुभवसिद्धित्वात्तथेहापोतिभावः इत्यलंकारचट्टिकायापरिकरप्रकरणम्

साभिप्रायइति अत्रविशेषणपदस्थानेविशेष्येतिप्रक्षिप्यपूर्ववत्क्षणेवोध्यं तत्रपरिकरेअतिव्याप्तिवारणार्थे लक्ष्ये लक्षणसंगमयति अत्रवेति यद्यपिदेवा
 तरव्यावत्कतपाचतुर्भुजइतिविशेषणं तथापिनृपादिसाधारणदेवपदशक्तेर्विष्णोर्नियमनेनविशेष्यप्रतीत्योपयिकतयाविशेष्यपदत्वमभिमतं बोध्यं ॥
 असंदिग्धमुदाहरति फणीद्रइति राजानंमतिकवेरुक्तिः तवगुणान्वक्तुंफणोद्रः शेषः समर्थद्वयध्याहार्यं एवमग्रेपि हैहयाधियःकार्तवीर्यः आखंडल
 दंद्रः उभयत्रगुणानित्यनुषज्यते एषः मर्त्यधर्मः अहं कृते गुणाः केतिक्रशब्दोमहदंतरं सूचयतः सहस्रमुखत्वादीत्यादिनासहस्रबाहुत्वसहस्रनयन

चतुर्णांपुरुषार्थानांदातादेवश्चतुर्भुजः अत्रचतुर्भुजइतिविशेष्यंपुरुषार्थचतुष्टयदानसामर्थ्याभिप्रायगर्भं यथावा फणीद्रस्ते
 गुणान्वक्तुंलिखितुं हैहयाधियः द्रष्टुमाखंडलः शक्तः काहमेवकृतेगुणाः फणीद्रइत्यादिविशेष्यपदानिसहस्रवदनाद्यभिप्रा
 यगर्भाणि नानार्थसंश्रयः श्लेषोवर्ण्यावर्ण्योभयाश्रितः सर्वदोमाधवः पायात्सयोगगामदोधरत् अज्ञेनत्वन्मुखेतुल्यं हरिणा
 हितशक्तिना उच्चरद्गुरीकीरालः शुशुभेवाहिनीपतिः अनेकार्थशब्दविन्यासः श्लेषः सचत्रिविधः प्रकृतानेकविषयः अप्रकृ
 तानेकविषयः प्रकृताप्रकृतानेकविषयश्चसर्वदेत्यादिक्रमेणोदाहरणानितत्रसर्वदोमाधवइतिस्तोतमत्वेनप्रकृतयोर्हरिहर
 योः कीर्तनेन प्रकृतश्लेषाः अत्रकमलं अत्र अत्रद्रस्तयोरुपमानमात्रत्वेनाप्रकृतयोः कीर्तनमित्यप्रकृतश्लेषः वाहिनीपतिः सेनापतिः

त्वयोः संग्रहः अत्रानेकेषांविशेष्यपदानांतत्तदभिप्रायगर्भत्वंविशेषः इतिपरिक समुद्रश्चतत्रसमितौशास्त्रप्रहारोत्पत्तदुधिरस्यसेनापतेरेव
 रंकरप्रकरणम् श्लेषंलक्षयति नानार्थेति नानार्थस्यशब्दस्यसंश्रयोयोजनश्लेषइतिलक्षणं वर्ण्यस्यादिविभागः वर्ण्यचावर्ण्यचवर्ण्योवर्ण्योभयेचएत
 त्रयाश्रितस्तद्विषयद्वयर्थः सर्वेति सर्वदः समाधवः पायात्तयः अगंगोर्वधनं पर्वतेगां पृथ्वीचक्राहावतारेधृतवानिति विष्णुपक्षे हरपक्षेतुसमाधवः सर्वदापा
 पात्योगगोधृतवानित्यर्थः हरिणेनमृगेणाकरूपतया आहिताकृताशक्तिः संगोपस्येतिचंद्रपक्षे हरिणास्त्वर्थेणेतिकमलपक्षे उच्चरत्शास्त्रपातैरुद्धृत्कीरालं

प्रकृतमित्यप्रकृतश्लेषः
 कृतं

स्थिरं यस्य सर्वाहिनीपतिः सेनापतिः

कु. टी.
चं
५९

तथावाहिनीनां नदीनां पतिः समुद्रश्चेति पक्षः कीलां जलं सभितौ संश्रामेनात्तइति येन कारणा युक्ताः तः करणेन द्रोहकर्मोपि अदरो भयभूयः काकस्त्रातो रक्षितः न
नुहतः संपवित्रना मारणे रखातः विभृशमो भिषारणमस्त्वित्यर्थः कृष्णापक्षे तु काको दरः कालिपस्यः पूतनाया रक्षस्या मारणे नख्या तद्वति विशेषः नीता
नामिति दयिता प्रतिनायकोक्तिः तव दक्षणे नेत्रे कमलानां पद्मानां हरिणानां च सदृशेऽस्तद्व्यन्वयः कीदृशानां वने जले अरण्ये च वृद्धिं प्राप्नोति तद्याल
धैर्लोभशीलैर्भूरिभिः शिलीमुखैर्भ्रमैरा कुलोभावे व्याप्ततां नोतानामिति पद्मपक्षे हरिणपक्षे तु लब्धैर्वापैः कर्तृभिर्भूरिशिलीमुखैर्वाणैः करणभूतैरा

पथावात्रातः काकोदरो येन द्रोहोऽधिकरुणात्मना पूतना मारणस्यातः समस्तु शरणं प्रभुः नीतानामा कुलीभावं लुब्धैर्भूरिशिलीमु
खैः सदृशे वनवृद्धानां कमलानां त्वदीक्षणे असावुदयमारूढः कांतिमान् कर्मंडलः राजा हरतिलोकस्य तदयं मृदुलैः करैः तत्राद्य
स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः रामकृष्णयोः श्लेषः द्वितीये उपमानत्वेना प्रकृतयोः पद्महरिणयोः श्लेषः तृतीये राजा हरतिलोकस्येति च
द्रवणेन प्रस्तावे प्रकृतस्य प्रत्ययो दित चंद्रस्या प्रकृतस्य नवाभिधित्तस्य नृपतेः श्लेषः यदत्र प्रकृता प्रकृतशेषोदाहरणेशब्दश
क्तिमूलध्वनिमिच्छेति प्रांचः तत्प्रकृता प्रकृताभिधानमूलकस्योपमादेरलंकारस्य व्यंग्यत्वाभिप्रायं नत्वप्रकृतार्थस्यैव व्यंग्यत्वा
भिप्रायं अप्रकृतार्थस्यापि शक्ता प्रतिपाद्यस्याभिधेयत्वावशंभावेन व्यक्त्यनपेक्षणात् यद्यपि प्रकृतार्थे प्रकरणवलात् सति तिवुद्धिस्थ
सत्येव पश्चान् नृपति तद्वाह्यधनादिवाचिनां राजकरादिपदानामन्योन्यसन्निधानवलात्तत्तद्विषयशक्त्यंतरोन्मेषपूर्वकमप्रस्तु

श्लेषः

कुलीभावं च पलतां नोतानामित्यर्थः मृगप्रभेदे कमलद्वितिविश्वः असाविति उदयं शैले अभिवृद्धिं चरं कर्तव्यं अनुरक्तं च मंडलं विवंदेशश्च राजचंद्रो
नृपश्च मृदुलैरभिनवैः अत्यैश्च करैः किरणैः आह्वयनैश्च प्रत्ययो दितेति अभिनवोदिनेत्यर्थः ननु प्रकरणेनाभिधायानियमनादप्रकृतार्थस्य व्यंग्यत्वमेवेति
कयं श्लेष इत्याशंकाहयदिति अलंकारस्येति न चैवं शब्दशक्तिमूलवस्तु ध्वनेरुच्छेद इति वाच्यं शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहंति कुप्यसिनरेद्रयस्मेत्वं यवप्रसीद

सुपुन

समाप्त्युदारानुसारश्चेत्यत्र शनिविरुद्धरूपे प्रस्तुतेः शनिशब्देनाभिधायं प्रतीयमाने पितृमूलकस्य विरुद्धावपितृदत्तवर्तनार्थमेकं कार्यं कुरुत इति वस्तुषु
निरशनिशब्दव्यक्तिमूलस्य संभवात् अलंकारस्येत्यस्योपलक्षणत्वात् अस्योत्पत्तिनिधानवलात् परस्य गार्थं संबन्धय्यवाचकशब्दसमभिव्याहाररूपशब्दो
तरसन्निधिवलात् तथा चाप्रकृतं व्यभिधानि यामकमस्तीति भावः एतावता पूर्वापरभावमात्रेण तस्य अप्रकृतार्थस्य गूढश्लेष इति गूढत्वं चाप्रकृतत्वे नोद्दे
तीयार्थस्य प्रमप्रत्ययात् अयमिति माधैरेवतकगिरिखणनं अयंगिरिस्तटीविभर्तात्यन्वयः किंभूताः अतिजरटाः अत्यंतकरिणाः प्रकामगुर्वीः अति

न चैतावता तस्य व्यंग्यत्वं शक्या प्रतिपाद्यमाने सर्वथैव व्यक्त्यनपेक्ष गार्थव्यवसिते प्रकृतार्थाभिधानेपश्चात्स्फुरतिचेत् कामगूढश्लेषो
भवतु अस्ति वा न चापि गूढश्लेषः अयमतिजरटाः प्रकामगुर्वीरलघुविलंबविषयो धरोपरुद्धाः सततमसुमतामगम्यरूपाः परिण
तदिककरिकास्तटीविभर्ति मंदमग्निमधुर्यमोपलादर्शितश्च यथुचा भवत्तमः दृष्टयस्तिमिरजं सिधे विरेदोषमोषधिपतेरस
न्निधौ अत्र हि समासोत्पदाहरणयोः प्राकरणिके र्थे प्रकरणवशात् इति तिवुद्धिस्थे विशेषणसाम्यादप्रकृतोपि वृद्धवेष्टपाठ
तातादिः प्रतीयते तत्र समासोक्तिरभंगश्लेष इति सर्वेषामभिमतमेव एवमन्यत्रापि गूढश्लेषे धनिवुद्धिर्न कार्या यथा वा रम्या
इति प्राप्नवतीः यताकारागं विविक्ता इति वद्वैयंतीः यस्यामसेवंतनमद्वलीकाः समेव धूमिर्वलभीर्युवानः अत्र द्वितीयांत विशेषण

महत्स्यः अलघुभिर्विलंबमानैर्मैधैयाः निरंतरं प्राणिनामगम्यरूपाः परिणतास्तिर्यंकुदंतप्रहारिणः समर्पितार्थोत्तराणां शब्दसामर्थ्येन व
दिग्गजायासुताः वृद्धवेष्ट्यापक्षेतुजरटाजीर्णाः पयोधराः कुवाः अगम्याः संगमायोग्याः परिणते प्रकटे दिककरिकेयासांता इत्यर्थः दिकबर्तुलंदशानक्ष
तं करिकानखस्तं दिकदंष्टवर्तुलाकारकरिकानखरेखिकेति यादवः मंदमिति ओषधीनां पत्युश्चंद्रस्यासंनिधौ सति अर्यमोपलाः सूर्यकांतामं दीभूतमग्नि
धृतवंतः तमः दर्शितः श्वयथुः पुष्टत्वयेन तथाऽभवत्तदृष्टयस्तिमिरजंदोषं आध्यं सिधे विरेपक्षांतरे ओषधिपतिर्वैद्यः एवंमंदाप्रित्वशोयतिमिराणिरोग

प्र
क्र
मि
र
जं
सि
धे
वि
रे
दो
ष
मो
ष
धि
प
ते
र
स
न्नि
धौ
अ
त्र
हि
स
मा
सो
त्प
दा
ह
र
ण
यो
ः
प्रा
क
र
ण
ि
क
े
र्
थे
प्र
क
र
ण
व
शा
त्
इ
ति
त
ि
वु
द्
धि
स्थे
वि
शे
ष
ण
स
ाम
्या
द
प्र
क
त
ो
पि
वृ
द्
ध
वे
ष्ट
पा
ठ
ता
ता
दि
ः
प्र
ती
य
ते
त
त्र
स
मा
सो
क्ति
र
भंग
श्ले
ष
इ
ति
सर्वेषामभिमतमेव एवमन्यत्रापि गूढश्लेषे धनिवुद्धिर्न कार्या यथा वा रम्या
इति प्राप्नवतीः यताकारागं विविक्ता इति वद्वैयंतीः यस्यामसेवंतनमद्वलीकाः समेव धूमिर्वलभीर्युवानः अत्र द्वितीयांत विशेषण

४- ३- ४-

वृत्तांतादिरित्यादिपदाद्गोविन्दैरुत्तानः परिगृह्यते अभंगश्लेष इति तथा च श्लेषस्य लेख्यं जनाविरुद्धादप्रकृते तस्वीकारे श्लेष व्यवहारः सर्वे यामनुपपन्नः स्यादिति भावः रम्या इति साधयव द्वारकावर्णनयस्याद्वारकाया युवानोवधूभिः समवलभीः प्रासादोपरितनगृहाणि असेवते सेवितवतः किंभूताः रम्या इति हेतोः यथा कावेजयंतीः प्राप्तवतीः विविक्ता विजना इति हेतोः रंगरतिं वर्द्धयंतीः नमन्ति वली कानिच्छादनपरलप्रांतायासांताः वधूपक्षेपताकाः सौभाग्या निपताकावै जयंत्यास्यात्सौभाग्यनारका कयोरिति मेदिनी रागगणतुरंगविविक्ताः सतीत्वेन पवित्राः नमन्ति वली काश्चेति नचे नियत इत्यस्य इत्यत्रैवाक्षिप्तः श्लेषो भवेदित्यत्रे

नवविभक्तिभेदेपितदन्वयापेक्षकं साधर्म्यमिह निवृद्धमस्ति यतः एतस्मिन्नधिकपयः श्रियं वहेत्यः संक्षोभपवनभुवाजवेन नीताः वाल्मीकेररहितरामलक्ष्मणानां साधर्म्यदधति गिरां महसरस्यः इत्यत्रैवाक्षिप्तः श्लेषो भवेत् सममित्येतत्तु क्रियाविशेषणं संहार्यत्वेनाप्युपपन्नं वधूपक्षिष्टविशेषणार्थान्वयात्प्राक्द्रागप्रतीतं साम्यनालं वते तस्मादर्थसौंदर्यवलादेव न दन्वयानुसंधानमिति गूढश्लेषः तदनुतद्वलादेव समशब्दस्य साधर्म्यार्थकल्पनमिति वाच्यस्यैवोपमालंकारस्यांगमपमित्यलं प्रपंचेन तस्मात्सिद्धं श्लेषत्रैविध्यं एवं च श्लेषः प्रकारान्तरेणापि द्विविधः संपन्नः उदाहरणगतेषु अत्र कीलालवाहिनीपत्यादिशब्देषु परस्परविलक्षणं पदभंगमनपेक्ष्याने कार्यक्रोडीकारादभंगः सर्वदोसाधवः योगे गौहरिणाहितसक्तिनेत्यादिशब्देषु परस्परविलक्षणं पदभंगमपेक्ष्यानार्थक्रोडीकारात्सभंगः श्लेष इति तत्र सभंगश्लेषः शब्दालंकारः अभंगश्लेषस्त्वर्थालंकार इति केचित् उभयमपि शब्दालंकार इत्यन्ये उ

४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०

ननेनान्वयः एतस्मिन्निति तत्रैवैवतकगिरिवर्णनं एतस्मिन्निरामहस्यः सरस्यः वाल्मीकेर्मुनेर्गिरां भयमप्यर्थालंकार इति स्वाभिप्रायः एतद्विवेचनं साधर्म्यसादृश्यदधति धारयंति किंभूतानां गिरां अरहितौ संवदौ रामलक्ष्मणोपामुतायाभूतानां सरसीपक्षे अरहिताः संयुक्तरामाः यतयोपासांतयाभूतालक्ष्मणाः सारसवनितायासुता इति किंभूताः सरस्यः अधिकांजलशोभां वहेत्यः पवनसंभूतेन वेगेन संक्षोभं तरंगाकुलत्वं नीताः प्रापिताः वाल्मीकिगिरस्तु अधिकाः

कापयोयासुताः पवनभुवाहन्मतावेगेन निजेन संक्षोभमुद्भूतत्वापि तादृति नन्वत्रापि सममित्यस्य तुल्यार्थत्वात्साधर्म्यनिबंधोस्तीतिकुतो न श्लेषाक्षेपस्तत्रा
ह सममितिद्राकृशीघ्रसाम्यार्थं साम्यार्थकत्वं तथाचादुपपत्यभावात् नन्वत्रापि साक्षेपो न संभवतीति भावः कथं तर्हि तद्वगमस्तत्राह अर्थसौदर्येति वि
शेषणानां वधूभिरन्वये च मत्कृतेरनुसंधानात्तदन्वयतात्ययं प्रवृत्तिभावः तदनुश्लेषानुसंधानानंतरं तद्वलात्श्लेषवत्त्वात् साधर्म्यार्थेति साधर्म्यरूपार्थस्य
त्यर्थः अर्थसाम्याभावेपिसकलकलपुरमेतज्जातं संप्रति सुभांशुविंशतिवैत्यादिवन्द्वा साम्यस्य संभवादिति भावः एवकारेण व्यंग्यत्वव्यवच्छेदः तत्र तयोर्मध्ये श

अप्रस्तुतप्रशंसास्यात्सायत्र प्रस्तुताश्रया एकः कृतीशकुंतेषु योन्यंशकान्नयाचते यत्राप्रस्तुतवृत्तांत वर्णनं प्रस्तुतवृत्तांतावगतिपर्यव
सायितत्राप्रस्तुतप्रशंसा लंकारः अप्रस्तुतवृत्तांत वर्णनेन प्रस्तुतावगतिश्च प्रस्तुताप्रस्तुतयोः संबन्धे सति भवति संबन्धश्च स्वरूप्यो
सामान्यविशेषभावः कार्यकारणभावो वा संभवति तत्र सामान्याद्विशेषस्य विशेषाद्वा सामान्यस्यावगतौ द्वैविध्यं कार्यकारणभा
वेपि कार्योत्कारणस्य कारणद्वा कार्यस्यावगतौ द्वैविध्यं सारूप्यस्य तु एकोभेद इत्यस्याः पंचप्रकारः यदाहुः कार्यनिमित्ते सामान्ये
विशेषे प्रस्तुते सति तदन्यस्य वचस्तुल्ये तुल्यस्येति वच्यते तत्र सारूप्यनिबंधनाः प्रस्तुतप्रशंसोदाहरणं एकः कृतीति अत्र
अप्रस्तुतचातकस्य प्रशंसा प्रशंसनीयत्वेन प्रस्तुते तत्सरूपे सुद्रेभ्यो याचना निवृत्ते मानि निपर्यवस्यति १ ॥

देति जतुकष्टन्यायेन शब्दयोरेव श्लिष्टत्वादिति भावः अर्थे निशब्दाभेदादेकवृत्तगतफलद्वयन्यायेनार्थयोरेव श्लिष्टत्वादिति भावः केचित् अलंकारस
वस्त्वकारदयः उभयमपीति समंगाभंगश्लेषद्वयमपीत्यर्थः शब्दस्य परिवृत्यसहत्वेनान्वयव्यतिरेकाभ्यां तद्गतत्वावधारणादिति भावः अन्येभ्यो म
भट्टाः नन्वभिप्रायस्यार्थालंकारमध्यकथनादेव तस्यापि विशेषतः कथनमंतरेण कथमुपपत्तिरित्याशंक्याह एतदिति यद्यप्युत्प्रेक्षाप्रथानंतरं चिन्मोका
सानक्तापि दृश्यते तथाप्ययमाशय उन्नीयते च मत्कारेण सुखप्रक्षित्वादर्थालंकारत्वमिति अनुप्रासयमकादेस्तु न च मत्कारेण सुखप्रक्षित्वमिति नते याम

अलंकारस्यैव विभक्तिः

३०
३०
४९

शब्दालंकारत्वमेवेति इत्यलंकारचंद्रिकायां श्लेषप्रकरणं अप्रस्तुते निष्ठाप्रस्तुतप्रशंसा प्रस्तुताश्रयाप्रस्तुतमाश्रयः प्राधान्येन तास्यैविषयोपस्थास्तथाभूता
प्रस्तुतपरमप्रस्तुतवर्णनमप्रस्तुतप्रशंसेत्यर्थः एकइतिरुत्तीकुत्रालः शकुंतेषुपक्षिषुमध्येयथातकः शक्रादिद्रादन्यनयाचतदन्यर्थः कार्यइतिकार्यं प्रस्तुते सतितद
न्यस्य कारणस्यवचः प्रतिपादनं निमित्तकारणे प्रस्तुते सतितदन्यस्य कार्यस्य एवं सामान्ये प्रस्तुते सतितदन्यस्य विशेषे प्रस्तुते सतितदन्यस्या सामान्यस्य तु ल्ये प्रस्तु
ते तदन्यस्य तत्सदृशस्येत्यर्थः अन्यशब्दस्य प्रति संबंधि परत्वात् तत्सरूपे तत्सदृशे आवहेति आवहाः पाः कृत्रिमाः सराः स्कंधलोमानितैर्जटिलान्याप्राशंस

यथावा आवहकृत्रिमसराजटिलांसभिति एरोपितो मृगपतेः पदवीयदिश्वा मतेभकुंभतट पाटनलंपट स्पनादं करिष्यतिकथं हरि
णाधियस्य अत्र मुनकस्य निंदानिंदनीयत्वेन प्रस्तुते तत्सरूपे कृत्रिमवेषव्यवहारदि मात्रेण विद्वताभिनयवतिवैधेये पर्यवस्यति
यथावा अंतश्चिद्राणिभूयांसिकंठकावहवोवहिः कथं कमलनालस्य माभूवन्भंगुरगुणाः अत्र कमलनालरत्नांत कीर्तने तत्सरूपे
वहिः खलेषु जाग्रत्सु भ्रातृपुत्रादिभिरंतः कलहं कुर्वाणे पुरुषे पर्यवस्यति एवं चलस्य लक्षणयोः प्रशंसा शब्दः स्तुतिनिंदास्वरूपा
ख्यानसाधारणकीर्तनमात्रपरोद्वृष्यः सामान्यनिबंधनायथा विधायवैरं सामर्थ्येन रोः रोपउदासते प्रक्षिप्योद चिंघं कक्षे शरते
तेऽभिमारुते अत्र प्रागेव सामर्थ्ये शिशुपाले रुक्मिणीहरणाद्वैरं दृढीकृतवता कृष्णेन तस्मिन्नुदासिनुम युक्तमिति वक्तव्येऽर्थप्रस्तु
ते तत्प्रत्यायनार्थं सामान्यमभिहितं यथावा सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चावचभिदाजुषां परोक्षमितिकोप्यस्ति परीक्षानिकषोपलः ॥

भितिः स्कंधदेशोयस्त्वेवंभूतः श्वा मुनकः मृगपतेः सिंहस्य पदवीस्थानेय एरोपितः तादृशसरा युक्तत्वेन सिंहसाम्यं प्रायितइत्यर्थः तथापि मत्तानामिभानां
जानां कुंभतटस्य पाटने विदारणे लंपटस्य सनिनो हरिणानामधिपस्पनादं सिंहनादं कथं करिष्यतीत्यर्थः अभिनयवति अनुकुर्वतीति सप्तम्यंतं वैधेये मूर्खे
मूर्खे वैधेयवालिशादुत्यमरः अंतरिति छिद्राणिरंध्राणि दोषस्थानानि च कंठकाः भूकाः खलाश्च भंगुराः भंगशीलाः गुणाः सौभाग्यादयः तं तदश्च ॥ ५ ॥

अत्रस्तुतिनिंदोदासीनस्वरूपाख्यानमात्रमिति शिष्टविशेषणत्वमिति च भेदः एवं चेति उक्तोदाहरणेषु प्रस्तुतपरस्याप्रस्तुतवर्णनस्य निरूपत्वे सतीत्यर्थः विधाये
 ति येन गः मनुष्याः सन्तोषेः शत्रोर्वैरविधायोदासीना भवेति ते कश्चिद्विषयमग्निं निक्षिप्य अभिमारुतं पवनाभिमुखं शरते निद्रां कुर्वतीत्यर्थः सोहादृति सौ
 हादीनि मैत्र्याण्येव स्वर्णरेखा इति रूपकं तासां परीक्षणनिकषोपलः पराश्रमिति संज्ञितः कोप्यस्तीत्यन्वयः अकेति मृगलाञ्छन इत्युच्यते इति शेषः निष्ठुरेक्षिता

अत्र यदि त्वं प्रत्यक्षमिव परोक्षेऽपि समहितमाचरसितदा त्वमुत्तमः सुहृदिति विशेषवक्तव्यत्वेन प्रस्तुते सामान्यमभिहितं विशेषनिव
 धनापथा अकाधिरोपितमृगश्चंद्रमा मृगलाञ्छनः केसरी निष्ठुरेक्षितमृगप्रथो मृगाधिपः अत्र कृष्णां प्रतिक्लभद्रवाक्ये मादृवदूष
 णपरे पूर्वप्रस्तावानुसारेण कूर एव रज्ज्वातिभागभवति न तु मृदुरिति सामान्यवक्तव्ये तत्प्रत्यायनार्थं प्रस्तुतो विशेषोभिहितः एव ह
 हलक्यादियु सामान्यतः कंचिदर्थं प्रस्तुत्यतद्विवरणार्थं प्रस्तुतकथा विशेषोदाहरणे खियमेवा प्रस्तुतप्रशंसा दृष्ट्या कारण निव
 धनायथा हृतसारमिवेंदुमंडलं दमयंती वदनयवेधसा कृतमध्यविलं विलोक्यते धृतगंभीरखनी स्वनीलिम अत्रा प्राकरणिके दु
 मंडलगततयोत्प्रेक्ष्यमाणेन दमयंती वदननिर्माणार्थं सारांशहरणेन तत्कार्यरूपं नर्णनीयतया प्रस्तुतं दमयंती वदनगतलोकोत्तर
 सौंदर्यं प्रतीयते यथावा मदीयवरदराजस्तवे आश्रित्य नूनममृतं युतयः पदंते देहक्षयोपनतदिव्यपदाभिमुख्याः लावण्यपुण्यनिच
 यं सुहृदित्वदास्ये विन्यस्य याति मिहिरं प्रतिमासभिन्नाः अत्रा प्राकरणिके चंद्रकतृकतयोत्प्रेक्ष्यमाणेन लावण्यनिचयविन्यासे
 नकारणेन तत्कार्यमनंतकोटिचंद्रलावण्यशालित्वं अनन्यमुखसाधारणं भगवन्मुखे वर्णनीयतया प्रस्तुतं प्रतीयते तथाहि ॥

निनिरस्तानिमृगयूथानियेन तादृशः केसरीसिंहो मृगाधिप इत्युच्यते इति शेषः हतेति धृतो गंभीरार्थं स्वस्यां भर्ते रसस्याकाशास्यनीलिमायेनेति मंडलविशेषण
 म आश्रित्येति इदं प्रतिमासंभिन्ना अमृतयुतपश्चंद्रास्ते विष्णोः षडमाकाशमेव पदं चरणमाश्रित्य देहस्य स्ये उपनतं सपन्नदिव्यपदस्याभिमुखत्वं यं पामे

॥

कुं दी
चं
४२

संतस्त्वदास्यरूपेसुहृदिमित्रेदृतेलावण्यसंरूपस्यपुण्यस्यनिचयैविन्यस्यमिहिरंत्संप्रतियांतीत्यन्वयः मंत्रलिंगादिति नवो नवो भवति जायमान इत्यादि मंत्रसा
मर्थादित्यर्थः मंत्रस्यमानांतरसिद्धार्थानुवादकत्वादाह वृद्धीति श्रुतीति तत्सुकृतदुष्कृते विधुनुते तस्य प्रियाज्ञातयः सुकृतमुपर्यति अप्रियादुष्कृतमिति कौशान
की श्रुतिः स यावच्छिष्येन्मनस्तावदादित्यगच्छतीति स वायुमागच्छति स तत्र विजिहोते यथारयचक्रस्य स्वतेन स ऊर्ध्वं आक्रमते स आदित्यमागच्छतीति च श्रुती

चंद्रस्तावन्मंत्रलिंगाद्द्विसप्तधाभ्यामभेदेपिभेदाभ्यवसायाद्वाप्रतिमासंभिन्नत्वेन वर्णितः तेनातीताश्चंद्रा अनंतकोटय इति लब्धं का
लस्यानादित्वात्सर्वेषां च तेषामाकाशासमाश्रयणश्लेषमहिम्ना भगवच्चरणसमाश्रयत्वेनाप्यवसितं भगवच्चरणं प्रपन्नानां च देहस
योपस्थितौ परमपदप्राप्त्याभिमुख्यं तदानीमेव स्वसुहृद्वर्गस्वकीयसुकृतस्नोमनिवेशनं ततः सूर्यमंडलप्राप्तिश्चेत्येतत्सर्वं श्रुति
सिद्धमिति तदनुरोधेन तेषां देहक्षयकालस्यामावास्यारूपस्योपस्थितौ सूर्यमंडलप्राप्तेः प्राक्प्रत्यक्षसिद्धं पुण्यत्वेन निरूपितस्य
लावण्यस्य प्रहाणं निमित्तोक्त्यनस्य चंद्रसादृश्यस्वरूपोपचरिततत्सोहार्दवति भगवन्मुखेन्यसनमुत्प्रेक्षितं यद्यपि सुहृद्व
त्वेनावदल्यपुण्यसंक्रमो भवति तथापि अत्र सुहृदित्येकवचनेन भगवन्मुखमेव चंद्रस्य सुहृद्वत्तनमुखांतराणि चंद्रसादृश्यगंध
स्यास्य दानीति भगवन्मुखस्येतरमुखेभ्यो व्यतिरेकोपिव्यंजितः ततश्च तस्मिन्नेव सर्वेषां स्वस्वयावच्छ्रावण्यविन्यसनोत्प्रेक्षणेन प्रास्व
र्णितः प्रस्तुतोर्थः स्पष्टमेव प्रतीयते यद्यपि श्रुतौ सूर्यमंडलप्राप्त्यनंतरभावि विरजानदी क्रमणानंतरमेव सुहृत्सुकृतसंक्रमणं श्रुयते त
थापि शारीरकशास्त्रे तस्यार्थवादात्प्राग्भावः स्थापित इति तदनुसारेण विन्यस्यमिहिरं प्रति यांतीत्युक्तं कापि निबंधनायथा नाथत्वं दधि
नखधावनतोयलगा स्तत्कान्तिलेशकणिका

जलधिप्रविष्टः

स आदित्यमागच्छतीत्यनंतरं स आगच्छति विरजानदीनां मनसवात्येति तत्सुकृतदुष्कृते विधुनुत इति श्रु
तौ शारीरकेति शारीरे भवः शारीरः स एव शारीरक आत्मा तत्प्रतिपादकेत्यर्थः अर्थवशात्प्रयोजनवशात् पूर्वपापादित्यागाभावे र्विरादिमार्गप्राप्तिपूर्वकव

संप्रारंभेन पारक्रमस्य अर्थकृतेण वाचादिति भाष्ये
स्थापित इति

संपरयेतर्तत्राभावात्थाह्यन्वइतितातीयाधिकरणेसिद्धांतितद्वत्यर्थःनाथेतिहेनाथविष्णोत्वच्चरणनखप्रक्षालनजलेगंगारूपेलायाःतेषानखानांकांतिलेशकणिकाःभ
समुद्रंप्राप्ताःताएवचकणिकास्तस्यजलधेर्मथनेनसांद्रताप्राप्तानूनंसमुद्रसंबन्धिनवनीतस्यचंद्रस्यपदंप्राप्ताःचंद्ररूपेणपरिणताद्वत्यर्थःतयातद्वारेणतदित्यनेत
रहेतुरितिशेषःतद्देतुर्नखकांत्युत्कर्षद्वत्यर्थःअस्याश्चेदितिअस्याःकामित्यागतिसौकुमार्यदृष्टंवेदित्यध्याहरेणान्वयःएवंसंलायोभाषणंयदिश्रुतस्मदाप
रभृतेःकोकिलैर्वाचंयच्छतीति तयात्स्यभावोमौनमेवव्रतंसाध्यतांअकठोरतामार्दचयदिदृश्यतेतदासाप्रसिद्धामालतीदृषत्यायैवपाषाणतुल्यैवत्स्यत

ताएवतस्यमथनेनघनीभवंत्योनूनंसमुद्रनवनीतपदंप्रपन्नाःभगवत्यादांबुजक्षालनरूपायांदिव्यहरित्यलक्तकरसादिवल्लया
नांतयासहसमुद्रंप्रविष्टानंतत्रावकांतिलेशकणिकानांपरिणामतयासंभाव्यमानेनसमुद्रनवनीतपदवाच्येनचंद्रेणकार्येणतेन
खकांत्युत्कर्षप्रतीयतेयथावाअस्याश्चेदिति सौकुमार्यमधुनाहंसस्यगर्वैरलंसंलायोयदिधार्यतांपरभृतैर्वाचंयमत्वव्रतंअंगाना
मकठोरतायदिदृषत्यायैवसामालतीकांतिश्वेतकमलाकिमत्रवहुनाकाषायमालंबतांअत्रनायिकागतिसौकुमार्यादिश्रुवर्णनीय
त्वेनप्रस्तुतेषुहंसादिगतगर्वशांत्यादिरूपाणिश्रौचित्येनसंभाव्यमानानिकार्याणिअभिहितानि एतानिचपूर्वोदाहरणद्वनवल्लुका
याणिकितुतनिरीक्षणकार्याणि लज्जातिरश्वांपदिचेतसिस्यादसंशयंपर्वतराजपुत्र्या तंकेषपाशंप्रसमीक्ष्यकुपुंर्वालप्रियत्वंशिषि
लंचमयंदूतिउदाहरणांतरे तथैदस्यदृष्टंअंगानामकठोरतेतितृतीयपादेतुवर्णनीयांगसौकुमार्यातिशयनिरीक्षणकार्यत्वम

दूति कांतिहंष्टाचेतदाकमलालक्ष्मीःकाषायंवल्लुमात्रवताभाश्रयतुकिमत्रवहुनोक्तेनेत्यन्वयःगत्यादिषु गतिसौंद पिनाथोक्षेप्यमालतीकठोरत्वेवि
दयोदिषुसंभाव्यमानानिठत्येक्षमाणानिपूर्वोदाहरणाद्वैलक्षण्यमाहएतानिति कार्याणोत्यर्थःलज्जेतिरश्वांपश्वादीनांचेतसियदिलज्जास्यात्तदाचमयःगोमृ
गाःपर्वतराजपुत्र्यास्तंतथारमणीयंकेशपाशंप्रसमीक्ष्यवालाःकेशाःप्रियायासांतास्तथातत्त्वेशिषिलंकुपुंरित्यन्वयःतथैवनिरीक्षणकार्यत्वमेवअर्याक्षेपेति

॥

॥

क-टी-
कं-
४३

दृष्टत्वापत्वरूपार्थाक्षितेत्यर्थः इदमपि अप्रस्तुतबुद्धेः कार्यत्वमपि अपिनाप्रस्तुतबुद्धेः कारणत्वागुरुं समुच्चीयते त्वदंगमार्दवेदृष्टं कस्यापि तेन भासते मालतीश-
शश्रुत्वे स्वाकदलीनां कठोरतेति तुल्ययोगितायां प्रागुदाहृतं ननु कार्यरूपेण प्रस्तुततायै न यत्र प्रस्तुततत्कारणसवगम्यते सा कार्यनिवधना अप्रस्तुतप्रशंसोच्यते
नवीदाहृतेषु तत्संभवः मालतीकठोरत्वादेरप्रस्तुतस्यायं साकार्यतायास्तथैव दर्शितात् एवं प्रस्तुतस्य कामिनीगतिनिष्ठसौंदर्यातिशयादेर्निरीक्षणस्यैव कारण-

प्रतियोगिविशेषापेक्षकठोरत्वस्य तदकार्यत्वात् किंतु तद्बुद्धेरेव इदमपि त्वदंगमार्दवेदृष्टइत्याद्युदाहरणांतरेतथैव स्पष्टं अर्थस्य का-
र्यत्वइव बुद्धेः कार्यत्वेपि कार्यनिवधनत्वं न हीयत इति एतादृशान्यपि कार्यनिवधनाप्रस्तुतप्रशंसायामुदाहृतानि प्राचीनैः वस्तुतस्तु-
तदतिरेकेण दोषः न ह्यप्रस्तुतप्रशंसायां प्रस्तुताप्रस्तुतयोः पंचविध एव संबन्ध इति नियंतुं शक्यते संबन्धोतरेष्वपि तदृशीनात् य-
था तापत्रयौषधवरस्य तवस्मितस्य निश्वासमंदमरुतानिवृत्तकृतस्य एतेकडंकरचयान्वविप्रकीर्णाजैवात्कस्य किरणाजगति-
भ्रमंति अत्र ह्यप्रस्तुतानां चंद्रकिरणानां भगवन्मंदस्मितरूपदिव्यौषधधान्यविशेषकडंकरचयत्वोत्प्रेक्षणेन भगवन्मंदस्मित-
स्य तत्सारत्वरूपः कोय्युत्कर्षः प्रतीयते न च धान्यकडंकरचययोः कार्यकारणभावादि संबन्धोस्ति अतः सहोत्पत्त्यादिकमपि संब-
धोतरमाश्रयणीयमेव एव सुपमानोपमेयावाश्रित्य तत्र कविकल्पितकार्यकारणभावनिवंधने अप्रस्तुतप्रशंसोदर्शिते ततो न्य-
त्रापि दृश्यते यथा कालिदित्रूहि कुंभोद्भवजलधिरहं नाम गृह्णासि कस्माच्छत्रोर्मे नर्मदाहं त्वमपि वदसि मे नाम कस्मात्सपत्न्याः

त्वेन स्वरूपतस्तस्याकारणत्वादित्यत आह अर्थस्येति अपमाशयः अर्थस्याप्रस्तुतत्वे सुतरांतद्बुद्धेः प्रस्तुतत्वाकार्यत्वाच्च न तावदप्रस्तुतकार्यत्वांशासंभ-
वः अर्थत्वस्य प्रयोजनाभावेन लक्षणो अनिवेशादव्यावर्तकत्वाच्च नापि प्रस्तुतस्य कारणत्वांशास्यासंभवः स्वरूपतस्तस्याहेतुत्वेपि ज्ञातस्य हेतुत्वादिति ननु ग-
ति सौंदर्यादेर्ज्ञानमेव हेतुर्न तु ज्ञापमानं गति सौंदर्यादि तदभावेपि ज्ञानमात्राकार्योत्पत्तेरित्यस्वरसादाह्वस्तुतस्त्विति तदतिरेकेतस्याः प्राचीनोदाहृताप्रस्तु-

न प्रशंसाया अतिरेके प्रकारेण च का धिभ्य

नापेति हेहरेतवनिश्वासरूपमंदमारुतेननिबुसीकृतस्यबुसरहितीकृतस्यस्मितरूपस्यआध्यात्मिकादितापत्रयौषधश्रेष्ठस्यविप्रकीर्णाःकंडकस्वभावसमू
 हाइवैतैजवात्कस्यचंद्रस्यकिरणजगतिभ्रमंतीत्यन्वयःतत्सारतास्त्यःकिरणसारतास्त्यःएवमिति त्वत्सारमित्युदाहरणेचंद्रवदनेउपमानोपमेयपदा
 योवाश्रित्यचंद्रसारंशहरणस्यसतःकविप्रौढोक्तिकस्मितंकारणत्वेएवमन्येष्वपिद्रष्टव्यम्कालिंदीतिनर्मदायाःसमुद्रस्यवसंवादायंतत्रयमुनाभ्रांत्या
 समुद्रेणकालिंदीत्युक्तेकोपात्साकूतंनर्मदायाउत्तरंहेकुंभोद्भवअगस्त्यमुनेब्रूहीतिततःपुनःसमुद्रस्यप्रतिवचनंअहंजलधिर्भवामिममशत्रोर्नामकस्मा

मास्तिन्यंतर्हिकस्मादनुभवसिमिलत्कज्जलैर्मालवीनांनेत्रांभोभिःकिमासांसमजनिकुपितःकुंतलक्षोणिपालःअत्रकिमासांसम
 जनीतिमालवीनांतयारोदनस्यनिमित्तेष्टेतत्प्रियमरणरूपनिमित्तमनाख्यायकूपितःकुंतलक्षोणिपालइतितत्कारणमभिहि
 तमितिकारणनिबंधनामालवान्प्रतिप्रस्थितेनकुंतलेश्वरेणकितेनाशिताइतिष्टेतद्वधानंतरभाविजलधिनर्मदाप्रश्रोतररूप
 कार्यमभिहितमितिअत्रैवकार्यनिबंधनापिपूर्वस्यांप्रश्नःशब्दःअस्यामार्थइतिभेदःप्रस्तुतेनप्रस्तुतस्यद्योतनेप्रस्तुतांकरःकिंभू
 गसत्यांमालत्यांकेतक्याकंठकेद्रयायत्रप्रस्तुतेनवर्ण्यमानेनाभिमतसत्यत्प्रस्तुतंद्योत्यतेतत्रप्रस्तुतांकरालंकारःउत्तराद्वसुदाहरणं
 इहप्रियतमेनसाकमुद्यानेविहरतीकाचिद्गंगप्रत्येवाहेतिवाच्यार्थस्यप्रस्तुतत्वंनवानामंत्रणीयामंत्रणेनवाच्यासंभवादप्रस्तुतमेव
 वाच्यमिहस्वरूपप्रस्तुतावगतयेनिरिष्ट

मितिवाच्य

हेतोर्ग्ल्हासीति सापुनराहनर्मदाहमित्यादिततःसमुद्रःपुनराहवर्हिकुतोमालिन्यमनुभवसीतिसापुन
 राहमिलत्कज्जलैर्मालवदेशांगनानेत्राश्रुभिरिति ततःकिमासांजातमिति समुद्रस्यप्रश्नःकुंतलदेशाधिपःकूपितइतिनर्मदायाउत्तरमिति इत्यलंकारवद्वि
 कायामप्रस्तुतप्रशंसाप्रकरणं प्रस्तुतेनेतिप्रधानभूतप्रस्तुतांतराभिद्यंजकंप्रस्तुतवर्णनेप्रस्तुतांकरालंकारःप्रस्तुतस्याभिद्यंजकत्वादंकरद्ववाकरइतिव्युत्प
 तेकिमितिहेभ्रमरमालत्यांचियमानायांकंठकेद्रयाकंठयाप्रयाकेतक्याकिंप्रयोजनमितिप्रस्तुतेनभ्रमरवृत्तांतेनमपिमनोहारिण्यांसत्यांकिमुद्देगकारिण्यापर

चमिनमेतिनायकरवातः

कु. टी.
व.
४४

प्राधान्येन प्रस्तुतोऽभिव्यज्यते कथमिह भृंगवृत्तान्तस्य प्रस्तुतत्वं तत्राह इहेति तथा च भृंगसंबोध्यकत्वात्तद्वृत्तान्तोऽपि प्रस्तुत इति भावः अनामंत्रणीयामंत्रणेन संबो
ध्यतायोग्यसंबोधनेन वाच्यासंभवात् भृंगसंबोध्यकवाच्यार्थासंभवात् कस्त्वमिति शाखोटकतरुं प्रतिकस्यचित्यधिकस्य प्रश्लोक्तिः कथयामीत्याद्युत्तरं वैराग्या
दिववदसीति पुनः प्रश्नः साधुविदितमिति शाखोटकस्योत्तरं कस्मादिदं वैराग्यमिति पुनः प्रश्नः कथयतइति पुनरुत्तरं प्रतिज्ञाय शाखोटक आह वामभागेनो
मौग्यादिनाभृंगादावप्यामंत्रणस्य लोके दर्शनात् यथा कस्त्वभोः कथयामिदैवहतकं मां विद्विशाखोटकं वैराग्यादिववक्षिसाधुविदि
तं कस्मादिदं कथ्यते वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न ह्यायापि परोपकार करिणी मार्गस्थितस्यापि मे इत्यत्र चेतनाचेत
न प्रश्नोत्तरवृत्तिर्यगा मंत्रणस्यात्यंतमसंभावितत्वाभावात् एवं प्रस्तुतेन वाच्यार्थनभृंगोपालंभरूपेण वचनयाः कुलवध्वाः सौंदर्या
भिमानशालिन्याः क्रूरजनपरिवृत्तिदुःप्रधर्षायां परवनितायां विटसर्वस्वापहरणसंकल्पदुःसदायां वेश्यायां वाक्कंटकसंकुलकेत
कीकल्याणां प्रवर्तमानं प्रियतमं प्रत्युपालंभोद्योत्यते यथावा अन्यासुतावदुपमर्दसहासुभृंगलोलं विनोदय मनःसुमनोलतासुवाला
मजातरजसंकलिकामकाले व्यर्थं कद र्थं यमि किं न वसल्लिकायाः अत्राप्युद्यानमध्ये चरंतं भृंगं प्रत्युपालंभ इति वाच्यार्थस्यापि प्रस्तु
तत्वं इदं च प्रौढागनासुसतीषुवालि कारतये क्लेशापतिकामिनि शृण्वतिकस्याश्चिद्विदग्धायावचनमिति तं प्रत्युपालंभोद्योत्यते
यथावा कोशहं हूमियेदधाति नलिनीकादं वचं चूक्षतं धत्ते चूतलतानवं किसलयपुंस्को किलास्वादि तं इत्याकर्ण्यमिथः सरवीजनवचः
पलक्षितोत्रवदोस्ति तं पांथोजनः सर्वात्मना समित्यत्र ह्यायादिभिः सेवते आश्रयति मम पुनर्मार्गस्थि सादीर्घिकायास्तटे चैलांतेन तिरोदधे स्तनतटे वि
तस्यापि न ह्यायापि परोपकारसंपादिकेति भूताधारत्वादिति भावः वामेनेति मार्गेति च श्लिष्टं अत्यंतं आरोपेणपि परवनितायामिति वेश्यायामिति च विषय
सप्तमी न द्विषये इत्यर्थः विटानां सर्वस्वस्यापहरणेयः संकल्पस्तेन दुःप्रायेति वेश्याविशेषणं अन्येति हे भृंग अन्यासूपमर्दक्षमासु सुमनसां पुष्पाणां लतासुता

वामेन वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न ह्यायापि परोपकार करिणी मार्गस्थितस्यापि मे इत्यत्र चेतनाचेतन प्रश्नोत्तरवृत्तिर्यगा मंत्रणस्यात्यंतमसंभावितत्वाभावात् एवं प्रस्तुतेन वाच्यार्थनभृंगोपालंभरूपेण वचनयाः कुलवध्वाः सौंदर्याभिमानशालिन्याः क्रूरजनपरिवृत्तिदुःप्रधर्षायां परवनितायां विटसर्वस्वापहरणसंकल्पदुःसदायां वेश्यायां वाक्कंटकसंकुलकेतकीकल्याणां प्रवर्तमानं प्रियतमं प्रत्युपालंभोद्योत्यते यथावा अन्यासुतावदुपमर्दसहासुभृंगलोलं विनोदय मनःसुमनोलतासुवाला मजातरजसंकलिकामकाले व्यर्थं कद र्थं यमि किं न वसल्लिकायाः अत्राप्युद्यानमध्ये चरंतं भृंगं प्रत्युपालंभ इति वाच्यार्थस्यापि प्रस्तुतत्वं इदं च प्रौढागनासुसतीषुवालि कारतये क्लेशापतिकामिनि शृण्वतिकस्याश्चिद्विदग्धायावचनमिति तं प्रत्युपालंभोद्योत्यते यथावा कोशहं हूमियेदधाति नलिनीकादं वचं चूक्षतं धत्ते चूतलतानवं किसलयपुंस्को किलास्वादि तं इत्याकर्ण्यमिथः सरवीजनवचः पलक्षितोत्रवदोस्ति तं पांथोजनः सर्वात्मना समित्यत्र ह्यायादिभिः सेवते आश्रयति मम पुनर्मार्गस्थि सादीर्घिकायास्तटे चैलांतेन तिरोदधे स्तनतटे वितस्यापि न ह्यायापि परोपकारसंपादिकेति भूताधारत्वादिति भावः वामेनेति मार्गेति च श्लिष्टं अत्यंतं आरोपेणपि परवनितायामिति वेश्यायामिति च विषयसप्तमी न द्विषये इत्यर्थः विटानां सर्वस्वस्यापहरणेयः संकल्पस्तेन दुःप्रायेति वेश्याविशेषणं अन्येति हे भृंग अन्यासूपमर्दक्षमासु सुमनसां पुष्पाणां लतासुता

लोलचपलमनोविनोदय लोलमिति क्रियाविशेषणवा नव मल्लिकापालताविशेषस्ववालामभिनवां असेजातरजस्कांकलिकामकालेय येकिमितिकदर्थयसिपो
 डपसीत्यन्वयः रजःपुष्परजःस्त्रीणारेतश्च शृष्वतीति एतद्वचनं शृष्वतीति सतीत्यर्थः कोशेति । इयं नलिनी कमलिनी कोशद्वंद्वं मुकुलयुगलं कादं वस्य हंसस्य चंद्रा
 क्षतं कृतक्षतं दधाति यत्ते तथेपंचूतस्याम्रस्य लतानूतनपल्लवं पुंरूपैः कोकिलैरसादितं चर्वितं धत्ते इति दीर्घिकाया वाप्यास्तरे मिथः परस्परं सखीजनस्य वचनं

अत्रेयमिति नलिनी व्यक्तिविशेषनिर्देशेन दीर्घिकायास्तद्व्यत्यनेन च वाच्यार्थस्य प्रस्तुतत्वं स्पष्टं प्रस्तुतांतरयोतनंचोत्तरार्थे स्वयमेव क
 विनाविच्छिन्नं अत्रायोदाहरणयोरन्यापदेशाध्वनिमाह लोचनकारः अप्रस्तुतप्रशंसायां वाच्यार्थोऽप्रस्तुतत्वादवर्णनीय इति तत्राभि
 धायामपर्यवसितायां तेन प्रस्तुतार्थव्यक्तिरलंकारः इह तु वाच्यस्य प्रस्तुतत्वेन तत्राभिधायां पर्यवसितायामर्थसौंदर्यवलेनाभिमतार्थ
 व्यक्तित्वनिरेवति वस्तुतस्त्वयमप्यलंकार एव न ध्वनिरिति व्यवस्थापितं चित्रमीमांसायां तृतीयोदाहरणस्य त्वलंकारत्वेकस्यापि न
 विवादः उक्तं हि ध्वनिकृता शब्दार्थशक्त्यासिद्धोपि व्यंग्योर्थः कविनापुनः यत्राविक्रियते स्तोत्रासां न्येवाले कृतिर्ध्वनेरिति एतान्यपि
 सारूप्यनिबंधनान्युदाहरणानि संबन्धांतरनिबंधनान्यपि कथंचिद्वाच्यव्यंग्ययोः प्रस्तुतत्वनिवंधनेनोदाहरणीयानि दिङ्मात्रमुदा
 ह्रीयते रात्रिः शिवाकाचनसन्निधत्ते विलोचने जागृतमप्रमत्ते समानधर्मायुवयोः सकाशे सखाभविष्यत्यचिरेण कश्चित् अत्र शि
 वसारूप्यमिव तदेकदेशतया तद्वाच्यं लज्जादलोचनमपिशिव रात्रिमाहात्म्यप्रयुक्तत्वेन वर्णनीयमिति तन्मुखेन कृत्स्नशिवसारूप्य

कर्णसाप्रस्तुतानायिकाकमलमुकुलाम्रपल्लवव्याजेनैतामदीयस्तनाधरक्षतवृत्तांतं कथयंते तिलात्वात्तेन स्ववस्त्रस्यांतेन प्रांतेन स्तनतटंति रोदधे विं वरू
 पमधरं च पाणिनातिरोदधे आच्छादितवतीत्यन्वयः अन्यापदेशेति अन्यस्यापदेशोमिथं यथा दृशमित्यर्थः तदीयमेव ग्रंथं दर्शयति अप्रस्तुतेत्यादिव्यव
 स्थापितुमिति प्रस्तुतत्वेपि मुरमत्तयातात्यर्थाभावाद्नाप्यभिधापर्यवसानाभावादिति माह सखीजनस्य वचनं इति अलंकारित्वेनः सकाशादन्येवेत्यर्थः प्रस्तुतत्वं भवे

नप्रस्तुतत्वप्राशारविरिति

एवंकरतलेधाररूपेणसिक्तंजलंतप्रापःपिंडुपतितजलवत्संलीयतेतापातिशयात्त्रोषंप्राप्नोतीत्यर्थः उदाहरणद्वयेपिकार्यनिबंधनत्व्यक्तंनतत्रायमिति ह
 योरपिवाच्यत्वादितिभावःअयमित्युपलक्षणंअप्रस्तुतप्रशंसाधिनेतिबोधंकिंकृतस्तर्हितत्रचमत्कारोत्तत्राहकिंत्विति परीतिरत्वावल्यास्वविरहानुरायाःसा
 गरिकायाःशयनमुपगतस्यराजद्वयमुक्तिःददंविस्मिनीपत्ररचितंशयनंरुशांग्याःसतापवदत्यनुमापयतिकिंभूतंपीनस्तनजघनभंगादुभयत ऊर्ध्वाधोभागयो
 परिस्नानंतनोःरुशस्यमध्यस्यपरिमिलनंसघंधमप्राप्यअंतमध्यभागेहरितवर्णंएवंप्रकषेणशियिलयोभुंजयोरक्षेपेअलनैश्वव्यस्तःविषमीकृतोत्यासोर

पर्यायोक्तंतुगम्यस्यचोभंग्यंतराअयंनमस्तस्मैकृतौयेनमुधाराद्दुधूकुचौपदेवगम्यविवक्षितंतस्यैवभंग्यंतरेणविवक्षितरूपादपि
 चारुतरेणकेनचिद्रूपांतरेणाभिधानंपर्यायोक्तंउत्तरार्धमुदाहरणंअत्रभगवान्वासुदेवःस्वासाधारणगम्यःराहुवधूकुचवैयर्थ्य
 कारकत्वेनरूपांतरेणसएवाभिहितःलोकंपश्यतियस्यांप्रिःसपस्यांघिनपश्यतिताभ्यामप्यपरिच्छेद्याविद्याविश्वगुरोस्तवअत्र
 गौतमःपतंजलिश्चस्वासाधारणरूपाभ्यांगम्यैरूपांतराभ्यामभिहितौयथावा निवेद्यतांहंतसमापयंतौशिरीषकोशमृदिमा
 भिमानं पादौकिचदूरमिमौप्रयासेनिधित्सतेतुछदयंमनसेअत्रकिदूरंजिगमिषेतिगम्यएवार्थोरूपांतरेणाभिहितःयथावादे
 वंदेजलपिसरधिंदेवतासार्वभौमंवासप्रष्टामुवनविदितापस्यवाहाधिवाहाःभूषापेटीभुवनमधरंपुष्करंपुष्पवाटीशाही
 पालाःशतमखमुखाश्चंदनदुर्मनोभूः

चनायस्यतादृशमिति इत्यनेकारचंद्रिकायांप्रस्तुतांकुरप्रकरणम् ननुप्रस्तुतकार्याभिधानमुखेनकारणं
 रास्पगम्यत्वमपिप्रस्तुतांकुरविषयश्चेत्किंतहिंपर्यायोक्तमित्याकांक्षायाभाहपर्यायोक्तमित्त्वचःप्रतिपादनंभंग्यंतराअयंभंग्यंतरंप्रकारकेलक्षणंप
 रिकुरुतेयदेवेति तथाचविवक्षितस्वप्रकारतिरिक्तंनचारुतरेणरूपेणव्यंग्यस्याभिधानंपर्यायोक्तमितिलक्षणेपर्यायेणभंग्यंतरेणोक्तमभिहितंव्यंग्यनेतिव्यु
 त्ततैःअत्रोपदेव्यंग्यपरंनचव्यंग्यस्यैववाच्यत्वेनिष्फलविरुद्धेतिवाच्यंप्रकारभेदात्तदुक्तंयदेवोअततदेवव्यंग्ययथातुव्यंग्येनतयोच्यतइतिचारुतरेण

शिवविषयगत

कु. मी.
चं.
४६

नमो राहु शिरश्छेदकारिणे दुःखहारिणे इत्यत्र न पर्यायोक्तप्रसंगः स्वासाधारणरूपेण वासुदेवत्वेन यत्र राहु शिरश्छेदकारित्वरूपव्यंग्यमादायैव पर्यायोक्तं वक्तुं
मर्हेन तु विशेषणसामर्थ्यं लभ्यं वासुदेवत्वमादायेति तदयुक्तं राहु शिरश्छेदकारित्वस्य वाच्यसिद्धौ गत्वेन तेनापि विवक्षितं व्यंग्यं प्रधानभूतं वासुदेवत्वं त
दादायैव तत्कथनौचित्यात् राहुस्त्रीकुचनैः फल्पकारिणे हरये न मद्स्यत्र तु राहु शिरश्छेदकारित्वमेव विवक्षितं व्यंग्यमिति युक्तं तदादाय पर्यायोक्तमिति
विभावनीयं लोकमिति यस्याक्षयादस्थां धिः लोकं पश्यति अथ च सः लोकः यस्य पते जलेः शेषावतारस्यां धिन पश्यति उरगत्वात् ताभ्यां अक्षयादपते ज
लिभ्यां अपरिच्छेद्या अनाकलनीया निवेद्यतामिति नलं प्रतिदमयं त्याउक्तिः तव अल्पदयं मनः कर्तृशिरीषकलिका मृदुत्वाभिमानमपनयेतौ इमौ पा

अत्र यस्य वेदावाहा भुजंगमाभूषणानीत्यादितद्वाक्यार्थमवस्थितौ वेदत्वाद्याकारेण गम्या एव वेदादयो व्यासप्रमुखविनेयत्वाद्याका
रेणाभिहिताः परंतु देवतासर्वभौमत्वस्फुटीकरणाय विशेषणविशेष्यभावव्यत्यासेन प्रतिपादिताः अत्रालंकारसंर्वस्वरूताविय
र्यायोक्तस्य संप्रदायागतमिदमेवलक्षणमंगीकृतं गम्यस्यापि भंग्यंतरेणाभिधानं पर्यायोक्तमिति चक्राभिघातप्रसभाज्ञयैव च का
रयो राहुवधूजनस्य आलिंगनोद्दामविलासबंधं रतोत्सवं च वनमान्नशेषमिति प्रार्चने तदुदाहरणं त्वन्यथायोजितं राहुवधूग
तेनाविशिष्टं नरतोत्सवेन राहु शिरश्छेदः कारणरूपेण गम्यत इति एवं च गम्यस्यैवाभिधानमिति लक्षणस्यानुपपत्तिमाशंक्याह यद्
स्यंतस्यैवाभिधानायागात्कार्या

दौकिय दूरपर्यंतं प्रयासे निधातुमिच्छति हेतुस्वेदे एतन्निवेद्यतां कथ्यतामित्यर्थः देवमिति देवतासर्वभौमसकल
देवताऽधीश्वरं देवं देवीं दृशं जलधिरेव शरधिस्तूष्णं यस्य तथाभूतं त्रिपुरसंहारेशरीकृतस्य विष्मोर्विभ्रंतिस्थानत्वात् तथा भुवनेषु विदिताः स्मृताः व्यास
प्रष्टोऽप्रोयेषां ते व्यासप्रमुखावसिष्ठाद्याः यस्य बाह्यानां वाहनानां वेदानां अधिवाहाऽवाहनाधिकृता भवन्ति पुरोगाग्रेसरप्रस्थाग्रतः सरपुरः सरादुत्पत्तयः एव
मधरं भुवने पातालं भूषणपेटिका सर्पभूषणत्वात् पुष्करमाकाशं पुष्यवाटिका पुष्यस्थानीयचंद्रोद्गमाधारत्वात् शतमखदंडस्त्यमुखा अग्न्यादयः दिक्ताः

शादीपालनाधिकृताः दिगंबरत्वेन दिशामेव शादीरूपत्वात् मनोभ्रूश्चंदनतरुः चंदनस्थानीयभस्मसंबंधित्वात् मदनभस्मनाशिवेनांगानामनुलेपनस्यपुराणेषु प्र
सिद्धेः अत्रलक्षणसंगमयति अत्रेति व्यवस्थितौ विवक्षायां सत्या अत्रगम्याः अंग्याः विनेयत्वेति शिक्षणीयतेत्यर्थः आदिनापातालगुप्तत्वादिपरिग्रहः अ
भिहिताइति वाहाद्यधिकृतत्वादिना व्यासादिप्रतिपत्तौ समानवित्तिवेद्यत्वेन व्यासादिविनेयत्वदिरपितेषु वगमादिति भावः साक्षादेव व्यासादिविनेयत्वाप्यकारेण
किमिति निर्दिष्टा इत्याशं क्वाह परंत्विति यद्यस्युक्तविशेषणभावेपि देवतासर्वभौमत्वमवगम्यते तथापि स्फुटप्रतिपत्त्यर्थं तद्वैपरीत्यं कृतमित्यर्थः चक्रेति यो
देवः सुदर्शनचक्रस्याभिघाते या प्रसभं आज्ञातपैवराहुचधूजनस्य सुरतोत्सवं आलिंगनस्य उद्दामा उद्गृह्ये विलासास्तैवं ध्यं रहितं चंवनमात्रावशेषचक्र
रेत्यन्वयः विशिष्टेन उक्तविशेषणविशिष्टेन एवं च ईदृशोदाहरणयोजनेन अनुपपत्तिमिति गम्यस्य राहुशिरश्छेदस्य भंग्यंतरेणानभिधानादव्याप्तिमाशं

लक्षणेविवक्षितमितिलक्षणं क्लिष्टगत्या योजितं लोचनकृतापर्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेण अभिधीयत इतीदमेवलक्षणसंगीकृत्य
तदुदाहरणे च कार्येण शब्दाभिहितेन कारणं व्यंग्यं प्रदर्शयत् तत्र लक्षणं लक्ष्यनाम च क्लिष्टगत्या योजितं वाच्यादन्येन प्रकारेण व्यं
ग्येनापलक्षितं पद्यदभिधीयते तस्यार्थेण प्रकारंतरेण व्यंग्येनापलक्षितमुक्तमिति सर्वोपेक्षेणः किमर्थं इति न विद्मः ॥

क्येत्यर्थः अभिधानायोगादिति अपमाशयः अत्र हि राहुशिरश्छेदकारीति वासुदेव इति वा व्यंग्यं राहुवधूजनसंबंधिता दृशरतोत्सवकारित्वेन प्रकारंतरेण
भिधीयत इति न च कुंशकंधर्मिणो वासुदेवस्य प्रकृतत्वनयञ्चुद्वाभिहितत्वेन च व्यंग्यत्वायोगात् व्यंग्यस्य च राहुशिरश्छेदकारित्वस्य वासुदेवत्वस्य वा
धर्मस्य प्रकारंतरेणानभिधानात् तस्मात्पर्यायेण कार्यदिद्वारेणोक्तं गम्यमाक्षिप्तं वेतिलक्षणार्थं उच्यते अभिधानं आक्षेपो व्यंजनं वा पर्यायोक्तमिति क्वि
त्यर्था योक्त इति पाठस्त्वयुक्तः व्यंग्येनापलक्षितमुक्तमिति व्याख्यानं ग्रंथविरोधात् न विद्म इति पञ्चदशभिहितस्यापि भगवतो वासुदेवत्वादिना रूपांतरेण व्यं
ग्यतया यथाश्रुतेर्बोधकाभावादिति भावः नचाभिधाविषये कथं व्यंजनेति वाच्यं वासुदेवलादिगात्रतौ यमाने भगवत्स्य भिधाविषयत्वासंभवात् ॥

क. सी.
च.
४७

नस्याः स्वाक्ये दकधर्मेणैव बोधकत्वात् अतएवोक्तं शक्यादत्येन रूपेण ज्ञाते भवति लक्षणेति इह तु लक्षणा हेत्वाभावाद्ब्रजनापगम्यतइति ननु प्रस्तुतेन तादृ-
शरतोत्सवरूपेण कोर्येण प्रस्तुतस्यैव राहुशिरश्छेद रूपकारणस्य प्रतीतोचमत्कृति विशेषस्तस्या अलंकारत्वे गमयति तच्चालोच्यमानम प्रस्तुतशसाया अ-
संभवादुक्तरीत्या पर्यायोक्त रूपतयैव स्वीकर्तव्यमित्याशंक्याह यत्त्विति अलंकाराणामियतानिमाभाभावेन प्रस्तुतां कुरस्याप्यलंकारंतरत्वादेव विधिशब्दा-
रस्यभंगेन प्राचीनलक्षणव्याख्यानमयुक्तमिति भावः संक्षेपतो दर्शितमपि पर्यायोक्तं निश्चयति प्रस्तुतेनेत्यादिना यत्तु भगवद्रूपेणावगमने विशेषणमर्था-
दालभ्यत्वेनासुंदरं पर्यायोक्तस्य विषय इति तद्विचारितरमणीयं नहि पर्यायोक्तेभ्यं सौंदर्यरुतो विच्छिन्ति विशेषः किंतु भंग्यंतराभिधानकृत एव व्यंग्यंतराभि-

प्रदर्शितानि हि गम्यंस्वरूपांतरेणाभिधीने वदन्त्युदाहरणानि चक्राभिघातप्रसभाज्यैवेति प्राचीनोदाहरणमपि स्वरूपेण गम्यस्य म-
गवतोरूपांतरेणाभिधानसत्त्वात्सु योजमेव यत्तु तत्र राहुशिरश्छेदावगमने तत्र प्रागुक्तरीत्या प्रस्तुतां कुर एव प्रस्तुतेन च राहोः शिरोमा-
त्रावशेषेणालिङ्गनबंध्यत्वाद्यापादानरूपेवाच्ये भगवतोरूपांतरे उपपादिते तेन भगवतः स्वरूपेणावगमने पर्यायोक्तस्य विषयः ॥
पर्यायोक्ततदप्याहुर्यद्वाजेनेष्टसाधनं यामिचूतल तां द्रष्टुं युवाभ्यामास्यतामिह अत्र नापिकां नायकेन संगमप्यचूतलतादर्शनव्या-
जेन निर्गच्छत्या संख्यातत्वाच्छेद्यसंपादनरूपेष्टसाधनं पर्यायोक्तं यथावा देहिमत्कंदं कंराधेपरिधाननिगूहिते इति विसं सयन्नीवीते ॥

धानतोऽसुंदरमेव प्रायशोदृश्यते पशाद्द्रागंतव्यमिति विवक्षिते व्यंग्ये अयं देशोऽलंकारणीयः सफलतानुपनेतव्य इत्यादावतस्तदसुंदरत्वोद्भावनमकिंचित्क-
रमेव अलंकारसर्वस्वकारग्रंथविरोधोद्भावनं तु तच्छिक्षाकारिणं प्रति न शोभते उपजीव्यत्वोद्भावनमपि ग्रंथस्याकिंचित्करमेव युक्तिविरोध इति परे लक्षणां सहिष्णु-
त्वमात्रमुद्भावापितुरवगमयतीत्यलं विस्तरेण प्रकारंतरेण पर्यायोक्तं लक्ष्यति पर्यायोक्तमिति रमणीयेन व्याजेन मिषेण स्वस्य परस्य च दृष्टस्य यत्साधनं संपा-
दनं तदपि पर्यायोक्तं पर्यायेण व्याजरूपेणे कं यत्रेति व्युत्पत्तेः संपादनेति संपादनरूपं पदिष्टं तत्साधनं तत्करणमित्यर्थः देहीति परिधानेन अधरवस्त्रेण निगू-

हितमाच्छिदितमित्यर्थः

एवं च प्रकारद्वयसाधारणतदन्यतरत्वं सामान्यलक्षणे बोध्यं इत्यलंकारस्वेन्द्रिकायां पर्यायोक्तप्रकरणम् उक्तिरिति अत्र निंदास्तुतिभ्यामितिस्तुतिनिंदयोरिति चेतरे
 तरयोगो न विवक्षितः तथा च निंदया स्तुतेः स्तुत्या च निंदायाः स्तुत्यास्तुतेः शक्तिरभिव्यक्तिर्वाजस्तुतिरित्यर्थः प्रथमे व्याजेन स्तुतिरिति चरमयोर्वाजरूपास्तु
 तिरिति च व्युत्पत्तेः अतएव व्याजस्तुतिपदार्थांतु गमाभावानिंदयानिंदाभिव्यक्तिर्वाजनिंदाभ्यमलंकारान्तरमित्यत्रेव दृश्यते एवमाद्ये प्रकारद्वये स्तुतिनिंदयोः
 समानविषयत्वभिन्नविषयत्वाभ्यां प्रत्येकं द्वैविध्यमिति चत्वारैर्भेदाः अंत्यस्तुभिन्नविषयस्तुतिक एक एवेति पंचभेदाः लक्षणंतु व्याजनिंदाभिन्नत्वे स

रूप्यो मुदे स्तुनः पूर्वत्र परेष्टसाधनमत्र कंदुकशोधनार्थं नीवी विस्रंस्तनव्याजेन स्वेष्टसाधनमिति भेदः उक्तिर्वाजस्तुतिनिंदास्तुतिभ्यां
 स्तुतिनिंदयोः कः स्वर्धुनिविवेकस्ते पापिनो नयसे दिवं साधुदूतिपुनः साधुकर्तव्यं किमतः परं यन्मदर्थं विलूना सिद्धं तैरपिनखैर
 पिनिं दयास्तुतेः स्तुत्यानिंदायावा अवगमने व्याजस्तुतिः कः स्वर्धुनीत्युदाहरणे विवेको नास्तीति निंदाव्याजेन गंगासुकृतिवदेव म
 हापातकारि कृतव तोपि स्वर्गेन यतीति व्याजरूपया निंदया तत्र भावति रापस्तुतिः साधुदूतीत्युदाहरणे मदर्थं महांतं क्लेशमनुभूतव
 त्यसीति व्याजरूपया स्तुत्या मदर्थं नगतासि किंतुरंतुमेव गतासि धिक्कां दूति काधर्मविरुद्धकारिणी मिति निंदावगम्यते यथावा कस्ते
 शोयं मदी यो दुं त्वय्येकं सप्तिसमास्थिते सप्तसप्तिसमारूढा भवन्ति परिपंथिनः अर्द्धदानववैरिणा गिरिजया प्यर्द्धं शिवस्यात्तं देवस्य
 जगती तले स्म रहराभावे समुन्मीलति गंगासागरमंवरं शशिकलानागाधियः क्षमातलं सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्

तिस्तुतिनिंदान्यतरपर्यवसायिस्तुतिनिंदा न्यतरत्वं सर्वानुगतं बोध्यं कस्तदिति नृपं प्रतिकवेरुक्तिः त्वयि योद्दु मेकं सप्तिसमास्थिते आरूढे सति परिपंथि
 नः शत्रवः सप्ताश्वसमारूढा भवन्तीत्यन्वयः सप्तसप्तयोऽश्वस्येति स्वर्यः सप्तचते सप्तयः अश्वसत्समारूढा इति द्वितीयोर्था निंदायोक्तकः त्वया संमु
 ख्यहताः सूर्यमंडलं भित्वा दिवमुपगता इतिस्तुतौ पर्यवसानं ५ ॥ अर्द्धमिति शिवस्य देहार्धदानवानां वैरिणा हरिणा आहूतं हरिहरात्मकस्यैकस्य विरुद्ध

अं
 प्र
 सि

उ. टी.
चं.
४८

एवंगिरिजयाप्यवशिष्टार्धमाह तं हे देव राजन् इत्यमुक्तप्रकारेण जगतीतले स्मरहरस्याभावे समुन्मीलति प्रकाशमाने सति गंगासागरं प्रत्यगमदित्याद्यन्वय-
शेषः स्मृतं तं पातालं त्वामिति पूर्वोन्वितं वैदुष्यादीति विद्वत्तादीत्यर्थः आदिना तपः शीलादिपरिग्रहः दारिद्र्यादीत्यादियदेन कुटुंबवाहल्यादिप-
रिग्रहः न चात्र राजवर्णनप्रस्तावे कथंस्तु ते व्यंजरूपत्वमिति वाच्यं स्तुतिपर्यवसानविवक्षयां स्वकीयमिच्छादनाद्वाटनस्यासंगतत्वेन स्तुतेरुक्तनिंदा-
योपालंभपर्यवसानस्यानुभवसिद्धस्याविरुद्धत्वात् कस्त्वमिति अंगदं प्रतिकस्पचिद्राक्षसस्य प्रश्नः रामरूपस्य राज्ञो भवने लेखार्थस्य सैदेवास्पवाहको

त्वां मां च भिक्षाटनं अत्राघोदाहरणे सप्तसप्तिपदात् श्लेषमूलनिंदाव्याजेन स्तुतिर्व्यज्यते द्वितीयोदाहरणे सर्वज्ञः सर्वेश्वरोसीति
राज्ञस्तुत्याव्याजरूपयामदीयवैदुष्यादिदारिद्र्यादिसर्वज्ञानन्नपिवद्गुप्रदानेन रक्षितुं शक्नोमि मत्तं किमपि न ददासीति निंदाव्यज-
ते सर्वमिदं निंदास्तुत्योरेकविषयत्वे उदाहरणं भिन्नविषयत्वे निंदयास्तुभिव्यक्तिर्यथा कस्त्वं वानररासराज भवने लेखार्थं संवाह-
को यातः कुत्र पुरागतः सहनुमान्निर्दग्धलंकापुरः वद्दोराक्षससूनुनेति कपिभिः संताडितस्तर्जितः सत्रीडात्त परामवो वनमृगः
कुत्रेति न ज्ञायते अत्र हनुमन्निंदया इतरवानरस्तुत्यभिव्यक्तिः स्तुत्यानिंदाभिव्यक्तियथा यद्वक्त्रं मुद्गरी क्षसेन धनिनां ब्रूयेन चाट-
नृयानैषां गर्ववचः शृणोषि न च तान्प्रत्याशयाधावसिकालेवाल्लक्षणानि स्वादसि परं निद्रासि निद्रागमे तन्मे ब्रूहि कुं ग कुत्र भ-
वता किं नाम तं तपः अत्र हरिणस्तुत्या राजसेवानिर्विण्णस्यात्मनो निंदाऽभिव्यज्यते अयमप्रस्तुतप्रशंसाविषय इति अलंकारः

सकारः

स्त्रीस्तुतरं पुरापूर्वमागतः निर्दग्धलंकापुरः सहनुमान् कुत्र यात इति पुनः पूर्वस्य प्रश्नः वद्दइत्याद्युत्तरार्धमंगदस्योत्तरं राक्षसस्य रावणस्य सूनुना वद्दइति
हेतोः कपिभिर्वानरैः सम्यक्ताडितस्तर्जितः सवनमृगः हनुमान्त्रीडया लज्जया आतः प्राप्तः परामवो येन ताहृषः कुत्र यात इति न ज्ञायत इत्यन्वयः यदि
निहेकुरे गययस्माद्धनिनां मुखं मुद्गमुं हुं वारं वारं नेक्षसे न पश्यसि मृषामिथ्या चाटून् प्रियशब्दान्नवदसि यदि तिसर्वत्र संवध्यते एषां धनिनां गर्वयुक्तं वचनं

न शृणोषिताभ्यनिवाप्रतिआशयाधनशयानध्यावसि

परंकेवलं कालेषु धासमये स्वादसिभक्षयसिनिद्राया आगमेच निद्रां प्राप्नोषित तस्मात्कुत्र तीर्थे किं नाम तपस्तपंततत्र हीत्यन्वयः निर्विण्णस्य खिन्नस्य तेन हीत्य
 स्पृष्टिव्युत्पादितमित्यप्रतनेनान्वयः कल्हारं जलपुष्पविशेषः तत्संबन्धिनः कल्हाराः सुखयंतीति सुखाश्चेतीति लाश्र्येत्यर्थः अप्रकांडे अप्रस्तावे तथा
 चाप्रस्तुता चासौ प्रशंसाचेति व्युत्पत्तिरिति भावः न परसेविनोः परसेविनः प्रशस्यते नून्यते मतद्वयेप्यस्सर्वीजं दर्शयति वस्तुतस्त्विति अभिव्यक्तिरिति

तेन हि सारूप्यनिबंधनाप्रस्तुतप्रशंसोदाहरणानंतरं वैधर्म्येणापि दृश्यते यथा धन्याः खलु वनेवाताः कल्हाराः सुखशीतलाः रम
 मिंदीवरण्यामं ये सृशं त्यनिवारिताः अत्र वाता धन्या इति अप्रस्तुतार्थादहम धन्य इति वैधर्म्ये प्रस्तुतोर्यः प्रतीयत इति व्युत्पादि
 तं इयमेवाप्रस्तुतप्रशंसानकार्यकारणनिबंधनेति दंडी यदाह अप्रस्तुतप्रशंसास्यादप्रकांडेतुयास्तुतिः सुखं जीवति हरिणा वनेषु
 परसेविनः अर्थैरयत्नसुलभैर्जलदर्भाकुण्डिभिः सेयमप्रस्तुतैवात्र मृगवृत्तिः प्रशस्यते राजानुवत नक्लेशनिर्विण्णेन मनस्विने
 नि वस्तुतस्त्वत्राजस्तुतिरित्येव युक्तं स्तुत्यानिंदाभिव्यक्तिरित्यप्रस्तुतप्रशंसोत्तौ वैचित्र्यविशेषसद्भावात् अन्यथा प्रसिद्ध्याजस्तु
 त्युदाहरणे स्वप्नप्रस्तुताभ्यां निंदास्तुतिभ्यां प्रस्तुतेस्तुतिनिंदेगम्येते इत्येतावता व्याजस्तुतिमात्रमप्रस्तुतप्रशंसास्यात् एवं चानया
 प्रक्रियया यत्रान्यगतस्तुतिविवक्षयान्यस्तुतिः क्रियते तत्रापि व्याजस्तुतिरेव अन्यस्तुतिव्याजेन तदन्यस्तुतिरित्यर्थानुगमसद्भावात्
 यथा शिखरिणि क्लनुनाम कियच्चिरं किमभिधानमसावकरोतयः तरुणियेन तवा धरपाटलं दशति विं व फलं भुकशावकः अत्र मुकशा

योः प्रस्तुतप्रशंसोत्तौ वैचित्र्यस्य विषय आलंबनभूतो विशेष इत्यन्वयः अन्यथा ततो वैचित्र्येपि तदंतर्भावां वकस्तुत्यानापिका धरसौ भाग्यति शयस्तुति
 गोकारे एवं चेति अन्यगतस्तुतिनिंदाभ्यामन्यगतनिंदास्तुत्यभिव्यक्त्योर्वाजस्तुतिस्त्वसिद्धौ चेत्यर्थः प्रक्रियया प्रकारेण शिखरिणीति नायिकां प्रतिनायकस्याक्तिः
 हेतरुणि असौ मुकवालकः नाभवितर्के क्लनु कस्मिन् शिखरिणि पर्वते कियत्कालं चिरं किमभिधानं किं नामकंतपः ॥ अकरोद्येन हेतुना तवा धरवत्पाटलं रकवणं

विशेषः कालेषु धासमये स्वादसिभक्षयसिनिद्राया आगमेच निद्रां प्राप्नोषित तस्मात्कुत्र तीर्थे किं नाम तपस्तपंततत्र हीत्यन्वयः निर्विण्णस्य खिन्नस्य तेन हीत्य

प्रकरणम्

कु. टी.
चं.
४९

आजनिंदांलक्षयति निंदाया इति यत्रान्यनिंदयाऽन्यस्यनिंदाया अभिप्रक्तिः पर्यवस्यति सा आजनिंदा इतरनिंदा आजनेन निंदेति व्युत्पत्तेः विधे इति हे विधे ब्रह्मर प्राक्
पूर्वते तदेकमेव शिरो यः अहर त अछिनत् स एवार्थात् हरे निंद्यत्सन्वयः निंदयेत्यभिप्राये तस्मिन्नास्ति निंदयाभिप्राया विधे निंदा आजनिंदेत्यन्वयः वि
षमविपाकं दारुणपरिणामं विधिरेवेति विशेषतो गर्हणीयः निंदनीयः हे करटका कत्वरट रटने कुरुयोसौ विधिः आम्ब वक्षे सरलेन सौम्येन को किलेन
सह वा संतवचकारे त्यन्वयः ननु केनाप्यालंकारिकेणानुक्ताया आजनिंदायाः कथमलंकारत्वेनांगीकरणमित्याशंक्याह प्रतिवंदीति तुल्ययुत्पाप्रतिवंदीत्या

निंदाया निंदया व्यक्तिर्वाजनिंदेति गीयते विधे सनिंदो यस्ते प्रागेकमेवाह रच्छिरः अत्रहरनिंदया विषमविपाकं संसारं प्रवर्तयतो विधे
रभिप्रायानिंदा आजनिंदा यथावा विधिरेव विशेषगर्हणीयः करटत्वरटकस्तवापराधः सहकारतरोचकारयस्ते सहवासं सरलेन को
किलेन अन्यस्तुत्या अन्यस्तुत्यभिप्रायित्तिपंचमप्रकारस्याजस्तुतिप्रतिवंदीभूते यं व्याजनिंदाननुयत्रान्यस्तुत्यान्यस्तुतेरन्यनिंदयान्य
निंदायाश्च प्रतीतिः तत्र व्याजस्तुतिव्याजनिंदा लंकारयोरभ्युपगमेस्तुतिनिंदा रूपा प्रस्तुतप्रशंसोदाहरणे स्वप्रस्तुतप्रशंसानक्तव्या ॥
तेषामपि व्याजस्तुतिव्याजनिंदाभ्यां क्रोडीकारसंभवादिति चेदुच्यते यत्राप्रस्तुतवृत्तात्तास्तुतिनिंदा रूपात्तरूपः प्रस्तुतवृत्तात्तः
प्रतीयते अंतश्छिद्राणिभूयांसीत्यादौ तत्रलब्धावकाशासारूप्यनिबंधनाप्रस्तुतप्रशंसा अत्रापि वर्तमानाननिवारपितुशक्या अ
न्यस्तुत्याऽन्यस्तुतिरन्यनिंदयान्यनिंदेत्येवं व्याजस्तुतिव्याजनिंदे अपिसंभवतश्चेत्कामंते अपिसंभवेतां त्वस्याः परित्यागः यद्यपि वि

नीयेत्यर्थः तथाचस्तुतिवन्निंदायामप्यप्रस्तुतप्रशंसातो वैचित्र्यविशेषात्तदनेतर्भावे व्याजस्तुतौ चार्थानुगमाभावा
दनेतर्भावेष्ट्यगलंकारताया अचित्यायात्तत्वात्प्राचीनैरनुक्तापि स्वीकर्तुमुचितेत्याशयः प्रागुक्तयोरेकः कृतीशकुंतेष्वित्यावद्वृत्तिमेत्यनयोरप्रस्तुतप्रशंसो
दाहरणत्वात्संगतिमाशंकते नन्विति क्रोडीकारः स्वविषयीकरणे अन्यत्रलब्धात्प्रकृत्यालंकारद्वयस्य क्वचित् संकरेपिन दोष इत्याशयेन समाधत्ते ॥ एतच्च इत्यादाविसने

कविधिनिंदयान्मूलका किति
दशा

चित्तभसाः

अप्रस्तुतप्रशंसायाः सैव अप्रस्तुतप्रशंसेव ५ लावण्येति इमां तन्वीं तन्वताभ्रजतावेधसाचेतसिकोर्धः कामनाविषयभूतः विनिहितः अमि संहितः किंप्रयोजनमु
दृष्टेयनिर्मितेत्यर्थः नन्वनायासेनातिमुंदरतन्वी निष्यतिरेव प्रयोजनं तदभावेपिवालीला मात्रेण तन्निर्माणं स्यादत आह लावण्येत्यादि यतो लावण्यरूप
स्पद्रविणस्य धनस्य व्ययोनगणितः महात्कृशोर्जितः कृतः स्वच्छाचारिणोजनस्य उदासीनस्यापि हृदये चिंतैव ज्वरो निर्मितः एषापि वराकीर्तीनास्वगुणानुरू
पस्य वरस्याभावाद्दृतेव हृतानष्टप्राया तथा च वद्वा याससाध्यत्वादनिष्ठानुबंधित्वाच्च न तन्म्याः प्रयोजनत्वं नापिलीला मात्रेण तन्निर्माणं च संभवतीति भाव

चाविशेषज्ञस्य प्रभोस्तेन च विद्वत्समतयास्थापितस्य मूर्खस्य च निंदा प्रतीयत इति तत्र सारूप्यनिवेधनाः प्रस्तुतप्रशंसाप्यस्ति ५
तथापि सैव व्याजनिंदा मूलेति प्रथमोपस्थिता सापितत्रदुर्वारा एवं च व्याजनिंदा मूलकव्याजनिंदा रूपेयमप्रस्तुतप्रशंसेति च म
कारातिशयः एवमेव व्याजस्तुतिमूलकव्याजस्तुतिरूपाप्यप्रस्तुतप्रशंसादृश्यते यथावा लावण्यद्रविणव्ययोनगणितः क्लृ
शो महानर्जितः स्वच्छंदं चरतो जनस्य हृदये चिंताज्वरो निर्मितः एषापि स्वगुणानुरूपरमणाभावाद्द्वराकीर्ताकोर्धश्चेतसिवेध
साविनिहितस्तन्वीमिमां तन्वता अत्राप्रस्तुतायास्तरुण्याः सृष्टिनिंदाव्याजेन ते निंदाव्याजेन च तत्सौंदर्यप्रशंसाप्रशंसनीयत्वेन
कविचिचक्षितायाः स्वकवितायाः सृष्टिनिंदाव्याजेन तन्निंदाव्याजेन च शब्दार्थचमत्कारातिशयप्रशंसायांपर्यवस्यति अस्य श्लो
कस्य चाव्यर्थविषये यद्यपि नात्यंतसामंजस्यं न हीमे विकल्पा वीतरागस्यैतिकल्पयितुं शक्ये ५ तन्निंदाव्याजेन तरुणीनिंदाव्याजेन त

सौंदर्यप्रशंसाशब्दार्थचमत्कारातिशयप्रशंसायांपर्यवस्यतीत्यन्वयः तन्निंदाव्याजेन स्वकवितानिंदाव्याजेन कवितासौंदर्यरूपा प्रस्तुतार्थसात्यंत
मस्फुरत्वात्कथमस्य पद्यस्य तत्परत्त्वमित्याशं कामपनेतुं भूमिकामारचयति अस्येत्यादिस्साननुगुणत्वादिति वीतरागे शृंगारस्यासंभवादिति भावः न
नु शृंगारसंभवेपि तन्वीनिर्माणनिंद्याशंतरसपरिपोषादस्य वरसानुगुणत्वमत आह वीतरागेति नापिरागिण इत्यनेतरं रमे विकल्पा इत्यनुषज्यते ॥

कु. टी.
खं.
५०

विवक्षितेति श्वकवितामौदयं स्वार्थः अतएव वाच्यायोः सामंजस्यस्य देववाच्यासंभवेऽपि वाच्यासामंजस्यसंभवेऽपि तथा च वाच्यायोः सामंजस्यमेवास्तु देववाच्यासंभवेऽपि वाच्यासामंजस्यसंभवेऽपि तन्मौदयस्येति भावः इत्यलंकारश्चंद्रिकायां व्याजनिंदाप्रकरणे आक्षेप इति स्वयमुक्तस्यार्थस्य किंचिन्निमित्तमभिसंधायप्रतिषेध आक्षेपः सच्चितेति पक्षांतरपरिग्रहस्य पूर्वपक्षप्रतिक्षेपनियतत्वादिति भावः नचात्रकैमर्थ्यरूपं चमप्रतीपप्रभेदेन गतार्थत्वं शकनीयं तस्यात्र प्रतिषेधं प्रतिमि भिनत्वेनाप्राधान्यात् असंदिग्धमुदाहरति साहित्येति हेकविश्रेष्ठाः साहित्यसमुद्ररूपाणां भारतादीनां मंथनादिवपरिशीलनादुत्थितं उत्पन्नं कर्णयोः

रसाननुगुणत्वात् वीतरागहृदयस्याप्येवंविधविषयेष्वप्रवृत्तेऽश्वनापिरागिण इति पुज्यते तदीयविकल्पेषु वराकीतिरूपणताह
लिंगितस्पृहतेत्यमंगलोपहितस्य च वचसोऽनुचितत्वात् त्वरमणाभावादित्यस्यात्यंतमनुचितत्वाच्च स्वात्मनितदनुरूपतासंभा
वनायामपिरागित्वेहिपशुप्रायतास्यात् ५ तथापि विवक्षितप्रस्तुतार्थतायां न किंचिदसामंजस्यं अतएवास्वश्लोकस्याप्रस्तु
तप्रशंसापरत्वमुक्तं प्राचीनैः वाच्यासंभवेऽप्यप्रस्तुतप्रशंसोपपत्तेरिति आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणात् चंद्रसंदर्शया
त्मानमथवास्तिप्रियामुखं अत्रप्रार्थितस्य चंद्रदर्शनस्यप्रियांमुखसत्त्वेनानर्थक्यं विचार्य अथवेत्यादिसूचितः प्रतिषेध आक्षे
पः यथावा साहित्ययाथोनिधिं मंथनो यं कर्णामृते रक्षतहेकवीद्राः यत्तस्य दैत्या इव लुंठनाय काव्यार्थचोराः प्रगुणी भवंति गृह्णं
तु सर्वे यदि वायदिवापथेच्छं नास्ति क्षतिः कापिकवी श्वराणोरत्नेषु लुंठनेषु वहुष्वमर्त्यैरद्यापिरत्नाकरणवसिंधुः

रमृतमिवाह्लादकं काव्यं रक्षतपद्यस्मात्स्यलुंठनार्थं दैत्या इव काव्यरूपस्यार्थस्य वितस्य चोराः प्रगुणी भवंति वहुली भवंतीत्यन्वयः गृह्णंति पदिवोत्यथवे
त्यनेन समानार्थेषु अपहृतेषु स्वोच्छ्रितेति स्वयमुद्गावितेत्यर्थः वैचित्र्याणां अर्थवैचित्र्याणां अर्थोत्तरपर्यवसितः अर्थोत्तरप्रतिपोगिकत्वेनावस्थितः
विशेषं व्यंग्यार्थविशेषं संघटनेति संयोजनकाले उचितं यत्कैतवचनं मिथ्यावचनं तस्यपरिहारस्तेनोपलक्षिते पथार्थवादित्वे इत्यर्थः नाहं दूतीत्यत्र हि दूतीपदेन

इतीगतमिथ्यावादित्वविशिष्टं लक्ष्यते तदभावसुपधौ

नयथार्थवादित्वं तथापि तदुपलक्ष्यत्वात् तत्पर्यवसानोक्तिः ५ नरेंद्रेति संधिकरणार्थमागतानां दूतानामुक्तिः नरेंद्राणां राज्ञां मौलिः श्रेष्ठः संधीति संधिकाले उचितं यत्कैतववचनं तत्परिहारेणोपलक्षिते इति पूर्ववदर्थः अत्राहुः संदेशहारिषु तन्निषेधस्य बाधात् संदेशहारिपदेन कैतवचनप्रयोक्तृत्वविशिष्टं लक्ष्यते तन्निषेधेन च सत्यवादित्वरूपो विशेषो व्यज्यत इत्ययमेव निषेधेन विशेषाक्षेपो न तु संवजगतीपालकस्येत्यादि विशेषो निषेधेन केवलेनाक्षेपेण शक्यते तस्य जगत्कुटुंबिन इत्युत्तरार्धगम्यत्वात् एवं स्थिते कथमुच्यते तवनकश्चिदपीत्यादीति तत्रोच्यते नवपमिति निषेधाभावे केवलादुत्तरार्धान्नोक्तविशेषावगतिः स्यात् संधि

अत्र प्रथमश्लोकेन प्रार्थितस्य कार्याचरेभ्योरक्षणस्य स्त्रीस्त्रिस्त्रित्वे विन्नाणां समुद्रगतरत्नजालवदक्षयत्वं विचिंत्य प्रतिषेध आक्षेपः निषेधाभासमाक्षेपंबुधाः केचन मन्वते नाहं दूतीतनोस्तापस्तस्याः कालानलोपमः केचिदलंकारसर्वस्वकारादय इत्येवमाहुः न निषेधमात्रमाक्षेपः किंतु यो निषेधो वाधितः सन् अर्थोतरपर्यवसितः किंचिद्विशेषमाक्षिपति स आक्षेपः यथा दूत्या उक्तो नाहं दूतीति निषेधो वाधितत्वादाभासरूपः संघटनकालोचितकैतववचनपरिहारेण यथार्थवादित्वे पर्यवस्यन्निदानीमेवागत्य नायिकी जीवनीयेति विशेषमाक्षिपति ५ यथावा नरेंद्रमौले नवयं राजसंदेशहारिणः जगत्कुटुंबिनस्तोयनशत्रुः कश्चिदीक्ष्यते अत्र संदेशहारिणामुक्तौ नवयं संदेशहारिण इति निषेधो नुपपन्नः संधिकालोचितकैतववचनपरिहारेण यथार्थवादित्वे पर्यवस्यन्सर्वजगतीपालकस्य तवनकश्चिदपि शत्रुभावेनावलोकनीयः किंतु सर्वेपिराजानोभृत्यभावेन संरक्षणीया इति विशेषमाक्षिपति ॥

कालोचितकैतववचनत्वेनैव संभाव्यमानत्वात् अपि तु तत्कालीनसंध्यभिप्रायमात्रावगमः निषेधेन तु तत्परिहारेण युक्त उक्तविशेषावगम इत्यनुभवसाक्षिकमेतत् सत्यवादिकं तूक्तविशेषे व्यंजनीये द्वारभूतं न तु तदेव विशेषरूपमचमत्कारित्वात् अतएव नाहं दूतीत्यत्र वस्तुवादित्वादि विशेषो व्यज्यत इत्यलंकारसर्वस्वकारः वस्तुवादित्वमादिद्वारभूते यस्य नादृशो विशेष इति तदर्थं इति एतेन नाहं दूतीति पूर्वोदाहरणे मपि व्याख्यातं अस्त्येव प्रभेदांतरमाह आक्षेपो न्य इति

कुं टी-
चं-
५९

प्राथन्यामरणसूचनद्वारेण गर्भितः व्यंग्यत्वेनांतर्भावितः एतच्च तिरोहित इत्यस्यार्थकथनं तदेव मण्डुतिभिन्नत्वे सति च मत्कारकारिनिषेधत्वं सामान्यलक्षणवोध
इत्यलंकारचंद्रिकायामाक्षेपात्कार्यकरणम् ५ आभासत्वं इति विरोधस्य आभासत्वे आभासतोभासमानत्वं सति विरोधाभासो नामालंकारः आभासत इत्याभासः
विरोधश्चासावाभासश्चेति व्युत्पत्तेः इषदर्थकेन चाज्ञानस्यापातरूपत्वमर्थोत्तरपरिहायत्वरूपवोधते तथाचैकाधिकरण्येन प्रतीयमानयोः कार्यकारणत्वेना
गृह्यमाणयोर्धर्मयोगभासमानाः पर्यवसन्नविरोधत्वं लक्षणं द्रष्टव्यं शनिरशनिश्चतसुच्चैरित्यादावतिव्याप्तिवारणायाश्च विशेषणं अप्यलाक्षारसासिक्तं रंक्तं
तच्चरणाद्व्यमिति विभावनावारणाय द्वितीयपर्यवसितस्य विरोधस्य दोषत्वादपर्यवसन्नत्वं विरोधविशेषणमिति दिक् श्लेषेति हारोः नयोरस्तीत्यर्थे विरोधः

आक्षेपोन्योविधौ व्यक्तेनिषेधचतिरोहिते गच्छगच्छसिचैत्कांततत्रैव स्याज्जनिर्मम अत्रगच्छेति विधिर्व्यक्तः मागाइति निषेधस्ति
रोहितः कांतो दृश्यदेशे निजजन्मप्राथन्यात्ममरणसंस्तचनेन गर्भीकृतः यथावा नचिरंममतापायतवयात्राभविष्यति यदि या
स्पसियातव्यमलमात्रां कयापिते अत्रापिनचिरंममतापायेति स्वमरणसंस्तचनेन गमननिषेधो गर्भीकृतः ५ आभासत्वे विरोधस्य
विरोधाभासदुष्यते विनापितन्विहारेण वक्षोजौतवहारिणौ अनहाररहितावपिहारिणौ ह्यघाविति श्लेषमूलको विरोधाभासः यथा
वा प्रतीपभूयैरिव किंततोभियाविरुद्धधर्मैरपि भेदतोऽस्मिता अमित्रजिन्मित्रजिदोजसासयद्विचारदृक् चारदृग्यवर्तत ॥

मनोहारिणावित्यर्थेन तत्परिहारः प्रतीयेति तस्मान्नलात् भयेन कृत्वा प्रति कूलनृपैरिव विरुद्धधर्मैरपि भेदताभेदकारितात्पत्ता किमित्युत्प्रेक्षापस्मात्सनरुः अमित्राणां
शत्रूणां जयकृदपि ओजसामित्रस्पर्जे जयकृत् अथचमित्रजिदेवनमित्रजिदिति विरोधः चारदृष्टिरपि विचारे दृष्टिर्पस्यतादृशः विगतचारदृगिति च विरोधः विरो
धते विरोधसमाधानरूपोत्प्रेक्षाशिरः प्रधानं यस्य तादृश इत्यर्थः यतु विरोधसमाधानात्किं कया मुखस्थितयोत्प्रेक्षया विरोधस्योत्थानमेव भ्रममिति कथमत्र विरोधात्कं
रइतिकेन चित्तु मनसापि विमनसेवाभिहितं तदसारं विरोधभानमेतरेण विरुद्धधर्मैरपीत्याघुत्प्रेक्षायाएवानुत्थानेन श्लेषमूलमाभासमानं विरोधमुपजिज्वैः विरोध

शांतिश्चाप्यत्रार्थोत्तरानुरहीतोपासस्तथाधानत्वेनप्रादव

स्थितत्वादिनि

इत्यलंकारचंद्रिकायां विरोधप्रकरणम् विभावेनेति प्रसिद्धेकारणाभावेपिकार्योत्यतिविभावनालंकारः विभाव्यतेकारणांतरंयस्यामिति व्युत्पत्तेः कारणाभा
वश्रृणाद् आर्योवेतिसर्वत्रलक्षणसमन्वयोबोधः एतदेवतंत्रेण सकलविभावनाप्रकारसाधारणं सामान्यलक्षणमाद्यप्रकारविशेषलक्षणंच बोध्यं तत्रा
घं दर्शितमेव द्वितीयंतुकारणान्विताभावकथनपूर्वकं कार्योत्यतिकथनमित्युदाहरणविशेषवलादेवगम्यतइति विविच्यनदर्शितं प्रतिबंधकैसतिकार्योत्य
तिरूपे तृतीयप्रकारेऽतिव्याप्तेर्वारणायान्वितेति तत्रप्रतिबंधकस्यवस्तुतः कारणाभावरूपस्यकथनेपिनकारणान्वितत्वेनकथनमिति तन्निरासः प्रकारपं

अत्रविरोधसमाधानोत्प्रेक्षाशिरस्कोविरोधाभासइति पूर्वस्माद्देवः विभावनाविनापि स्यात्कारणं कार्यजन्मचेत् ३ अप्यला
क्षारसासिक्तं रक्तं त्वच्चरणद्वयं अत्रलाक्षारसासेकरूपकारणाभावेपिरक्तिमाकथितः स्वाभाविकत्वेनविरोधपरिहारः यथावा
अपीतक्षीवकादं वमसंमृष्टामलावरं अप्रसादितसूक्ष्मां वुजगदासीन्मनोरमं अत्रपानादिप्रसिद्धेहेत्वभावेपि क्षीवत्वादि
निवद्धं विभाव्यमानशास्त्रमयहेतुकत्वेनविरोधपरिहारः यथावा वरतनुकवरीविधायिनासुरभिनखेननरेन्द्रपाणिना अ
वचितकुसुमापिवत्त्रोसमजनिवृत्तनिलीनघट्टय्य अत्रवल्लयौपुष्पाभावेपिभृंगालिंगनंनिवद्धं तत्रवरतनुकवरीसंक्रांतसौर
भनरपतिनखसंसर्गरूपं हेत्वंतरविशेषणमुखेनदर्शितमिति विरोधपरिहारः हेतूनामसमग्रत्वेकार्योत्यतिश्चसामता अस्त्रैर
तीक्ष्णकठिनैर्जगज्जयतिमन्मयः अत्रजगज्जयेसाध्येहेतूनामस्त्राणामसमग्रत्वतीक्ष्णत्वादिगुणावैकल्यं यथावा उद्यानमारु

विभावेनेति
प्रसिद्धेकारणाभावेपि
कार्योत्यतिकथनमिति
उदाहरणविशेषवलादेव
गम्यतइति विविच्यनदर्शितं
प्रतिबंधकैसतिकार्योत्य
तिरूपे तृतीयप्रकारेऽति
व्याप्तेर्वारणायान्वितेति
तत्रप्रतिबंधकस्यवस्तुतः
कारणाभावरूपस्यकथने
पिनकारणान्वितत्वेन
कथनमिति तन्निरासः
प्रकारपं

चकेपिकारणान्विताभावस्यार्थतो गम्यत्वात्कथनेति अप्यलाक्षेति लाक्षारसेन आसमेतात्सिक्तं लाक्षारसासिक्तं पश्चान्न असमासः तस्याः कामिन्याः अपीतेति
अपीताः पानशून्याः क्षीवामताः कादंवाः कलहंसा यत्र तथा असंमृष्टं संमार्जनं मृत्पुनममलमेवरमाकाशं यत्र एवमप्रसादितं वस्त्रगालनकृतकक्षादप्रक्षेपादि
तात्पर्यमाटनंतच्छून्यसूक्ष्मलघ्वं वृषत्रैवभूतं जगन्मनोहरनासीदित्यन्वयः धर्मार्थतस्तु शुद्धादित्येवकाव्यादर्शदृष्टः पाठः विभाव्यमानेति वग्यमानेस्यः

कृती-
च-
५३

वरेति वरतनोः केशपाशरचनासंपादकेन अतएव सुरभिनखेन राज्ञो हस्तेन अवचितकुसुमात्तूनपुष्पापिलतावृतासक्तभ्रमरासंजातेत्यर्थः हेतूनामिति अम
मप्रत्येहेतुतावच्छेदकस्य धर्मस्य तत्संबंधस्य वा वैकल्ये सति अस्त्रैरिति धर्मवैकल्योदाहरणं संबंधवैकल्ये उदाहरति उद्यानेति विलोचने कर्मभूते उदस्य
यति उद्गताश्रूणिकुर्वतीत्यर्थः क्रियति धात्वर्थत्वाभिप्रायं स्पर्शनस्य संयोगरूपत्वात् ५ इमां द्वितीयप्रकाररूपां विभावनां व्याजहारेति गुणजातिक्रि
यादीनां यत्र वैकल्यदर्शनं विशेषदर्शनापेव सा विशेषोक्तिरिष्यत इति ग्रंथेन व्यवहृतवानित्यर्थः एतेन प्रथमप्रकारात् द्वितीयप्रकारस्य वैलक्षण्यपदुरूपया

उदस्ययतिपांशानामसृशंतो विलोचने अत्र वाष्योद्गमनहेतूनामसमप्रत्यक्षस्पर्शनक्रियावैकल्यं ५ इमां विशेषोक्तिरिति ददौ
व्याजहार यतस्तत्र प्रथमोदाहरणे मन्मथस्य महिमातिशयरूपो द्वितीयोदाहरणे चंपकरेणूनामुद्दीपकतातिशयरूपश्च विशेष
षः स्वप्नतद्वृत्ति अस्माभिस्तुतीक्ष्णत्वादि वैकल्यमपिकारणविशेषाभावरूपमिति विभावना प्रदर्शिता कार्योत्पत्तिस्तृतीया
स्यात्सत्यपि प्रतिबंधके नरेन्द्रानेव ते राजन्द्रशत्यसिभुजंगमः अत्र नरेन्द्राविषवैद्याः सर्पदंशप्रतिबंधकमंत्रौषधिशालिनः श्लेषे
ण गृहीता इति सत्येव प्रतिबंधके कार्योत्पत्तिः यथावा चित्रंतपतिराजेंद्रप्रतापतपनस्तव अनातपत्र मुत्सृज्यसातपत्रं द्विषद्गुणं
अकारणात्कार्यजन्मचतुर्थी स्याद्विभावना शंखाद्वीणानिनादोयमुदेति महदद्भुतं अत्र शंखत्वेन कमनीयः कामिनीकंठसंज्ञी
निनादत्वेन तद्गीतं चाध्यवसीयत इत्यकारणात्कार्यजन्म यथावा तिलपुष्पात्समायातिवापुश्च दनसौरभः इंद्रो वरयुगाच्चित्रं निः

रमिति वदन्तपास्तः वैलक्षण्याभावे हि प्राचामलंकारंतरत्वेन कथनमत्यंतानुपपन्नमेव स्यात् अस्ति च स्वरूपतः कारणाभावकथनात्कारणागतधर्मवैकल्य
द्वारेण तद्विशिष्टकारणाभावकथने सत्त्वपसिद्धो विच्छित्तिविशेषः प्रकारंतरास्वीकारे लाघवमिति तु स्वीयलाघवोद्भावनमिति कृतमधिकेन कार्योत्पत्तिरिति
प्रतिबंधके सत्यतिकथने तृतीयाविभावना नरेन्द्रानिति नरेन्द्रो वार्तिके राज्ञि विषवैद्यैपिकथ्यत इति श्वः अस्ति रवद्भएवभुजंगमः चित्रमिति प्रतापएवतपनः

मरुतिशिलीमुखं

स्वः आतपत्रच्छत्रतद्रहितम नातपत्र

आतपत्रेण सहितं सातपत्रं उदित इति कस्य चिद्राजकुमारस्य प्रतापवर्णनं कुमाररूपे सूर्ये उदिते सतिकोः पृथिव्यावल्लयं मंडलमेव कुवलये कुमुदमुद्ग्रासं प्रा
 भेति क्षत्रं क्षत्रियकुलं नभाति अथ च नक्षत्रं भातीति चित्रतथा परेषां राजकुमाराणां पाणिकमलानि मुकुली भवंति संकुचंति अंजलिबंधात्तदा रुतीनि भवं
 तीत्यर्थः ५ अविवेकीति विवेकी विशेष दर्शनं विशेषश्च तच्छून्यं परस्परं स्निग्धत्वात् कुचयुगं कतं जगत्रयं हंतुना मश्रुतिर्वेदः कर्णश्च प्रणयः परिवयः
 यश इति कार एव दाहत्वात्कल्पतरुः अत्र ययोधिजन्मात्कल्पतरोः कारणस्य यो धेरुत्पत्तिः षष्ठीविभावना जातेति जातु कदाचित् कनकलतेव कनकलता कामि

विरुद्धाकार्यसंपत्तिं दृष्ट्वा काचिद्विभावनाशीतां शुकिरणास्तन्वीहंतं संगाययंति तां अत्र तापनिवर्तकतया तापविरुद्धैरिंदुकिरणै
 स्तापजनिरुक्ता यथावा उदिते कुमारसूर्ये कुवलये मुद्ग्रासति भाति नक्षत्रं मुकुली भवंति चित्रपरराजकुमारपाणिपद्मानि ५ ॥
 यथावा अविवेकि कुचद्वंद्वं हंतुना मजगत्रयं श्रुतिप्रणयिनोरक्ष्णोरयुक्तं जनमरणं पूर्वदाहरणयोः कारणस्य कार्यविरोधित्वेन
 स्वाभाविकं दहतु श्रुतिप्रणयित्वरूपां तु कगुणप्रयुक्तमिति भेदः कार्यात्कारजन्मापि दृष्ट्वा काचिद्विभावना यशः पयोराशिरभूत्क
 रकल्पतरोस्तव यथावा जातालता हि शैले जातुलतायां न जायते शैलः संप्रति तद्विपरीतं कनकलतायां गिरिद्वयं जातं कार्याजनि
 विशेषोक्तिः सति पुष्कलकारणे हृदि स्नेहक्षयोनाभूत्स्मादीये ज्वलत्यपि यथावा अनुरागवती संध्यादिवसस्तत्पुरः सरः अहो
 दैवगतिश्चित्रा तथापि न समागमः असंभवो र्यनिष्पत्तेरसंभाव्यत्ववर्णनं कोवेदगोपशि शुकः शैलमुत्पादयेदिति ॥ ५ ॥

नी गिरिद्वयमिव स्तनद्वयं इत्यलंकारचंद्रिकायां विभावना प्रकरणं विशेषोक्तिं लक्षयति कार्याजनि रिति पुष्कले सहकारि संपन्नो कारणे सति प्रसिद्धकार
 णसमूहे सती तियावत्कार्यस्याजनि रनुत्पत्तिर्विशेषोक्तिः विशेषस्य अनुत्पत्तिनिमित्तस्योक्तिरवगतिर्यत्रेति व्युत्पत्तेः अनुरागेति अनुरागो रक्तिमारतिश्च प
 रः सरोऽयवती आजाकरश्च पूर्वोदाहरणेन कनिमिता इह दैवगतिर्वैविध्यस्य निमित्तस्योपादानादुक्तनिमित्तेति भेदः इति विशेषोक्तिप्रकरणम् असंभवश्चि

कृ-टी
चं.
५३

कस्यचित्सदार्थस्य निष्पत्तेरसंभावनीयत्ववर्णनमसंभवोनामालंकारः गोपशिशुकः गोपालवाल्मीकः निंदायां स्वार्थे वाकप्रत्ययः उद्धरेत् अयमिति वारं जलानां
निलयः स्थानं तृष्णापिपासा अर्थाभिलाषश्च तरलितं चंचलौक्यं तं श्रितः आश्रितः मुनिरागत्यः एनेसमुद्रं क्षणात् आसमेतात्सास्यति इदं को जानीत इत्यन्व
यः कीदृशं निजकरपुटीकासंपुटमेव कोटरं विलं तद्गतं तथाताम्यंतोग्लायंतस्तिमयोमत्स्यामकारश्चयस्यैवं भूतमित्यर्थः इत्यसंभवालंकारप्रकरणं ५ विरु
द्धमिति ७ अदृष्टमित्यर्थः भिन्नदेशत्वं भिन्नाधिकरणत्वं विषजलं हालाहलं च संगतस्य भावः सांगत्यंतदभावोः सांगत्यं अजस्रमिति दमयंती प्रतिहंसोति
अपेक्षा मेको निलय इति रत्नाकर इति श्रितोस्माभिरुष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः कएवं जानीते निजकरपुटीकोटरंगतं
क्षणादेनंतास्यति मिमकरमायास्यति मुनिः ५ विरुद्धं भिन्नदेशत्वं कार्यहेत्वोरसंगतिः विषं जलधरैः पीतं मूर्च्छिताः पथिकां
गनाः ययोः कार्यहेत्वोर्भिन्नदेशत्वं विरुद्धं तयोस्तन्निवध्यमानमसंगत्यलंकारः यथात्र विषपानमूर्च्छयोर्भिन्नदेशत्वं यथावा
अहोखलभुजंगस्य विचित्रोपेवधक्रमः अन्यस्य दशतिश्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते क्वचिदसंगतिसमाधाननिवंधनेन चारु
तातिशयः यथावा अजस्रमारोहसिदूरदीर्घासंकल्पसोपानततितं दीयां श्वासान् वर्षत्यधिकं पुनर्पद्यानातवलन्नयता
मवाप्यविरुद्धमिति विशेषणायत्र कार्यहेत्वोर्भिन्नदेशत्वं न विरुद्धं तत्र नासंगतिः यथा भ्रूचापवल्लीं सुमुखीयावन्नयति व
क्रतां तावत्कराश्च विशिरेवर्भियते हृदयं मम अन्यत्र करणीयस्य ततो न्यत्र कृतिश्च सा अन्यत्कर्तुं प्रवृत्तस्य तद्विरुद्धकृतिसत्था
हृदमयं तित्वं तदीयां नलसंवेधिनी दूरमत्यंतदीर्घासंकल्यो मनोरंथस्तद्रूपसोपानपरंपरं अजस्रं निरंतरमारोहसि सपुनर्नलः अधिकं श्वासान् वर्षति
मुच्यतीति यत्तत्र वध्यानात् न्ययतां त्वत्स्वरूपतामवाप्येत्यन्वयः अत्र चतुर्थपादेनासंगतिसमाधानं भ्रूचापेति भ्रूचापवल्लीं भ्रूस्वरूपधनुर्लता यादृशिति
परिमाणार्थवक्रतानयति आकर्षतीति यावत् तावन्परिमाणं हृदयं भियत इत्यर्थः अत्र हृदयभेदधनुर्कर्षणयोः कार्यकारणयोर्भिन्नदेशत्वमेव दृष्टमि

तिनासंगतिरलंकारः

क. टी.
चं.
५४

सामानाधिकरण्येन कार्यमात्रं प्रतिहेतुत्वान् एवंनेत्रेषुकंकणमित्यादौकंकणत्वनेत्रालंकारत्वयोर्विरुद्धयोः सामानाधिकरण्यवर्णनाद्विरोधाभासत्वमुचितं ए
वंगोत्रोद्धारप्रवृत्तोपीत्युदाहरणेविरुद्धाकार्यसंपत्तिर्दृष्टाकाचिद्विभावेनेत्युक्तविभावनाप्रकारेणैवगतार्थत्वादसंगतिभेदांतरकल्पनानुविता मोहमित्या
दावपिमोहनीवर्तकत्वमोहजनकत्वयोर्विरुद्धयोरेकत्रवर्णनाद्विरोधाभासएवेतिकैश्चिदुक्तं तदसंगतं उक्तसंबंधेनचिकीर्षयाहेतुत्वासिद्धेः नहिय
दधिकरणकार्यचिकीर्षानदधिकरणसंतर्भावोक्तसंबंधेनचिकीर्षयाः कार्यहेतुत्वतांत्रिकंसंमतं उक्तं वा अन्यत्रचिकीर्षितस्यापिप्रमादादिनान्यत्र
करणेनअभिचारात् अतएवैवंविधेवैष्यधिकरण्यस्यविरुद्धत्वादपिनप्राथमिकासंगत्यंतभावसंभवः वस्तुतस्तुविषयजलधरैः पीतमूर्च्छिताः पथिका

भवतिनाभावनारूपा अन्यत्रकृतिराक्षिप्यतद्वतिलक्षणानुगतिः विषयवर्णयते पत्रघटनाननुरूपयोः केयंशिरीषमृद्वंगीकृता
वन्मदनज्वरः अत्रातिमृदुत्वेनातिदुः सहत्वेनचाननुरूपयोरंगनामदनुज्वरयोर्घटना यथावा अभिलषसियदीदोवक्रलक्ष्मीं
मृगास्याः पुनरपिसकृदभ्योमज्जसंशालयांकं सुविमलमथविंवंपारिजातप्रसूनैः सुरभयवदनोचेत्वंकृतस्यामुखंक्वपूर्वत्रवस्तु
सतीघटनाअत्रचचंद्रवदनलक्ष्म्यास्तर्किनाघटनेतिभेदः विरूपकार्यस्योत्तिरपरंविषयसंमतं कीर्तिप्रसूतेधवलांश्यामातव

गनादत्यत्रेवनात्रकार्यकारणवैष्यधिकरण्यप्रयुक्तोविच्छित्तिविशेषेऽपित्वन्यत्रकर्तव्यस्यान्यत्रकरणप्रयुक्तएवेतिस्वहृदयमेवप्रष्टव्येऽ एवनेत्रेषुकंकणमित्य
त्रसत्यपिविरोधाभासेऽन्यत्रचमत्कारित्वेनङ्गप्रालंकारभावाऽन्यत्रकर्तव्यस्यान्यत्रकरणरूपाऽसंगतिरपिप्रतीयमानानशक्यानिराकर्तुं एवंगोत्रोद्धारप्रवृ
त्तोपीत्युदाहरणेगोत्रोद्धारविषयकप्रवृत्तेर्गोत्रोद्देशरूपकार्ये विरुद्धत्वाविरुद्धाकार्यसंपत्तिरपिविभावेनेत्यपिनयुक्तं गोत्रोद्धारप्रवृत्तेर्गोत्रोद्देशनिवर्तक
त्वाभवेनतद्विरुद्धत्वाभावात् कथंचित्तदभ्युपगमेपिअन्यत्कार्यकर्तुं प्रवृत्तेनतनतद्विरुद्धकार्यंतरकरणरूपाऽसंगतिरपिमोहजगत्रयभुवामित्यादौवम
कारित्वेनलब्धात्मिकाननिवारयितुंशक्यते नचात्रापिमोहनिवर्तकान्मोहोत्पत्तेः सैवविभावेनेतिवाच्यं मोहनिवर्तकस्यसिद्धवदप्रतीतेः ॥

अतएव न विरोधाभासोपि विज्ञेयो किं कथने तत्रा संगतमेव नहि गोत्रोद्धारविषयकप्रवृत्तिरूपकारणसत्त्वेपि गोत्रोद्धाररूपस्य कार्यस्यानुत्पत्तिरिति प्रतिपाद्यते किंतु विरुद्धकार्योत्पत्तिरेवेति विभावनीयम् इत्यसंगतिप्रकरणम् विषयमिति परस्परमानुरूप्यरहितयोः पदार्थयोर्यत्र घटनासंबंधो वर्णयते तत्र विषयमनामालंकारः संबन्धश्च संयोगादिः उत्पद्योत्पादकभावश्चेति सर्वप्रकारसाधारणमेतन्नक्षणबोधं अभिलषसीति अंककलंकं संज्ञालय प्रक्षालय अथ प्रक्षालनानंतरं नोचेतस्यामुखं कलंकइति वदेत्यन्वयः वस्तुसती वस्तुगत्याविद्यमाना चंद्रेति चंद्रश्च वदन् लक्ष्मीश्च तयो रित्यर्थः विरूपकार्यस्येति कारणविलक्षणस्वरूपस्यैत्यर्थः कृपाणिका खड्गः प्रक्रमेणेति प्रक्रमः परियादी स्वसजातीयकार्यगुणोत्पादकत्वरूपापि

अत्र कारणगुणप्रक्रमेण विरुद्धाच्छ्रुयामाद्बलतोत्पत्तिः कार्यकारणयोर्निवर्त्यनिवर्तकत्वे पंचमीविभावना विलक्षणगुणाशालित्वे त्वयं विषय इति भेदः ५ अनिष्टस्याप्यवाप्तिश्चतुर्दृष्टार्थसमुद्यमात् भक्ष्याशयाहिमंजूषां दृष्टारुत्तेन भक्षितः दृष्टार्थमुद्दिश्य किंचित्कर्माभ्यवतोन केवलमिष्टस्यानवाप्तिः किंतु ततोऽनिष्टस्यापि प्रतिलंबश्चेत्तदपि विषयो यथा भक्ष्यप्रेक्षणसर्पपेटिकादृष्ट्या प्रविष्टस्य मूषकस्य न केवलं भक्ष्यालाभः किंतु स्वरूपहानिरपीति यथावा गोपालइति कृष्णं च प्रचुरक्षीरवां कृपाश्रितो मातृस्तनक्षीरमप्यलभ्यं त्वया कृतं इदमर्थावाप्तिरूपेष्टार्थसमुद्यमादिष्टानवाप्तावनिष्टप्रतिलंबे चोदाहरणं ॥

इदं कार्यसंपत्तिरिति पंचमविभावना प्रकारेणाभेदमाशोकाह कार्येति अयं विषयः उक्तविषयमालंकारप्रभेदः तृतीयप्रकारमाह ५ अनिष्टस्यापीति अपिभिन्नक्रमः दृष्टार्थसमुद्यमात् अनिष्टस्यावाप्तिरपि चतुर्विधमिति त्वर्थः अपिनादृष्टानवाप्तिः संगृह्यते चकारः पूर्वोक्तविषयसमुच्चयार्थः भक्ष्यति अहिमंजूषां सर्पपेटिकादृष्ट्या भक्ष्यस्याशयाप्रविष्ट आरुत्तेन भक्षित इत्यन्वयः यत्प्रविष्ट इत्यस्यागम्यमानत्वात् न्यूनपदत्वमिति केन चिदुक्तं तदभिनिये सादृश्यत्वहृदः यानुभवविकल्पनामित्युपेक्षणीयं अनिष्टस्यापि प्रतिलंब इत्यत्राप्यपिभिन्नक्रमो बोध्यः गोपालइति हेतुत्वात् गोपालइति हेतोः

चंद्रश्च वदन् लक्ष्मीश्च तयो रित्यर्थः

कु टी-
च-
५५

त्वयातुमातृस्तनदुग्धमप्यलभ्यं कृतं मुक्तिदानेनेतिभावः पूर्वत्रेष्टानवाप्तिरयंगम्या इहत्वपिशब्दगम्येतिशेषः इदमिति उदाहरणमिति च जातावेकवच
नेदिवीतिभुवि सौहिके यस्य सिंहो पुत्रस्य सिंहस्य भयात् दिवि आकाशे चंद्रमाश्रितवतः शशस्य माश्रयस्याश्रयसहितस्य ततः सैहिके याद्राहोर्भयमे
नतहेतन्वंगिययेत्यन्वयः परेति परस्यानिष्टावाप्तिरूपोपद्रष्टार्यइत्यर्थः तदुभयं इष्टानवाप्तिरनिष्टावाप्तिरुभयं दिग्घसन्निति दृशाननोरावणः मारुते
हंनुमतोवालेपुच्छं दग्धुमिच्छंते वालमादौ प्यदोपयतिस्मेत्यर्थः प्रत्येकमपीति अपिनाइष्टानवाप्तिसमुच्चिताया अनिष्टावाप्तेर्विषमपदेनान्वयः स

अनयंपरिहारार्थं रूपेष्टार्थं समुद्यमानतदुभयं यथा दिविश्रितवतश्चंद्रं सैहिके यभयादुविशान्नास्पपश्यतन्वंगिसाश्रयस्य ततो
भयं अत्रनेकेवलं शशास्यस्वानर्थं परिहारानवाप्तिः किंतु साश्रयस्याप्यनर्थोदाप्तिरिति दर्शितं परानिष्टप्रापणरूपेष्टार्थं समु
द्यमानतदुभयं यथादिग्घसन्नमारुतेवालेतमादौप्यदृशाननः आत्मोयस्यपुरस्यैवसद्योदहनमन्वभूत् पुरस्यैवेत्येवकारेणपरानि
ष्टप्रापणाभावोदर्शितः ॥ ५ ॥ अनिष्टस्याप्यवाप्तिश्चेतिश्लोकेऽनिष्टावाप्तेरपिशब्दसंगृहीतायाइष्टानवाप्तेश्चप्रत्येकमपि
विषमपदेनान्वयः ततश्चकेवलानिष्टप्रतिलंभःकेवलेष्टानवाप्तिश्चेत्यन्यदपिविषमद्वयं लक्षितं भवति तत्रकेवलानिष्टप्रतिलं
भोयथा ५ पद्मातपत्ररसिकेसरसीरुहस्यकिंवीजमर्पयितुमिच्छसिवापिकायां कलः कलिजगदिदंनकृतज्ञमज्ञेस्थित्वाहरिः

अतिमुखस्पतवैवलक्ष्मीं ॥

मुञ्चीयतेविषमपदेनविषमपरमर्शकेनतस्यदेन तथाचतात्पर्यवलाद्वाक्यमावर्तनीयमितिभावः यत्ननिष्टस्यैवत
दुत्तरापिशब्दसमुच्चितायाइष्टानवाप्तेरप्याप्रोतिनेवान्वयोनतुतत्पदपरामृष्टेनविषमेणअव्युत्पत्तेरितितत्यागेवापिशब्दान्वयव्याख्यानेननिरस्तंवेदितम
५ पद्येति दयितांप्रतिनायकोक्तिः पद्मस्यातपत्रंछत्रं तत्ररसिकेहेतन्विवापिकायां सरसीरुहस्यपद्मस्यकंदमर्पयितुं किमितीच्छसि यतः हे अज्ञेकलिपुगरूप
कालः इदंजगत्कृतज्ञंवनभवति ततः किंनत्राह इदं सरसीरुहं स्थित्वातवैवमुखस्पलक्ष्मीहरिष्यतिनत्वन्यस्याइत्यर्थः खिनोसीति विभ्रमः धारयोमः वदतु

मोषेषु शिथिलो मुजो यसः

भरेण शैलभारेण भुग्रावकाः वितता विसीर्णा वाहवो येषां तथा भूतेषु सत्सु हसन् अत्रेति नवभरभुग्रेत्यनेन बाहुगता स्थिसंधिभंगरूपा निष्टप्राप्तेः साक्षात्
दुपातत्वात्सर्वो गवूर्णीभावगर्वापहाररूपायाश्च स्फुटं गम्यमानत्वात्कथमिष्टा प्राप्तिगोत्रमित्युच्यत इति वाच्यं अस्थिसंधिभंगस्याशब्दार्थत्वात् भगवद्भुज
शैथिल्याप्रयुक्तभारधिकेन वक्रतायात्र स्पशब्दे पातस्य चक्रे शविशेषानाधायकत्वेन निष्टमपदेशानर्हत्वात् सुहृद्भूतानां गोपानां मनिष्टप्राप्तौ हासा
नुपपत्तेश्च अतएव न सर्वो गवूर्णीभावो विगम्यः गर्वप्रसक्त्यभावाच्च न तदपहारेऽपि यतश्चिरकालशैलधारणजन्यमपरिजिहीर्षया गोपानां प्रवृत्तिरि

अत्र पद्मानपत्रलिप्तया पद्मवीजावापेक्षतवत्यास्तत्त्वाभोः स्त्येव किंतु मुखशोभाहरणरूपोत्कटानिष्टप्रतिलंभः केवलेष्टानवा
प्रियया खिन्नोसिमुंचशैले विमृमोवपमिति वदत्सु शिथिलभुजः भरभुग्रे विततबाहुषु गोपेषु हसन् हरिर्जयति अत्र यद्यपिशै
लस्योपरिपतनरूपानिष्टावाप्तिरपि प्रसक्ता तथापि भगवत्करावुजसंसर्गमहिम्नासानजातेति शैलधारणेरूपेष्टानवाप्रिसात्रं ॥
यथावा लोके कलंकमपहातुमपमृगांकोजातो मुखंतवपुनस्तिलकच्छलेन तत्रापिकल्पयसितत्विकलंकरेखां नार्यः समाश्रितज
नेहिकलंकयति अत्रानिष्टपरिहाररूपेष्टानवाप्तिः यथावा शापोप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभेसानुग्रहो भगवता मयि पातितोयं
कलं दहन्नपि खलु क्षितिमिधनेद्वीजप्ररोहज ननोदहनः करोति ॥ २ ॥ अत्रपरानिष्टप्रापणरूपेष्टानवाप्तिः ॥

हावगम्यत इति निरवयं लोक इति हेतविलोके प्रसिद्धं कलंकमपहंतुं निवारयितुं मृगां कस्तवसुखं जातः तत्रापि पुनस्तिलकव्याजेन कलंकरेखां त्वंकल्प
यसिकरोषि हियस्मान्नार्यः समाश्रितजनं स्वाश्रितजनं कलंकिने कुर्वतीत्यन्वयः शापोपीति मृगयायां प्रमादतो हतपुत्रेण तापसेनत्वमपि पुत्रशोका
न्मरिष्यसीति शापेदत्ते तं प्रतिदशरथस्येपमुक्तिः अदृष्टपुत्रसुखपंकजशोभे मयि भगवता त्वया पातितः अयं शापोपि सानुग्रहो भवति खलु निश्चितं दूध
नैरिद्वो दीप्तोदहनः कृधिपोमंक्षितिं दहनपिवीजां कुरजननीं करोतीति दृष्टांतः ॥ २ ॥ परेति परस्य दशरथस्यानिष्टप्रापणरूपेष्टानवाप्तिरधीत

पस्येस्यर्थः कुतस्तत्राह खलु इति नियुक्तः प्रेषयितुं

कु. टी.
चं.
५६

यंप्रतीतिमौढ्यं मूढत्वं एवं विधायामासत्त्वबुद्धेः विधेर्देवस्य विपाकं परिपाकं फलमिति यावत् भानुरिति हे हरे भावः सूर्यः भवच्चरणकिरणशोभाया लोभात्स्वीयभ
किरणसमूहं निशासुप्रभातपर्यंतं प्रताप्य एतौ सूर्यकिरणानामग्नौ प्रवेशात्तापयित्वा तत्र तस्मिन्किरणौ करे हतवहादपेः सकाशाद्बुद्धते सति र
कृतादर्शनात् मंदसंतापः सन्क्षणमात्रेण लुप्तगणेन घृलौहित्ये सत्यनुदिने तापं भजतीत्यन्वयः तद्वक्त्रेति हे हरे अयं विधुः पर्वणि पूर्णिमायां अंबुज

स्ततोऽनिष्ठस्यापि मुनिशापस्य महापुरुषार्थपुत्रत्वाभावश्च भावगर्भतया दशरथेनेष्टत्वेन समर्थितत्वात् यत्र केनचित्स्त्वष्टिध
र्थं नियुक्तेनान्येन नियुक्तिरिष्टमुपेक्ष्य स्वस्यैवेष्टसाध्यते तत्रापीष्टानवाप्तिरूपमेव विषयं यथा यंप्रतिप्रेषितादृती तस्मिन्नेवल
यंगता सरस्यः पश्य तमौढ्यमेविपाकं वा विधेरसुं तस्मिन्नेवल यंगतेति नायके दृष्ट्याः स्वाच्छं दर्शितं यथावा नेपुंसकमिति
ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषितं मनः तत्तु तत्रैव रमते हताः पाणिनिनावयं एतानि सर्वथैवेष्टानवाप्तेरुदाहरणानि कदाचिदिष्टावा
प्तिपूर्वकं तदनवाप्तिर्यथा मदीये वरदराजस्तवे भानुर्निशासुभवदंघ्रिमयूरखशोभालोभात्प्रताप्यकिरणोत्करमाप्रभाते तत्रो
द्धते हतवहास्सणलुप्तगणे तापं भजत्यनुदिने सहि मंदतापः यथावा तद्वक्त्रसास्यमयमंबुजकोशमुद्राभंगात्तत्सुषुममिन्न
करेपक्लुप्त्वा लब्धापि पर्वणि विधुः क्रमहीयमानः शंसत्यनीत्युपवितांश्रियमाशुनाशां अत्रायश्लोकं सूर्यकिरणानां रात्रिषु
प्रिप्रवेशनमागमसिद्धं सूर्यस्य निजकिरणेषु भगवच्चरणारुणिमप्रेक्षंयात्कृतं तेषामग्नौ प्रतापनं परिकल्प्य तेषामुदयकाल

स्यकोशः कुड्मलः सरवांबुजरूपभांडारं हंतस्यमुद्रासुकुलीनाद्ये सुदृग्णवतस्वभंगेनातागृहीतात्सुषुमात्त शोभापैस्तादृशायेमिन्नकरः सूर्यकिरणा-
सुदृत्याणयश्च तेषामुपक्लुप्त्वा लब्धेन त्वद्वक्त्रस्य को तिलब्धापि क्रमेण हीयमानः क्षीयमाणः सन् अनीत्या उपवितां प्रवृद्धांश्रियं आशुनाशोयस्यास्तांश
सतिकथयतीत्यन्वयः अत्रेति आगमसिद्धे तस्माद्दिवाधिरादित्यं प्रविशति रात्रावादित्यस्तमिति श्रुतिसिद्धं प्रवेशनं तत्कृतं सर्पकृतं तेषां किरणानामग्नौ प्रतापनं

सूर्यकिरणोत्करमाप्रभाते तत्रो
द्धते हतवहास्सणलुप्तगणे तापं भजत्यनुदिने सहि मंदतापः यथावा तद्वक्त्रसास्यमयमंबुजकोशमुद्राभंगात्तत्सुषुममिन्न
करेपक्लुप्त्वा लब्धापि पर्वणि विधुः क्रमहीयमानः शंसत्यनीत्युपवितांश्रियमाशुनाशां अत्रायश्लोकं सूर्यकिरणानां रात्रिषु
प्रिप्रवेशनमागमसिद्धं सूर्यस्य निजकिरणेषु भगवच्चरणारुणिमप्रेक्षंयात्कृतं तेषामग्नौ प्रतापनं परिकल्प्य तेषामुदयकाल

॥

एवेतेषांकिरणानामरुणिमाने आरक्तत्वंच अरुणिमानुवृत्तिरूपंपरिकल्प्यइतिदर्शितमित्यन्वयः ५ एवमप्रेपिसुहृत्वेन सूर्यंपरिकल्प्य तत्किरणस्यचंद्रानुप्रवेशं
 चशास्त्रमिदं सुहृत्त्यागेर्यथोक्तविशेषणविशिष्टस्यचंद्रस्यशरूपंचपरिकल्प्यइतिदर्शितमित्यन्वयः वल्लालेतिह एतन्नामकभूपालत्वच्छत्रुनगरेसं
 चरंती भेदोपकीर्णानिरत्नान्यादायउरुतरमहतीयाखदिरंगारस्यशंकाश्रान्तिस्रयाआकुलांगीतदुपरिश्रीखंडकाष्टकाकलेशिष्टामुकुलीभूतनेत्रा

दृश्यमरुणिमानंचतप्तोद्धतनाराचानामिवाग्निसंतापनप्रयुक्तारुणिमानुवृत्तिंपरिकल्प्यसूर्यस्यमहतापिप्रयत्ने नतात्कालिके
 यावाप्तिरितिदर्शितं॥ ५ द्वितीय श्लोकेचंद्रस्यभगवन्मुखलक्ष्मीलिप्तमानस्यसुहृत्वेनमित्रशब्दश्लेषवशात्सूर्यंपरिकल्प्य
 तत्किरणस्यकमलमुकुलेविकासनेचंद्रानुप्रवेशनंचसुहृत्त्यागेर्भगवन्मुखलक्ष्मीनिधानकोशागृहमुद्रामोचनपूर्वकंततो
 गृहीतभगवन्मुखलक्ष्मीकस्यतयाभगवन्मुखलक्ष्म्याचंद्रप्रसाधनार्थंचंद्रस्यशरूपंचपरिकल्प्यतावतापिप्रयत्नेनपौर्णमास्यामे
 वभगवन्मुखसाम्यरूपेष्टप्राप्तिर्जायतेनसार्वकालिकेतिदर्शितं क्वचिदिष्टानवाप्रावपितदवाप्तिभ्रमनिवधनविच्छित्तिविशे
 षः यथावा वल्लालक्षोणिपालत्वंदहितनगरेसंचरंतीकिरती रत्नान्यादायकीर्णानुरुतरखदिरंगारशंकाकुलांगीक्षिष्टाम
 श्रीखंडखंडंतदुपरिसुकुलीभूतनेत्राधमंतीश्वासामोदप्रसक्तैर्मधुकरपटलैर्धूमशंकांकरोति अत्रप्रभृताग्निसंपादनोद्योगात्त
 त्संपादनालाभेऽपितत्प्राभःभ्रमोपन्यासमुखेननिवद्धःसंस्याहर्णनंयत्रद्वयोरप्यनुरूपयोः स्वानुरूपंकृतंसप्रहारेणकुचमंडलं
 प्रथमविषमप्रतिद्वंद्वीदंसंयथावा

फूलारं कुर्वतीसतीश्वासपरिमलेनप्रसक्तोऽगतैर्भ्रमरसमूहैर्धूमशंकांकोरोतीत्यन्वयः प्रभृतेति बहुलेत्यर्थः
 एतेषुचसर्वेषुत्यायोत्यादकभावस्वसंवेधगर्भेषुप्रभेदेषुकारणयोःक्वचिद्विलक्षणगुणशालित्वेनानुरूप्याभावात् क्वचिच्चेष्टोत्यादकत्वेनाभिमतस्य
 कारणस्येष्टानवाप्यनिष्ठावाप्तिरूपकार्येणानुरूप्याभावात्साभान्यलक्षणसमन्वयोवोध्यःइत्यलंकारचंद्रिकायाविषमालंकारः सममिति ५ ॥

कु. टी.
चं.
५७

अनुरूपयोरित्यनेतरं संवंधस्येति शेषः परस्परमनुरूपयोः संवंधस्य वर्णने समं नामालंकारः सद्यस्यान शशिखंडमंडनं चंद्रकलाभूषणं हरं चित्रमिति ।
अत्र चित्रवतशब्दो वीष्णाविस्मयातिशयद्योतनाय परिणते पक्षं स्मीतिः समृद्धिः एतस्याः फलसमृद्धेः कवलनकलनक्षणचातुर्ये तत्र कोविदः पडि
तः ॥ ५ ॥ सारूप्यमपीति कार्यस्य कारणेन सारूप्यमपि समालंकारः नीचेति नीचप्रवणतानीचासक्तता जलजायाः समुद्ररूपजलाज्जातायाः उचितेति ।
जलस्य तादृशत्वादिति भावः दवेति घनता मेघरूपता वर्षेर्जलवर्षणैः शमयति हियस्मात्सोपि दवदहनोपिवमेव सोत्यादकविनिर्देहति तथा चकार

कौमुदीवतुहिनाश्रुमंडलं जाङ्गवीवशशिखंडमंडनं पश्यकीर्तिरनुरूपमाश्रितात्वां विभाति नरसिंहभूयते चित्रं चित्रं वतवतमहच्चि ।
त्रमेतद्विचित्रं जातो देवा दुचितघटना संविधाता विधाता यन्निवानो परिणतफलस्मीतिरासादनीयाय चैतस्याः कवलनकलाकोविदः
काकलोकः पूर्वं स्तुतिपर्यवसायीदं निंदापर्यवसायीति भेदः ५ सारूप्यमपि कार्यस्य कारणेन समं विदुः नीचप्रवणतालक्ष्मीर्जल
जायास्तवोचिता इदं द्वितीयविषमप्रतिद्वंद्विसमं यथावा दवदहनादुत्पन्नो धूमो घनतामवाप्य वर्षे स्तं यच्छमयति तद्युक्तं सो
पि च दवमेव निर्देहति यथावा आदौ हालाहलहृतभुजादत्तहस्तावलंबोवावात्ये शोभोर्निटिलमहसावद्धमैत्री निरूढः प्रौढो राहो
रपि मुखविषेणांतरंगीकृतो यः सोयं चंद्रस्तपतिकिरणैर्मामिति प्राप्तमेतत् पूर्वत्रकारणस्वभावानुरूप्यकार्यस्यात्रागतुकतदीयदु

णस्य सोत्यादकनाशकत्वात् कार्यस्वापि धूमस्य तथात्वमुचितमित्यर्थः आदाविति विरहिण्यादयमुक्तिः सोयं चंद्रः मां
किरणैस्तपतीत्येतस्याप्तन्यायप्राप्तमित्यर्थः सक्तः य आदौ हालाहलरूपेण हृतभुजाग्निना दत्तो हस्तावलंबो यस्य सः निटिले ललाटे तत्संबन्धि महसानेनाग्नि
ना वद्धया संबद्धयामैव्या निरूढः प्रसिद्धः प्रौढो युवाराहो मुखसंबन्धिभिर्विषैरंतरंगीकृतः ग्रहणकाले संपर्कातिशयादंतरंगता प्रापित इत्यर्थः अत्रका
र्यस्य तापस्य कारणीभूतचंद्रगतदुष्टसंसर्गानुरूपत्वभेदांतरमाह विनेति अनिष्टं विनायमर्थं कर्तुमुद्यतस्तत्तिद्धिरपि सममित्यनुवत्यायो ज्ययदर्थमिति पा

रूपश्चासावर्थश्चेत्यर्थः

युक्त इति वारणं निवारणं वारणं गजश्रुको न स्यादपि तु स्यादेवेत्यर्थः शोभत इति क्वचित्पठः साधुरेव अपि संगृहीतस्य अपिशब्दसंगृहीतस्य नर्मवचनं परिहा-
 सवचनं अत्रेष्टावाप्तिः श्लेषकल्पिता बोध्याद्दृष्टार्थप्रतीतिरिति दृष्टार्थत्वेन प्रतीतिरित्यर्थः अप्रतिहत इति अनिष्टस्येष्टमिन्नत्वेन ज्ञानकालेऽनिष्टत्वेना-
 प्रतिभासादिति भावः ॥ २ ॥ उच्चैरिति गजैरटनं तदारोहणपूर्वकं गमनं इह त्वन्नगरे उषितोस्मिन्नासेरुतवानस्मितदेव मत्पार्यमानमेव उच्चाटनं दूरनि-
 रसनमेव उच्चैर्गजैरटनं प्रतिमालंभयसे प्रापयसि हियस्मात् महातांसेवा विफलानभवतीति मुखे स्फुटिः ततो दूरनिरसनरूपार्थान्तरपरिग्रहेण विषमालं-

विनानिष्टं च तस्मिद्धिर्पदार्थं कर्तुं मुद्यमः युक्तो वारणलाभोयं स्यान्नते वारणार्थिनः इदं सममनिष्टस्याप्यवाप्तिश्चेत्यर्थसंगृहीतस्य त्रिवि-
 धस्यापि विषमस्य प्रतिद्विद्विद्विष्टावाप्तिरनिष्टस्याप्रसंगाच्च अत्र गजार्थितया राजानसुपसर्पतं तदौ वारिकैर्वायमाणं प्रति नर्मवच-
 नमुदाहरणं न चानिवारणमनिष्टमापन्नमित्यनुदाहरणत्वं शं कनीयं राजद्वारिक्षणनिवारणं सभावितमिति तदंगीकृत्य प्रवृत्त-
 स्य विषमालंकारोदाहरणं शिवात्किंतोत्कटानिष्टापसभावात् किंच यत्रात्किंतोत्कटानिसत्वे श्लेषमहिम्नाद्दृष्टार्थत्वप्रतिपत्तिः
 तत्रापिसमालंकारोऽप्रतिहत एव २ ॥ उच्चैर्गजैरटनमर्थयमान एव त्वामाश्रयन्निह चिरदुषितोस्मिन् राजन् उच्चाटनं त्वमपिलंभ-
 यसेतदेव मामद्येनैव विफलामहतां हि सेवा अत्र यद्यपि व्याजस्तौस्तुत्यानिदाभि व्यक्तिविवक्षायां विषमालंकारः तथापि प्राय-
 मिकस्तुतिरूपवाच्यविवक्षायां समालंकारेण निर्वायते एवं पत्रेष्टावाप्ति सत्वेपि श्लेषवशात्सतो निष्टार्थस्य प्रतीतिस्तत्रापिसमालं-

वि-
 ष-
 म-
 अ-
 लं-
 का-
 र-
 इ-
 ति

कारस्फूर्त्यानिदायापर्यवसानं एतेन वैषम्यस्य निदारूपस्य व्याजस्तुतिविषयत्वेन तथाऽपवाद इति निरस्तं विषमस्य निदा मूलत्वेन तद्रूपत्वाभावादिति दृष्टार्था-
 वाप्ति सत्वेपि वास्तविकेष्टार्थप्राप्तिसत्वेपि न क्षतिरिति अनिष्टप्रतीतेराभासरूपत्वेनापर्यवसानादिति भावः शास्त्रमिति तदेव नखत्वेव एकपद-
 त्वेनेत्युपलक्षणे वृत्तिया एकपदलोपलक्षितं यद्वस्तु सदर्थान्तरपरं रूपांतरमित्यर्थः अर्थान्तरं च वास्तविकं पदव्युत्पत्तिकथनेन दर्शितमेव श्लेषलक्ष्येति २ ॥

कु. टी.
चं.
५८

श्लेषेणालम्बाअसतीवस्तुतीऽविद्यमानायाइष्टावाप्तिप्रतीतिमात्रेणसम्पलंकारोदाहरणमपिगतं अधिगतंमात्रंपदेनानिष्टावाप्तिप्रतीतिव्यवच्छेदः
पुक्तोवारणलाभोयमित्यत्रकिंचिदनिष्टस्यउच्चैरित्यत्रचोक्तानिष्टस्यप्रतीतिस्त्वाहुदाहरणान्तरमाह यथेति नापिकांप्रतिनायकस्योक्तिःहेतुवित
पःशोभनगत्यैवभवतीतिसत्यंयद्यस्मादङ्गकमलंअंबुषुजलेषुरविंप्रतीक्षतेतादृशंसतस्मात्तपःकृत्वात्वत्पदरूपेजन्मनिसमलेभ्यःकमलेभ्यःकमनीयं
सुंदरंसत् सुगतिंशोभनांगत्तिमनुभवतीत्यन्वयः अत्रकमलस्योत्तमलोकरूपगतिप्राप्तयेतपस्यतस्तदलाभेविशोभनगमनस्यगतिशब्दश्लेषवलादिष्ट

यथा शस्त्रन्तखलुकर्तव्यमितिपित्रानियोजितःतदेवशस्त्रंरुतवान्धितुराज्ञानलंघिता अत्रपितुराज्ञानलंघितेत्यनेनविरोधालंकारा
भिव्यक्त्यर्थेनखल्वित्यत्रपदद्वयविभागात्मकरूपांतरस्यापिविवक्षायाःसत्वेपिनखलुनातीतिनखल्वित्येकपदेनवस्तुसदर्थोतरपर
रूपांतरमादायसमालंकारोप्यस्यैव श्लेषलम्बासदिष्टावाप्तिप्रतीतिमात्रेणापिगतमुदाहरणं यथा सत्यंतपःसुगत्यैयत्तस्त्रीबुषु
रविप्रतीक्षंसत् अनुभवति सुगतिमज्जत्वत्पदजन्मनिसमस्तकमनीयं विचित्रंतत्प्रयत्नश्चेद्विपरीतः फलेच्छया नमंति संतस्त्रैला
क्यादपिलब्धुंसमुन्नतिंयथावा ऽ मलिनयितुंखलवदनेविमलयतिजगंतिदेवकीर्तिस्ते मित्राल्लादंकर्तुमित्रायद्रुह्यतिप्रता
पोपि अधिकंष्टुलाधारादाधेयाधिकवर्णनं ब्रह्मांडानिजलेयत्रतत्रभंतिनतेगुणाः अत्रयत्रमहाजलौघेऽनेतानिब्रह्मांडानिवुद्बु

श्लेषवलादिष्ट
पित्रानियोजित
विचित्रं तत्प्रयत्नश्चेद्विपरीतः

त्वेनप्रतीतेरिष्टावाप्तिप्रतीतिमात्रंनखनिष्टप्रतिभासोपीतिइत्यलंकारवंचंद्रिकायांम
मालंकारःविचित्रमिति फलेच्छयाविपरीतःप्रयत्नश्चेद्विचित्रेनामालंकारःइष्टविपरीताचरणमितियावत्नमंतीति नन्वीभवंतीत्यर्थःसमुन्नतिंउच्चतां
मलिनयितुमिति मलिनीकर्तुमित्यर्थः विमलयति निर्मलीकरोति जगंति त्रिभुवनानिमित्रं सुहृदमित्रः सूर्यश्च इतिविचित्रालंकारःअधिकमिति ष्टुलादा
धेयापेक्षायाविशालादाधारादाधेयस्याधिकवर्णनमेकोधिकालंकारः युगांतेति युगांतकालेप्रत्ययेप्रतिसहृतःस्मिन्लयेप्रापित आत्मासविलासरूपःप्रय

चोपेयतादृशस्यैकरभद्विषः

॥

श्रीकृष्णस्यपस्यांतनौजगतिभुवनानिविकाशसहितं यथास्यात्तथा आसत्स्थितानि तत्रतस्यांतनौ तपो धनस्यनारदस्याभ्यागमात्संभवोपासंतामुदः प्रीतयो नमसु
 रित्यन्वयः पृथ्विति विशालादाधेयाद्यदाधारस्याधिकतदध्यधिकं कियदिति अपरिमितमित्यर्थः वाक्यशब्द एव ब्रह्म इयंच परमेश्वरं प्रतिभक्तस्पातिः असं
 वाधेति असंकटेत्यर्थः अहोदूतिमाति संमाति मातुमशक्यः अपरिमितः अत्रभुवनत्रयोदरे तन्वाधारयोः शब्दब्रह्मभुवनोदरयोरप्रकृतत्वेनाप्रशंसनीय
 त्वातदाधिक्यवर्णनमयुक्तमित्याशंकाह अत्रेति नचात्राप्रकृतप्रशंसाशंकाया प्रकृतस्याप्यभिधानादिति इत्यंवाधारधेयान्यतरस्पतनोरप्याधिक्यव

यथावा अहोविशालंभूपालभुवनत्रितयोदरं नातिमातुमशक्योपिपशोराशिर्यदत्रते अत्रयद्यप्युदाहरणद्वयेपिकियद्वाग्रह्येति अ
 होविशालमितिचाऽधारयोःप्रशंसाक्रियते तथापि तनुत्वेनसिद्धवस्तुनयोः शब्दब्रह्मभुवनोदरयोगुणायशोराशपधिकरणत्वेनाधि
 कत्वंप्रकल्पेवप्रशंसाक्रियतइतितत्प्रशंसाप्रस्तुतगुणयशोराशिप्रशंसायामेवपर्यवस्यति अत्यंतुसूक्ष्मादाधेयाद्यदाधारस्यसूक्ष्म
 ता मणिमालोर्मिकातेऽद्यकरेजपवटीयते ५ ॥ अत्रमणिमालामयोर्मिकातावदंगुलिमात्रपरिमितत्वात्सूक्ष्मासापिविरहिण्याः क
 रेकंकणवत्प्रवेशितातस्मिन् जपमालावल्लं वतइत्युक्त्याततोपिकरस्यविरहकार्षीदिति सौक्ष्म्यं दर्शितं यथावा यन्मध्यदेशा
 दाधतेसूक्ष्मंलोलाक्षिदृश्यते मृणालसूत्रमपितेनसंभातिस्तनांतरे अन्योन्येनामयत्रस्यादुपकारः परस्परं त्रियामाशशिनाभा

र्णनमितिसामान्यलक्षणं बोध्यं इत्यधिकालंकारः अल्पमिति यदिति सामान्येनपुंसकेस्वापेक्षयासूक्ष्मीदाधेयादाधारस्यसूक्ष्मतापतदल्पनामालंकारः
 मणोति मणिपंक्तिरूपाऊर्मिकाअंगुलीयकंतेकरे अद्यविरहावस्थायांजपमालायतइत्यर्थः वटशब्दस्यगुटिकापर्यायत्वात् अतिसूक्ष्मता आधेयभूतमाभ
 लापेक्षयापिसूक्ष्मता यदिति हेचंचलाक्षितवमध्यभागादपियत्सूक्ष्मं दृश्यतेतत् मृणालसूत्रमपितवस्तनयोरंतरेमध्येनमा तीत्यन्वयः इत्यत्यालंकारः
 अन्योन्यमिति यत्रपरस्परमुपकारः स्यात्तत्रान्योन्यनामालंकारः त्रियामारात्रिःपथेति उर्ध्वाक्षः उर्ध्वनयनः प्रयायालिका प्रयादानाधिकृताकाचिह्नमिता ॥

कृ. नी.
चं.
५९

पारोजन्तयानं तनुंस्वप्नां अत्रेति प्रपापालिकायाः पथिकेनोपकारः कृतइत्यन्वयः स्वासत्रयोत्यादिप्रपापालिकायाविशेषणं संपादनेन करणभूतेन एवं प्रपापालिकायापि पथिकस्योपकारः कृतइत्यन्वयः यतुस्वमुखावलोकनमभिलषंस्याइत्यत्र स्वशब्दस्य प्रपापालिकाबोधकत्वमेव न्याय्यं यथा यवोधकत्वं यद्विशेषणघटकत्वेन स्वनिजादिशब्दा इपातास्तद्वोधकाइति व्युत्पत्तिरिति केचिदुक्तं नदपुक्तं मुख्यविशेषणघटकस्यैव स्वनिजादिशब्दस्य मुख्यविशेषणघटकात्त्वमित्युत्पत्तेः यथा देवदत्तस्य पुत्रः स्वभातृभक्तइत्यादौ स्वशब्दस्य तादृशपुत्रगामित्वं न तु गुणभूतदेवदत्तगामित्वं अतएव दृशस्त्वन्तएव

पथावा पयोर्धाक्षः पिवत्यंबु पथिको विरलांगुलिः तथा प्रपापालिकापि धारां वितनुते तनुं अत्र प्रपापालिकायाः पथिकेन स्वासत्रयोत्यापानीयदानव्याजेन बहुकालं स्वमुखावलोकनमभिलषंस्याविरलांगुलिकरणतश्चिरं पानीयदानानुवृत्तिसंपादनेनोपकारः कृतः तथा प्रपापालिकापि पानीयदानव्याजेन चिरं स्वमुखावलोकनमभिलषतः पथिकस्य धारातनूकरणतश्चिरं पानीयदानानुवृत्तिसंपादनेनोपकारः कृतः अत्रोमयोर्वापारभ्यां स्वस्योपकारसद्भावेऽपि परस्य रोपकारोऽपि न निवार्यते ५ ॥ विशेषः ख्यातमाधारं विनाप्याधेयवर्णनं गतेऽपि सूर्यदीपस्थास्तमच्छिंदति तत्करः यथावा कमलमनंभसिकमलेकुवलयमेतान् निकनकलतिकार्यासाच सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरंपराकेमंत्राद्ये सूर्यस्य प्रसिद्धाधारस्याभावेऽपि तत्करणामन्यत्रावस्थिति रुकाद्वितीयेत्वंभसः

निजतनुस्वच्छलावणवापीसंभूतां भोजशोभां विदधदभिनवोदृपादो भवान्पाइत्यत्राभवन्मरुयोगत्वं दूषणमुदाहृतं मम्मरुभट्टैः काव्यप्रकाशिकायां अन्यत्र तु न स्वविशेषणमित्वनियमः स्वाश्रितानां निप्राणामयं गानकः स्वाज्ञाकारिणां भृत्यानामयं कल्पवृक्षइत्यादौ व्यभिचारत नचैव स्वदाररतानां विप्राणा महंभक्तइत्यत्र मदीयदाररतानामिति प्रतीतिः स्यादिति चाच्यं तास्यपं स्पनिपात्रकत्वेनापत्यभावादिति इत्यन्योन्यालकारः ५ विशेषइति ख्यातं प्रसिद्धं तदुक्तं विना प्रसिद्धमाधारमाधेयस्य व्यवस्थितिरिति छिंदति नाशयंति तत्करः सूर्यकिरणाः रात्रावादित्यस्याग्नौ प्रवेशश्रवणाद्वीपस्थत्वं कमलमिति ॥

॥

अत्रकमलत्वादिनामुखादेरध्यवसानं बोध्यं कुवलयेनेत्रे एतानिकमलकुवलयानि कनकलतारूपायां कामिन्यां साचकनकलतिकाचनिर्देशः क २ ॥
यनं आप्रलयं प्रलयपर्यंतदिवमिति दिवमुत्रयातानामपियेयामनल्यगुणगणयुक्तागिर आकल्पपर्यंतं जगति भुवनानिरमयंतीत्यन्वयः प्रभेदांतरमाह
यदीति तृतीयप्रकारमाह किंचिदिति किंचित्पदायारंभेणाशक्यवस्त्वंतरस्फुटिः कारणचसः विशेषः त्वामिति प्रभुं प्रतिपादकौक्तिः स्फुरदिति उक्तः

प्रसिद्धाधारस्याभावेपिकमलकुवलययोरन्यत्रावस्थितिरुक्ताकचित्रसिद्धाधाररहितानामाधारंतरनिर्देशं विनैवा प्रलयवस्थिते
वर्णनं दृश्यते यथा दिवमप्युपयातानामाकल्पगुणगणायेषारमयंतिजगतिगिरः कथमिव कवयोनतेवद्याः अत्रकवीनामभावे
पितद्गिरमाधारंतरनिर्देशं विनैवा प्रलयमवस्थितिर्वर्णिता विशेषः सोपिययेकं वस्त्वनेकत्रवर्ण्यते अतर्वहिः पुरः पश्चात्सर्वं
दिक्ष्वपि सैवमे यथावा त्दयान्नापयातोसिदिक्षु सर्वास्तदृश्यमे वत्सरामगतौसीति संतापेनानुमीयसे किंचिदांभतोशक्यवस्त्व
तरकृतिश्चसः त्वांपश्यतामपालब्धंकल्पवृक्षनिरीक्षणं यथावा स्फुरदद्भुतरूपमुत्पत्तापज्वलनं त्वांसृजतानवद्यविद्या विधिना
ससृजेनवोमनोभूर्भुविसत्यंसदितावृहस्पतिश्च अत्राद्येराजदर्शनारंभेणकल्पवृक्षदर्शनरूपाशक्यवस्त्वंतरकृतिः द्वितीयोराज
सृष्टारंभेणमनोभवादिसृष्टिरूपाशक्यवस्त्वंतर कृतिः स्याद्वाघातो न्यथाकारितयाकारिक्रियेतचेत् येजगत्प्रीयतेहंतितेरेवकुसु
मायुधः यद्यत्ताधनत्वेनलोकेः वगतंतत्केनचित्तद्विरुद्धसाधनंक्रियेतचेत्समाघातः यद्वायत्ताधनतयाकेनचिदुपात्तंतदन्येनतत्पति
द्विदिनातद्विरुद्धसाध

अत्राद्येराजदर्शनारंभेणकल्पवृक्षदर्शनरूपाशक्यवस्त्वंतरकृतिः द्वितीयोराजसृष्टारंभेणमनोभवादिसृष्टिरूपाशक्यवस्त्वंतर कृतिः स्याद्वाघातो न्यथाकारितयाकारिक्रियेतचेत् येजगत्प्रीयतेहंतितेरेवकुसुमायुधः यद्यत्ताधनत्वेनलोकेः वगतंतत्केनचित्तद्विरुद्धसाधनंक्रियेतचेत्समाघातः यद्वायत्ताधनतयाकेनचिदुपात्तंतदन्येनतत्पति

प्रतापरूपोज्वलनोद्गिर्यस्येत्यर्थः उक्तविशेषणं त्वांसृजताविधिना भुवि नवां मनोभवादिः ससृजे सृष्टइति सत्यमित्यन्वयः अत्रचोक्त
भेदत्रयान्यतमान्पलक्षणंबोध्यं इति विशेषात्कारणः स्यादिति नथाकारितत्कार्यसाधनवस्तु अन्यथाकारितत्कार्यविरुद्धकार्यसाधनं चेत् क्रियेततदाव्याघातोऽन्का
रः स्यादित्यर्थः येरितियैः काराक्षविभ्रमादिभिर्जगत्प्रीयते संतुष्यन्ति तेरेव कुसुमायुधोद्गतीत्यन्वयः ॥ विरुपाक्षस्य हरस्य जयिनीः विजयकारिणीः सुवेस्ता

कुं टं
चं
दं

भेदांतरमाह सौकर्येणेति कारणस्यानुगुण्याधिक्येनेत्यर्थः निवद्धाकविचर्णिता कार्यविरोधिनी पराभिमतकार्यविरुद्धादयेति दिम्बिजयाप्रस्थितराजानं प्रति यु
वराजस्योक्तिः वारुडत्यतोमपिदयायोरुज्येस्यापनरूपावेतदा तस्मादेवहेतोरहंतवापरित्याज्यएवकिंतुस्वेनसहनेतव्यइत्यर्थः अर्थदितिहेतौपंचमी अन्व
पश्चास्यसमर्थतेइत्यनेन अन्येनवत्काजैत्रेति जयसाधनेत्यर्थः लुब्धइति तथैवशक्यादारिद्र्यशक्येव ननुनिश्चिते अत्रपूर्वार्थे लुब्धस्वदानाभावसाधकत्वाभि
मतदारिद्र्यशकारूपपूर्वपक्षनिरूपणं दातुस्तसैवविरुद्धदानसाधकत्वेन संमतेति पूर्वविरुद्धपक्षनिरूपणमुत्तरार्थे यद्यपिदारिद्र्यस्यतात्कालिकत्वेन जन्मां

दृशादग्धंमनसिजंजीवयंतिदृशैवयाः विरूपाक्षस्यजयिनीस्तास्तुवेवामलोचनाः सौकर्येणनिवद्धापिक्रियाकार्यविरोधिनी ह
दयाचेद्दालइतिमप्यपरित्याज्यएवते कार्यविरोधनिष्यादकतयाकेनचित्संभाव्यमानादर्थान्दन्त्येनकार्यविरोधिक्रियासौकर्येण
समर्थतेचेत्सोपिव्याघातः कार्यविद्वक्रियायांसौकर्यकारणस्यसूतरोत्तदानुगुणं यथा जैत्रपात्रोन्मुखेनराजायुवराजस्यराज्य
एवस्थापनेयत्कारणत्वेनसंभावितेवात्यंतस्यत्युत्तद्विरुद्धस्यसहनयनस्यैवकारणतयायुवराजेनपरित्यागस्यायुक्तत्वंदर्शय
तासमर्थते यथावा लुब्धो न विस्मृत्यर्थनरोदारिद्र्यशक्या दातापि विस्मृत्यर्थतथैवननुशक्या अत्रपूर्वोत्तरार्थेपक्षप्रतिपा
क्षरूपेकयोश्चिद्वचनेइतिलक्षणा नुगतिः गुणः कारणमालास्याद्याप्राक्प्रांतकारणैः नयेनश्रीः श्रियात्यागस्त्यागेनविपुलेपशः उ
नरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्वैः पूर्वपूर्वकारणभूतोत्तरोत्तरैर्वावस्तुभिः कृतोगुणः कारणमाला आद्योदाहृता द्वितीयोयथा भवतिनर
काः पापात्यापंदारिद्र्यसंभवं दारिद्र्यमप्रदानेन

तस्मादानपरोभवेत्

वरीणत्वेनचशंकाभिन्नातथाप्यभेदाध्यवसायान्नलक्षणासमन्वयइतिबोध्यंसामान्यलक्षणं प्र
र्ववदत्यमतपटितमनुसंधेयमितिदिक् इतिव्याघातालंकारः गुणइति स्वनेत्यर्थः कैस्तत्राह यथेति प्राक्चप्रांतवप्राक्प्रांतेने अनतिक्रम्येति यथाप्राक्प्रा
नंयानिकारणानितैः पूर्वपूर्वप्रतिकारणैरुत्तरोत्तरं प्रतिकारणैश्चेत्यर्थः एवंचोत्तरोत्तरेत्यादिव्युत्क्रमेणानिधानमुदाहरणक्रमानुरोधेनेतिज्ञेयंइतिकारणं

हि
म्

गृहीतेति वक्ष्यमाणपागृहीतमुक्तरीत्यानिवद्धार्यपंक्तिरेकावलिलंकारः नेत्रइति तस्यभूभुजइति सर्वत्रसंवध्यते दोस्तंभयोर्भुजसंभयोर्दोस्तंभयोर्दोला।
 नययोस्तौ दोस्तंभविधिपाठे दोलादोलनेययोरस्तौति विग्रहः रत्नमुकुरोरत्नदर्पणः दिक्कालेति दिक्कालात्मभिस्तुत्यायस्याकाशस्य विभुतायश्चतत्राकाशे
 विशेषेणद्योततेसूर्यः यत्रचचंद्रे अमुष्यसूर्यस्यकिरणे अमृतरूपाभवंति सचचंद्रोयासामपांशोः समुद्रादभूत् यश्चाग्निस्तासामपांशितभवात् सु. च

गृहीतमुक्तरीत्यर्थेणिकेकावलिलंकारः नेत्रेकर्णात्तत्रिंशत्तेकर्णोर्दोस्तंभदोलितौ दोस्तंभौ जानुपर्यंतप्रलंबनमनोहरौ जानुनीरत्न
 मुकुराकारेतस्यहिभूभुजः उत्तरोत्तरस्यपूर्वपूर्वविशेषणभावः पूर्वपूर्वस्यउत्तरोत्तरविशेषणभावोवागृहीतमुक्तरीतिः तत्राद्यः
 प्रकारउदाहृतः द्वितीयोयथा दिक्कालात्मसमेवयस्यविभुजायस्तत्रविद्योततेयत्रामुष्यसूधीभवंतिकिरणारशोः सयासामभूत्
 यस्तत्पितमुषः सुयोस्यहवियेयस्तस्यजीवातवेवोढायद्गुणमेवमन्मथरियोस्ताः पांतुनोमूर्तयः दीपकैकावलीयोगान्माला
 दीपकमिष्यते स्मरेणहृदयेतस्यास्तेनत्वपिकृतास्थितिः अत्रस्थितिरितिपदमेकंस्मरेणतस्याहृदयेस्थितिः कृता हृदयेन
 त्वयिस्थितिः कृतेत्येवंवाक्यद्वयान्वयिअतोदीपकं गृहीतमुक्तरीति सद्भावादेकावलीवेतिदीपकैकावलीयोगश्चावासायासाग
 णमांगतेनभवताचापेसमारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समासादितं कोदंडेनशराः शरैरिशिरस्तेनापिभूमडल तनत्र
 भवताचकीर्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयंअत्रयेनयेनसहसायद्यत्समासादितमिति संक्षेपवाक्यस्थितमेकं समासादितपदंकोदंडे
 नशरइत्यादिषुषट्स्वपि

रथित्तमितिकोशात् पश्चयजमानउषस्सप्रातः कालेषु अस्यवन्देहविषेहविर्दानायभवति यश्चवायुः प्राणरूपस्त ॥
 स्ययजमानस्यजीवातवेजीवनोषधायभवति यस्याश्चृथिआगुणं गंधरयवायुर्वोढानाएतामन्मथरियोहरस्याशोमूर्तयोवोपुष्मान्पांतित्यन्वयः
 इत्येकावली मालादीपकमिति मालादीपकं नामालंकारः एकमितिवाक्यद्वयान्वयान्नेनान्वितं अतइति एतावन्मात्रेणादीपसादृश्यादीपकेनतुप्रागुक्तदी

अत्रि
 विवरण
 पकालंकारः

ॐ दी
३
६३

प्रकृताप्रकृतानांसादृश्यस्वगम्यत्वेतदंगोकारादितिभावः संश्रान्तेति कोदंडेनधनुषाशाशः समासादिताः शरैः शत्रुमस्तके समासादितेतेनशत्रुमस्तकेनापिभू
मंडलेतेनभूमंडलेनत्वंपालकः समासादितः भवनाकोत्तिगसादिताकीत्याचलोकत्रयेसमासादितमित्वजुषणेणान्वयः इतिमालादीयकं ५ सारदितिग
मारोनामालंकारः तस्याः सुधातः अंतरिति विष्णोरंतः उदरं त्रयाणालोकानांसमाहारस्त्रिलोकी सोपिदिष्णुरपिफणिनांनागानामीश्वरेशेषेशेतेनिद्रा

तत्तदुचितलिंगवचनविपरिणामेनावेतीतिदीपकंशरादीनामुत्तरविशेषणभावादेकावलोचेतिदीपकैकावलीयोगः ५ उत्तरोत्तरमु
त्कर्षः सारदत्यभिधीयते मधुरंमधुतस्माच्चसुधातस्याः कवेर्वचः यथावा अंतर्विष्णोस्त्रिलोकीनिवसतिफणिनामीश्वरेसो
पिशेतेसिंधोः सोप्येकदेशेतमपिचुलकयाकुंभयोनिश्चकार धतेखद्योतलीलामयमपिनभसि श्रीनृसिंहक्षितींद्रत्वकीर्तिः क
र्णनीलोत्पलमिदमपिचप्रेक्षणीयविभाति अयंश्चाध्यगुणोत्कर्षः अश्चाध्यगुणोत्कर्षेयथा तृणाह्वधुतरस्तूलस्तूलादपिचया
चकः वायुनाकिन्ननीतौसौमामयंप्रार्थयेदिति उभयरूपोयथा गिरिर्महान्गिरेरभिर्महानब्धेर्नभोमहत् नभसोपिमहद्ब्रह्म
ततोप्याशागरीयसी अत्रब्रह्मपर्यतेषुमहत्वंश्चाध्यगुणः प्रकृतार्थेत्वाशायामश्चाध्यगुणः यथासंख्यंक्रमेणैवक्रमिकाणांसमन्व
यः शत्रुमित्रंविपतिंचजयरजयभंजय यथावा शरणंकिंप्रपन्नानिविषवन्भारवंतिवा नत्यज्यंतेनभुज्यंतेकृपणेनघनानियत
अमुंक्रमालंकारदृष्टिकेचिव्याजहुः पर्यायोयदिपर्यायेणैकस्यानेकसंप्रयः पद्मेभुक्तागताचंद्रं कामिनीवदनोयमा अत्रैकस्यका

प्रकाशसंप्रपणपर्यायः

ति सोपिशेषोपिसिंधोरेकदेशेतिष्टतोतिशेषः तमपिसिंधुमपिकुंभयोनिः अगस्त्यः चतुर्कयासका मिनीवदनसादृश्यस्यक्रमेणयद्यचंद्ररूपा
रपीतवान् अयमगस्त्योपिनभसिगगनेखद्योतशोभांधते इदंगगनमपिप्रेक्षणीयं संपदंस्वकीर्तिः कर्णभूयणं नीलोत्पलं विभातीत्यन्वयः तूलः कार्पासः
प्रकृतार्थशायां प्रकृतार्थरूपायामाशायां इति सारालंकारः यथासंख्यमिति क्रमिकाणां क्रमेणानांपदायानां तेनैवक्रमेणान्वयोयथासंख्यं नामालंका

शरणमिति कृपणेनघनानियत नत्यज्यंते

तन्निनामनिशरणं प्रयत्नानियञ्चनभुज्यन्ते तन्निविषदन्तारयन्तीति क्रमेणान्वयः केचिद्दामनादयः इति यथा संख्यात्कारः पर्यायइति पर्यायेण क्रमेण
 अनेकसंश्रयः अनेकाश्रितत्वं तदुक्तं एवं क्रमेणानेकस्मिन् पर्यायइति पञ्चमिति रात्रौपञ्चसंकोचात्त्यागः ॥ ५ ॥ अतएवत्यागेन पूर्वसंश्रयणाक्षेपादे
 व श्रोणीतिजघनवधस्तनुतांशुतांस्त्यजतिमध्यभागस्तांसेवते आश्रयति वक्षःस्थले कुचसद्विवता कुचसहितत्वं धत्तेव क्रत्वद्वितीये अत्रपूर्ववक्षसोः
 द्वितीयत्वावगमात्पर्यायसंभवो ज्ञेयः अद्वितीयत्वं द्वितीयरहितत्वमनुपमत्वं वैकल्येनाध्यवसितं एवं चोदाहरणद्वयेपिपूर्वाधारसमाश्रयणं गम्यं उत्तराधा

यद्यपिपञ्चसंश्रयणं कंठतो नोक्तं तथापि पञ्चमुक्ते तितस्परित्यागोक्त्या प्राकृतत्वं श्रयाक्षेपेण पर्यायनिर्वाहः ५ अतएव श्रोणीबंध
 स्त्यजति तनुतांसेवते मध्यभागः पञ्चासुक्तास्तरलयतयः संश्रितालोचनाभ्यां धत्ते वक्षः कुचसद्विवतामद्वितीयं तु वक्तव्यं तद्ग्राणा
 गुणविनिमयः कल्पितो यो वनेनेत्यनपर्यायं काव्यप्रकाशादुदाजहार सर्वत्रशाब्दः पर्यायो यथा नन्वाश्रयस्थितिरियं तव का
 लकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपरिष्ठा प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणाय कंठे धुनावससिवात्पुनः खलानां सर्वोप्ययं सुहृदय
 र्यायः संकोचपर्यायो यथा प्रायश्चरित्वावसुधासुशेषां ह्यायामुविश्रम्यत तस्तरूणां प्रौढिं गते संप्रतिनिगमभानौ शैत्यं शनैरंतरपा
 मया सीत् अत्र शैत्यस्योत्तरोत्तरमाधारसंकोचात्संकोचपर्यायः विकासपर्यायो यथा विंशोष्टएवरागस्ततन्निपूर्वमदृश्यत अधु
 नाहृदयेष्वेषमृगशावाक्षिहृश्यते अत्ररामस्यपूर्वाधारपरित्यागेनाधारंतरसंक्रमणमिति विकासपर्यायः एकस्मिन् यद्यनेकवा
 पर्यायः सोपि संमतः अधुना पुलिनंतत्रयत्रस्रोतः

रममाश्रयणं शाब्दमिति सर्वत्रसर्वाधारसमाश्रयणां नन्विति हे कालकूटउत्तरोत्तरविशि
 ष्टमुक्ते पदस्थानेयस्यां तादृशी इयमाश्रयस्थितिस्तवकेनोपरिष्ठेत्यन्वयः हृदये अभ्यंतरे अवसदृतिशेषः अयानंतरं वृषलक्ष्मणो हरस्य कंठे अधुनाप
 नरिति संवधः सुहृदः संकोचविकासमिश्रितप्रायइति शैत्यं प्रायोऽश्यावसुधा हेमन्ते चरित्वा ततो वसन्ते तस्तरूणां ह्यायामुविश्रम्यसंप्रति श्रीभैतिगमभानौ सूर्येणोर्दिश

॥ अतएव श्रोणीबंध ॥
 श्रयाक्षेपेण पर्यायनिर्वाहः ५ अतएव श्रोणीबंध ॥
 अतएव श्रोणीबंध ॥
 अतएव श्रोणीबंध ॥

कुं बी
वं
हं

अनुगागच्छयः रागः अत्र रागस्य भेदेऽप्यभेदात्प्रवसायादेकत्वं यतु एकसंवेधनाशो नरमपरसंवेधसत्येव लोके पर्यायपदप्रयोगात् श्रोणीवेधइति प्रकाशोदाह
नेतयैव हृत्वाच्च विचोष्ट एवेत्यत्र पर्यायकथनमयुक्तमिति केनचिदुक्तं तत्र काशाएव विचोष्टइत्युदाहरणे पर्यायसमर्थनात् भ्रांतप्रलपनमिवोपेक्षणी
यं आलंकारि कपरिभाषितानां शाब्दानां लोकस्ववहारविसंवादस्याकिंचित्करत्वाच्चेति दिक् भेदात्तरमाह एकस्मिन्निति पर्यायेणेत्यनुवर्तते एकस्मि
न्नाधारे क्रमेण यद्यनेकं भवति सोऽपि पर्यायालंकारः समतइत्यर्थः ५ पुरेति अस्माकमित्यस्मदौ द्वयोश्चेति द्वयोरपि बहुवचनं पुरेत्यनेनस्य लोतोतकाल

यथावा पुराभूद्स्माकंप्रथममविभिन्नातनुरियंततो नुत्वं प्रेयान्वयमपि हताशाः प्रियतमाः इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं
हतानां प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदं अत्र देवत्योः प्रथममभेदः ततः प्रेयसी प्रियतमभावः ततो भार्यापतिभावः इत्याधेय
पर्यायः परिवृत्तिर्विनिमयो न्यूनाभ्यधिकयोर्मिथः जग्राहैकं शरं मुक्ताकटाक्षात्परिपुत्रियं यथावा तस्य च प्रवयसो जटायु
यः स्वर्गिणः किमिव शोच्यते धुना येन जर्जरकलेवरव्ययात्कीर्तमिदुकिरणोज्वलयशः परिसंख्यानिधिभ्यैकमेकस्मिन्वस्तुयं
त्रणं स्नेहक्षयः प्रदीपेषु न स्वांतेषु न तभ्रुवां यथावा विलंघयंति श्रुतिवर्त्ययस्यां लीलावतीनां नयनोत्पलानि विभर्तियस्याम
पिवक्रिमाणमेको महाकालजटाध्वंद्ः आद्योदाहणे निषेधः शाब्दः द्वितीयेत्यर्थः विरोधे नुत्यवलपोर्विकल्पालंकरणं तिर्मता स
द्यः शिरांश्चिचापान्वा नमयंतु महीभुजः अत्र संधिविग्रहप्रमाणप्राप्तयोः शिरश्चापनमनयो युगपदुपस्थितयो युगपत्कर्तुमशक्य

उच्यते तत्रापि प्रथमतनुरविभिन्नाः भूत् ततो नुचित्केत्वं प्रियतमः वयं नि यतमाः इदानीं तुत्वं नाथः पतिः वयं भार्याः इतोऽपरं किमनिष्टमिति शेषः कु
लिशं वज्रं अत्र त्वंप्रेयानित्येकवचनेन एकरूपे प्रेयान् त्वं व्यज्यते प्रियतमा इत्यादि बहुवचनेनैकरूपतद्व्यतिरेक इति बोध्यं इति पर्यायः परिवृत्ति
ति न्यूनाभ्यधिकयोर्मिथः परस्परं विनिमयः परिवृत्तिरलंकारः जग्राहेतिः कटाक्षपूर्वकं एकं शरं मुक्ताकारियोः अत्रियं जग्राहेत्यर्थः तस्य चेति प्रवयसोऽति

प्रथमा
विचोष्टः
जटायुषोः
प्रवयसोऽति

किमिवशोचनीयं किंचित् जर्जरं जीर्णतरकलेवरं शरीरं तस्य च योरावणेन सह युद्धे त्यागस्तस्माद्यथाः क्रीतं शरीरं दत्त्वा पशो गृहीतमित्यर्थः इति परिच्यते
कारः परिसंख्येति एकं वस्तु प्रतिषिध्यापरिस्मिन् वस्तुनो निषेधे त्रणं नियमनपरिसंख्यालंकारः स्नेहेति स्नेहसैलादिस्मिपाद्रये अनुरागश्च स्वातेषु वितेषु वि
लंघयंतीति यस्यामुज्जयिनीयुषोः श्रुतिः कर्णः वेदश्च वर्त्ममार्गं वक्रिमाणं कौटिल्यं वक्राकरतां च महाकाल इति तत्रैव ख्यातं शिवलिंगं इति परिसंख्यालं
कारः संधिविग्रहप्रमाणेति संधिविग्रहयोः कर्तव्यताबोधकप्रमाणेत्यर्थः इति विकल्पः २ ॥ वहूनामिति युगपत् भावो भवन्तं ज्ञाजं वहूनां गुणो निबंधः

पतस्य विरतं वारि नंत्यति च कलापिनः अघकांतः कृतांतो वा दुःखस्यांतं करिष्यति प्रियसमागमश्चेन्न मरणमाशंसनीयं मरणे तु न प्रियसमा
गमसंभव इति तयोराशंसायां विकल्पः २ ॥ वहूनां युगपद्भावभाजं गुणः समुच्चयः नश्यंति पश्चात् नश्यंति तत्र स्पति च भवद्विषः अवि
रोधेन संभावितयोगपद्यानां नाशादीनां गुणं समुच्चयः यथावा विभ्राणाहृदये त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं नवं शल्पयद्विदधाति सा
विधुरितासाधो तदा कर्ण्यतां शेते शुष्यति ताम्पति प्रलपति प्रम्लायति प्रेसति भ्राम्यत्युत्सृजति प्रणश्यति गलत्युत्सृज्येति नुत्पति अत्र
कासां चिक्रियाणां किंचित्कालभेदसंभवे पिशातपत्रपत्रशातभेदस्यायेन योगपद्यविरहाति शययोतनाय विवक्षितमितिलक्षणा
नुगतिः अहंप्राथमिकाभाजामेककार्यान्वयेपिसाः कुलरूपं वयोविद्याधनं च सदयं त्यमुं यत्रैकः कार्यसिद्धिहेतुत्वेन प्रकांतस्तत्रान्ये
पियद्यहमहमिकयास्वलेकपोतन्यायेन तत्सिद्धिं कुर्वंति सोपि समुच्चयः यथा मदेऽस्मिजात्यमेकं समग्रं कारणतादृगेवरूपादिकं

वर्णनमिति यावत् समुच्चयालंकारः विभ्राणेति नायकं प्रतिदृष्ट्याद्वयमुक्तिः हेसाधो त्वया हृदये विनिहितं प्रे
माभिधानं नवं शल्पयारयती विधुरिताविरहविकृतासानायिकापद्विदधाति तदा कर्ण्यतामित्यन्वयः किंतदित्यपेसायासाह शेते निद्राति ताम्पति
चलति प्रणश्यति नेर्वस्याति शयेन मृतप्राया भवति गलति खदाति शयात् नुत्पति शीणा भवतीति कासां चि

रुद्राय नमः श्रमणादिना

कृ. टी.
३.
६३

शतपत्रस्यकमन्स्यपत्रशतदशशतं अहं प्रायमिकेति अहंपूर्विकेत्यर्थः अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यहंपूर्विकास्त्रियामित्यमरः एककार्यान्वये एक कार्यसाधकत्वे स.
समुच्चयालंकारः अहमहमिकया परस्याहंकारेण अभिजात्य कुलीनत्वं समग्रयुक्त्वं प्रदानामिति प्रच्छन्नगुह्यं गृहंप्रत्युपगतेः र्यादित्यो लक्ष्योत्सत्वां निरु
त्सकोर्वाभावः अभिभवोनिंदातद्गंधशून्याः मौनं अनु ह्वारनं सदसिसभायापरणकृताया उपकृतिः कथनं श्रुतेः शास्त्रश्रवणे सर्वप्रथमांतानांपुरुषमभि
जातंप्रथयतीत्यनेनान्वयः अभिजातंकुलीनं प्रथयतिकथयति इति समुच्चयालंकारः ५॥ क्रमिकेति क्रमिकाणामर्थात् क्रियाणामेककारकगतानां गु

प्रदानंप्रच्छन्नगृहमुपगतेसंभ्रमविधिर्निरुत्सकोलक्ष्यामनभिभवगंधाः परकथाः प्रियं कृत्वा मौनं सदसिकथनं चाप्युपकृतेः श्रुतेत्यं
तासक्तिः पुरुषमभिजातंकथयति ५ ॥ क्रमिकैकगतानांतुगुंफः कारकदीपक गच्छत्यागच्छतिपुनः पायः पश्यतिपृच्छति यथावा h
निद्रातिस्नातिभुंक्तेचलतिकचभंशोषयत्यंतरास्तेदीप्यत्यक्षेर्नचायंगदितुमवसरोभूय आयाहियाहि इत्सुदंडैः प्रभूणासकृद
धिकृतैर्वारितान् द्वारिदीनानस्मान् पशुपाधिकन्येसरसिरुहरुचामंतरंगैरपांगैः आयौदाहरणे अतस्पपाथस्य पायस्यकर्तृका
रकस्यैकस्पगमनादिष्वन्वयः द्वितीयेतु अध्याहृतस्य प्रभुकर्तृकारकस्य निद्रादिष्वन्वय इत्येकस्यानेकवाक्यार्थान्वयेन दीपकच्छा
यापत्याकारकं दीपकंप्रथमसमुच्चयप्रतिद्वंद्वीदं समाधिः कार्यसौकर्यकारणांतरसंनिधेः उत्कंठिताचतरुणीजगामास्तेचभानु
मान् यथावा मानमस्यानिराकर्तृपादयोर्भेपतिष्यतः उपकारयदिय्येतदुदितेघनगर्जितं केनचिदारीशितस्य कार्यस्यकारणां

फोनिबंधः कारकदीपकं नामालंकारः तदुक्तं सैव क्रियासुबद्धीयुकारकस्येति दीपकमिति सैव स
रुहृतिः पश्यति सार्थे पृच्छति मार्गे निद्रातीति हे अधिकन्ये प्रभूणा मुद्यतदंडे द्वारि अधिकृतैर्द्वारपालैरित्यसकृद्वारितानंत एवदीनानस्मान् सरसिरुह
कृतीनां परमपरिचितैरपांगैः कटाक्षैः पश्येत्सन्वयः इति किं प्रभुनिद्रातीत्यादि अंतः अंतः पुरे अक्षैः पाशैर्दीप्यति क्रीडति भूयः पुनः छायासादृश्यं मुख्यदीप

पूर्वोक्तप्रकारेण संभवादिभिः

प्रतिद्वंद्वविपरीतं इतिकारकदीपकालंकारः समाधिरिति कारणोत्तरसंनिधेर्दशाकार्यस्य कर्त्तृत्वं समाधिरलंकारः उलंङ्किता नायकसमीपगतं मानमिति मा
 नंनिराकर्तुमस्यापादयोः पतिष्यतोसमोपकाराद्यदिस्याभाष्येतेदघनगर्जितमुदीर्णसुहृत्मित्यन्वयः समुच्चयेकारणानांतुस्यकक्षत्वमिहनुते द्विपरितमत्तुल्य
 कक्षत्वमिति प्रतिद्वंद्वित्वत्रैत्यादिनादर्शितं इतिसमाध्यलंकारः ५॥ प्रत्यनीकमिति बलवतः शत्रोःपक्षेपक्षांतःपातिमितदीयोयः पराक्रमस्तत्रत्यनीकं नामा
 लंकारः अनीकप्रतिनिधिरूपत्वात् जैत्रेति उत्पलाभ्यांस्वजयकारिनेत्रानुसारिणोर्कार्णोअधःकृतौतिरस्तुतौ अवंतंसतयातदुपरिस्थितत्वादधस्तात्कृतौ

द्वितीयसमुच्चयप्रतिद्वंद्वोअयंसमाधिः तत्रवहनांप्रत्येकंसमर्थानांखलकपोतिकान्यायेनयुगपत्कार्यसाधनत्वेनावतारः अत्रत्वेकेनका
 र्यसमाश्लिष्टेअन्यस्यकाकतालीयन्यायेनापतितस्यतत्सौकर्याधायकत्वमात्रंअत्रोदाहरणमुलंङ्कितेतिउलंङ्कैवप्रियाभिसर्गेषुसू
 लंकारणनांधकाराममपेक्षते अत्यारूढोहिनाग्निणामकालज्ञोमनोभवइतिन्यायात् देवादापततात्वंधकारेणतत्सौकर्यमात्रंरु
 तमिति एवंद्वितीयोदाहरणेपियोज्यं ५॥ प्रत्यनीकंवलवतःशत्रोःपक्षेपराक्रमःजैत्रनेत्रानुगोकार्णोवुत्पलाभ्यामधःकृतौ यथावा स
 मरूपकीर्तिमहरद्भुवियस्तदनुप्रविष्टदयेयमिति त्वमिमत्तरादिवनिरस्तदयः सुतराक्षिणोतिखलुतामदनः एवंवलवतिप्रतिपक्षे
 प्रतिकर्तुमशक्तस्यतदापवाधनंप्रत्यनीकमितिस्थितेसाक्षात्प्रतिपक्षपराक्रमःप्रत्यनीकमिति कैमुतिकन्यायेनफलति यथा मधुव्रतो

पःकुपितः स्वकीयमधुप्रपापघ्ननिमीलनेन विवसमाक्रम्यवलात्सुधांशोः कलकसंकेध्रवमातनोति कैमुत्येनार्यसंसिद्धिः काव्याधांप
 चित्तिल्लेषःममेति भुविभूलोकेमरूपस्यातिं योत्तवान् तस्मिन्ननुप्रविष्टमनुरक्तदयेयस्यानुप्रविष्टदयेयस्यावातादृगियमितित्वयिमत्तरादिवर
 लुनिश्चितंनिरस्तदयोमदनस्ताक्षिणोतिक्षीणां करोतीत्यन्वयः अत्रमत्तरादिवेतिहे स्वशोउप्रेक्षासत्वेपितद्वैतुकप्रतिपक्षसंबंधिवाधनंप्रत्यनीकान्वक
 रस्यविविक्तोविषयइतिवोध्यं अतएवमममदभद्रेरपित्वेविनिर्जितमनोभवरूनः आनसुंदर भवत्यनुरक्तापंचभिर्पुंगपदेवशरैस्तापयत्यनुशयादिव

निरिष्ट

निरिष्ट

दु. ली.
व.
६५

एवं च हेतुस्यैव गतार्थत्वान्निद्रमलंकारंतरं भवितुर्महतीतिकस्य चिद्वचनमनोदयं कैमुतिकेति तत्संनधिवाधनापेक्षयासाक्षात्तद्वाधने विशेषादितिभावः स
धिति अमराद्यः स्वकीयमधुप्रपारूपस्य पद्यस्य निमीलनेन कुपितः सन् सुधोशोर्विवेकलात्समाकृष्य तस्यांके मध्यभागे कलेकं भ्रवमातनोतीत्यन्वयः इति
प्रसन्नोत्सलंकारः कैमुत्येनेति कैमुत्यन्यायेनेत्यर्थः काव्यलंकाररूपार्थोपनिःकाव्यार्थोपनिःदंडावृषिकेति दंडाकर्षणे तदवलं विनामपूयानामाकर्षणं
यथाऽर्थसिद्धंतदृदित्यर्थः व्यावर्तनायेतिलक्ष्यतावारणायेत्यर्थः अघरोयमितिवंधुजीवबंधूकपुष्यंतत्रभाहरः बंधुभूतानां जीवानां प्रभाहरश्च ५

सजितस्त्वन्मुखेनैदुः कावार्तासरसीरुहां अत्र सदत्यनेन पद्यानियेन जिता नीतिविवक्षितं तथा च सौपियेन जितस्तेन पद्यानि जिता नी
तिकिमुवक्तव्यमिति दंडावृषिकान्यायेन पद्यरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थोपनिःतां त्रिकाभिमतार्थापतिव्यावर्तनाय काव्येति
विशेषणं यथावा अघरोयमधीगक्ष्याबंधुजीवप्रभाहरः अन्यजीवप्रभाहरः अन्यजीवप्रभाहंतहरतीतिकिमद्भुतं स्वकी
यत्त्वं दयंभित्वा निर्गतौ यौ ययोधरौ हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने काकृपातयोः ५ समर्थनीयस्यार्थस्य काव्यलिंगं समर्थनं ॥
जितोसि मंदकंदपं मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचनः अत्र कंदर्पजयोपन्यासो दुष्करविषयत्वात्समर्थनसापेक्षः तस्य मच्चित्तेस्ति त्रिलो
चनद्वितिसंज्ञातः कारणेशिवसन्निधानप्रदर्शनेन समर्थनं काव्यलिंगं व्याप्तिधर्मतासापेक्षेनैव्यायिकलिंगं व्यावर्तनाय काव्यवि
शेषणं इदं वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगं पदार्थहेतुकं यथा भस्मोदूलनभद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमालेभुमंहासोपानपरंपरे गिरिसु

सिद्धिः
शुद्धिः
सिद्धिः
सिद्धिः

यत्वेतन्नक्षणमयुक्तं कैमुतिकन्यायस्य न्यूनार्थविषयत्वेनाधिकार्यापताव्याप्तेः यथा तवाग्रे यदि दारिद्र्यं स्थितं भूपद्विजन्मनां शनैः सविनुरप्यग्रे
तमः स्यास्यत्यसंशयं अत्र शब्देः शब्दमहिम्ना राजाग्रे दारिद्र्यस्थित्यपेक्षया सूर्याग्रे तमोवस्थानंदुः शकमेवेत्यवगतमपिन्यायसाभ्यादापाद्यते ननु
कैमुतिकन्यायेनेतिकेचिदुक्तं तत्रेदवक्तव्यं केनेचिदर्थेन तुल्पन्यायत्वादर्थोतरस्यापत्तिरर्थोपत्तिरिति तदुक्तलक्षणमयुक्तं कावार्तासरसिरुहामित्या

मुस न्यायविषयार्थोपताव्याप्रेः कैमुतिकन्यायस्य नूनार्थविषयत्वेन तु स्य न्यायत्वाभावादायादनाप्रतीतेः श्चेति न चात्र कैमुत्यन्यायतामात्रं न त्वलंकारत्वमिति युक्तं अलंकारतत्त्वाभियुक्तानां प्राचीनानां शून्यत्त्वादयताया अपासरणसंभावितुमशक्यत्वात् लोकव्यवहारेपिकैमुत्यन्यायस्य च मत्कारित्वानुभवेन तेनै वन्यायेन तस्यालंकारतासिद्धेश्च इत्यंच तदुक्तार्थाय सुदाहरणे वक्ष्यमाणः संभावनालंकारो योऽन्यैर्यद्यर्थोक्तो च कल्पनमिति यद्यर्थानि शयोक्तिवैचित्र्येणोक्तः यद्यर्थानि शयोक्तावापायापादकयोर्विपरीतार्थो वि श्रान्तत्वमिहत्वापादकस्य सिद्धत्वमायाद्यस्य संभाव्यमानत्वमिति वैचित्र्यं तु तदवांतरभेदता

आयाराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्याकृत्वा लोकोच्छेदिनिमोक्षनामनि महामोहे निलीयामहे अत्र मोक्षस्य महामोहत्वमप्र सिद्धमिति तत्समर्थने सुखालोकोच्छेदिनीतिपदार्थो हेतुः क्वचित्यदार्थवाक्यार्थोपरस्परसापेक्षो हेतुभावं भजतः यथावा चिकुरप्र कराजपंतिते विदुषीमूर्द्धनियान्विभर्तिसा यमुनाप्यपुरस्कृतेन ततुलनामिच्छतु चामरेणकः अत्र चामरस्पदमयंती कुंतलभार साम्याभावे विदुषीमूर्द्धनियान्विभर्तिसेति वाक्यार्थः यमुनाप्यपुरस्कृतेनेति पदार्थश्चेत्पुमयं मिलितं हेतुः क्वचित्समर्थनीयार्थसमर्थनार्थो वाक्यार्थे पदार्थो हेतुः यथावा षपुः प्रादुर्भावादनुमितमिदं जन्मनि पुरापुरेणैकापि क्वचिदपि भवंतं प्रणतवान् नमन्मुक्तः संप्रत्यहमतनुरग्रेप्यनतिमानितीशकंतम्यं तदिदमपराधद्वयमपि अत्र तावदपराधद्वयं समर्थनीयं अस्य घृष्टार्थत्वात् तत्समर्थनं च पूर्वापरजन्मनोरनमनाभ्यां वाक्यार्थभूताभ्यां क्रियते अत्र हि तोयवाक्यार्थोऽतनुत्वमेकपदार्थहेतुः अत्रापि संप्रति नमन्मु

पाः साधकं ननु तद्विभूततायादिति न तत्राव्याप्तिशंकापीत्यलं विस्तरेण इत्यर्थोपत्तिः समर्थनीयस्येति समर्थनापेक्षस्यार्थस्य समर्थने काव्यलिङ्गसंज्ञकारः अर्थोत्तरन्यासवार्णाय समर्थनापेक्षस्येति यदालंकारान्यासप्रकरणेन वक्ष्यमाणरीत्या सामान्यविशेषभावातिरिक्तत्वं निवेश्यते तदानोपादे यमेवं तदिति बोध्यं दुष्करविषयत्वात् दुष्करविषयरूपत्वात् समर्थनापेक्षस्येत्यनेतरमर्थस्येति शेषः नैप्यायिकेति नैप्यायिकाभिमतलिङ्गस्य ल

क्षयवार्णायस्यः

कु. टी.
चं.
६५

मस्मोद्धलनेति संबोधने सुभमस्त्विति शेषः ५ गिरिसुताकांतस्यशिवस्थालयः प्रासादस्तदलंकारभूते सोपानपक्ते इत्यपि संबोधने हेतिदेत्येविभुना प्रभुणा शिवेन
युष्माकं यासं पर्यापूजा तत्सुखस्थालोकः प्रकाशस्तदुच्छेदके नितोयामहेवयमित्यर्थात् चिकुरेति चिकुरप्रकरः केशकपाशाः विदुषीयं डितासादमयेती अ
पुरस्कृतेन अनारतेन पुरोभागे अनिहितेन च पदार्थश्च अनेकपदार्थश्च वपुरिति सुरापूर्वस्मिन् कापि जन्मनि क्वचिदपि क्षणे भवेत्तं न प्रणतवान् इतीदं व
पुषः शरीरस्य प्रादुर्भावाद्नुमितं संप्रति नमन् नीतिकुर्वन् सुक्तं अतनुरशरीरः अहमप्येन निति मान्तिरहितः समर्थनीयं हेतुकथनेनोपपादनीयं ॥

क्वचित्परस्परविरुद्धयोः समर्थनीययोरुभयोः क्रमादुर्भेहेतुभावं भजतः यथा ५॥ असौढातत्कालो ह्यसदसहभावस्य तपसः कथा
नां विस्त्रंभेष्वथ चरसिकः शैलदुहितुः प्रमोदं वोदिष्यात्कपटवटवेषापनयने त्वं राशैथिल्याभ्यां युगपदभियुक्तः स्मरहरः अत्र शि
वस्य युगपत्कृत्रिमव्रह्मचर्यवेद्यापनयनत्वरानुर्वर्तनेच्छयोर्विरुद्धयोः क्रमाद्गिरिजातीव्रतपसोसहिष्णुत्वं तत्संज्ञापकौतुकं
चेत्सुभावर्थो हेतुत्वेन निवद्धो क्वचित्परस्परविरुद्धयोरुभयोः समर्थनीययोरेक एव हेतुः यथा जीयादं बुधितनयाधरस्स
मास्वादयन् सुरारिरं अंबुधिमथनक्लेशं कलयन् विफलं च अत्र विफलत्वसफलत्वं कलनयोरुभयोर्विरुद्धयोरेक एवावु
धितनयाधरसास्वादी हेतुः इदं काव्यलिंगं हेत्वलंकारइतिके चिद्वाजहः हेगोदावरिदे वतावकतटोद्वेशोकलिंगः कविर्वाग
देवीवद्गुदेशदर्शनसखीत्यत्कादिरकिंगतः एनामर्णवमध्यमुपसुरभिन्नाभीसरोजासनं वस्त्राणंगमयक्षितौ कयमसावेकाकि

अस्पष्टार्थत्वात् अस्पष्टहेतुकत्वात् अत्र अनयोर्वाक्यार्थयोर्मध्ये द्वितीयवाक्यार्थे अत्रापि अतनुत्वेपि नमन्मुक्तइत्यस्या
वाक्यात्वादाह अनेकपदार्थोवेति असौढेति तपस्यतीसुमाप्रतिवटवेषेणागतस्य हरस्य वर्णनं ५॥ कपटेन योर्वटोर्ब्रह्मचारिणो वेषस्तस्यापनयनेत्यागेत्तरा
शैथिल्याभ्यां युगपदभियुक्तं अक्रांतः त्वराशैथिल्यहेतुगर्भक्रमेण विशेषणद्वयमाह तत्काले उल्लसन्प्रादुर्भवन्नसहभावोदुः सहत्वमर्थात् गौरीयस्य

शैथिल्यवस्त्राणः
स्यति इत्यत्र वस्त्राणः
शैथिल्यवस्त्राणः

असौढासहभावोदुः
असौढासहभावोदुः

शैलकन्यायाः कथानां विश्वंभेषु विश्वासं सुराभिरुच्येति ब्रह्मचर्यं ब्रह्मचारिवेषः जीयादिति अंबुधस्तनयायालक्ष्म्या अधररसमासादयन्त्रयं मुग्गरिर्जीयात् सा
 वौलर्षेणवर्तता कीदृशः समुद्रमथनकेशेण विधांगनात्माभाक् फलंकलयन् जानन् एतदधरमाधुर्यं सत्यमृतस्य वैयर्थ्याद्विफलंचकलयन्नित्यर्थः हेगोदा
 वरीत्यत्रार्णवमध्येत्यादिब्रह्मविशेषणस्य न्यसनं श्लेषारम्भो गुणइति जयदेवेनोक्तमित्यन्वयः नावकतटोद्देशेत्वदीयतीरभूमौ कलिं गारव्यः कविः वहूना
 देशानां दर्शने सहचारिणी विरक्तिमुक्तिं एनां सरस्वतीं ब्रह्माणं प्रांतगमयन् येति संवधः कीदृशं अर्णवमध्ये रूषो यो मुग्गरिस्तन्नाभिकमलस्थं श्ले

प्रापणं कथं गोदावर्याकर्तव्यमित्यसंभाविनीपार्थोपपादकस्यार्णवमध्येत्यादित् द्विशेषणस्य न्यसनं श्लेषारम्भो गुणइति श्लेषावि
 घटमानार्थघटकार्थस्य वर्णनमिति श्लेषलक्षणमिति च जयदेवेनोक्तं वस्तुतस्तत्रापि पदार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमेव तद्देवकाभा
 वात् ननु साभिप्रायपदार्थवाक्यार्थविन्यसनरूपात्यरिकरीत्काव्यलिङ्गस्य किंभेदकं उच्यते परिकरेपदार्थवाक्यार्थवलात्प्रतीक
 यमानार्थो वाच्योपस्कारकतां भजतः काव्यलिङ्गे तु पदार्थवाक्यार्थविवहेतुभावं भजतः ननु यद्यपि स्वलोकोच्छेदिनीत्यादिपदा
 र्थहेतुकं काव्यलिङ्गोदाहरणे अत्रेय्यनतिमानित्यादिवाक्यार्थहेतुकं काव्यलिङ्गोदाहरणे च पदार्थवाक्यार्थविवहेतुभावं भजतस्त
 यापि पशुनाप्यपुरस्तेनेति पदार्थहेतुकोदाहरणे मच्चिते स्त्रिलोचनइति वाक्यार्थहेतुकोदाहरणे च प्रतीयमानार्थस्यापि हेतु
 कोद्यनुप्रवेशोदृश्यते पशुनेति ह्यविवेकत्वाभिप्रायगर्भं विदुषीत्यस्य प्रतिनिर्देशत्वात्त्रिलोचनइति च कंदर्पदाहकत्तृतीयलोच

षाः विघटमानेत्यत्राकारप्रक्षेपः अविप्रमानस्यानुपपद्यमानस्यार्थस्य घटक उपपादकोपार्थस्य नत्वाभिप्रायगर्भं कंदर्पजयोपयोगित्वात्स्यास
 स्वरणं श्लेषारम्भो गुणइत्यर्थः पदार्थहेतुकं समस्तपदार्थहेतुकं पदार्थवाक्यार्थेति द्वंद्वः प्रतीयमानार्थः व्यंग्यार्थः प्रतिनिर्देशनादिति निर्दिश्यते उच्यते इ
 ति निर्देशः शब्दः तेन विपरीतार्थकशब्दादित्यर्थः तस्य तादृशत्तृतीयलोचनत्वस्य तथाचोभयत्रपरिकरालंकारसत्त्वात्काव्यलिङ्गोदाहरणत्वमनुपपन्नमिति भा

क. दो
चं.
६६

तयोः प्रमुनेत्याद्युक्तोदाहरणयोः तदुत्थापितं परिकरोपपादितं व्यंग्यस्य हेतुकोटादेवानुप्रवेशादिति भावः एवदेव विचरणाति प्रतीयमानेति वाच्यस्यैवेत्येवका
एव चित्तं व्यंग्याद्वारकत्वेन हीत्यादिना विवृतं तदमयमर्थः यदि पश्चादिपदव्यंग्यके शपाशसाम्याभावादेरर्थस्वसाक्षादुपपादकं स्यात्तदात्र परिकर एव स्या
न्न काव्यलिंगं न त्ववमस्ति पशुपदप्रतीताविवेकित्वमात्रेण साम्याभावस्योपपादनासंभवात् किंतु तद्विशिष्टपशुपुरस्कृतत्वाभावा एव साक्षादुपपादकद्र
तितत्कोटिनिविष्टव्यंग्यकाव्यलिंगरूपस्य तस्यांगमेव व्यंग्यंतरंतु नोक्तकाव्यलिंगगम्यमर्थोपपादकमस्तीति निरावाधमेव काव्यलिंगमिति ननु स्वयम

परिकर एव किंतु तदुत्थापितकाव्यलिंगमपि प्रतीयमानाविवेकविशिष्टेन पशुनाप्यपुरस्कृतत्वस्यानेकपदार्थस्य प्रतीयमानकंदर्प
दाहकतृतीयलोचनविशिष्टस्य शिवस्य चित्तसन्निधानस्य च वाक्यार्थस्य वाच्यस्यैव हेतुभावात् न हितयोर्वाच्ययोर्हेतुभावेतास्यां प्र
तीयमानं मध्ये किंचिद्द्वारमस्ति यथा सवांशुचिनिधानस्येत्यादिपदार्थपरिकरोदाहरणे सर्वांशुचिनिधानस्येत्यादिना नेकपदार्थेन प्र
तीयमानं शरीरस्यासंरक्षणीयत्वं तथा च वाक्यार्थपरिकरोदाहरणे पर्यायोक्तविधया तद्वाक्यार्थेन प्रतीयमानं नाहं व्यासद्वत्यादि
तस्मात्प्रमुनेत्यत्र त्रिलोचनद्रव्यत्रच प्रतीयमाने वाक्यस्यैव पदार्थस्य वाक्यार्थस्य च हेतुभावे उपपादकतया काव्यलिंगस्यांगमेव २॥
यथा यत्त्वेन समानकांति सलिले मग्नं तर्दिदीवरमित्यनेकवाक्यार्थहेतुककाव्यलिंगोदाहरणे त्वन्नेत्रसमानकांतीत्यादिका निदं दीवर
शशिहंसविशेषणानितेषां वाक्यार्थानां हेतुभावोपपादकानीति तत्र वाक्यार्थहेतुककाव्यलिंगोपदार्थहेतुककाव्यलिंगमंगमिति न तयोः

योपपादकस्य काव्यलिंगस्याप्युपपादकं क्वदृष्टमित्याशंकोदाहरति २ यत्त्वेनेति एतत्प्रती पालंकारे प्रागुदाहृतं अनेकवाक्यार्थहेतुकेति पूर्वपादत्रयवा
क्यार्थत्रयस्य चतुर्थपादार्थहेतुत्वमिति ज्ञेयं हेतुभावोपपादकानीति इदीवरस्य नेत्रसमानकांति त्वविनापदादेरिव तदर्शनं स्य देवगतकोतासाहृत्प्रविनोदास
हिष्णुत्वे हेतुत्वासेभावादिति भावः समाहितमर्थमुपसंहरति इतीति तयोः प्रमुनापीति मन्त्रितेस्तीत्येतयोः इति काव्यलिंगालंकारः प्रस्तुतव्यं जकतयेति ॥

अप्रस्तुताभिधानं युज्यत इत्यनुषज्यते एवमप्येपि विश्वधेति खलस्य विश्वस्तघात रूषो दोषः स्वस्यैव वधाय भवति यतो वीरणां कोपकारकः सिंहनिद्रापहारी नवतरु
 भंगजन्यध्वनिः करिणो वधाय येत्यर्थः तददर्शनात् उपमानत्वादर्शनात् ५ ननु महापुरुषाकृतिरिव गभीरे यमस्याकृतिरित्यादौ सामान्यस्याप्युपमानतादृशेत्यरु
 चेराह उपमानतेति इवाद्यभावात् तस्यार्थाभावाच्च उपमानतयाऽन्वयस्य सामंजस्येनाप्रतीतेरित्यर्थः इहापीत्यपि नाकाव्यलिंगसमुच्चयः प्रतीतिवैभवात् प्रतीति

काव्यलिंगोदाहरणत्वे काचिदनुपपत्तिः उक्तिरर्थोतरन्यासः स्यात्सामान्यविशेषयोः हनुमानश्चिमत रदुष्करं किं महात्मनां गुणवद्दस्तु
 संसर्गाद्याति स्वल्पोपि गौरवं पुष्यभालानुषंगेन सूत्रं शिरसि धार्यते सामान्यविशेषयोर्द्वयोरप्युक्तिरर्थोतरन्यासस्तयोश्चैकप्रस्तुतं च
 न्यदप्रस्तुतं भवति ततश्च विशेषे प्रस्तुते तेन सहा प्रस्तुत सामान्यरूपस्य सामान्ये प्रस्तुते तेन सहा प्रस्तुत विशेषरूपस्यार्थोतरस्य न्यसन
 मर्थोतरन्यास इत्युक्तं भवति तत्रायस्य द्वितीयाद्वैमुदाहरणं द्वितीयस्य द्वितीयश्लोकः नन्वयं काव्यलिंगान्नातिरिच्यते तथाहि उदाहरण
 द्वयेषु प्रस्तुतयोः सामान्यविशेषयोरुक्तिः प्रस्तुतयोर्विशेषसामान्ययोः कयमुपकोतीति विवेक्तव्यं नहि सर्वथैव प्रस्तुतानन्वयप्रस्तुताभि
 धानं युज्यते न तावदप्रस्तुतप्रशंसापामिव प्रस्तुतव्यं जकतया प्रस्तुतयोरपि विशेषसामान्ययोः स्वराद्धोपात्तत्वात् नान्यनुमानालंकारइ
 व प्रस्तुतप्रतीतिजनकतया तद्वदिह व्याप्तिपक्षधर्मताद्यभावात् नापि दृष्टान्तालंकारइव उपमानतया विश्वध्वस्तघातदोषः स्ववधाय ख
 लस्य वीरकोपकरः नवतरुभंगध्वनिरिव हरिनिद्रातस्करः करिण इत्यादिषु सामान्ये विशेषस्योपमानत्वदर्शनेपि विशेषे सामान्यस्य
 क्वचिदपि तददर्शनात् ५ उपमानतया तदन्वये सामंजस्येनाप्रतीतेश्च तस्मात्प्रस्तुतसमर्थकतयैवाप्रस्तुतस्योपयोगइहापि वक्तव्यः

दार्ढ्यरूपप्रयोजनवशात् प्रयोजनस्यापि हेतुत्वविवक्षयापंचमी उक्तवैलक्षण्यमुदाहरणनिष्ठतया दर्शयति नहीत्यादिना इत्यादिकाव्यलिंगोदाहरणेऽपि वैभवे अथ
 त्सायर्थोतरन्यासोदाहरणेषु प्रस्तुतस्य समर्थनार्थित्वं न ह्यस्तीति संबन्धः शरदाशशांके उपगृहे आलिंगिते सति अयातं तं शंतास्तडिद्रूपाः कटाक्षाय स्याः सभ्य

रूपयोगतबती

कु. टी.
व.
६७

उक्तं विशेषरूपमर्थसामान्यरूपेणार्थांतरणसमर्थयति परिभ्रष्टपयोधराणां कासांगनानां सौभाग्यगुणाननष्टइति पयोधराः कुचामेघाश्च दिवाकरादिति।
कुमारसंभवे हिमालयवर्णने यो हिमालयः समत्वं मदीयतावद्विशिरोमस्तकं शिखरं च समर्थनार्थित्वं समर्थनापेक्षत्वं अयं अर्थान्तरन्यासे समर्थना
मपेक्षत्वरूपः सामान्यस्यैतस्य बुद्धौ प्रतिष्ठितत्वा संभवादित्यनेनान्वयः ५ संप्रतिपन्नेति वक्तुं श्रोतुं समतेत्यर्थः विशेषावतरणं विशेषावगमं तत्र व

ततश्च वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिङ्गमेवात्रापि स्यान्न त्वत्वंकारांतरस्यावकाशइति चेत् अत्र केचित्समर्थनसापेक्षस्यार्थस्य समर्थने
काव्यलिङ्गनिरपेक्षस्यापि प्रतीतिवैभवात् समर्थनेऽर्थान्तरन्यासः न हि यत्त्वेन समानं कांतीत्यादिकाव्यलिङ्गोदाहरणेषु अ
थोपगृह्ये शरदाशंशाके प्राहृज्यौशांततडित कदाक्षा कासांनसौभाग्यगुणोंगनानानष्टः परिभ्रष्टपयोधराणां दिवाकराद् स
तियो गुहासूलो नं दिवाभीतमिवांधकारं क्षुद्रेपिनूनशरणंप्रपन्नेममत्वमुच्चैः शिरसामतीव इत्याद्यर्थान्तरन्यासोदाहरणेषु
प्रस्तुतस्य समर्थनापेक्षत्वमस्तीति वस्तुतस्तु प्रायेवाद्योयं अर्थान्तरन्यासेपि हि विशेषस्य सामान्येन समर्थनानपेक्षत्वेपि सा
मान्यविशेषेण समर्थनमपेक्षतएव निर्विशेषेण सामान्यमिति न्यायेन बहूनामप्यसाधारणसंयोगः कार्यसाधकइत्यादिसामा
न्यस्य तृणैरारभ्यते रज्जुस्तयानागोपिवध्यतइत्यादिसंप्रतिपन्नविशेषावतरणं विनावुद्धौ प्रतिष्ठितत्वा संभवात् ५ ॥ नच त
त्र सामान्यस्य कासांनसौभाग्यगुणोंगनानामित्यादिविशेषसमर्थनार्थसामान्यस्यैवलोकसंप्रतिपन्नतया विशेषावतरणं विनैव
बुद्धौ प्रतिष्ठितत्वसंभवतीति श्लोकेन न्यसनं नापेक्षितमस्तीति वाच्यं सामान्यस्य सर्वत्रलोकसंप्रतिपन्नत्वनियमाभावात् ॥

इह नामित्यादौ सामान्यस्यैति विशेषावतरणं विनैव बुद्धौ प्रतिष्ठितत्वं संभवतीत्यग्रिमेणान्वितं तन्न्यसनं तृणैरित्यादिविशेषन्यसनं नन्वेवमप्यर्थान्तरन्यासे
क्वचिदेव समर्थनापेक्षा काव्यलिङ्गे तु सर्वत्रस्यैतत्संभवेदइत्याशं क्वाहं किंचेति कविकृतक्षणात्वेन कविसमृद्धाभ्यसत्वेन तदास्यदास्येन लमु खदास्ये पृवंणिपृयि

सापेक्षः

पार्वणः शर्वरीश्वरश्चंद्रः नविषेणे सादेः स्त्रियः कृताइत्यनेनाव्ययः अपि नु स्त्रीभिरेव यतः प्रतीकाररहिते पारुष्यं क्रौर्येया सांतयाभूताः ५ उभयतः अन्व
पः व्यतिरेकाभ्यां समर्थनापेक्षाया अपि न दास्यदास्येयोसादौ तदभावात् नविषेणेत्यादावपेक्षाविरहेपिसमर्थनसत्तात् अप्रकृतेनेति आद्यमहात्मनां स
र्वसूकरत्वेनाप्रकृतेन सामान्येन हनूमदभितरणस्य प्रकृतविशेषस्य समर्थनं द्वितीयेषुष्यमालासूत्ररतातेनाप्रकृतेन विशेषरूपेणाप्रकृतेस्य गुणा

नहियो यो धूमवान् तोयेऽपि निति व्याप्तिरूपसामान्यस्य लोकसंप्रतिपन्नतया यथामहानसदृशतद्विशेषरूपदृष्टान्तानुपादनसंभव
मात्रेणाप्रसिद्धव्याप्तिरूपसामान्योपन्यासेपितद्विशेषरूपदृष्टान्तोपन्यासनेरपेक्ष्यं संभवति नचैवं सामान्येन विशेषसमर्थनस्य
लेपिकचितस्य सामान्यस्य लोकप्रसिद्धत्वाभावेन तस्य बुद्धावा रोहाय पुनर्विशेषांतरस्यन्यासप्रसंगइति वाच्यं इष्टायतेः अत्रैव
विषये विकस्वरालंकारस्यानुपदमेव दर्शयिष्यमाणत्वात् किंच काव्यलिंगेपिन सर्वत्र समर्थनसापेक्षत्वनियमः विकुरप्रकराजयं
तितइत्यत्र तदभावादुपमानवस्तुषु वर्धनीयसाम्याभावेन निंदायाः कविकुलशुण्णत्वेनात्र समर्थनापेक्षाविरहात् नहितदास्य
दास्येपिगतोधिकारितानं शारदः पार्वणशर्वरीश्वरइत्यादिषु समर्थनं दृश्यते नविषेणानशस्त्रेणनाश्रिनानचसृत्युना अप्रती
कारपारुष्याः स्त्रीभिरेव स्त्रियः कृताः इत्यादिकाव्यलिंगविषयेषु समर्थनापेक्षाविरहेपि अप्रतीकारपारुष्याइत्यादिना समर्थनं
दर्शनाच्च ५ नहितअस्त्रीणां विषादिनिर्मितत्वाभावप्रतिपादनसमर्थनसापेक्षप्रसिद्धत्वात् तस्मादुभयतोऽप्यभिचारात् समर्थना

वक्ष्यप्रयुक्तपूज्यत्वस्य सामान्यरूपस्य समर्थनमित्यर्थः यदुच्यते इति हे पार्वतिरूपं आकृतिमौंदयं पापवृत्तयेदु पक्षसमर्थने काव्यलिंगे तन्विरपेक्ष
याचरणाय न भवति यत्राकृतिस्तत्र गुणावसतीति न्यायादिति यदुच्यते तद्वचनमप्यभिचारियथायं तथाहि उदारं रमणीयं दर्शनं यस्यास्तथाभूते पार्वति
तव शीले आचरणं तपस्विनामप्युपदेशरूपतां प्राप्तिप्रकृतेन विशेषेणाप्रकृतस्य सामान्यस्य समर्थनं दानमिति दानं चितरणं सदृजं तं च जलं तद्वैः

विनिश्चयः
सदृशतानुपादनसंभव
समर्थनस्य
विकुरप्रकराजयं
अप्रतीकारपारुष्या
समर्थनं

कृ. टी.
चं.
६८

जडैश्च लडयोरभेदात् अधिरूढे आक्रान्ते सति विद्यमानगतिः सगतिरुः बुद्धिमांश्चकः आसितुं स्यातुं उत्सहेतशक्यात् यस्मात् हिमंक्षोर्मज्जनं कर्तुमि
च्छोर्दति नो गजस्य कठो गड एव कटाहस्तस्य तटाद्यादलीनां परलैः समूहैः परितो मंस्कृती घं उदयाति उत्पतितमित्यन्वयः अत्रापि पूर्वोर्द्धात्कमप्रकृतसा
मान्यमुत्तरार्द्धोक्तेन प्रकृतेन विशेषेण समर्थितम् इत्यर्थोतरन्यासालंकार यस्मिन्निति यस्मिन्काव्ये इत्यर्थोत् निवध्यतइति शेषः समर्थ्यसमर्थकभा
वापन्नत्वं तु नलक्षणे निवेशनीये तद्विना च सत्कारभावेन च सत्कारित्वविशेषणेनावश्यवक्तव्ये नैवानतिप्रसंगात् एवमेवार्थोतरन्यासलक्षणेपिवोध्य

किंतु समर्थ्यसमर्थकयोः सामान्यविशेषसंबंधेऽर्थोतरन्यासस्तदितरसंबंधेकाव्यलिंगमित्येव अवस्थावधारणीया प्रपंचश्चिन्मी
मासायां द्रष्टव्यः एवमप्रकृतेन प्रकृतसमर्थनमुदाहृतं प्रकृतेनाप्रकृतसमर्थनयथा यदुच्यते पार्वतियापत्तयेन रूपमित्यव्यभि
चारितद्वचः तथाहितेशीलमुदारदर्शनेतपस्विनामप्युपदेशात्गतं यथावा दानेददत्यपिजलेः सहसाधिरूढेकोविद्यमानगति
रासितुमुत्सहेत यद्वतिनः कटकटाहतटान्निमंक्षोर्मंस्कृदयातिपरितः परलैरलीनां यस्मिन्विशेषसामान्यविशेषाः सविकस्वरः स
नजिग्योमहांतोहिदुर्द्धयासागराद्व ५ यत्रकस्यविद्विशेषस्यसमर्थनार्थं सामान्यविन्यस्यतत्प्रसिद्धावपिअपरितुष्यताकवि
नातत्समर्थनायपुनर्विशेषातरमुपमानरीत्यार्थोतरन्यासविधयावाविन्यस्यतेतत्रविकस्वरालंकारः उत्तरार्धंयथाकथंचिदुदाहर
णं इदंतुव्यक्तमुदाहरणं अनेतरत्नप्रभवस्ययस्य हिमंनसौभाग्यविलोपिजातं एकोहिदोषोगुणसन्निपातेनिमज्जंतीदो किरणे

मू सनेति सप्रकृतोरजानजिग्येनजितोऽर्थोत्परेरिति विशेषः प्रकृतः तत्समर्थनंमहांतोहिदुर्द्धया अनाक्रमणोपाइतिसामान्येन तस्यापिऽसागराद्वेतिविशे
षोयमयेतिज्ञेयं ५ प्रसिद्धेरल्पत्वात्त्रापचितोषोवोध्यः यथाकथंचिदिति महतामनाक्रमणीयत्वस्यातिप्रसिद्धत्वेनतत्समर्थनापेक्षाभावाच्चंद्रालोकगतमेत
न्नसमंजसमितिभावः इदं वक्ष्यमाणं व्यक्तमिति गुणसमुदाये एकस्यदोषस्यानाकलनमनतिप्रसिद्धतया समर्थनापेक्षामिंदोरित्यादि विशेषेण समर्थ्यतइत्यत

किं
चि

स्फुरमित्यर्थः कर्णेति हेकाककर्णयोररुतुदं पीडाजनकरणितं शब्दितं अंतरेण विना स्वयं करंदः पुष्परसस्तच्छालिनं माकंदमास्त्रवृक्षगाहस्व आश्रय इहा अत्र रो
 लावयं कोकिलं मन्महे जानीमहे यतः स्थलवैभवेन स्थानमाहात्म्येन कतिचिद्दस्तूनि धन्यानि मवंतीति सामान्येन पूर्वोक्तविशेषसमर्थने अत्रापितदाकाक्षा
 यां विशेषरूपमर्थान्तरन्यसति नेपालभूमिपालस्यभाले पतितेपंके कस्तूरिकाकांनशंकेतापितु सर्वइति मालिन्यमिति मधुलिट् च मरः कलंकश्चैतौ अज्जश
 शिनोर्मालिन्यघतः कुरुतः तव मुखे तु दृक्चनिकां जनं वनयोशभासो भोधे तद्वत्पुज्जते अजनाभेइति पाठे द्वितीयादिवचने उक्तेमर्थं सामान्येन समर्थयति

इदमुपमानरीत्या विशेषान्तरस्य न्यसने उदाहरणं अर्थान्तरन्यासविधया यथा कर्णारुतुदमंतरेण रणितं गाहस्वकाकस्वयं माकंदं म
 करं दशालिनमिहत्वं मन्महे कौलिकं धन्यानि स्थलवैभवेन कतिचिद्दस्तूनि कस्तूरिकांने पालक्षितिपालभालपतितेपंके नशंके
 तकः मालिन्यमज्जशशिनोर्मधुलिट् कलंकौ यतो मुखे तु तव दृक्चनिकां जनाभां दोषावितः कचनमेलनतो गुणत्ववक्तुगुणो हि
 वचसिभ्रमविप्रलंभौ ऽ प्रौढोक्तिरुत्कर्षहेतौ तद्वेतुत्वप्रकल्पनं कचाः कलिंदजातीरतमालस्तोममेव ककार्यातिशया हेतौ तद्वेतुत्वप्र
 ल्पनं प्रौढोक्तिः यथा तमालगतनैल्यातिशया हेतौ यमुना तटरोहणे तद्वेतुत्वप्रकल्पनं यथा वा कल्पतरु कामदोग्धीचिंतामणिधन
 शंखानां रचितोरजोभरपयस्तेजः श्वासांतरावरैरेषः अत्र कल्पवृक्षाद्यैकैकवितरणातिशया विवर्णनीयराजवितरणातिशया हेतौ
 कल्पवृक्षपरागादिरूपपंचभूतनिर्मितत्वेन तद्वेतुत्वप्रकल्पनं प्रौढोक्तिः संभारनायदीत्यं स्यादित्यूहो न्यस्यसिद्धये यदि शेषो भवेद्द

दोषावपि कचित्मेलनतो मियोमिलनात् गुणत्वद्वतः प्राप्नुतइति कथमेतत्राह हियतः वक्तुर्वचसिभ्रमविप्रलं ५५ ताकथिताः स्यागुणास्तव यथा वा
 भौभ्रांतिप्रतारणे गुणो भवतः घटवति घटाभावं निर्णीय परप्रतारणा यघटास्तोति प्रयुक्तेवाक्यप्रमाजनकत्वात्तयो गुणत्वमिति भावः इति विकस्वरालंकारः ५
 प्रौढोक्तिरिति उत्कर्षस्याहेतावुत्कर्षहेतुत्वकल्पनं प्रौढोक्तिः कलिंदजा यमुनास्तोमः समूहः मेचकाः श्यामाः रोहणे उडुवे कल्पेति एषराजा कल्पवृक्षादीना

क्रमेण लोभमरादिभिः पंचसिद्धैरेव चित्तइत्यप्यः

कृ. टी.
च.
७२

धनदः कुबेरः शंखो निधिविशेषः रजोभरः परगणसमूहः पयोदुग्धं श्वासः प्रसिद्धः श्रंतरोवरं पां रक्षाभंतरमाकाशां अतिशयोक्त्यग्निमवितरणेनान्वितं अ
हेतोपंचनिर्मितत्वे इति सामानाधिकरण्यान्वयः इति प्रौढोक्तिः संभावेनेति ऊहसूक्तः कस्तूरिकेति अहं यदि मृष्टिकर्ता स्यात्तदा कस्तूरिका मृगाणाम
डादखिलगंधरूपगुणमादाय खलजिह्वायां निवेशयिष्यामीत्यन्वयः इति संभावना किंचिदिति कस्यचिदर्थस्य मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थं मिथ्याभूतार्थोतर
कल्पनमिथ्याध्यवसितिरलेकारः वेष्यामित्युदाहरणं खलजंगगनमालां अत्र खपुष्पमालाधारणमिव वेष्यावशीकरणमिति निर्दर्शनापि बोध्या अ

कस्तूरिकामृगाणामंडाद्वंघ्रगुणमखिलमादाय यदि पुनरहं चिधिः स्यात्खलजिह्वायां निवेशयिष्यामि यद्यर्थोक्तौ च कल्पनम
तिशयोक्तिभेद इति काव्यप्रकाशकारः किंचिन्मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थं मिथ्यार्थोतरकल्पने मिथ्याध्यवसितिर्वेष्यावशायेत् खलजं बहन्
अत्र वेष्यावशीकरणस्यात्मतासंभावितत्वसिद्धये गगनकुसुममालिकाधारणरूपार्थोतरकल्पनमिथ्याध्यवसितिः यथावा अ
स्यक्षोणिपतेः परार्धपरया लक्ष्मीकृताः संख्याप्रज्ञाचक्षुरवेक्ष्यमाणवधिरश्राव्याः किलाकीर्तयः गीयंते स्वरमष्टमं कलयता जा
तेन वंध्योद्गन्मूकानां प्रकरणकूर्मरमणीदुग्धोदधे रोदसि ५ अत्राद्योदाहरणनिदर्शनागर्भं द्वितीयं तु सुद्धं असंबंधे संवधरू
पातिशयोक्तितो मिथ्याध्यवसितेः किंचिन्मिथ्यात्वसिद्ध्यर्थं मिथ्यार्थोतरकल्पनात्मना विच्छित्तिविशेषेण भेदः वर्णस्य दृश्यत्वात्
तप्रतिविंबस्य वर्णनं ललितं निर्गते नीरे सेतुमेषाचिकीर्षति प्रकृतैर्धर्मिण्यो वर्णनीयो वृत्तांतस्तमवर्णयित्वा तत्रैव तत्प्रतिविंबरूप
स्य कस्यचिदप्रकृतत्वात् तस्य वर्णनं ललितं यथा

स्येति परार्धपरया पराद्धं संख्यामति क्रांतया लक्ष्मीकृता उपलक्षिताः प्रज्ञाचक्षुषा अंधेनावेक्ष्य
माणाश्चत्वावधिरश्राव्याश्चेति कर्मधारयः कलयाता कुर्वता प्रकरण समूहेन कूर्मरमणीकल्पपी रोधसितीरे मिथ्याध्यवसिते रित्यस्य भेद इत्यत्रान्वयः ५ कल्प
नाविच्छित्तिविशेषेण कल्पनाप्रयुक्तविच्छित्तिविशेषेण कल्पनात्मनेति पाठे कल्पनास्वरूपेणेत्यर्थः उपधेयसंकरेणुयाधेरसंकरात् विच्छित्तिविशेषेणेति च तस्य

विशेषण

विलिखितं विशेषोयस्मादिति विच्छित्तिविशेषयति आवर्तयतीति वाच्यतेः एतेन प्रौढोक्तौ वगतार्थतामाचक्षाणः निरस्तावेदितव्याः न च मिथ्याध्यवसितेरलंका
 रांतरत्वे हरिश्चंद्रेण संजप्ताः प्रगीता धर्मस्तनुना खेलेति निगमोत्संगे मातंगे गुणास्तवेत्यादौ हरिश्चंद्रादिसंबन्धाद्गुणानां सत्यता प्रतीतेः सत्याध्यवसिति रपि
 तथास्मादिति वाच्यं सत्यता प्रतीत्यर्थं कस्याप्यर्थस्य कविप्रतिभा कल्पितत्वाभावेन शब्दमात्रेणालंकारतायाः अर्थभवात् कविप्रतिभामात्रकल्पिता अर्थः
 काव्ये अलंकारपदास्पदमिति विषमालंकारप्रकरणे त्वैवाभिधानां दित्यलंकारेण इति मिथ्याध्यवसितिः प्रस्तुत इति ललितमिति लक्ष्यनिर्देशः निर्गत

कथंचिदाक्षिण्यसमागततत्कालोपेक्षितप्रतिनिवृत्तनायिकांतरासक्तनायकानयनार्थं सखीप्रेषयितुकामानाधिकामुद्दिश्य सरव्या
 वचनेन तद्वापारप्रतिविंबभूतगतजलसेतुबंधवर्णनं नेयमप्रस्तुतप्रशंसा प्रस्तुतधर्मिकत्वात् नापि समासोक्तिः प्रस्तुतवृत्तांतैवर्ण्य
 माने विशेषणसाधारण्येन सारूप्येण वाच्यप्रस्तुतवृत्तांतस्फूर्त्यभावात् अप्रस्तुतवृत्तांतदेव सरूपादिह प्रस्तुतवृत्तांतस्य गम्यात्वात्
 नापि निदर्शना प्रस्तुताप्रस्तुतवृत्तांतयोः शब्दोपातयोरैक्यसमारोप एव तस्याः समुन्नेषात् ५ यदि विषयविषयिणोः शब्दोपात
 योः प्रवर्तमान एवालंकारो विषयिमात्रोपादानेपि स्यात् तदा रूपकमेव भेदेऽप्यभेदरूपाया अतिशयोक्तेरपि विषयमाक्रमेत् ननु
 तर्हि अत्र प्रस्तुतनायकादिनिगरणेन तत्र शब्दोपाताप्रस्तुतनोरद्यभेदाध्यवसाय इति भेदेऽप्यभेदरूपातिशयोक्तिरस्तु एव तर्हि सा
 रूप्यनिबंधनाच्यप्रस्तुतप्रशंसाविषयेपि सैवातिशयोक्तिः स्यात् अप्रस्तुतधर्मिकत्वान्न भवतीति चेत् ॥ ॥

इत्युदाहरणं दाक्षिण्येत्यादिकप्रत्ययांतचतुष्टयेनायकविशेषणं दाक्षिण्यं अनुरोधशीलत्वं तद्वापारेति सखीप्रेषणरूपनायिकावापारसरूपेत्यर्थः सारूप्य
 चात्र नैरर्थक्यं कृपालकारिखंतर्भावमाशंक्यनिराकरोति नेयमित्यादिनां प्रस्तुताप्रस्तुतेति तथाच प्रकृतेः प्रस्तुतवृत्तांतस्यैकस्यैवोपादानान्निर्दर्शनानुक्तेति
 भावः ५ ननु भेषाः शब्दोपातत्वद्वाप्रस्तुतमात्रस्य तत्वेपि निदर्शनास्त्वित्याशंकाह इति प्रतिवद्यातावत्परिहरति तर्हि सारूप्येति एकः ॥ ॥

कु-टी-
चं-
७०

कृतीशकुंतेषु योन्यंशकान्तयाचतद्रत्यादावित्यर्थः अप्रस्कृतस्य शकुंतादेस्तत्रवर्णनोयत्वा इति शयोक्ति स्यलं च वापीत्वादौ वापीत्वादिना प्रस्कृतनाभ्यादेव
र्ण्यत्वान्नातिशयोक्तिस्तत्रापदयितुं शक्येति भावः अप्रसिद्धोपहेतुरित्याह तत्रेति प्रसिद्धेति वापीकायीत्यादिसर्वसंभवेत्यर्थः तद्गतेति प्रस्कृतगत्यर्थः
अप्रस्कृतप्रशंसायां कचित्प्रस्कृताप्रस्कृतयोः प्रेदाध्यवसानमप्यप्रस्कृतवाक्यार्थप्रतीतिकाले दृश्यते ललिते तु न कापीति सुतरामतिशयोक्तितोभेद इत्याह
सोऽपूर्व इत्यादिना रसना विपर्ययः अग्रिशायात्कारिणां जिह्वा परिवृत्तिः पूर्वे विपरीताभिधानं च कर्णचापले प्रसिद्धं पिशुनप्रतार्यत्वं च मदः प्रसिद्धः गर्वं
तत्राप्यप्रस्कृतधर्मिवाचकपदस्यापि प्रसिद्धातिशयोक्त्युदाहरणेष्विव प्रस्कृतधर्मिन्क्षकत्वसंभवात् नन्वप्रस्कृतप्रशंसायां सरूपाद्
प्रस्कृतवाक्यार्थात् प्रस्कृतवाक्यार्थोऽवगम्यते नत्वतिशयोक्ता विचविषयवाचकैस्तत्तस्य दैर्घ्यया लक्ष्यं तदिति भेद इति चेत् तर्हि इहा
पि प्रस्तुतगताद् प्रस्तुतवृत्तातरूपाद्वाक्यार्थात्तद्गतप्रस्कृतवृत्तातरूपो वाक्यार्थोऽवगम्यत इत्येवातिशयोक्तितोभेदोक्तवस्तुसो
ऽपूर्वरसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयोऽप्यलं दृष्टिः सामदविस्मृतस्वपरदिक् भूयसोक्तेन वा पूर्वनिश्चितवानसिभ्रमरहेयद्वारणा
द्याप्यसावंतः भून्यकरोनिषेव्यत इति श्रातः करणग्रहः इत्याद्यप्रस्तुतप्रशंसोदाहरणे प्रथम प्रतीताद्प्रस्कृतवाक्यार्थो प्रस्कृत
वाक्यार्थोऽवगम्यत इत्येतन्नघटते ॥ अप्रस्कृते वारणस्य भ्रमरसेव्यत्वे कर्णचापलमात्रस्य भ्रमरनिराकरणहेतुत्वसंभवे पिरसना
विपर्ययांतः भून्यकरत्वयोर्हेतुत्वा संभवेन मदस्पप्रत्युत्तत्सेव्यत्व एव हेतुत्वेन च रसनाविपर्ययादीनां तत्र हेतुत्वान्वयार्थं वारणपदस्य

प्र
विषय
रूप
सु
रूप

रूपकरणेनास्त्वलमित्यभिप्रायः

अनेन विस्मृतास्वपरयोर्दिकमार्गः आसनात्तत्र विभागश्च यथासादृष्टिः वारणागजः वारकश्च भून्यः सरधः धनरहितश्च करः मुंडा हस्तश्च ग्रह आग्रहः ५ कुतो न घ
टते तत्राह अप्रस्कृत इति एतच्च भ्रमरसेव्यत्वं इत्यस्य विशेषणं भ्रमरनिराकरणस्येति च कर्णचापलमात्रस्येत्यस्य क्रीडीकरः स्वार्थेन सममभेदाध्यवसायः अप्र
प्रस्तुतसंबोधनादिति आदिना साहचर्यनिवधनप्रस्कृतवाक्यार्थोऽवगतिपरिग्रहः अत्रापिललितालंकारेपि वर्णनारूपस्येति चमत्कारितारूपायाविलिते सतदव

कस्पचित्नेत्रहंदादेः स्ववाचकेननेत्रादिपदेन अनिर्दिष्टत्वात् अप्रतिपादितत्वात् अतिशयोक्तिरस्तीति अतिशयोक्तिस्वास्तीत्यर्थः तत्प्रसंगात् संबोध्यत्वोच्चार
 यित्त्वयोरसंबंधेपिसंबंधवर्णनादतिशयोक्तिमात्रप्रसंगात् अलकारांतरकस्त्वमित्यादावप्रस्तुतप्रशंसाप्रकृतेतुल्यमितितत्त्वतिविवेति प्रस्तुतार्थप्रति
 विवरूपस्याप्रस्तुतार्थस्येत्यर्थः आदौ पूर्वा द्वेविषमेति स्वमतिस्वर्यवंशयोस्त्यंताननुरूपत्वरूपेत्यर्थः तात्यर्थस्य तादृशमतिकरणरूपसूर्यवंशवर्णनेच्छाभिप्रा
 यस्या अनाद्येति नलंप्रतिदमयेत्याउक्तिः हेनलअद्यत्वयाकतमोदेशः वसंतसुक स्ववनस्पदशमनायिप्रापितः त्वयिप्राप्तसंकेततयाकृतार्थासंज्ञाना

क्रोडीकारेणैव प्रवृत्तेर्वक्तव्यत्वात् एवंप्रत्ययियप्रस्तुतसंबोधनादिविच्छित्तिविशेषात्त्राप्रस्तुतप्रशंसायाअतिशयोक्तितोभेदोघटते ॥
 तदात्रापिप्रस्तुतंधर्मिणंस्वपदेननिर्दिश्यतत्राप्रस्तुतवर्णनारूपस्यविच्छित्तिविशेषस्यसद्भावात्तोभेदः स्तुतरोघटते पश्यनीलोत्प
 लद्वदान्नि सरतिवापीकापिस्फुरतिगगनेतत्परं सूक्ष्मपद्येत्यादिषुतुप्रस्तुतस्यकस्यचिद्धर्मिणः स्ववाचकेनानिर्दिष्टत्वादतिशयोक्ति
 रेवैतेनगतजलसेतुबंधवर्णनादिष्वसंबंधेसंबंधातिशयोक्तिरस्त्वितिशंकापिनिरस्ता तथासतिकस्त्वभोः कथयामीत्यादावपितत्वंस ॥
 गात्सारूप्यनिबंधनप्रस्तुतवाक्यार्थावगतिरूपविच्छित्तिविशेषालंकारांतरकल्पनं त्विहापितुल्यं तस्मात्सर्वालंकारविलक्षणमिदंल ॥
 लितं यथावा कसूर्यप्रभवोवंशः क्वात्यविषयामतिः त्रितीर्षुर्दुस्तरंमोहादुदुयेनास्मिसागरं अत्रापितिदर्शनाभ्रंतिर्नकार्या अस्य
 विषययामस्यासूर्यवंशवर्णयितुमिच्छुरहमितिप्रस्तुतवृत्तानानुपन्यासात्प्रतिविंबभूतस्यउदुयेनसागरंतितीर्षुरस्मीत्यप्रस्तुतवृत्ताना
 स्पवर्णनेनादौविषयालंकारत्रिन्यसनेनवेकेवलंतवता

मापिअनेनमत्त्रक्षणेनजनेनन आत्मानश्रवणाहा अपितुआत्मैवेति अत्रचतादृशवनदशारू
 पस्याप्रस्तुतार्थस्यप्रस्तुतेदेशेकथनात्प्रस्तुतवृत्तानस्यैकरूपस्यप्रतीतिः नचात्रवारणेंद्रलीलामितिवत्पदार्थनिदर्शनापुक्तेतिवाच्यं तत्रपूर्वाद्धेनप्रस्तुत
 वृत्तानोपादानेनसादृश्यपर्यवसानरूपनिर्देशनासत्वेप्यत्रतदनुपादानेनतच्छेदप्रत्ययुक्तविच्छित्तिविशेषवत्त्वेनललितालंकारस्यैवोचितत्वात् एतेनदशपद

यथाच
 तत्राप्रस्तुत
 तत्राप्रस्तुत

विच्छित्तिः

कु. टी.
चं.
७१

श्रीकृत्वरूपकार्यद्वारेण कारणस्य राजकर्तृकसागकर्मत्वस्याभिधानात्पर्यापोक्तिर्निर्णयः उपधेयसंकरेषु पाधेरसंकराच्चेति संक्षेपः इति ललितं नामेवेति
दूतिकामेवेत्यर्थः निस्सृष्टा प्रेषिता संसंकल्पा मनोरथसहिता मेघैरिति मेदुरं नुदिलं नैकरत्रिरस्तीति शेषः नंदनिदेशतः नंदस्याज्ञावशात् प्रसध्वकुंजद्रुमं
अध्वसंबंधिकुंजद्रुमं अध्वसंबंधिकुंजद्रुमं दुमंप्रति ग्रथकारेण गीतपोविदकृता चातकइति यत्तु चातकस्य त्रिचतुरकेण मात्रार्थितया जलदकर्तृकेणाभसा
विश्वपूरणेन हर्षाधिक्याभावादपुक्तमुदाहरणमिति तत्तुच्छं हेत्वसिद्धेः ५ नहि स्फुटपश्यायतस्योपान्नमात्रार्थिनस्तदधिकान्कलाभे हर्षाधिक्यं नास्तीति

अनापिदेशः कतमस्त्वयाद्यसंतमुक्तस्य दशांवनस्य त्वदाप्रसंकेततया कृतार्थाश्राव्यापिनानेन जनेन संज्ञा अत्र कतमो देशस्त्वयापरि
त्यक्तइति प्रस्तुतार्थमनुपन्यस्य वसंतमुक्तस्य वनस्य दशांमनायोतितत्प्रति विवभूतार्थमात्रोपन्यासाच्च लितालंकारः उलंठितार्थसंभ
मिद्धिविनायत्नं प्रहर्षणं नामेव ध्यायते तस्मै निस्सृष्टासैव दूतिका उलंठाइच्छाविशेषः सर्वेद्रियमुखास्वादोयत्रास्तीत्यमिमन्यते तस्या
स्त्रीच्छासंसंकल्पासुक्तेराकवयोविदुरित्कुलक्षणात् तद्विषयस्यार्थस्य तदुपापसंपादनयत्नं विनासिद्धिः प्रहर्षणं उदाहरणस्य
सृ यथावा मेघैर्मेदुरं वरंचनभुवः प्रयामास्तमालद्रुमैर्नैकं भीरुरयत्नमेव तदिमं राधेगृहंप्रापय इत्यं नंदनिदेशतश्चलितयोः प्रसध्वकुंज
द्रुमं राधधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूलैरहःकेलयः अत्र राधामाधवयोः परस्परमुक्तेरितत्वं प्रसिद्धतरमग्रे च ग्रथकारेण निवहमित्य
त्रोदाहरणलक्षणात् गतिबोद्धितादधिकार्यस्य संसिद्धिश्च प्रहर्षणं दीपमुद्योजयेद्यावतावदभ्युदितोरविः स्यष्टं यथावा चातकस्त्रिच

वक्तुं शक्यते तदानीमुपयोगाभावेपि स्वस्यैव कालांतरे तदुपयोगसत्त्वात् न च चातकस्य जलसंग्रहात् ॥ नुरान्ययः कणान्याचते जलधरं पिपासया
नुपयोगाद्द्वेषस्य शकनीयं चातकवृत्तांतस्याप्रस्तुततया तद्यंगे प्रस्तुतदात्तया च कृत्तांतैकाव्यस्य पर्यवसानादिति तृतीयं प्रभेदमाह यत्नादिति प्रहर्ष
णमित्यनुवर्तते निधंजनेति निधिदर्शनसाधने यदंजनं तत्साधनौषधीमूलमित्यर्थः साधितौ लब्धः उच्चित्येति अधः स्थितं वृक्षस्याधोदेशो स्थितं ॥

अवस्थितमिति पाठे समापाशोक यथाववस्थितमित्यर्थः श्रिताः आश्रिताः विटपाः शाखापेनेति पुष्पेषु विशेषणं अदधात् अहितवती यष्टिः स्तंभः तनपा
दाघातेन पुनरप्यामूलेषुष्पिताभूदर्थो दशोक यष्टिः अत्र न तदसाध्यक यन्नात्तद्वाभ इति प्रकारत्रयसाधारणं सामान्यलक्षणं बोध्यं इति प्रहर्षणं दूष्यमाणवि
रोधो यो र्यस्तत्संप्राप्तिर्विषादनमलंकारः उद्योजयेत् उद्विप्तकुर्यात् उद्योजयेद्यावदित्यनेन तद्विज्ञानात् न तु तत्करणमिति विषमाद्भेदः एवमपिसोदाहरणे पी
क्षासात्रेन त्विष्टोत्पत्त्यनुकूला चरणमिति इति विषादनं एकस्येति एकस्यगुणे दोषाभ्यामन्यस्यतौ गुणदोषोपदिभवतस्तदोद्वासात्कारः अपीति आ

सोपि दूरयति विश्वमंभसाहं तहं तमहंतामुदारता यत्नादुपायसिध्यर्थोत्साक्षात्लाभः फलस्य च निध्यंजनौषधीमूलं खनतासाधितो
निधिः फलोपायसिध्यर्थो यत्नात्मध्ये उपायसिद्धिमनपेक्षसाक्षात्फलस्यैवलाभोपि प्रहर्षणं यथानिध्यंजनसिध्यर्थं मूलिकारख
नतस्तत्रैव विधेलाभः यथावा उच्चिसंप्रथममवस्थितं मृगाक्षीपुष्पौ च अत्र विटयं गृहीतुकामा अरोदुं पदमदधादशोक यथावासू
लं पुनरपितेन पुष्पितो भूत् अत्र पुष्पग्रहणोपायभूतारोहणसिध्यर्थोत्पदनिधनात्त्रैवपुष्पग्रहणलाभः दूष्यमाणविरुद्धार्थसंप्रा
प्तिस्तु विषादनं दीपमुद्योजयेद्यावन्निर्वाणस्तावदेव सः यथावा रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सप्रभातं भास्वानुदेष्यति हसिष्यति य
कजश्रीः इत्यं विचिंतयति कोशागते द्विरेफेहाहं तहं तनलिनीगजउज्जहार एकस्यगुणदोषाभ्यामुद्वासात्सो न्यस्यतौ यहि अपिसोपाव
येत्साध्वीस्नात्वेतौ कृतिजाह्ववी काठिन्यकुचयोः स्रष्टुं वां कुचयोः पादपद्मयोः निंदंति च विधातारं त्वद्वाटी स्वरियोधितः तदभाग्यं धनस्ये ॐ

पिः संभावनायां सार्धोपतिव्रतास्नात्वा मापावयेदिति जान्हीदच्छतीत्यन्वयः तवधाटी
पुपुह्यात्रास्तु कुचयोः स्रष्टुं काठिन्यपादपद्मयोर्वा कुचोरियोधितः विधातारं निंदंतीत्यन्वयः स्रष्टुमिच्छत्यइत्यन्वयः
लाभोयमिति भूपालसेवकानामयमेवलाभोयदिवधो न भवतीत्यन्वयः यदप्यभिनि रथस्यसेक्षोभाञ्जलमाद्यदयमं सोसेनार्थादयितायां निपीडितः संघृष्टः

७२

ममांगेषु मध्ये स एवैकः कृती कुशलः अवशिष्टमंगभूमेर्भौरमित्यर्थः दुर्वेशो दुर्वेषुभिः दुष्कुलैश्च न्यादिः श्लेषो बोध्यः वननाशरूपः वनसंबंधीनाशरूपः व
 नस्येति युक्ततरः पाठः तत्र प्रतिश्लेषो भ्रमरनिगसः गजस्य दोषत्वेनेति संबन्धः आघ्रातमिति मुहुः परिलीढं आस्वादिते नीरसेन मनसा करणभूतेन वानरेण
 यत्र कस्यचिद्गुणेनान्यस्य गुणो दोषेण दोषेण गुणेन दोषो दोषेण गुणो वावर्ण्यते स उच्चासः द्वितीयाईमाद्यस्योदाहरणं तत्र प्रतिव्रताम
 हिमगुणेन तदा यस्मान्न तो गंगायाः पावनत्वगुणो वर्णितः द्वितीयश्लोके द्वितीयस्योदाहरणं तत्र राज्ञो धाटीषु वने पलायमानाना
 मराति योषितां पादयोर्धावनपरिपंथिमादं दोषेण तयोः काठिन्यं संश्लेषं कुचयोस्तत्सृष्टवतो धातुर्निघवदोषो वर्णितः तृती
 यश्लोकस्तृतीयचतुर्थयोरुदाहरणं तत्र सज्जनमहिमगुणेन धनस्य तदनाश्रयणदोषत्वेन राज्ञः क्रौर्यदोषेण तस्तेव कानां वर्णं वि
 नाविनिर्गमनं गुणत्वेन वर्णितं अनेनैव क्रमेणोदाहरणांतराणि यदयं रथसंक्षोभादंसेनां सो निपीडितः एकः कृतीमदंगेषु शेषमंग
 भुवो भ्रमरः अत्र नायिकासौंदर्यगुणेन तदं सनिपीडितस्य स्वांसस्य कृतित्वगुणो वर्णितः लोकानंदनचंदनदुमसखेनास्मिन्वने स्थीया
 तां दुर्वेशैः परुषैरसारत्तदपैरा कानसेतद्वनं ते ह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसंकुलानस्वान्येव कुलानिकेवलमिदं सर्वं दहे
 युर्वेन अत्र वेणूनां परस्परसंघर्षसंजातदहनसंकुलत्वदोषेण वननाशरूपदोषो वर्णितः दानार्थिनो मधुकरा यदिकर्णतालेर्दूरीकृता
 करिवरेण मदांधवुष्यां तस्यैव गंडयुगमंडनेहानिरेषामृगाः पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति अत्र भ्रमराणां मलंकरणत्वगुणेन गजस्य तत्प्रति
 श्लेषो दोषत्वेन वर्णितः आघ्रातं परिचुंचितं परिमुहुर्लीढं पुनश्च विंतं त्यक्तं वासुविनीरसेन मनसा तत्र व्यथां मारुथाः हे सद्रत्नतवैवदेव
 कुशलं यद्वा नरेणादशदंतः सारविलोकनव्यसनिनावृणीकृतं नाश्रमना अत्र वानरस्य चापलदोषेण रत्नस्य चूर्णनाभावो गुणत्वेन वर्णितः
 कार्त्वी तत्र तस्मिन्सति विचारणव्यसनिनाविचारणतत्परेण अत्र मनायाषाणेन प्रथमचतुर्थयोः गुणेन गुणो दोषेण वा गुणद्विभेदयोः उच्चासः उच्चासरादः

अत्र प्रथमचतुर्थयोः गुणेन गुणो दोषेण वा गुणद्विभेदयोः उच्चासः उच्चासरादः

छत्रिन्यायेनेति केषुचिच्छत्रसंधाच्छत्रिन्यायेन समुदाये छत्रिणोपात्तौतिवदित्यर्थः इत्युच्चासः प्रस्थं प्रस्थं परिमाणपात्रं मदुक्तिरिति ममोक्तिः कविताकधियातः
 करणं सुधीभूया मृतीभूय चेन्नदयति तोषयति तदाऽस्यामदुक्ते अरसानां नीरसानां पुरुषाणां नादरसमूहैः किं नामस्यान किंचिदित्यर्थः क्वचिदलमेति
 पाठः परमरमणीयायिकेवरमणी स्त्रायूनस्तरुणस्य यथातः करणहरणं कुरुते तद्वत्कृमाणां बालानामित्यन्वयः त्वंचेदिति शिवप्रतिक्रियादिकवरुक्तिः

मध्यमयोश्छत्रिन्यायेन लाक्षणिकः ताभ्यां तौ यदि न स्यातामवज्ञालं कृतिस्तसा स्वल्पमेवांबुलभते प्रस्थं प्राप्यापिसागरं मीलंति यदि
 पद्मानिकाहानिरमृतद्युतेः नाभ्यां गुणदोषाभ्यां तौ गुणदोषौ अत्र कस्यचिद्गुणेनान्यस्य गुणात्ताभेद्वितीयार्धमुदाहरणं दोषेण दो
 षस्याप्राप्तौ तृतीयार्धं यथा मदुक्तिश्चैवं तं मदयति सुधीभूयः सुधियः किंमस्यानामस्यादलसपुरुषानादरभरैः यथा पूनस्तद्वत्पर
 मरमणीयायिरमणीकुमाराणामंतः करणहरणं नैव कुरुते त्वंचेत्संचरसेवृषेण लघुताकानामदिगंतिनां व्यालैः कंकणभूषणानि
 कुरुषेहानिर्नहेन्नामपि मूर्द्धन्यं कुरुषेसितां मुमयशः किं नाम लोकत्रयीदीपस्यांबुजवांधवस्य जगतामीशोसि किं ब्रूमहे अत्राद्ये
 कवितारमणी गुणाम्यामलसवालकयोर्द्वयोच्चासरूपगुणाभावो वर्णितः द्वितीये परमेश्वरानगीकरणदोषेण दिग्जादीनां ल
 घुतादिदोषाभावो वर्णितः दोषस्याभ्यर्थनानुज्ञातत्रैव गुणदर्शनात् विपदः संतुनः शश्वद्यास्तसंकीर्त्यते हरिः यथावा मय्येव जी
 र्णतां यातु यत्त्वयोपहतं हरे नरः प्रत्युपकारार्थी विपतिमभिकाक्षति द्रयं हनुमंतं प्रति राघवस्योक्तिः अत्र प्रत्युपकाराभावो दोषस्त
 दभ्युपगमे हेतुर्गणो विपत्याकांक्षाया अ

जलांशुचंद्रपक्षेजडांशु अंबुजवांधवः सूर्यः उच्चासरूपगुणाभावः उच्चासरूपस्य गुणस्याभावः इ
 त्यवज्ञादोषस्येति अभ्यर्थना इच्छातत्रैव दोष एव अनुज्ञेति लक्ष्यनिर्देशः शश्वत्निरतरं संकीर्त्यते इत्यनेनान्वपि मय्येवेति जीर्णतां प्रत्युपकारास्तम
 तां हरिशब्देवानरार्थः अतिरेकमुत्वेति वैधर्म्यमुख्येत्यर्थः अस्य चार्थांतरन्यासेनेत्यनेनान्वयः दर्शितेति वैधर्म्यविपर्यये प्रत्युपकारानभिलाषी विपति

नाकासुधीस्यपयवसानादितिमादि

कु. टी.
चं.
७३

ब्रजेमेति हे प्रमथनाय हरपैशाचिकीपिशाचसंबन्धिनी प्रकृतिपिशाचतामेत्यत्रोष्णभवतोतिके समीपदेशे भजेम अमरसंपत्ती किमिति प्रार्थयामहे यतो मघ
वदादिभिर्दिप्रमुखैरपि भवद्भवन देहलीषु विकटतुंडस्य वक्रतुंडस्य देहलीषु तैः स्फुटन्मकुटाग्रैर्भूयते इत्यर्थः इत्यनुज्ञा लेश इति लक्ष्यनिर्देशः प्रवसती।
तिसप्तम्यंतं शकस्य निंदायाः निंदाभ्याजेन स्तुतौ चेत्यन्वयः संत इति सञ्चरितस्योदयो वृद्धिः तच्च सनिनस्तस्यः प्रादुर्भवद्यंत्रणखेच्छाचरणनिरोधोपेया

सा च व्यतिरेकमुखप्रवृत्तेन सामान्येन विशेषसमर्थनरूपेणार्थान्तरन्यासेन दर्शिता यथावा ब्रजेमभवदतिके प्रकृतिमेत्यपैशाचिकी
किमित्यमरसंपदः प्रमथनायनायामहे भवद्भवन देहलीषु विकटतुंडदेहाहतित्रुटनमुकुटकोटिभिर्भूयते लेशः स्या
दोषगुणयोर्गुणदोषत्वकल्पनं अखिलेषु विहंगेषु हेतुस्वच्छंदचारिषु शुक्रपंजरबंधस्ते मधुराणां गिरां फलं दोषस्य गुणत्वकल्पनं गुण
स्य दोषत्वकल्पनं च लेशः उदाहरणं सज्ञोऽभिमतं विदुषियुत्रे चिरं राजधान्या प्रवसति तद्दर्शनोत्कंठितस्य गृहे स्थितस्य पितुर्वच
नं अप्रस्तुतप्रशंसारूपं तत्र प्रथमाहं इतरविहंगानामवक्तृत्वदोषस्य स्वच्छंदचारणानुकूलतया गुणत्वकल्पितं द्वितीयाधे मधुर
भाषित्वस्य गुणस्य पंजरबंधहेतुतया दोषत्वकल्पितं न चात्र व्याजस्तुतिराशंकनीया न ह्यत्र विहंगांतरणास्तुतिव्याजेन निंदाया
शुकस्य निंदाभ्याजेन स्तुतौ च तात्पर्यं किंतु पत्रदर्शनोत्कंठितस्य दोषगुणयोर्गुणदोषत्वाभिमान एवात्र श्लोके निवद्धः यथावा ॥
संतः सञ्चरितो दयव्यसनिनः प्रादुर्भवद्यंत्रणाः सर्वत्रैव जनापवादचकिताजीवंति दुःखंसदा अव्युत्सन्नमतिः कृतेन न सतनैवास
ताव्याकुलो युक्तयुक्तविवेकमून्यत्तदयो धन्यो जनः प्राकृतः दंडी लत्रो राजहारयुवैषगुणवान् राजा योग्यस्ते पतिरूर्जितः रणोत्स

ने सर्वत्रैव विषये दुःखमिति क्रियाविशेषणं अव्युत्सन्नमतिः अनिपुणमतिः सात्ता समीचीने न कृतेना चरणेन प्राकृतो नीवः पुवैष इति वरार्थिनी कन्यकां प्र
तिसखीवचनं च पलदत्यादिचनायिकायाः सरदी प्रति उत्सेक इति पाठेषु कर्षणवार्थः ॥

सास्तुवादा
सु
मं

कस्याप्यदोषत्वेन भासतामित्यन्वयः निर्वर्तितुमिच्छानिर्वर्तिषात् द्रुपदोषत्वेनेत्यर्थः निर्विवित्सारिति पाठे राज्ञो विशेषणं कृतस्ति गुणत्वेन वर्णनं तत्राह राज
 प्रकोचेति अन्येनाविदितं यथास्यादिति क्रियाविशेषणं तत्रैवति तदुक्तं देदिनैव लेशमेके विदुर्निदां कृतिवाले शतः कृतमितिलेशमात्रस्येति कृत्वा
 र्थकं उदाहरणयोः अस्विलेखित्यायोः भिन्नविषयेति अन्यनिंदयान्यस्य कृतिरन्यस्य निंदेत्येवमादिस्त्वैत्यर्थः ननु तथाप्येकविषया व्याजकृतिर्नले

पिचपलो निर्दयश्चासौ जनः किंतेन मे सखि आगः प्रमार्जनापैव चाटवो येन शिक्षिताः अत्रायश्नोके राज्ञो वीर्योत्कर्षकृतिः ५ कथा
 यानि रंतरसंभोगनिर्विवित्सारोद्यत्वेन प्रतिभासतामित्यभिप्रेत्य विदग्धया सरव्या राजप्रकोपपरिजिहीर्षया स एव दोषो गुणत्वेन व
 णितः उत्तरश्नोके सखीभिरुपदिष्टं मानं कर्तुमशक्त्या पितदप्रतोमानपरिग्रहानुगुण्यं प्रतिज्ञायतदनिर्वाहमाशंकमानया सखीना
 मुपहासं परिजिहीर्षयानापिकयानापिकस्य चादुकारिता गुण एव दोषत्वेन वर्णितः नवायश्नोके कृतिर्निंदापर्यवसायिनी द्विती
 यश्नोके निंदाकृतिपर्यवसायिनीति व्याजकृतिराशंकनीया राजप्रकोपादिपरिहाणार्थमिह निंदाकृत्योरन्याविदिततया लेशतखो
 द्वाटनेन ततो विशेषादिति वस्तुतस्त्विह व्याजकृति सद्भावेपि न दोषः नह्येतावता लेशमात्रस्य व्याजकृत्यंतर्भावः प्रसज्जते तद
 संकीर्णयोरपिलेशोदाहरणयोर्दृष्टित्वात् नापि व्याजकृतिमात्रस्य लेशांतर्भावः प्रसज्जते भिन्नविषयव्याजकृत्युदाहरणेषु
 कस्तं वानरामचंद्रमवने लेशार्थमेवाह कोयहं मुहुरेक्षसे न धनिं नाब्रूषेन चादृन्मृषा इत्यादिषु दोषगुणीकरणस्य गुणदोषीक
 रणस्य चाभावात् तत्रान्यगुणदोषाभ्यामन्यत्र गुणदोषयोः प्रतीतेः विषयैकोपि इंद्रोर्लक्ष्मत्रिपुरजयिनः कंठमूलं मुगर्हिर्दिङ्गागानां

रादिघेतेत्याशं क्वाह विषयैकोपीति लेशास्पर्शनादित्यप्रेतनेनान्वयः इंद्रोर्लक्ष्मिहे उर्वीवलपतिलकरूपराजन् त्वदीयैर्पशोभिः किंधवलितं तद्वदयतोऽयपिदे
 दुलक्ष्मादीनिश्यामलिभ्राश्यामवर्षेनानुलिप्तान्याभासते इत्यन्वयः लक्ष्मलाखेवदिङ्गागानादिमाजानां मदजलमेवमधीतद्वाजितकृतानि ॥

पिचपलो निर्दयश्चासौ जनः किंतेन मे सखि आगः प्रमार्जनापैव चाटवो येन शिक्षिताः अत्रायश्नोके राज्ञो वीर्योत्कर्षकृतिः ५ कथा

कु-टी-
चं-
७४

परिसंख्येति एतान्येव श्यामानीत्येवं रूपेत्यर्थः विषयांतरदोषीकृताङ्गिन्नंगुणरूपमालेवनं सर्वदेति अरयः पृष्टमर्थोतवलेभिरेप्राप्रवंतः पलायनाभावात् दी-
नारः परिमाणविशेषपरिच्छिन्नासुवर्णमुद्रा एवं चलेषाञ्जासुत्यारसुकीर्णविषसत्वे च गुणदोषोकरणादिकमित्यादिपदेन दोषगुणीकरणसंग्रहः येषि-
त्सुपक्रमानत्रेति पाठोयुक्ततरः अत्रेत्यपि युक्त एव इदमपि पच्छब्दार्थपरामर्शकत्वात् इतिलेशः सूच्यार्थेति सूचनीयस्यार्थस्येत्यर्थः मुद्रेतिलक्ष्यनिर्देशः
दृग्गुमेविपुलेयस्याः स अत्रग्रंथे अस्मिन्नलकारग्रंथे रत्नमालाशब्देन भगवत्स्तुतिपद्यावली विशेष उच्यते रत्ननामनिवेशेन प्रकृतार्थपररत्नवाचि-

अथाप्युक्तीवलपतिलकश्यामलिम्बानुलिम्बान्याभासंतेवदधवलिते किं यशोभिस्त्वदीयैरित्याद्युदाहरणेषु लेशास्पर्शनात् तत्र
हीदुलक्ष्मादीनां धवलीकरणाभावदोष एव गुणत्वेन न पर्यवस्यति ५ किंतु परिसंख्यारूपेण ततो न्यत्सर्वे धवलितमित्यन्यो गुणः
प्रतीयते क्वचिद्वाजस्तुत्युदाहरणो गुणदोषीकरणसत्वेपि स्तुते विषयांतरमपि दृश्यते यथा सर्वदा सर्वदोसीति मिथ्यासंस्तूपतेव
धैः नारयोले मेरेष्टुनवक्षः परयोधितः अत्र हि वाच्यमिदं यथा परिसंख्यारूपेण ततो न्यत्सर्वमर्थिनामभिमतं दीनारादिदीयते इ-
ति स्तुत्यंतरमपि प्रतीयते एवं च येषु उदाहरणेषु कस्ते शौर्यमदोयोद्धमित्यादिषु गुणदोषादिषु गुणदोषीकरणादिकमेव व्याजस्त-
तिरूपतयावतिष्ठते तत्र लेशव्याजस्तस्योः संकरोस्त इत्यमेव हि व्याजस्तस्य प्रस्तुतप्रशंसयोरपि प्राक् संकरोवर्णितः सूच्यार्थसूच-
नंमुद्राप्रकृतार्थपरैः पदैः नितं वगुर्वीतरुणीदृग्गुमविपुलाचसा अत्रनायिकावर्णनपरंणयुग्मविपुलापदेनास्यानुष्टुभोयुग्मविषु

पदघटनेन तत्तन्नामकजातिरूचनं तन्नामप्रवृत्तिनिमित्तरत्नजातिरूचनं नक्षत्रमालाशब्दार्थेपि लानामत्वरूपसूच्यार्थसूचनं मुद्रा ५ ॥ १ ॥
पूर्वोक्त एव अग्न्यादिदेवतानामभिर्नक्षत्राणां तदेव त्यानां सूचनं बोध्यं वक्ष्यमाणेति यथा अनर्थ्यगद्यवेयांति न्यायप्रवृत्तस्यतिर्यचोपि सहायता अपंथानंतुग-
च्छंतसोदरोपिविमुंचतीति सूत्रधारवचनेन वक्ष्यमाणवणवृत्तांतसूचनमिति बोध्यं इति मुद्रा क्रमिकमिति प्रकृतार्थानां क्रमिकप्रसिद्धक्रमानुसारिन्यसंनप्र-

रत्नरत्नवलिरत्नकारः

प्रकृतत्वं यथा कथंचित्प्रकृतसंबंधत्वबोध्यं चतुरेति चतुरमास्यं यस्मिन् चतुर्मुखश्च ५ रत्याप्तेति हेवालेभवत्याः स्तने श्रौरमणस्य विष्णोरवतारदशकं भातीत्य
 न्वयः कीदृशैरतावाप्तप्राप्तप्रियस्यलाञ्छनं विह्वलं खसतां गरागादिकं येन तथाभूते कठिनताया आवासे स्थानभूते रसेनालिंगिति प्रकृताल्हादे एकरसे
 तत्परे क्रमाद्दृग्मलकादिपरिमाणलाभेनोपचिते प्रवृद्धे भूभृतां पर्वतानां गुरुत्वमहंतिनाशयति तादृशो ततोपि महत्वात् चक्रवाकस्य द्वौशीले त
 त्दृशत्वात् भोगः सुखं शरीरं वा तद्भाजि जनितमदनेखेधिं द्वि येषु लीना आसता उन्मुखायस्मिन् तादृशे एतैरेव विशेषणैरवतारदशकरूपतापि स्तन

यद्यप्यत्र ग्रंथे च तनाम्नो नास्ति सूचनीयत्वं तथाप्यस्योत्तरार्धस्य लक्ष्यलक्षणयुक्तच्छेदः शास्त्रमध्यपातित्वेन तस्य सूचनीयत्वमस्ती
 तितदभिप्रायेण लक्षणं योज्यं एवं नवरत्नमालायां तद्वत्त्वनामनिवेशेन तत्तन्नामकजाति सूचनं नक्षत्रमालायां मन्त्यादिदेवताना
 मभिर्नक्षत्रसूचनमित्यादावयमेवालंकारः एवं नाटके वक्ष्यमाणार्थसूचनेष्वपि क्रमिकं प्राकृतार्थानां न्यासं रत्नावलीविदुः चतुरा
 स्यः पतिर्लक्ष्याः सर्वज्ञस्त्वमहीपते अत्र चतुरास्यादिपदैर्वर्णनो यस्य नक्षत्रविष्णुरुद्रात्मता प्रतीयत इति प्रसिद्धसहपाठानां क्रमे
 ण निवेशनं रत्नावली ५ यथावा रत्याप्तप्रियलाञ्छने कठिनतावासे रसालिंगिते प्रल्हादे एकरसे क्रमादुपचिते भूभृद्गुरुत्वाय हेकोक
 स्पर्धिनिभोगभाजि जनितानंगे खलीनोन्मुखे भाति श्रौरमणावतारदशकंवाले भवंत्याः स्तने यथावा लीलाज्ञानानयनयुगलद्राधि
 मादत्तपत्रः कुंभवैभौकुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार भ्रूविभ्रंतिर्मदनधनुषो विभ्रमानन्ववादी इत्क ज्योत्स्नाशशधररुचंदूष

स्वोद्ध्या तद्यथा रत्या प्राप्तः प्रियः कामस्य लाञ्छनं मत्स्यस्तद्रूपे कठिनतायाः आवासे कूर्मे रसयाष्टयि आसौद्धरणकाले अलिंगिते वराहे प्रल्हादे एकोरसः ॥
 प्रीतिर्यस्य तस्मिन् सिंहे क्रमः पादविक्षेपस्तदनुसारेणोपचिते प्रवृद्धे वामने भूभृतां गजांगौरबनाशकेभारगैवे कोकस्पर्धिनि सीता वियोगात्तुरतया चक्रवाक
 शपदेशे भोगः फणातद्भाजि शेषावतारे वलभदे जनितमनंगं अगस्पशरीरस्य चिरुद्धं मौनभोगत्याग समाधिप्रभृति येन तस्मिन्नुद्धे खलीनमभ्वस्पवलागत

सिंहं
 प
 मास
 मिति

कु. टी.
चं.
७५

क्रमानुसारेणोति तथाच प्रसिद्धसहपाठानामर्थानान्यसन्नेरत्नावलिरिति सामान्यलक्षणं तत्क्रमाक्रमत्वेतत्प्रभेदाविति भावः यन्वेति नस्य प्रतापः
निहतानां प्रतिशत्रुभुतानामंतः पुरेषु पंचमहाभूतमयोमूर्त इवाट्टपतेत्यन्वयः पंचमहाभूतमपत्वमेव विशेषणैर्दर्शयति वह्निमय इत्यादि अंगेषु
क्षमामयः पृथिवीमयः पौडाभरसहिष्णुत्वात् स्वातन्त्र्यतः करणेषु आकाशमयः तेषां भूयताश्रयत्वात् ५ यथाकथंचिदित्यस्य प्रयत्नं प्रकृतोपमा
नेत्यादि उपमाने चोपरंजकं चोपमानोपरंजके तयोर्भावस्तथा प्रकृतप्रत्युपमानता उपरंजकता चेत्यर्थः उपरंजकता चोपमा प्रमाणता तदुक्तं उपरंज

अत्र पन्नदानपूर्वपक्षोपन्यासानुवाददृषणोद्भावनानिवुधजनप्रसिद्धक्रमेणन्यस्तानि प्रसिद्धसहपाठानाप्रसिद्धक्रमानुसा
रणेषु यमेवालंकारः यथावा यस्य वह्निमयोत्पद्येषु जलस्यो लोचनपुटेषु मारुतमयः अक्षितेषु क्षमामयोऽंगेषु आकाशमयः
स्वांतेषु पंचमहाभूतमयोमूर्त इवाट्टपतेति हतप्रतिसामंतांतः पुरेषु प्रतापः ५ एवमष्टलोकपालनवग्रहादीनां प्रसिद्धसहपाठा
नां यथाकथंचित्प्रकृतोपमानोपरंजकतादिप्रकारेण निवेशने रत्नावल्यलंकारः प्रकृतान्वयं विना क्रमिकतत्तन्नाम्नाश्लेषभङ्ग्यनि
वेशने क्रमप्रसिद्धरहितानां प्रसिद्धसहपाठानां नवरत्नादीनां निवेशने यमेवालंकारः तद्गुणः स्वगुणत्यागादन्यदीयगुणग्रहः
पद्मगायतेनासासौक्तिकंतेऽधरत्विषा यथावा वीरत्वद्विपुरमणीपरिधातुं पद्मवानिसंस्पृश्य नहरति वनभुविनिजकररुहरु
चिरवचितानि पांडुपत्रधियापुनः स्वगुणसंप्राप्तिः पूर्वरूपमुदाहृतं हरकं ठांभुलिप्रोपि शेषस्त्वद्यशसासितः यथावा

कतामेति विषयीरूपकं तदेति तत्रोपमानता रतिरिव प्रतिदिवसोपजायमानोदय इत्यादिवत् उपरंजकता तु चतुरस्य इत्याद्युदाहरणे वह्निमय इत्यादि
प्रतापवर्णने च स्पष्टेति प्रकृतान्वयं विनिति । मत्र चंद्रमुखीवालालोहिताधरपद्मवेत्यादाविति भावः क्रमिकेत्युपलक्षणं तदभावेपि गुरुणा जघनेनेषातरुणा
मंदगामिनीत्यादावप्ययमलंकार इति बोध्यं इति रत्नावली तद्गुण इति स्वगुणत्यागादनेतर अन्यदीयगुणग्रहणं तद्गुणालंकारः पद्मेति तवनासासौक्तिकमप

रत्नावलीप्रमाणवदाचरतीत्यर्थः

वीरेति हेवीरत्वदरिका मिर्नावनभुवि परिधानं कर्तुं पञ्चवानिकरेण संस्पर्शपांडुपत्र बुध्या नहरति नगृह्णाति कीदृशानि निजकरुहाणान्खानां रुच्याश्चतको
 सारवचितानि व्याप्तानीत्यर्थः इति तद्गुणः पुनरिति स्वगुणत्वागान्तरं पुनः स्वगुणप्राप्तिः पूर्वरूपमलकारः हरेति नीलोपोति युक्तः पाठः विभिन्नेति प्राचरे
 वकगिरिवर्णनं गरुडाग्रजेनारुणेनेदिभिन्नवर्णामिश्रितवर्णोः सयं स्पर्थ्याश्चायत्र गिरौ वंशाकुरवन्नीलैरत्नैः पुरितः स्फुरंत्सारु वाखा रूचनील
 द्युतिं आनिन्पिरे आनीतवतः रुचा विभिन्नवर्णा इति नान्ययः ५ केचिदित्यस्वरसर्वाजंतु यद्गणगायतद्वत्पुद्गल हरेण तद्गुणालंकारेण स्यात् न च शापतिः

विभिन्नवर्णा गरुडाग्रजेन मूर्यस्पर्थाः पुरितः स्फुरंत्सारत्नैः पुनर्यत्र रुचा रूचं स्वाभानिन्पिरे वंशकरोरनीलेः ५ अयमेव तद्गुण इति
 केचिद्भवजहुः पूर्वावस्थानुवृत्तिश्च विकृते सति वस्तुनि दीपे निर्वपिते प्यासीत्कांचीरत्नैर्महन्महः लक्षणे चकार त्वै रूपमि
 तिलस्पवाचकपदानुवृत्तिः यथावा द्वारं स्वद्विभिरावृतं वहिरपि प्रस्विन्नगंडैर्गजेरंतः कंबुकिभिः स्फुरन्मणिधरे र्ध्यासिताभूम
 यः आक्रांतं महिषीभिरेव शयं नंतद्विद्विषामंदिरं राजसैव चिरंतनप्रणयिनीभून्येपि गज्यस्थितिः संगतान्यगुणानंगीकारमाहु
 रतद्गुणं चिरं रगिणिमच्चिते निहितोपिनरज्जसि यथावा गंडाभोगे विहरति मदैः पिच्छलेदिग्गजानां वैरिस्त्रीणां नयनकमले ५
 खंज नानि प्रमा र्षियद्यप्येवाहिमकरकरा द्वैतसौवस्तिकीते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि श्रीनृसिंहक्षिती द्रननुचान्यगुणे नान्यत्र गुणे

दयानुदय रूपाभ्यामुच्चासावज्ञालंकारभ्यां तद्गुणात्तद्गुणयोः कामे

अनुभवसिद्धचमत्कारस्य निराखेवनत्वापत्तेरित्पृद्धनीयं अथवायंतद्गुण
 एवेत्येवकारक्रमभेगेन काव्यप्रकाशकारादिमतोपन्यासपरत्वेन व्याख्येयं तैरत्र तद्गुणस्योदात्तत्वात् अत्र हि पूर्वमञ्जामरुणुगुणत्वं अनंतरं रैवतकरे
 नैरुभयेषां तद्गुणत्वमिति तद्गुणद्वयमिति नेषामभिमतं पूर्वमिति वस्तुनि विकृते विगते सत्यपि पूर्वावस्थाया अनुवृत्ते रपि पूर्व रूपमलंकारः महः प्रकाश
 द्वारमिति हे राजन् तव विद्विषामंदिरं भून्येपि चिरंतनः प्रणयोय स्याः ॥ ५ ॥ सैवराज्यस्य स्थितिर्मयां दास्तीति शेषः यतो द्वारं स्वद्विभिरगंडकास्वपमु

विभिनवर्णानि

कु. टी.
चं.
७६

वहिरपिभूमयः मदप्रस्विन्नगंडैर्गजैरध्यासिताः अंतःपुरभूमयः विलसन्मणिधारिभिः कुंचुकिभिः सपैरेवसौविदल्लैरध्यासिताः शयनंतल्पमहिषीभि
वंनिताभिरेवमहिषस्त्रीभिरक्रांतमित्यन्वयः इति पूर्व रूपं संगतेति संगतः स्वसंबन्धोयोन्यः यदार्थस्तद्गुणानंगीकारमतद्गुणालंकारमाहः चिरमिति र
गिणिअनुरागिणिमंजिष्टादिरंजनद्रव्ययुक्तेचनिहितोपित्वंनरज्जसिरकोरुगश्चनेनवसीतिस्त्रिष्टं गंडेतिहेश्रीमन्मृसिंहाख्यभूपतेरघातवकीर्ति
मदेः पिच्छलेपंकिलेदिगाजानांगंडप्रदेशेयद्यपिविहरतितथावैरिस्त्रीणांनयनकमलेषुस्थितान्यंजनानिप्रमार्ष्टिप्रोच्छतितदपितथापिदिक्षहिमकर

उच्चासावज्ञालक्षणयोर्गुणशब्दोदोषप्रतिपक्षवाची अन्यगुणेनान्यत्रगुणोदयतदनुदयौचनतस्यैवगुणस्यसंक्रमणासंक्रमणे
कितुसद्गुरूपदेशेनसदसच्छिष्ययोर्ज्ञानीत्यनुत्यतिवत्तद्गुणजन्यत्वेनसंभावितयोर्गुणानरपौरुत्यत्यनुत्यतीतद्गुणातद्गुणयोः
पुनर्गुणशब्दोरूपरसगंधादिगुणवाची ५ तत्रान्यदीयगुणग्रहणाग्रहणेचरत्स्फटिकवस्त्रमालिन्यादिन्यायेनान्यदीयगुणेनैवा
नुरंजनाननुरंजनेविवक्षिते तथैवबोदाहरणानिदर्शितानियद्यप्यवज्ञालक्षितिरतद्गुणश्चविशेषोक्तिविशेषावेवकार्याजनिर्वि
शेषोक्तिः सतिपुष्कलकारणेइतितत्सामान्यलक्षणाक्रांतत्वात् तथाप्युच्चासतद्गुणप्रतिद्वंद्विनाविशेषाकारेणालंकारंतरतया
परिगणितावितिध्येयं प्राक्सिद्धस्वगुणोत्कर्षोऽनुगुणः परसन्निधेः नीलोत्पलानिदधतेकटाक्षैरतिनीलतांकपिरपिचकापिशा
पनमदमतोवृश्चिकेनसंदष्टः अपिचपिशाचग्रस्तः किंभ्रूमोवैकृततस्य अत्रकपित्वजात्यास्वतःसिद्धस्यवैकृतस्यमद्यादिभिरु

स्पचेद्रस्पमतकिरणाद्वैवस्विकीस्वस्तीत्याहेत्यर्थेतदाहेतिमाशब्दादिभ्यष्ट्वाच्चइत्यनेनठक्प्रत्ययः तत्सदृशीनियावत्स्फुरतिप्रकाशतइत्यर्थः ५ विशेषा
कारणेति प्राक्लक्षितविशेषरूपेणेत्यर्थः इत्यर्थद्गुणः प्रागितिः परसन्निधिवशात्पूर्वासिद्धस्यस्वगुणस्योत्कर्षः अनुगुणीनामालंकारः नीलोत्पलानिकर्णाव
तंसीकृतानि कपिरिति कपिशायनंमद्यं इत्यनुगुणः मीलितमितिलस्यनिर्देशः रसइति स्वभावलोहितेचरणेलास्यायसोनालक्षिनज्ञान्तःमल्लिकेति

क्षौमदुकूलंतद्वारिण्यः इति मीलितं सामान्यमितिलक्ष्यनिर्देशः विशेषोऽव्यवर्तकधर्मः पद्मानामाकरः रत्नस्तंभेऽपि वालिस्तनुना अंगदेन एकेन चरणज्मो-
 त्नादिना अपरस्यलाक्षारसाभिसारिकादेः भिन्नरूपेति मुखपद्मादेर्भिन्नस्वरूपस्यावभासेपीत्यर्थः ५ उक्तमेवार्थमुदाहरणारूढतयाविशदयति मी-
 लितोदाहरणे हीत्यादिनादस्त्वंतरत्वेन नभासतदस्त्वयः तत्प्रतिविवानांच व्यक्तं तरतयाभानमस्त्येवेत्यनुषंगः केचिदित्यस्याद्गुरित्यग्रिमेषान्वयः केचित्प्र-
 काशकाशदयः तदुक्तं समेनलक्षणावस्तुना यन्निगृह्यते निजेनागंतुना वापितन्मीलितमिति स्मृतमिति तयोर्मध्ये एवंचेत्यस्येत्यत्र मीलितालंकार

मीलितं यदि सादृश्याद्देद एव न लक्ष्यते र सोनालक्षिलाक्षयाश्चरणे सहजारूपे यथावा मल्लिकामाल्यभारिण्यः सर्वांगीणाद्र्चंद्र-
 नाः क्षौमवत्येनलक्ष्यं तेज्योत्त्रायामभिसारिकाः अत्राद्ये चरणालक्तकरस्योररुणिमगुण साम्याद्देदानध्यवसायः द्वितीयोदाह-
 रणे चंद्रिकाभिसारिकाणां धवलमगुण साम्याद्देदानध्यवसायः सामान्यं यदि सादृश्याद्विशेषो नोपलक्ष्यते पद्माकरप्रविष्टानां
 मुखनालक्षिसुभ्रुवां यथावा रत्नस्तंभेषु संक्रांतैः प्रतिविवशतैर्दृतः लंकेश्वरः सभामध्ये न ज्ञातो वालिस्तनुना मीलितालंकारे
 एकेनापरस्यभिन्नस्वरूपानवभासरूपं मीलनं क्रीयते सामान्यालंकारे तु भिन्नस्वरूपावभ्यासेपि व्यवर्तक विशेषो नोपलक्ष्यत इति
 भेदः ५ मीलितोदाहरणे हि च रणादेर्वस्त्वंतरत्वेनागंतुकं यावकादिनभासते सामान्योदाहरणे तु पद्मानां मुखानां च व्यक्तं तरत-
 याभानमस्त्येव यथा एवणदेहस्य तत्प्रतिविवानांच किंत्विदं पद्ममिदं मुखमयं विवोयं प्रतिविव इति विशेषः परं नोपलक्ष्यते ॥

इत्यत्रनेनान्वयः अपांगस्तरलोपयोस्ते तरलाः सन्वरेञ्चारणात् वक्रावक्रोक्तिगर्भाः वर्णापाकृताः गिरोवाक्परूपाः इति प्रकारेण मृगदृशामंगकेलीलया
 खनः स्वाभावात्स्फुरितं प्रकटीभूतं तत्सादृशांगकेकृतपदः कृतस्थितिः भेदाध्यवसायेपीति मुखपद्मयोर्भेदावभासेपीत्यर्थः व्यवर्तकास्फुरणेन हेतुना ॥
 अलंकारेतरणेति स्वरूपातिरोधानेन मीलितासंभवात् भेदातिरोधानेन च सामान्यस्याप्यसंभवादिति भावः सामान्येति तत्राचगुणसाम्याद्विशेषाग्रहरति

सामान्यालंकारसामान्यलक्षणं

क- ३
च-
७७

विशेषाग्रहश्चक्रविद्वेदेगृह्यमाणेकचिच्चाग्रह्यमाणइत्याद्यप्रकारंतर्गतितरन्तन्मतेस्यादितिभावः अत्रांतरभेदेनवेत्यनंतरभावमित्यनुपपन्नेते ५ पूर्व
स्मिन्निति मीलितं पदिसादृशादित्यादिपूर्वोक्तचंद्रालोककृन्मतइत्यर्थः स्वरूपतिरोधाने अपांगतरलइत्यादिस्वरूपतिरोधानस्थले अलंकारंतरेणसा
दिस्वरूपतो ज्ञायमानेसादृशपाद्रेदाग्रहणमीलितमित्यंगिकारेप्रथमः पक्षः सादृशपद्रेदाग्रहणमित्येतावन्मात्रमीलितलक्षणंगीकारेण द्वितीयइति
भावः इतिसामान्यं भेदेति वैशिष्यं वैजात्यं उन्मीलितं विशेषकश्चक्रमेणालंकारैर्मग्नभेदाग्रहातदंतर्गतं लक्षितानीति संकुचितत्वादितिभावः सा
अतएवभेदतिरोधानान्मीलितं तदतिरोधानेपिसाम्येनव्यावर्तकानवभासे सामान्यमित्युभयोरप्यन्वर्थता केचित्तु वस्तुद्वयस्य
लक्षणसाम्यातयोः केनचिद्वलीयसातदन्यस्यस्वरूपतिरोधानेमीलितं स्वरूपप्रतीतावपिगुणसाम्याद्भेदतिरोधाने सामान्यं ए
वंच अपांगतरलेदृशौ तरलवक्रवर्णागिरेविलासभरमंथरागतिरतीवकांतंमुखं इतिस्फुरतिमंगकेमृगदृशांस्वतो
लीलयातदत्रनमदोदपःकृतपदोपिसंलक्ष्यते इत्यत्रमीलितालंकारः अत्रहिदृक्कारत्पादीनांनारीवपुषः सहजधर्मत्वान्म
दोदयकार्यत्वाच्च तदुभयसाधारण्यादुल्लृष्टतारल्यादियोगिनावपुषामदोदयस्यस्वरूपमेवतीरोधीयते लिंगसाधारण्येनतत्
ज्ञानोपायाभावान्महित्रकामालभारिण्य इत्यादिषुतु सामान्यालंकारइत्याहुः तन्मते पद्माकरप्रविष्टानामित्यादौ भेदाध्यवसाये
पिव्यावर्तकास्फुरणेनालंकारंतरेणभाव्यं सामान्यालंकारावान्तरभेदेनवा ५ पूर्वस्मिन्मतेस्वरूपतिरोधाने लंकारंतरेणभा
मान्यरीत्या सामान्यालंकारन्यायेन एवंचवेत्रत्वचातुल्यरुचां वधूनां कर्णाग्रतो गंतलागतानि भ्रं अमीलितावांतरभेदेनवा भेदवैशिष्ययोः
गाः सहैलंयदिनापतिष्यन्कोवेदयिष्यन्वचपकानीत्यपि विशेषकोदाहरणवोध्यं पत्तनुमानालंकारेणैवगतार्थत्वान्नानयोरलंकारंतरत्वमिति तदुप
क्तं उदाहृतस्यत्वेभेदविशेषस्फूर्त्यां विशेषदर्शनहेतुकप्रत्यक्षरूपत्वात् अथापिस्वरूपोलकल्पितपरिभाषयाऽनुमानालंकारतोत्रूषेतथापिसादृशमहि

साप्रायनवगतयोर्भेदेजात्ययोः

स्फुरणात्मना विशेषाकारेण मीलितसामान्यप्रतिद्वंद्विनायुक्तमवालेकारंतरत्वं अतद्गुणावत्तयोरिव विशेषोत्पलेकारादित्यलेविस्तरेण नृत्यदिति नृत्यकु
 वंतोभर्गस्यहरस्यहरस्ययोः दृहासस्तत्रसरस्यसमृहस्यविस्तारस्यवासहचरैः सदृशैरित्यर्थः इदं कृतीव च्छुक्लः एषः कमला कामुकः नाभोकमलपरि
 मल स्पप्रौढिसमृद्धियदिनासादयिष्यत्नाधारयिष्यदित्यन्वयः ५ पतुतद्गुणास्यात्रनिबंधत्वात्कथं तत्प्रतिद्वंद्वित्वमुन्मीलितस्येति अतदनुकोपालं

स्फूर्त्तौ बुन्मोलितविशेषकौ हिमाद्रित्वद्यशोमग्रं सरः शीतेन जानते लक्षितान्पुदिते चंद्रे पद्मानि च मुखानि च मीलितन्याये
 न भेदानध्यवसाये प्राप्ते कथितौपि हेतोर्भेदस्फूर्त्तौ मीलितप्रतिद्वंद्वुन्मीलितं तथा सामान्यरीत्या विशेषास्फुरणे प्राप्ते कुतश्चि
 कारणात् विशेषस्फूर्त्तौ तत्प्रतिद्वंद्वी विशेषकः क्रमेणोदाहरणद्वयं तद्गुणरीत्यापि भेदानध्यवसायप्राप्ता बुन्मीलितं दृश्यते य
 या नृत्यद्गुणा दृहासप्रचरसहचरैस्तावकी नैर्यशोभिर्धावत्यनीयमाने त्रिजगति यरितः श्रीनृसिंहक्षितीं द्रनेदृग्येषनाभोक
 मलपरिमलप्रौढिमासादयिष्यदेवानां नाभविष्यत्कथमपिकमला कामुकस्यावबोधः काकः कृष्णः पिकः कृष्णः कोभेदः पिक
 काकयोः वसंतसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः इदं विशेषकस्योदाहरणं अत्र द्वितीयकाकपिकशब्दौ काकत्वेन ज्ञातः पि
 कत्वेन ज्ञात इत्यर्थोतरसंक्रमितवाच्यौ ५ यथा वा वाराणसी वासवतां जनानां साधारणेशंकरत्वाच्छुनेपि पार्थप्रहारत्रणामुत्तमां
 गंप्राचीनमीशं प्रकटीकरोति किंचिदाकूतसहितं स्याद्गुणोत्तरमुत्तरं यत्रासौवेतसीपांथतत्रेयं स्तुतरासरित् सरितरणमागं पृच्छं
 तंप्रतितं कामयमानाया उत्तरमिदं वेतसो कुंजे स्वाच्छं शुभित्या कूतगर्भं अथवा ग्रामे स्मिन्प्रस्तरप्रायेन किंचित्पांथविद्यते ययोध

भरूपत्वादुपेक्ष्यं तद्गुणेन भेदानध्यवसायमात्रस्योक्तत्वात् वाराणसीति तृतीयलोचनादिचिहे साधारणेपिस रोन्नतिं दस्वावस्तुमिच्छसिचे हस
 तीत्यन्वयः पार्थोर्जुनस्तेन कृतोयः प्रहारस्तेन व्रणो यत्र तादृशमुत्तमां गशिरः पूर्वत्र साभाविकगुणसाम्ये इहत्वा गंतुकगुणसाम्यमिति भेदः इत्युन्मीलित

वि
 वि

कु. टी.
चं.
७८

किञ्चिदिति किञ्चिदभिप्रायसहितं गूढमुत्तरं उत्तरं नामालंकारः वेतसीवेतसलता मुखेनतरितुंयोग्यास्तनरा ग्रामइति प्रस्तरप्रायोपाषाणावहृलेपाष
णतुल्येचप्रायोवाहुल्यतल्ययोरितिकोशात् किञ्चिदास्तरणादिकं समागमप्रतिबंधकंचपयोधरोमेघःस्तनश्च कश्चिद्वगमिष्यतिज्ञास्यतीत्येतादृ
शंदृत्यादिरूपंउन्नेयः कल्प्यः प्रश्नोपेनतादृशास्योत्तरस्य ईर्ष्यामानेति ईर्ष्याहेतुकमानेत्यर्थः अनुत्तप्रायाः पश्चात्ताययुतायाः ५ प्रश्नोत्तरेति प्रश्न
श्चउत्तरांतरेचप्रश्नोत्तरांतरेताभ्यामभिन्नमुत्तरं चित्रमित्युच्यतइत्यर्थः केदारेति केदारेणापोषणोरताः केदिति प्रश्नः केदारस्यक्षेत्रस्यपोषणेरताइति
आस्तरणादिकमर्थपमानं पांथंप्रत्युक्तिरियं स्तनोन्नतिं दृष्टारंतुमिच्छसिचैद्दस अविदग्धजनप्रायेऽस्मिन् ग्रामेकश्चिद्वगमि
ष्यतीत्येतादृशंप्रतिबंधकं किञ्चिदपिनास्तोतिहृदयं इदमुन्नेयप्रश्नोदाहरणं निवहू प्रश्नोत्तरयथा कुशलंतस्याजीवतिकुश
लंपृच्छामिजीवतीत्युक्तं पुनरपितदेवकथयसिमृतांनुकथयामियाश्चसिति ईर्ष्यामानानंतरमनुत्तप्रायानायिकायाः सखीमाग
तांप्रतितस्याः कुशलंमितिनायकस्यप्रश्नः जीवतीतिसख्याउत्तरजीवत्याः कुतः कुशलमिति तदभिप्रायः अन्यत्पृष्टमन्यदु
त्तरमितिनायकस्यपुनः कुशलंपृच्छामीतिप्रश्नः पृष्टस्योत्तरमुक्तमित्यभिप्रायेणजीवतीत्युक्तामिति सख्यावचनं सखीवचन
स्वभिप्रायोद्घाटनार्थंपुनरपितदेवकथयसीतिनायकस्याक्षेपः मृतांनुकथयामियाश्चसितीतिस्वभिप्रायोद्घाटनं सतिमरणे
खलुतस्याः कुशलंभवतिमदागमनसमयेपिश्वासेषुसंचरत्सूकथंमृतांकथयेयमित्यभिप्रायः ५ प्रश्नोत्तरांतराभिन्नमुत्तरंचित्रमु
तदेवोत्तरंकेखेटाः खेआकाशेअरतीतिप्रश्नस्यपदुत्तरंवयः पक्षिणादतितत्किंचलमितिप्रश्नस्यपदुत्तरं वयस्ताराणादीतितेनाभिन्नइत्युत्तरसूक्ष्ममिति॥
पराशपभिन्नस्यदुत्तरस्मिन्परविषयेसाभिप्रायंवेष्टितं सूक्ष्मालंकारः पराशयाभिज्ञश्चासावितरश्चतस्यसाकूतचेष्टितमर्थोत्तरविषयइतिचार्थः सकेतेति
सकेतकाले मनोयस्यतज्जिज्ञासुमितियावत विटंजारेनेत्राभ्यामप्यितमाकूतयास्मिन् नादृशंलीलासंवेधिप्रसंनेत्रेत्यादिक्रियाविशेषां वा इति सूक्ष्मं

पहितमिति लक्ष्यनिर्देशः नल्यं शपनं वत्केति वत्के प्रस्तवराणी लानां स्वेदविंदूनां प्रबंधैर्धाराभिः कंठेभिर्नल्यं कुकुमं दृष्ट्वा कापिवयस्यासखीस्मित्वास्मित
 कृत्वा पुंस्त्वयं जयंती सती तन्व्याः पाणोस्वङ्गरेखालिलेखः सूक्ष्मालंकारपरामिप्रायसवगत्ससाकृतवेष्टितं नातरसमयं विहितालकारेतुगूढं परं
 वृतांतज्ञात्वा साकृतवेष्टपातप्रकाशनमिति भेदो बोध्यं इति पिहितं आजोक्तिरिति लक्ष्यनिर्देशः यो यरतं कृतं पत्तं केतभूतभूमिष्टुलुं टनमित्यन्वयः

केदारयोषणरताः केखेराः किंचलं वयः अत्रकेदारपोषणरता इति प्रश्रामिन्नमुतरं केखेराः किंचलमिति प्रश्रद्धयस्ववपइत्ये
 कमुतरं उदाहरणातराणिविदग्धमुखसंडनेद्रष्टव्यानि सूक्ष्मं पराशयाभिज्ञेतरसाकृतवेष्टितं मपि पश्यति साकेशैः सीमंतमणिमा
 वृणोत् कामुकस्यावलोकनेन संकेतकालप्रभ्रभावं ज्ञातवत्साश्चेष्टेयं अस्तंगते सूर्ये संकेतकालइत्याकृतं यथावा सेकेतकालमनसं
 विदं ज्ञात्वा विदग्धया आसीन्नेत्रार्पिताकृतलीलापद्मनिमोलितां पिहितं परवृतांतज्ञातः साकृतवेष्टितं प्रियेगृहागते प्रातःकांतात
 ल्यमकल्पयत् एत्रौ सपत्नी गृहे जागरेण श्रान्तो सीतितल्पकल्पनाकृत वत्कस्यंदिस्वेदविदुप्रबंधैर्दृष्ट्वाभिन्नं कुकुमं कापिकंठे पुस्त्व
 तन्व्याम्यंजयंती वयस्यास्मित्वा पाणोस्वङ्गरेखालिलेख अत्रस्वेदानुमितं पुरुषायितं पुरुषोचितं खङ्गलेखनेन प्रकाशितं आजोक्ति
 रन्यहेतूत्तगा यदाकारस्य गोपनं सखिपश्यगृहारामपरगौरस्मिधूसरा अत्रचौर्यरतकृतसंकेतभूष्टुलुं टनलप्रभूलिजालस्यगोप
 पनं यथावा कस्यवानभवेदोषः प्रियायाः सत्रणोपरेसभृंशंपद्मप्रासीर्वा रित्तापिमयाधुना उपपत्तिना खंडिताधरायाः नायिका
 याः सकाशमागच्छंतं प्रियमपश्यंत्येव सरख्यानायिका प्रतिहितोपदेशव्याजेन तं प्रतिनायिकाधराधगोपनं ५ छेकापद्मतेरस्याश्चायं

उपपत्तिना जारेण ५ तस्योच्छेकापद्मते आयानमिति प्रतोल्यांश्यायां एकांकाविद्वाभावनिता सरख्याः पुरस्तात् रोमांचकंपादिभिरनुभावेर्व्यज्यमानमनुराग
 रनेहरिप्रणमंती सती जुगूहगोपितवतीत्यन्वयः लक्ष्यते व्यज्यते एवमिति सूक्ष्मालंकारवदुक्तिरूपव्यापारवर्णनमित्यर्थः उदाहृतं व्यमिति यथावत्कस्यदी

सं
 ५
 लक्ष्यते

कु. टी.
चं.
५९

आलीवालास्मितप्राह संदं माधाक्षित्वा मद्यपपणामिनाथमित्युतरार्धनिर्माणेनाथमित्युक्त्वा प्रकाशनमिति बोध्यं वस्तुसौंदर्येति वेतसनि कुंजरूपवस्तु
सौंदर्येत्यर्थः ध्वनिभावास्पदत्वात् ध्वनित्वाश्रयत्वात् उपसंहरति अत इति पेषिसस्यभावाविकारणमस्तीत्यनेनान्वयः इति व्याजोक्तिः ५ गुटोक्तिरिति यदनेन
दृशकं वाक्यतत्तदन्वप्रतिकथ्यते चेत् गूढोक्तिरलंकारः क्षेत्रं संस्यदेः कलत्रं च अपेहिदूरीभव अविवक्षितत्वादिति अपंभावः प्रकृताप्रकृतक्षेपेः साबुदयमा

तस्यावचनस्यान्यथानयनेनापह्नवः अस्यामाकारस्य हेत्वंतरवर्णनेन गोपनमितिलक्षणे लक्ष्यनाम्नि चोक्तिग्रहणमाकारस्य
गोपनार्थं हेत्वंतरप्रत्यायकव्यापारमात्रोपलक्षणं ततश्च आयांतमालोक्य हरिप्रतोल्यामाल्याः पुरस्तादनुगमेकारोमोचकं
पादिभिरुच्यमानेभामाजुगूहप्रणमंत्यथैनं दृश्यत्रापिव्याजोक्तिरेव तत्र ह्यनुगकृतस्य रोमांचाद्याकारस्य भक्तिरूपहेत्वंतर
प्रत्यायकेन प्रणामेन गोपने कृतं सूक्ष्मपिहितालंकारयोरनिवेशितग्रहणमुक्तिसाधारणव्यापारमात्रोपलक्षणं ततश्च नलिनी
दलेवलाकामरकतपात्रद्वदृश्यते शुक्तिः इति मम संकेतभुविज्ञात्वाभावं तदा ब्रवीदालिमित्यादिष्वपि सूक्ष्मालंकारः प्रसरति
अत्र श्लोके तावक्लिमावयोः संकेतस्थाने भविष्यतीति प्रश्नाशयं सूचयति कामुके तदभिज्ञया विदग्धया तदा संखी प्रति साकूतमु
क्तिमिति सूक्ष्मालंकारो भवति यतोत्रवलाकायामरकतपात्रप्रतिष्ठितमुत्पुपमया तस्यानिश्चलेनाश्वत्वंतेन तस्य प्रदर्शे स्य प्रद
शेस्य निर्जनत्वं तेन तदेवावयोः संकेतस्थानमितिकामुकं प्रति सूचनं लक्ष्यते नचात्र ध्वनिरात्रांकनीयः दूरे व्यज्यमानस्यापि संके
तस्थानप्रश्नांतरस्य स्वोक्तेर्विद्वत्त्वात् एवं पिहितालंकारेषु दाहार्यं ददं चान्यदत्राचधेयं यत्रासौ वेतसीपांथेत्यादिषु गूढोत्तर

रूढदृश्यादावप्रकृतसंबंधावाच्यः सचनसंभवति विवक्षितविक्षाविरहादिति कुनस्तर्ह्यप्रकृतार्थकथने तत्रा सूक्ष्मपिहितव्याजोत्पुदाहरणेषु भा
ह तस्येति अप्रकृतार्थस्येत्यर्थः ननु तादृशविवक्षाविरहेपिनानार्थविन्यासमात्रेणास्तुः शेष एवेत्याशंक्याह विच्छित्तिविशेषेति तथाच श्लेषसत्त्वेपि विच्छित्ति

व्याजोक्तिः

विशेषाद्गुटोक्तिवत्प्रसंगीकार्ये साशयः

अतएवश्लेषमात्रमिति तन्मात्रनिराकरणमेवोपक्रांतं न तु श्लेषनिराकरणमिति नाद इति विषयिः पण्पवीयिकापु व्यिणी रजसला आगमेनं वेदेन लालनी यः सु
 त्यः आगमेनं लालनीयश्चरजनीयाप्येत्यस्य संयोगे हि तोषा इति गूढोक्तिः श्लिष्टगुप्तमिति श्लिष्टे तु पलक्षणे अर्थशक्तिमूलगप्तस्यापि गच्छाम्य च्युतेत्यादौ सं
 किंतु वस्तुसौंदर्यवलाद्वत्कृबो द्वयविशेषिताद्गम्यः तत्रैव वस्तुतोनालंकारत्वं ध्वनिभावात्स्यदत्त्वात् प्राचीनैः स्वोत्पाविष्करणे सत्यत्वं
 कारस्यदत्तास्तीतिसुदाहृतं त्वादस्माभिरप्युदाहृतानि शक्यं हि यत्रासौवेतसीयाथतत्रेयं सुतरासरित् इति पृच्छं तमध्यानें कामिन्या
 हससूचने इत्याद्यर्थोतरकल्पनया भावाविष्करणमित्यतः प्राकृलिखितादाहरणसंकेतकालमनसंपुस्त्वतन्व्याव्यंजयंती भामाजगृहे
 तिभावो विष्करणमस्ति तेष्वेतत्तदलकार इति ५ गूढोक्तिरन्योद्देश्यं चे घदन्यं प्रतिकथ्यते वृषापेहि परक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः यं
 प्रति किंचिद्वक्तव्यं ततस्त्वेर्माज्ञायोति तदेव तदन्यं किंचित्प्रति श्लेषेणोच्यते चेत्तादोक्तिः वृषेत्याद्युदाहरणं परकलत्रभुंजानं कामु
 कं प्रति वक्तव्यं परक्षेत्रे सस्यानि भक्षयंतं किंचिदुक्षाणं समीपे चरंतं निर्दिश्य कथ्यते नेयमप्रस्तुतप्रशंसा कार्यकारणादिव्यंग्यं
 त्वाभावात् भापिश्लेषमात्रमप्रकृतार्थस्य प्रकृतार्थान्वपित्तेनाविवक्षितत्वात् तस्य केवलमितरवंचनार्थं निर्दिष्टतया विच्छिति विशेष
 षसडावात् यथावा नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा सपत्नी च मां त्यक्त्वा मामिह पुष्यिणीति गुरवः प्राप्ता गृहाभ्यंतरं शय्या
 मात्रसहायिणी परिजनः आंतो न भो सेवते स्वाभिन्ना गमलालनी यरजनी लक्ष्मीयते रक्षमां अत्र लक्ष्मीपतिनाम्नो जारस्यागम
 नं प्रार्थयमानाया सुदस्थं वचनाय भगवतं प्रत्याक्रोशस्य प्रत्यायनं विरुत्तोक्तिः श्लिष्टगुप्तं कविना विष्कृतं यदि वृषापेहि परक्षेत्रा
 प्राह्यत्वात् ५ वत्से इति वत्सेलस्मि विपादखेदं हरं च उरुजं वे महावेगं उर्ध्वं प्रवृत्तं श्वसनं श्वासे पवनं च सत्यं जकं जलं पातीति तथावरुणः कं पश्य गुरुर्महा
 न् वृहस्पतिश्च वलं प्रसिद्धं तद्दिदानाशकेन वलाख्यदस्यानाशकेनेदेण च अत्र श्रीकृष्णसंनिधौ पाहि इति प्रकारेण भयनिवारणव्याजेन सुराणां

प्रस्ताख्याने वज्रं कारिपित्वा मथो मथनेन सुगुणः

कुं टी
चे
८०

पयोधियस्मैलक्ष्मीमदात्सवोदुरितं दहति त्वन्वयः परेति परेवचनाय गुप्तस्याविष्करणमित्यर्थः नयेति लज्जया गुप्तस्येत्यर्थदृष्टेति गोपेत्वपियोगा आ
सक्तिस्तद्वृत्तया अपहृतयागवापरागैर्धूलिभिर्वाप्रयाच गोपेति संबोधनं वा किंचित्समविषमं युक्तायुक्तं च इहत्वपि भूमौ च पत्युर्भावः पतितातां
पतनं प्राप्ताचविषमेषुः पंचशरस्तेन खिन्नमनसां विषमेषु संकटेषु खिन्नमनसां च अवलानां स्त्रीणां बलरहितानां च सलेशंससूचनं गोष्ठंगोस्थानं
चेतो नलमिति लंकां न अपतेन गच्छतीत्यर्थे नलं कामयते इच्छतीत्यर्थे गुप्तः तदाविष्करणं च हीणात् दृष्टत्वेत्यनेनेति बोध्यं शब्दशक्तीति शब्दश्लेषवशेनेत्य

कथंचित्कविना विष्कृतं चेद्विदुः कतिः वृषापेहीत्सुदाहरणे पूर्ववत् गुप्तं वस्तुससूचनमिति कतिना विष्कृतं ५ यथावा वत्सेमा
गाविषादं श्वसनसुरुजवं संत्यजोर्ध्वं प्रवृत्तं कंषः कोवागुरुस्ते किमिह बलमिदं जृम्भितेनात्र याहि प्रत्याख्यानं सुराणामिति भयश
मनच्छ्रानाकारयित्वा यस्मैलक्ष्मीमदाहः सदहनुदुरितं मंथसुग्धः पयोधिः इदं परं चनाय गुप्ताविष्करणं नपागुप्ताविष्करणं
त्रपागुप्ताविष्करणं यथा दृश्याकेशवगोपरागहृतयातेनेह तया किंचिन्नदृष्टं मयातेनेह स्वलितास्मिना यपतितां किं नामना
लंबसे एकस्त्वविषमेषु खिन्नमनसां सर्वावलानां गतिर्गोप्यैवै गदितः सले शंसवनाद्गोष्ठे हरिर्वश्विरं अत्र कृष्णस्य पुरतो वि
षमपरिसवलनमभिहितवत्पास्तं कामयमानाया गोपिकाया वचने विषमपाथिस्वलनपतनत्राणसंप्रार्थनरूपेण द्युतिरिति
प्रतीयमानेनार्थेन गुप्तं विवक्षितमर्थोतरं सलेशंससूचनमित्यनेनाविष्कृतं एवं नैषधादिषु चेतो नलं कामयते मदीयमिति दस

र्थः क्रोडीकृतः संगृहीतः ५ गच्छाम्येति अच्युतमद्विषये अस्वलितेति गुप्तार्थः विरकालं त्वदृशनेनापिन तृप्तिरित्य
र्थे नदर्शनेन न तृप्तिरपि तु संभोगेनेत्यर्थो गुप्तः विजनस्य योरे कांतमतयोः हतश्चा सौजनः अन्यथा रत्यर्थस्थिताविति संभावयति तेन द्वयोरकीर्तिर्जाते
वृथैवात्मानवचयावइति गुप्तार्थः आसन्नगस्याच्युतेत्यादेर्भग्यारचनयामूलितो वृथावस्थानखेदस्तेनालसा कविनिवृत्तेति कविनिवृत्तेन वत्क्रागुप्तस्येत्

सुभ्रुत्वमिति शोभनभ्रुदयितादृष्टिश्चतयोः तयोः संवाधनकापारोषविकारश्चरगिण्यनुगमिणीति अवनतेनमेदृतिचमयीत्यस्यविशेषणं पक्षेगि
 णिरक्तिमशीले नमेदृतिदृक्संवाधनं एवंदृष्टेइत्यपि उच्चारणेनेति स्वरविशेषसहकृतोच्चारणेनेत्यर्थः इतिविद्वतोक्तिः युक्तिरिति स्वस्यमर्मगो
 पनायक्रिययायत्परस्यातिसंधानं वचने सायुक्तिरलंकारः त्वामिति नायकं प्रतिदूतीवचने पुष्पस्फेदपोष्यं इदपत्योरिति तस्य शुक्लस्य अतिमात्रं

इदंशब्दशक्तिः कोटीकृतगुप्ताविष्करणं अर्थशक्तिमूलगुप्ताव्युत्पत्तयथा ५ ॥ गच्छाम्यच्युतदर्शनेनभवतः किंत्सिरुत्य
 यतेकिंचैवंविजनस्थयोर्हं तजनः संभावयत्यन्यथा इत्यामंत्रणभंगिसूचितवथावस्थानखेदालसामाह्निभ्यन्पुलकोत्क
 रं चिततनुर्गोपीहरिः पातुवः अत्रगच्छाम्यच्युतेत्यामंत्रणेनत्वयारंतुं कामेच्छयास्थितंतन्नलथमित्यर्थशक्तिलभ्यवस्तुतती
 यपादेनांविष्कृतं सर्वमेतत्कविनिवद्धवल्कृगुप्ताविष्करणोदाहरणं कविगुप्ताविष्करणंयथा सुभ्रुत्वंकुपितेत्ययास्तमशनं
 त्यक्ताः कथायोषितां दूरदेवविवर्जिताः सुरभयः स्मगंधधूपादयः कोपंरगिणिमुंचमप्यवनतेदृष्टेप्रसीदाधुनासत्यंतद्विरहा
 द्रवंतिदयिते सर्वासमाधादिशः अत्रतावदीर्यमानकलुषितदयिताप्रसादनव्यापारविधिः प्रतीयतेदृष्टिरेगार्तस्यदृष्टिंप्र
 त्याक्रोशाविवक्षितार्थः सचदृष्टेइत्यस्यपदस्यलुप्तोच्चारणेनसंबुद्धिरूपतामवगमय्याविष्कृतः कविनिवद्धवल्कृगुप्तंपरवचना
 र्थकविगुप्तंस्वप्रौढिकयनार्थमितिभेदः युक्तिः परातिसंधानंक्रिययाममगुप्तये त्वामालिखंतीदृष्ट्यान्यधनुःपोष्यंकरेलिखत् अत्र
 पुष्पचापलेखनक्रिययामन्मथोमयालिखितइतिभ्रांत्युत्पादनेनस्वानुरागरूपमर्मगोपनायपरवचनंविचक्षितं ॥

अस्येनिगदतइतिसंधंधः फलशब्दोवोजपरः गोपनीयविषयभेदस्यविच्छिन्निभेदाप्रयोजकत्वादाह पद्वेति नत्वेवंसत्यायांतमालोकोपत्यादौव्याजाक्तिरे
 वितिप्रागुक्तं विरुध्येतेत्याशंकाहएवंचेति पद्वेतिपक्षांगीकारेचेत्यर्थः एवंचपूर्वग्रयंआद्यपक्षाभिप्रायेणेतिभावः इतियुक्तिः लोकेति अनुकृतिरनुकरणं

कुं
चं
८१

सहस्रेति अर्थोद्विरहं मामानभिव्याप्येत्यर्थः नामैवेति हेवरदततवनामैव वाञ्छितदातृत्वमाख्यातिकथयति अतस्त्वेवरदानमुद्रामितरदैवतवन्नधारयसि
यतोविश्वप्रसिद्धतरं विप्रकुलेप्रसूतिरुत्पतिर्यस्यतादृशस्येत्यर्थः इति लोकोक्तिः छेकोक्तिरिति लक्ष्यनिर्देशः अर्थोतरगर्भिता अर्थोतरम्बजकतासमी
पस्थं यद्गतांतः पृष्टंस्तत्समीपस्थं सवाप्येति पृच्छमानवृत्तांतस्तत्समीपस्थं अत्रेत्यर्थः तेनलोकोक्तपनुवादेन मलयेति ब्रानाः समूहाः पाताः गताः विका

पथावा दंपत्योर्निशिजल्यतोरुहं शुकेनाकर्णितं यद्वचस्तत्यातेर्गुरुसन्निधौ निगदतस्तस्यातिमात्रं वधूः कर्णालं वितपद्य एगशा
कलं विन्यस्य चंचू पुटे द्रोडाती विदधाति दाडिमफलव्याजेन वाग्वधनं अत्रशुकवाज्जुद्रणयातन्मुखेनस्वकीयरहस्पवचनशुभ
श्रुषुजनवंचनं कृतं व्याजोक्तावाकारगोपन युक्तौ तदन्यगोपनमिति भेदः यद्वा व्याजोक्तावुत्पागोपनमिह तु क्रिययागोपनमिति
भेदः एवं च आयांतमालोक्य हरिं प्रतीत्यामिति स्मोकेपि युक्तिरेव लोकप्रवादानुक्तिलोकोक्तिरिति भण्यते सहस्रकतिचिन्मा
सान्मीलयित्वा विलोचने अत्रलोचने मीलयित्वेतिलोकवादानुक्तिः यथावा मदीयेवरदराजस्तवे नामैवतेवरदवाञ्छितदातृ
भावं व्याख्यात्यतो नवहसे वरदानमुद्रां विश्वप्रसिद्धतरं विप्रकुलप्रसूतेयज्ञोपवीतवहनं हिनरत्वं त्वपेक्ष्यं अत्रोतरगर्भलोकवादा
नुकारः छेकोक्तिर्यदिलोकोक्तेः स्यादर्थोतरगर्भिता भुजंग एव जानीते भुजंग चरणं सखे केनचित्कस्यचिद्गतांतं पृष्टस्य समीप
स्थमन्यनिर्दिष्ट्यापमेव तस्य वृत्तांतं जानानीत्युक्तवतोयमहेः पादानहिरेव जानातीति लोकवादानुकारः अत्रसवाप्यंवलोक
विदिते धनाजं नादिव्यापारे सहचारिणाविति विदितविषयतया लोकोक्तपनुवादस्य प्रयोजने स्थिते रहस्येप्यनंगव्यापारे तस्या

सिनासहि काकुम्भानां परिमलस्य भरोयस्मिन् तादृशो श्रीभग्नो नष्टः हेघनत्वं यद्वत्सहसे उस्ताहवान् म यसहवरदतिमर्मा द्वाटनमपितेनग
वसितदातनिः खेहं नायकं घटप अनया सहस्रयोजयगवां निचतं नपरा पद्धतानां व्यावर्तने पाम्ब प्रभवति सरवधनं जयोजुन इत्यन्वयः लिप्तया प्रोयितस्ययोग

श्रीकृत

भारतखीचनदत्तिसंबंधः

आंभ्रास्तेलंगाः इमां सत्सखी गोप्रायोगो तुल्यः इति छेत्कोक्तिः वक्रोक्तिरिति काकुर्वने विकारः अपरायस्य अभिप्रेतादयोदयोतरस्य नदीहरस्पगणविशेषः
 रुणा क्रूरेत्यभिप्रेते काष्ठेनेतिकल्पनं विकृतत्वं चकस्यचिद्वर्णस्यावायोद्वापाभ्या भवित्रीति सीतां प्रति रावणोक्तिः पादत्रयं चतुर्थं प्रति सीतायाः तैतवपतिः स
 रामो युधिसंयामे पुरतो प्रतो नस्था तास्या स्पतीत्यर्थः अतिशयेन लघुलंघिष्टस्तत्संबोधनं इदं पादत्रयं षष्ठाक्षरस्य राणां सप्तमानां त्रिनवीतिवर्णानां वि
 लोपो यत्र तादृशपुनः पठेत्यर्थः शब्दश्लेषेति शब्दस्य परिवृत्तसहत्वादिति भावः ५ भिक्षेति जलनिधिश्च हिमवांश्च तत्कन्यपोलं क्ष्मीपार्वत्योः क्रमे

यथावा मलयमरुतांब्रातायाताविकासितमह्निकायारिमलभरोभग्नोग्रोष्मस्त्वमुत्सहसेयदि घनघटयतं त्वन्निः स्नेहं यएव
 निवर्तने प्रभवति गवां किन्नः छिन्नं स एव धनं जयः अत्र धनलिप्तया प्रोषितांगनासखीवचने यएव गवां निवर्तने प्रभवति स
 एवं धनं जयद्रस्यं ध्रजातिप्रसिद्धलोकवादानुकारः अत्राति सौंदर्यशालिनी मिमा मपहाय धनलिप्तया प्रस्थितोरसानभि
 ज्ञत्वात् गोप्राय एव तस्य निवर्तकस्तु धनस्य जेता धनेनाकृष्टस्य तद्विमुखीकरणेन प्रत्याक्षेपकत्वादित्यर्थांतरमपि गमितं
 वक्रोक्तिः श्लेषकाकुभ्यामपरायं प्रकल्पनं मुंचमानं दिनं प्राप्तं नेहनं दिहरांतिके अत्र मानं मुंच प्रयाता रात्रिरित्याशयेनोक्ता
 यां वाचिनं दिनं प्राप्तं मा मुंचेत्यर्थांतरं श्लेषेण परिकल्पितं यथावा अहोकेनेदृशी बुद्धिदोरुणा तव निर्मिता त्रिगुणाश्रूय
 ते बुद्धिर्न तुदारुमयोक्तवित् इदमविकृतश्लेषोक्तेरुदाहरणं विकृतश्लेषवक्रोक्तेर्यथा भवित्री इंभोरुत्रिदशवदनग्लानिर

परस्य लीलया संलापो मिथो भाषणं नोस्मान्त्रायतामित्यन्वयः इत्यंकीदृकृतदाहभिक्षार्थी
 ति हरमभिप्रेत्यलक्ष्म्यावाक्यं वलेदं त्यस्य सखे यज्ञे इति वामनाभिप्रायं पार्वत्याः भद्रेशोभने तांडवं नृत्पमयकवर्तत इति लक्ष्मीप्रश्रस्यो तरुदावन
 म्यां त्रेमध्ये रनिश्रीकृष्णाभिप्रायं मृगशिशुः महादेवेन करेयतः परशुमृगवराभीतिह संप्रसन्नमिति ध्यानश्रवणात् इदं लक्ष्म्यावाक्यं नैवेति पार्व

साः मृगः

कु- टी-
चं-
८२

पपोकुरंगेवेतिविम्बः कच्चिदितिप्रश्नेज खोजीर्णः वृषपतिवृषश्रेष्ठदतिहरवृषभाभिप्रायंलक्ष्मीवाकं गोपोगवांपालकइतिरुष्णाभिप्रायमुत्तरमिति
अत्रभिष्ठादिपदानांपरिचृत्तिसहत्वादर्थश्लेषमूलत्वं असमालोच्येति अविचार्येत्यर्थः माल यापुष्पमालया इतिवक्रोक्तिः स्वभावोक्तिरितिलक्ष्यनिर्देशः
जात्यादिस्थस्यजात्यादिसंबंधिनः आदिपदेनक्रियादिपरिश्रुः उत्तरंगाणितरंगायमाणान्यक्षौणियेषां तैः नाविति नौप्रक्रांतौवधूवौ गुरूणांसमी
पे अन्योन्याभिसुखं प्रचलितौपरस्परस्यमार्गप्रदानेयोरभसोवगत्तेनसवलितंभ्रष्टंमवधानंसावधानत्वं पयोस्तादृशौउभावपिभिन्नेदिकंवासदस्ति

इयंयास्यत्युच्चैर्विपदमधुनावानरचमूर्लधिष्टेदंषष्टाक्षरपरविलोपात्यटपुनः सर्वमिदंशब्दश्लेषमूलायावक्रोक्तेरुदाहरणं ५
अर्थश्लेषमूलायावक्रोक्तेर्यथा भिस्तार्थीसकपातः सुतनुवलिमखेतांडवकायमद्रेमन्येदंदावनांतेक्रुनुसमृगशिमुनेवजा
नेवराहं बालेकचिन्नदृष्टौजरठवृषपतिर्गोपएवास्पवेत्तालीलासंलापद्वयंजलनिधिहिमवत्कन्ययोस्त्रायतांनः काकायथा
असमालोच्यकोपस्तेनोचितोयमित्तीरिता नैवोचितोयमितितंताडयामासमालया अत्रनैवोचितइतिकाकुस्वरविकारेणोचित
एवेत्यर्थोतरकल्पन स्वभावोक्तिः स्वभावः स्वजात्यादिस्थस्यवर्णनं कुरंगैरुत्तरंगाक्षैः सव्यकर्णैरुदीक्ष्यते यथावा नौसन्मुख
प्रचलितौसविधेगुरूणामार्गप्रदानरभससवलित्तावधानौयार्ध्यापसर्पणमुभावपिभिन्नेदिकंरुत्वामुद्गमुद्गरुपास रतांसल
ज्जं भाविकंभूतभाव्यर्थ साक्षात्कारस्यवर्णने अहं विलोकयेऽद्यापियुध्यंतेत्रसुरासुराः स्थानभीषणत्वोद्गावनपरमिदं ॥

णरूपदिकसंबंधिपरस्परपार्श्वमार्गोपसर्पणंसुहः कृत्वासलज्जंयथास्यातयोपासुरतां उपसर्पणं वक्रतुरित्यर्थः पूर्वोदाहरणेकुरंगजातिस्वभाववर्णनं अत्र
सलज्जाक्रियास्वभाववर्णनमितिभेदः इतिस्वभावाक्तिः भाविकमितिलक्ष्यनिर्देशः ५ अद्यापीति ममनयनंनयनमितितस्यावाचंनिशाम्यस्तनतटात्यतितु
मुतरीयधर्तुपुरः प्रवृत्तेमपिसतितदाआयताक्षीयकिंचित्स्मितमकरोत् इदमेयापिममदृशोः पुरस्तिष्ठतीत्यन्वयः अत्रनयनपदेनख्वाचकत्वरूपशक्य

सर्वपनेत्रपदलक्ष्यते तस्माच्च वस्तुप्रतीतिः

किंवास्ववाचकवाच्यत्वस्पर्शकसंबंधेनवस्वमेकलक्षयतीतिवचोवाणेरित्यादिवक्षितलक्षणोवावोधा नेत्रं पथिगुणेवस्त्रइतिविभ्रः इतिभाषिकं उदानमि
ति ऋद्धेः समृद्धेश्चरितं उदानालंकारः तथा श्लाघ्यं चरितं अन्यस्योपलक्षणमंगं वेतदपितथा सानौशिखरेयस्यपर्वतस्यकिरीटी अर्जुनः कृच्छ्रात्कृष्टात् आ
जनेयेनहनूमता इत्युदात्तं अस्युक्तिरितिलक्ष्यनिर्देशः अद्भुतं च तदर्थमिथ्यारूपं अकूपारः समुद्राः आहुरितिभ्रमतेतुतथ्यत्वातथ्यत्वाभ्यांभेदइति

यथावा अथापितिषुतिदृशोरिदमुत्तरोयंधर्तुपुरस्तनतदात्यतितंप्रवृत्ते वाचंनिद्राम्यनयनंनयनंममेतिकिंचितदायदकरो
त्स्मितमायताक्षी उदानमृद्धेश्चरितं श्लाघ्यं चान्योपलक्षणं सानौयस्याभवयुद्धंतद्गर्जतिकिरीटीनोः इदंश्लाघ्यं चरितं स्यान्प्राग
त्वे उदाहरणं ऋध्युदाहरणं यथा रत्नसंभेषुसंकांतेः प्रतिविंशतैर्वृतः ज्ञातो लंकेभ्ररः कृच्छ्रादाजनेयेनतत्त्वतः अत्युक्तिरद्भु
तातथ्यं शौर्यैर्दार्ढ्यादिवर्णनं त्वयिदातरि राजेंद्रयाचकाः कल्पशाखिनः इयमौदार्यात्युक्तिः शौर्यात्युक्तिर्यथा राजन्समाप्यकूपा
एस्त्वत्प्रतायाग्निशोषिताः पुनस्त्वद्वैरिवनितावाप्यपूरेण पूरिताः संपदत्युक्तावुदानालंकारः शौर्यात्युक्तावत्युक्त्यलंकारइ
तिभेदमाहः अनयोरनवधांगिस्तनयोर्जंभमाणयोः अवकाशोनपर्याप्तस्तवबाहुलतांतरे अल्पनिर्मितमाकाशमना
लोच्यैववेधसाइदमेवंविधंभाविभवत्याः स्तनमंडलमिति सदसदुक्तितारतम्येनातिशयात्युक्तोर्भेदः ५ निरुक्तिर्योगतो
नाम्नामन्यार्थत्वप्रकल्पनं ईदृशैश्चरितैर्जाने सत्यं दोषाकरोभवान् यथावा पुराकवीनांगणनाप्रसंगेकनिष्ठिकाधिष्ठितका

भावः अतथ्ये अद्भुतत्वविशेषणस्यरूपं दर्शयति अनयोरित्यादि एतत्पद्ययोगेप्ययोगोऽसंबंधातिशयोक्तिरित्यत्र प्रागुदात्तं असदुक्तितारतम्येनेति
अनयोरित्यत्रासदुक्तिमानं अल्पमिति पद्येत्वत्यंतासदुक्तिरितितारतम्येनेत्यर्थः तथाचाद्भुतेतिविशेषणाद त्यंतातथ्यरूपत्वंलाभान्तातिशयोक्ता
वतिमाप्तिरिभावः अतएवानयोरितिपद्यानेतरंदंडिनोक्तं इतिसंभाष्यमेवैतद्विशेषाख्यानसंस्कृतमिति एवलोकातीतद्रवात्यर्थमध्यारोप्यविवक्षितः॥

कृ-टी-
चं-
८३

पार्थस्येनातितुष्यंतिविदग्धानेतरेयथेत्युक्ताअल्पंनिर्मितमित्याद्युदाहृत्यइदमत्युक्तिमितिचइत्यत्युक्तिः ५ निरुक्तिरितिलक्ष्यं योगवशान्नाम्नामर्थविशेषाभिधायि
नामयांतरोपवर्णनमितिलक्षणं इंद्रशैरिति चंद्रप्रतिविरहिण्याउक्तिः इन्द्रशैर्जनसंतापेनरूपैः दोषायात्रैःकर्त्तारोषाणाभाकरश्चपुरेति कनिष्ठिकांगुलि
विशेषः अधिष्ठितः कालिदासोयस्यांसा अंगुलिविशेषरूपा अर्थवती नविद्यतेकविनामपस्यांसेत्यन्वर्थनामवती इतिनिरुक्तिः कितवोघृतकृत धूर्तोऽक्ष
देवीकितवइत्यमरः ननुप्रसिद्धानुवादस्याचमत्कारित्वाकथमलंकारत्वमत आहनिर्ज्ञातइत्यादि शकुनेपाशकैर्दोष्यतीतिशाकुनिकः आविष्कृतमितिध्व

अद्यापिततुल्यकवेरभावादनामिकासार्थवतीवभूव प्रतिषेधः प्रसिद्धस्यनिषेधस्यानुकीर्तनं नयूतमेतत्कितवकीडनंनि
शितैः शरैः निर्ज्ञातोनिषेधः स्वतोनुपयुक्तत्वादर्थांतरगभीकरोति तेनचारुतान्वितोयप्रतिषेधनामालंकारः उदाहरणं यु
द्वरंगेप्रत्यवतिष्ठमानंशाकुनिकंप्रतिविदग्धवचनं तत्रयुद्धस्याक्षयूतत्वाभावोनिर्ज्ञातएवकीर्त्यमानस्तत्रैवतवप्रागल्यंनयु
द्वेष्युत्पत्तिग्रहोस्तीत्युपहासंगभीकरोति तच्चकितवेत्यनेनाविष्कृतं यथावा नविषेणनश्लेणनाग्निनाचमृत्युनाअप्रती
कार्यारुष्याः स्त्रीभिरवस्त्रियःकृताः अत्रस्त्रीणांविषादिनिमित्तत्वाभावः प्रसिद्धएवकीर्त्यमानस्तासांविषाद्यतिसापिकौर्य
मिति अमुमर्थव्यक्तोकरोतीतिसचाप्रतीकार्यारुष्याइति प्रतीकारवद्भोविषादिभ्यस्तासांविशेषंदर्शयताविशेषणेनावि
ष्कृतः सिद्धस्यैवविधानंयतदाहुर्विध्यलंकृतिपंचमोदचनेकालेकोकिलः कोकिलोभवेत् निर्ज्ञातविधानमनुपयुक्तिवा

नित्वशंका निवारणं एवमत्रेपि इतिप्रतिषेधः पंचमस्यस्वरविशेषस्योदचनमाविष्कारधितंसदर्थोतरगभीकरणेनचारुतरमिति तविधिनामा
पांयत्रतादृशकालेकोकिलः कोकिलोमध्यध्वनिरभूवदित्यर्थः द्वितीयकोकिलपदस्यानुपयुक्तार्थत्वेनार्थोत्तरेसंक्रमितत्वात् सकलजनहृद्यत्वप्रतीतिश्चप्रयोज
नं एववशास्त्रितयेत्यनेनलक्षितं बोध्यः पूर्ववत् ध्वनिका शंका निवारणायतच्चेत्यायुक्तं ५ हेह्लेति श्रुतपस्यजनिताधर्मवशादपूर्णायुधिद्विजवालकेमृततद्वधो

यत्स्यस्यसहस्रप्रतिइपमुक्तिः

जीवानवे जीवनाय शृद्ध एव तपश्चरणान्मु निरिव मुनिः तस्मिन्कृपाणां खड्गं विस्तृज निक्षिप य तोराम स्या करुणस्य पात्रं चारो रमसिनिर्भरमति शयेन गर्भरिव न्नायाः सा
 तायाः प्रवासने निर्ता सने तत्र पठे दृष्ट्येत्यर्थः अत्र रामपदम करुणत्वरूपार्थान्तरसंक्रमितं तदति शयो व्यंगः सचास्यंतमित्यनेनोक्तः ध्वनिभावास्पदानित्वप्र
 योजकानि व्यवस्थित्वादिति शब्दार्थज्ञात्याक्षिसोपि व्यंग्योर्थः कविना पुनः यत्रा विक्षिपते स्तोत्रासा न्येवा लंकृति ध्वनेरिति ध्वनिकारवचनेन निर्णीतत्वा
 दित्यर्थः उक्ताविति निषेधाभाससाक्षेयं बुधाः केचन मन्वते आक्षेपो न्ये विद्ये च ते निषेधे च तिरोहित इत्येताभ्यां नाहं दूती गच्छसीत्युदाहरणयोः प्रतिपादि

उदाहरणे कोकिलस्य कोकिलत्वविधानमनुपपुक्तं सदति मधुरपंचमध्वनिशालितया सकलजनहृद्यत्वं गभीकरोति तच्च पंमो
 देवने इति कालविशेषणेनाविकृतं ५ यथावा हेहस्तदक्षिणमृतस्य शिशोर्द्विजस्य जीवातवे विमृज शृद्ध मुनौ कृपाणं रामस्य
 गात्रमसिनिर्भरगर्भस्विन्नसीताविवासनपटोः करुणाकुतस्ते अत्र रामस्य स्वहस्तं प्रति रामस्य गात्रमसीति वचनमनुपपुक्तं सद्रा
 मस्येत्यनेन स्वस्यास्यंत निष्करुणत्वं गभीकरोति तच्च निर्भरेत्यादि विशेषणेनाविकृतं यद्यप्यनयोर्विधिनिषेधयोरुदाहरणेषु
 व्यंग्यान्यर्थान्तरसंक्रमितवाच्यरूपाणि तथापि न ध्वनिभावास्पदानि स्तोत्रे व्यंग्यविशेषाविकरणात् व्यंग्याविकरणे चालंका
 रत्वेमेवेति प्राक् प्रस्तुतां कुरप्रकरणे व्यवस्थितत्वात् पूर्ववाधितौ प्रतिषेधौ आक्षेपभेदत्वेनाक्तौ इहतुप्रसिद्धौ विधिप्रतिषेधौ तत्र
 तिद्विद्विनावलंकारत्वेन वर्णिताविति भेदः हेतोर्हेतुमतासां देवर्णनं हेतुरुच्यते असावुदेति शीतोऽमुमानच्छेदापसुभ्रुवां यथावा

तानित्यर्थः प्रसिद्धत्वाद्वाधितप्रतिद्विद्वित्वं इति विधिः हेतोरिति हेतुमताकार्येण मानच्छेदः कार्ये एष इति विदुमस्त्यायः प्रवालकांति विगततरुच्छापश्चमर्त्ति
 जलदेशः माने इति मानेनेच्छति अनिच्छति सति एवमुपशमेवारयति सति द्वियां लज्जायां भ्रूमिमा लिखत्यं भ्रूम्युच्छेस्वनस्य तदनुभावत्वान् स्वान्त्ये च रिदु
 यपराङ्मुखी भूयति घृति सति धैर्यं करो व्याधूय मम नानुमत मिति सूचनाय हस्तधूननं कृत्वा गते सति हेतुष्णत्वा मनुसरता मुना जनैर्नै तावत्कले प्राप्तं यस्यादेनापि

यथास्यः

कु. टी.
चं.
८४

स एव चरणौ स्वीयो स्पृष्टं न सम्यक् मन्यते अनुजानातीत्यन्वयः अत्र तद्व्याप्यरूपहेतुतत्कार्ययोः स्पृष्टमभिधानं ॥ भेदांतरमाह हेतुहेतुमतोरिकेचित् भट्टोऽत्र प्रभृत
यः तदुक्तं हेतुमतासहहेतोरभिधानमभेदताहेतुरितिलक्ष्मीतिकटाक्षाः विदुषां लक्ष्मीविलासा इत्यन्वयः अत्र विलासहेतोर्विलासाभिन्नत्वेनाभिधानं एवं वि
धलक्षणायाः प्रयोजनमाह अत्रैतिकार्यावश्यभावश्च तच्छ्रेयं चेति विग्रहः आदिना अप्रथ्याशनं रोगइत्यादौ कार्यगतोपादेयत्वानुपादेयत्वादि संग्रहः आ
पुरिति वीरः कलिगेश्वरः कलिगदेशाधियो विजयत इत्यन्वयः कीदृशः दानरूपस्महेत्सवस्य आपुरितिकार्योभिन्नत्वेनाभिधानं एवमप्रेयिविशेषेण न

एष ते विदुमच्छायो मरुमार्ग इवाधरः कस्यनोतनुते तन्विपिपासा कुलितं मनः मालेने छतिवारयत्युपशमेक्ष्मामालिस्वत्यां द्वियां स्वा
तं अपरिवृत्यतिष्ठति कौव्याधूयधैर्ये गते नृण्ये त्वामनुवध्रताफलमियत्प्राप्तजनेनामुनायत्सृष्टेन पदास एव चरणौ स्पृष्टं न संमन्य
ते इत्युदाहरणं ॥ हेतुहेतुमतोरैकं हेतुं किं नित्प्रचक्षते लक्ष्मीविलासा विदुषां कटाक्षावेकटप्रभोः अत्र च कार्यावश्यं भावतच्छ्रेया
दिप्रत्यायनार्थः कार्यकारणभेदप्रदेशः यथावा आपूर्दानमहेत्सवस्य वित्ततक्षोणीभृतां मूर्तिमान् विम्वामो नयनोत्सवो मृगद
शां कीर्तेः प्रकाशः परः आनंदः कलिताकृतिः समनसां वीरश्रियो जीवितं धर्मस्यै अनिकेतनविजयते वीरः कलिगेश्वरः अत्र दानम
होत्सवापुष्करत्वादिनाध्यवसिते रज्जितदायुष्टादिव्यपदेशः इत्यंत्रातमलंकारालक्षयित्वानिदर्शिताः प्राचामाधुनिकानां च मताया
लाच्यसर्वतः रसभावतदाभासभावज्ञातिनिबंधनाः चत्वारो रसवत्प्रेय ऊर्जस्विच्च समाहितं भावस्य चोदयः संधिः शवलत्वमिति त्रयः

नानां क्षोणीभृतां रज्जो कलिताकृतिः श्रुताकरः वीरश्रियः वीरलक्ष्याः निकेतने स्थानं इति श्रीमत्सद्वाक्यप्रमाणाभिज्ञतत्सदुपाख्यभट्टविद्वलस्वरिवरात्मज
श्रीरामचंद्रसूरिसनुनावेद्यनाथेन कृतायामलंकारचंद्रिकाख्यायां कुवलयानंदटीकायाहेत्वलंकारप्रकरणं संपूर्णं भावस्यतिनिर्वेदादेर्व्यभिचारिभावस्य
त्यर्थः प्रत्यक्षप्रमुख्यः प्रत्यक्षायाः ते च प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थायत्यनुलब्धि संभवैतिहास्य विभावेत्यादिरत्यादिगलंवनोद्दीपनरूपाणि नापिकाचं

श्रीविकारणनिकायेवर्णयमानानि विभावपंक्तिस्तु
सत्याविभावपदे

नाभिधीयन्ते कार्याणि च कदाहरोमां चादीनि तथा विधान्येवानुपश्चाद्भवंतीति व्युत्पत्त्यानुभावपदेन एषामेव कार्याणां रसादिनोत्पादने कतं व्ये सहकारिभूता न्युक्तं
 षादीनि च व्यभिचारिपदेन विशेषाद्भितः समंततः ये स्यापिनं चारयंतीति व्युत्पत्तेः एवेरतिरासत्क्यनुगादिपर्यायवोध्यां तः करणवृत्तिः विकृतविदूषिकादिचे
 ष्टादर्शनननन्याचितस्यविकासरूपावृत्तिर्हासः दृष्टनाशानिष्ठलाभादिजन्याचितवृत्तिः शोकः प्रसिद्धः आदिपदेन क्रोधोत्साहभयजुगुप्साविस्मयनिर्वेदाख्या
 नाषष्ठापरिग्रहः विशेषपदेन चरसादेः स्यापित्प्रयोजकं परिपुष्टत्वं काताविषायत्वमितरानां त्वंचविवक्षितं ५ तदुक्तं रसादिश्चेन्निरंगः स्याद्देवादिविषयोः

अथैप्रमाणालंकारः प्रसक्तप्रसुराः क्रमात् एवं पंचदशान्यानप्यलंकारान्दिदुर्बुधाः तत्र विभावानुभावव्यभिचारिभिव्यंजितोरतिहा
 सशोकादिश्चितवृत्तिविशेषोरसः सयत्रपरस्यांगं भवति तत्र रसवदलंकारः ५ विभावानुभावाभ्यामभिव्यंजितो निर्वेदादिस्त्रयस्त्वि
 शूद्रो देवतागुरुशिष्यद्विजपुत्रावभिव्यज्यमानारतिश्चभावः सयत्रापरस्यांगं सप्रेयो लंकारः अनौचित्येन प्रवृत्तोरसोभावश्चरसा
 भासोभावाभासश्चेत्युच्यते सयत्रापरस्यांगं तदूर्जस्वित् भावस्य प्रशाम्यदवस्थाभावशान्तिः तस्याः परांगत्वे समाहितं भावस्योद्गमा
 वस्थाभावोदयः द्वयोर्विरुद्धयोर्भावयोः परस्परस्यर्धाभावसंधिः वहूनां भावानां पूर्वपूर्वोपभेदेनोत्पत्तिर्भावशालता एतेषामितरां
 गत्वेभावोदयस्त्रयो लंकारः तत्र रसवदुदाहरणे मुनिर्जयति योगीन्द्रो महात्मा कुंभसंभवः येनैकचुलके दृष्टौ दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ६
 अत्र मुनिविषपरतिरूपस्य भावस्याद्भुतरसौंगं यथावा अये सरस नोत्कथीपीनस्तनविमर्दनः नाभूरुजघनस्पर्शीनीवीविसंसनः ६

यवा अस्यांगभावभावास्यान्नतदा स्यापि शब्दभागिति स्यापिन एव चाभिव्यक्त रसत्वं यदाहः कारणान्यथकार्याणि सहकारीनियानि चरत्पादेः स्यापिनालो
 केतानि चेन्नायकाव्ययोः विभावाअनुभावास्तत्कथ्यते व्यभिचारिणः व्यक्तः सतैर्विभावाद्यैः स्यापीभावोरसः स्मृतवृत्ति अभिव्यक्तानां चरसादीनां रसरूपाणां
 क्रमात् शृंगारहास्यकरुणारौद्रीरभयानकवीभत्साद्भुतशांत रूपाविशेषसंज्ञावोध्याः निर्वेदादिरिति निर्वेदादिरिति निर्वेदल्लानिशंकारमास्तथास्यामद

अथैप्रमाणालंकारः

कु. टी.
चं.
८५

स्मृतिर्धृतिः व्रीडाचपलताहर्ष आवेगोजडतातयागवोविषाद औत्सुक्यनिद्राविस्मृतिरेवच स्वप्नो विवोधः मर्षश्चाप्यवह्निख्यमथोप्रतामतिर्याधिस्तथोन्मादस्तथा
मरणमेवचत्रासश्चैववितकेश्रविज्ञेयाव्यभिचारिणः अयस्मिंशदमीवाः समाख्यातास्तनामतइतिभरतेनोताः लज्जादिना विकारगोपनमवह्निख्यारव्योभावः
देवतेत्याद्यपरिपुष्टत्वादेरुपलक्षणं रतिरितिचापुष्टहासादेः अनौचित्येनेति एतच्चादाहरणोदर्पायिष्यामः मुनिरिति कुंभसंभवोऽगस्त्यः एकचुलकेनस
मुद्रेषीयमानेतदेतर्गतयोरवताररूपयोर्मत्स्यकर्मयोर्दर्शनेनगम्योऽद्भुतरसो मुनिप्रभावातिशयपर्यवसन्नतयातद्विषयपरतिषेधकत्वात्तदंगमितिभावः ॥

अत्रकरुणस्पृशंगारो गं प्रेयोत्तेकारएवभावालंकारउच्यते ५ सपथा कदावाएणस्याममरतदिनीरोधसिवसन्वसानः कौपीनंशि
रसिनिदधानो जलिपुटं अयेगौरीनाथत्रिपुरहरशंभो त्रिनयनप्रसीदेति क्रोशन्निमिषमिवनेष्यामिदिवसान् अत्रशांतिरसस्थक
देतिपदसूचितत्विताख्योव्यभिचारिभावो गं यथावा अत्युच्चाः परितः स्फुरंति गिरयः स्फुरंस्तथाभोधयस्तानेतानपिविभ्रती कि
मपिनश्रौतासितुभ्यंनमः आश्चर्येणमुहुर्मुहुः स्फुतिमितिप्रसोमियावद्भुवस्तावद्विभ्रदिमांस्मृतस्तवभुजोवाचस्ततोमुद्रिताः अ
त्रप्रभुविषयपरतिभावस्यवसुमतीविषयपरतिभावो गं ऊर्जस्विद्यथात्वत्प्रत्यर्थिवसधरे शतरुणीः संत्रासतः सत्वरं योती वीरविलु
ठितुं सरभसंयाताः किरातावने तिष्ठंतिस्तिमिताः प्ररूढपलकास्ते विस्मृतोपक्रमास्तासामुतरलैः स्तनैरतितरं लोलैरपांगैरपि
अत्रप्रभुविषयपरतिभावस्पृशंगाररसाभासो गं यथावा त्वयिलोचनगोचरंगते सफलं जन्म नृसिंहभूयते अजनिष्टममेतिसादरं सु

अपमिति भूरिश्रवसश्चिन्नेहस्तमालोक्यतद्वधूनामुक्तिः सपूर्वांतुभूतोयंकरः यः कांचीसमाकर्षणधिविज्ञापयतिद्विषांगणः अत्रकवेः ॥
शूलः नीवीवसनग्रथिस्तस्माविसं सनोमोचकइतिस्मर्यमाणयाश्रंगाएवख्ययाकरुणरसपरिषेधः ५ कदेति निमिषमिवदिवसान् कदानेष्यामीत्यन्वयः
कीदृशः काश्रपांगंगातीरेवसन् अयेइत्यादेरिति क्रोशन्तित्यनेनान्वयः अत्युच्चाइति स्फुरः विस्तीर्णाः प्रसोमिप्रसंजयामिभुवः पथिव्याः इमांभुवंद्विभ्रता ॥

धार्यमाणः त्वत्प्रत्यर्थीति हेवीरसंज्ञासतोभाषादनेसत्तरंगच्छतीः तव प्रत्यर्थिनः शत्रवोवसुं परेशाभूपाक्षेष्वांतरुणीर्विलंठितुपाताकिराताभिद्धास्तासां
 तरुणीनामुतरल्लैरतिवपलैः स्तने रतितरामतिज्ञापेन लोलैश्चंचलैरपांगैर्नेत्रांते श्रुतैस्तिमिताः स्रग्ध्याप्रोद्गतरोमांचाः विस्मृत उप
 क्रमोलुठनरूपौयै स्नाहृशास्तिष्ठतीत्यन्वयः अत्रशृंगारस्यानुरक्त राजवनिताविषयत्वादनौचित्येन प्रवृत्तिरित्याभासरूपत्वत्वयीति अजनिष्ट
 अभूतपुधिसंग्रामे तद्विषयेति प्रभुविषयाद्विषयगणस्य पारतिस्तदूयइत्यर्थः अत्रशत्रुविषयकत्वरूपानौचित्येन प्रवर्तितत्वाद्भावस्याभासत्वेप
 प्रभुविषयस्यरतिभावस्यतद्विषयद्विषयद्विषयगणरतिरूपोभावाभासोऽंगं समाहितं यथा पश्यामः किमियं प्रपद्यतइति स्थैर्यं मया लं
 वितं किं मानालप तीत्ययं खलु शठः कोयस्तयाप्याश्रितः इत्यन्योन्यविलक्षणदृष्टिचतुरे तस्मिन्वनस्थांतरे सव्याजहसितं मया शृ
 तिहरोमुक्तस्तुवाय्यस्तया अत्रशृंगारस्यकोपशांतिरंगं भावोदयो यथा तद्यविश्रम्यदयालुरेधिमेदिनं निनीषामि भवद्वि
 लोकिनी अदर्शियादेन विलिख्यपत्रिणा तवैव रूपेण समः समत्प्रियः अत्र नलं प्रतिदमयं स्यात्प्रोत्कृक्वरूपभावस्योदयः शृ
 गारसस्यांगं भावसंधिर्यथा एकाभूत्कुसुमायुधेषुभिरिव प्रव्यक्तपुंखावलीजेतुर्मंगलयालिकेव पुलकैरन्याकपोलस्थलीला
 लाक्षीक्षया मात्रमाविविरहकेशासहोपशपतोद्गागाकर्णयतश्चवीरभवत् प्रोढाहवाडुंबरं अत्ररमणीप्रेमरणीत्सुक्ययोः सं
 धिः प्रभुविषयभावस्यांगं भावभावलेयथा काकार्यं शाश्वलक्ष्मणः कचकुलंभूयोपिदृश्येत्सादोषाणांप्रशमायनः श्रुतमहोको
 उपासइति नायकस्य स्वमित्रं प्रतिनापिकावृतांतोक्तिः मयिदृष्णीभूते किमियं प्रपद्यते कुरुते तत्पश्यामइत्यभिप्रायेण सायास्थैर्यमौ न रूपमालं वितसंगी
 कृतं पश्यामइति बहुवचनं सखी समानाभिप्रायं एव तया १० अयं खलु शठो मां किमितिनालपति भाषतइति कोप आश्रितः इत्यन्योन्यपरस्परं विलक्ष्याल
 क्षरहितायादृष्टिस्तत्रचतुरे सव्याजनिमित्तांतरव्याजसहितं २ तदिति एधिभवनिनीषामिनेतुमिच्छामि यतस्तवैव रूपेण समः समत्प्रियो न लः पत्रिणा हं

शेषिकांत मुख

सेनपादेन विलिख्य अदर्शितं रकेति

कु. ली.
चं.
८६

हेवीरक्षणमात्रेण पुद्ग प्रस्थानाद्वावीपोविरहकै शस्तदसहिष्णुलोलाक्षीदपितापश्यतस्तथाप्रौढसंग्रामाडंवरमाकर्णयतश्चभवतः एकाकपोलस्यलीला
कशीघ्रं पुलकैः कुसुमायुधस्यमदनस्येषु धिस्त रुणीमिव प्रव्यक्ता पुंखावलीशरपुंखयंक्तिपत्रतयाभूताः भूत् अन्याद्वितीयाजेतुर्जयशीलस्यमंगलपा
लिकामगरूपापालिकायाकुशकाशादिनिर्मिताउभयपार्श्वस्थस्तंभवृक्षादियुवदामार्गीपालीतिप्रसिद्धा तद्वदभूदित्यर्थः अत्रप्रेमपदाक्तापारतेरपरिपु
ष्टलाद्भावरूपत्ववोध्मे काकार्यमिति शुक्रकन्यादेवयानोदृष्टवतोराज्ञापयातेरयमुक्तिः अकार्यं ब्राह्मणकन्यासक्तिः शशलाहनस्यचंद्रस्यकुलसौमवं

किंवक्ष्यंत्सपकल्मषाः कृतधियः स्वप्रेपिसादुर्लभाचेतः स्वास्थ्यमुपैहिकः खलुयुवाधन्येऽधरंधास्यति अत्रचित्तकोत्सुक्यमति
स्मरणशंकादैन्यधृतिचिंतानांशवलता ॥ - - विप्रलम्भशृंगारस्यांगे प्रमाणालंकारेप्रत्यंक्षयथा क्रांतकांतवदनप्रतिविं
वेभग्रवालसहकारसुगंधौ स्वादुनिप्रणदितालिनिशीतेनिर्विवारमधुनीद्वियवर्गः २ यथावा किंतावत्सरसिसरोजमेतदारदा
होस्विन्मुखमवभासते युवत्याः संशय्यक्षणमपिनिश्चिकायकश्चिद्विचौकैवकसहवासिनांपरोक्षैः पूर्वत्रप्रत्यक्षमात्रमत्रतुवि
शेषदर्शनजन्यसंशयोतरप्रत्यक्षमितिभेदः अनुमानेयथायथारंभेऽन्वयलज्जलदधूमः स्तुगयतिस्फुलिंगानारूपदधतिव
यथाकीटमणयः यथाविद्युज्ज्वालोत्स्रसितपरिपिंगाश्चककुभस्तथामन्यलग्नः पथिकतरुखंडेस्मरदवः यथावा यत्रैतालह
रीचलाचलदृशोव्यापार्येतिभ्रुवौयतत्रैवपतति संततममीमर्मसृशोमार्गणाः तच्चक्रीकृतचापपुंस्वितशरप्रेखत्करः क्रोधनोधा
वत्यप्रतएवशासनधरः सत्यंतदाः सांस्मरः ॥

शः अपचित्तर्कः तदुपमर्देनभूयोपीत्येत्युक्तं एवमग्रेपि श्रुतंशास्त्रश्रवणमितिमतिः अहीकोपे
पीतिस्मरणं अपगतकल्मषः कृतामुकृताधी येषांतेकिंवदिष्यतीतिशंका स्वप्रेपीतिदैन्य हेचेतः स्वास्थ्यमुपैहीतिधैर्यकः खलुधन्योयुवातरुणः अधरं
थास्यतिपास्यतीतिचिंता विप्रलम्भोवियोगइतिपर्यायो क्रांतेतिद्विदियाणां वर्गः समूहः मधुनिमद्यनिर्विवारनिर्वृतिप्रापकथंभूते संक्रातिप्रियमुखप्रतिविदे

भ्रमकोमलामपन्नववत्सुगंधौ स्वादुनि आस्वाद्ये प्रकृष्टनादयुक्तभ्रमरपुतेशीतस्पर्शोचति अत्रेद्रियत् स्वादज्ज मभ्रस्यभालेकारः २ किमिति आरात् दूर
इतिक्षणंसदिह्यकश्चित्कसहवासिनांकमलानांपरोक्षैरदृशेषैर्विद्वौ कै मीनास्त्रियकथालापेविद्योकोनदरक्रियेत्युक्तलक्षणैर्हावविशेषैर्मु स्वमितिनिश्चि
कायनिर्णीतवान् इतिप्रत्यक्षंपयेति यथाशब्दाअनुमानार्थाः यथाशब्दस्तुनिर्दिष्टस्त्ययोगानुमानयोरिति विश्वकोशात् तथाचचपलजलद्रूपोधूम
व्योम्नःआकाशस्परंभ्रमवकाशंयस्मात्सुगयति यस्माच्चकीटमणयः खद्योताः सुलिंगानारूपं द धतिधारयंति यस्माच्चविद्युद्रूपाभिर्ज्वालाभिरुद्ध

पूर्वरूपकसंकीर्णमिदमतिशयोक्तिसंकीर्णमितिभेदः शुद्धानुमानं यथानिलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्चपंकजैः विकसंत्याच
मालत्यागतोस्तंजायतेरविः ५ यथावा सौमित्रेननुसेवतांतरुतलं वंडांशुरुज्जंभतेचंडांशोर्निशिकाकयारघुपतेचंद्रोऽयमुन्मी
लति वस्मैतद्विदितं कथंनुभवतायत्तेकुरंगंयतः कासिप्रेयसिहाकुरंगनयनेचंद्रानने जानकि उपमानंयथा तांरोहिणीं
विजानीहिज्योतियामत्रमंडले यस्तन्वितारकान्यासः शकटाकारमाश्रितः अत्रमन्मयमिवातिसुंदरं दानवारिमिवदिव्यते
जसं शैलराजमिवधैर्यशालिनंवेद्यिवेकटपतिंमहीपतिं पूर्वोदाहरणेउपमानभूतमतिदेशवाक्यं दर्शितं अत्रातिदेशवाक्या
यंसादृश्यप्रत्यक्षरूपमुपमानफलेनसहदर्शितमिति विशेषः शब्दप्रमाणं यथा विवृण्वतादोषमपिच्युतात्मनात्वयैकमीशं
प्रतिसाधुभाषितं यमामनेसांत्मभुवोपिकारणं कथं सलक्ष्यप्रभवोभविष्यति अत्रशिवः परमेशिनोपिकारणमित्यत्रश्रुति

सिताः प्रकाशीभूताः परितः पिंगवर्णाश्चककुभोदिशस्तस्मात्पथिकरूपाणां ॥ तरूणेषुखंडेसमृद्धेस्मर रूपंशब्दप्रमाणमुपन्यस्तं ॥
लक्षणोदवाग्निलेप्रदतिमन्येद्रत्यन्वयः प्रयोगस्तथथिकतरुखंडेस्मरदावानलवत् ओमआपिजलद्रूपमवत्वादिर्वाध्यः यन्नैताइतिलहरीवच्चलाचला
श्चचलादृशोपासांताएताः कामिन्यः यत्रजनंभूलतांआपारयंतिप्रेरयंति तत्रैवभ्रुसंज्ञाविषयएवयद्यस्मादमीमस्यर्शिनोवाणाः सन्नतेपतेति ॥

कुं टी.
चं
८७

ततस्तस्मान्मंडलीकृतेचापेपुंस्वितायोजितमुखायेशरास्तेषुप्रेस्वन्चपलः करोयस्पतादृशः क्रोधनः स्मरः शासनमाज्ञातद्वारक आसामग्रतोधावतीतिसत्यमित्य
न्वयः अतिशयोक्तीति मार्गणत्वेनदृशामध्यवसानादितिभावः प्रयोगस्त एताः चक्रीकृतचापंसदापुरेधावदाज्ञाकरमदनकाः मर्मभेदि वाणपाताप्रय
भ्रूसंज्ञास्थानकत्वादितिबोध्यः एवंनिलीयमानैरित्यत्रापि अयंकालः सूर्यास्तमपवान् पक्षिनिलीयमानंताद्याभ्रयत्वादिति रविरस्तगमनवान् तादृश
कालंसेवंधित्वादितिवाप्रयोगोज्ञेयः ५ सौमित्रेइति विरहानुरस्यरामस्यलक्ष्मणप्रत्युक्तिः अत्राप्ययंचंद्रः कुरंगधारित्वादिप्रयोगः इत्यनुमानंतामिति ना

एवंस्मृतिपुराणागमलौकिकवाक्यरूपाण्यपिशब्दप्रमाणान्युदाहरणीयानि तत्रस्मृतिर्यथावलाकुरुतपापानिसंतुतान्यकृतानिवः
सर्वान्वलकृतानर्थानकृतान्मनुरब्रवात् पूर्वश्रुतिरभिमतार्थेप्रमाणत्वेनोपन्यस्ता इहतुस्मृतिरभिमतार्थेतद्व्युत्पत्तयेणप्रमाणत इ
याऽनीतेतिभेदः अत्रात्मात्मतुष्ट्यारपिमौमांसकोक्तधर्मप्रमाणयोर्वेदशब्दानुमापकतपाशब्दप्रमाणएवांतर्भावः ५ तत्राचारप्रमा
णयथा महाजनाचारपरंपरेदृशीस्वनामनामाददत्तेनसाधवः अतोभिधातुंनतदुत्सहेषुनर्जनः किलाचारमुचंविगायति आ
त्मतुष्टिप्रमाणयथा असंशयंस्तत्रपरिग्रहक्षमायदार्यमस्यामभिलाषितेमनः सताहिसेदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमतः करणस्पद
तयः अत्रदुष्यंतेनात्मतुष्ट्याशकुंतलापरिग्रहस्यधर्म्यत्वंश्रुत्यनुमतमनुमीयते एवंश्रुतिलिंगादिकमपिमौमांसोक्तं प्रमाणंसभ
वदिहोदाहर्तव्यं तत्रश्रुतिर्यथा त्वंहिनामैवचरदोनाधत्सेवरमुद्रिकां नहिश्रुतिप्रसिद्धार्थेलिंगमाद्रियतेवुधैः अत्रकरिगिरी

रकाणांन्यासः संनिवेशः शकटस्याकारसंस्थानं आश्रितस्तारेहिणीविजानीहीत्यतिदेश ९ भ्रवरस्यवरदइत्यभिधानश्रुत्यासर्वाभिलषितंदात्
वाक्यार्थज्ञानमिहोपमानं इयंशकटाकारनक्षत्रव्यक्तिः रोहिणीपदवाच्येत्युपमितिप्रतिकरणत्वात् अत्रेति अत्रएषुगजसुमध्येमन्मथमिवातिसुंदरमहो
पतिवेकटपतिसंज्ञेवेदीत्याद्यन्वयः दानवारिर्विष्णुः शैलराजंहरंधैर्यशांलिनंमदनंशासकत्वात् प्रत्यक्षरूपमिति सादृश्यविशिष्टपिंडप्रत्यक्षस्यापिफला

पापवच्छिन्नत्वेनकरणत्वादितिभावः

फलानुपमिति रूपेण दस्युपमानं विवृण्वतेति कुमारसंभवे वदुवेषे हरं प्रतिपादयत्याइयमुक्तिः वरदोषप्रकाशयतापि स्वलितांतःकरणेन त्वया ईशं महादेवं प्र
 ति एकं अलक्ष्यजन्मलं साधुक्तं यतो यमीशमात्मभुवो प्रस्ताणोपिकारणमामनेति वेदाः सकथं लक्ष्यः प्रभवउसति स्थानं यस्य तादृक् भविष्यतीत्यन्वयः
 विवक्षतेति क्वचित्पाठः वक्तुमिच्छति तदर्थः वलादिति नास्ति कोक्तिरियं हेजनाः पापानिवलात कुरुतेतानि वपापानिवोपुष्पाके अरुतान्येव भवंतु यतो व
 लाकारेण कृतान्त्वां नयान्मनुरकृतान्त्रवोदित्यन्वयः तदूषणपरेण सर्वाभिमतार्थदूषणपरेण आत्मनस्तुष्टिः प्रीतिवैकल्पिके विषये गर्भाष्टमेऽश्मे

विदितं वोपयास्वार्थानमेकाश्चित्प्रवृत्तयः ननु मूर्तिभिरष्टाभिरित्यंभूतोस्मि सूचितः अत्र शिवस्य श्रुतिप्रसिद्धसर्वोपकारकष्ट
 थिव्याद्यष्टमूर्तिपरिग्रहलिंगेन तत्प्रवृत्तीनां लोकानुग्रहैकप्रयोजनत्वं समर्थितं लिंगस्य मूलभूतवेदानुमापकतया वैदिक
 शब्दप्रमाण एवांतर्भावः एवं लौकिकलिंगानामपि लौकिकशब्दोच्चारणप्रमाण एवांतर्भावः अतः लो
 लदभूलतया विपक्षदिगुपन्यासे विधूतं शिरस्तद्वृत्तांतपरीक्षणैः कृतनमस्कारो विलक्ष्यः स्थितः ईषताम्रकपोलकांतिनिमु
 खेदस्थानतः पादयोरुत्तरो गुरुसंनिधावपि विधिद्वयांनकालोचितः इत्यादिचेष्टारूपप्रमाणांतरं नाशंकनीयं ५ क्वचित्
 दप्रमाणकल्पनया च मत्कारेण याकि मसुभिर्लपितैर्जडमन्यसे मयि निमज्जतुभी मस्ततामनः मम किल श्रुतिमाह तदर्थिकां

यां
 किं
 शि
 नद
 शि
 नद

ननु सुखेदुपरां विबुधः स्मरः अत्र म्रियमाणानां भनश्चंद्रप्रविश

वाब्दब्राह्मणस्योपनयनमित्यादौ प्रमाणमित्युक्तं ५ महाजनेति दमयंती प्र
 तिनलस्योक्तिः नामवितर्के नाददतेन गृह्णाति आचारभुवे आचारत्यागिनं विगायति निंदति असंशयमिति क्षत्रेण क्षत्रियेण परिग्रहे क्षमायोग्यायत
 आपे श्रेष्ठं मनोयस्यांशुकंतलायाममिलाषशीलं पदेषु विषयेषु लंहीति वरसुद्रिकां वरदमुद्रां नापत्ते नथास्यसि श्रुतिर्वरदसंज्ञारूपालिंगं गमकं प
 से श्रुत्या तृतीयादिरूपया प्रकर्षेण शीघ्रं सिद्धे अर्थे अंगं गिभावे सति लिंगमर्थप्रकाशनसामर्थ्यरूपमाद्रियते यथेयागार्हपत्यमुपनिष्ठतदिति श्रुत्या गार्हप

कु. टी.
चं.
८८

मन्त्रस्येदं प्रकाशनसामर्थ्यरूपेण लिङ्गेनेद्रोपस्थानेविनियोगेनाद्रिपतेइत्यर्थः करिगिरीश्वरः कालहस्तीश्वरः विदितमिति इत्थंभूतः परार्थैकप्रवृत्तिकः
अतइत्यस्यचेष्टारूपेप्रमाणांतरनाशकनीयमित्यत्रनेनान्वयः लोलेतिगुरूणांसेनिधावपिद्वाभ्यानायक नायकाभ्यांसमयोचितोविधिर्नोत्कृष्टः
यथा लोलङ्गलतपानायिकायाविपक्षस्यसयत्यादेर्दिशो उपन्यासेतत्सकाशादागतोसीतिसूचनेरुते नायकेभनेतिसूत्रनापशिरोविधुं संचालितं न त
सहृत्तोतप रीक्षणेनायिकायाकृतेसत्यकृतनमस्कारः विलक्ष्यएवस्थितः ततर्द्धपत्ताम्नाकपोलंकातिर्यस्यत दृशनायिकायामुखेकोपातिशयाज्जातेस

श्रुतेर्नलमुखचंद्रविषयत्वेकल्पितेतयाव्याख्यातस्मरवाक्यं प्रमाणतयोपन्यस्तं अर्थापतिर्यथा निर्णेतुं शक्यमस्तीति मध्यतव
नितंविनि अन्यथानोपपद्येतपयोधरभरस्थितिः यथावा व्यक्तं वलीयान् यदिहेतुरागमादपूरयत् साजलधिनजान्हवी
गंगोधनिर्भत्सितशंभुकंधरासवर्णवर्णः कथमन्यथास्यात् अनुपलब्धिर्यथा स्फुटमसद्वलप्रतन्विनिश्चिन्वतेतेतदनुपलभ
मानास्तकयंतोपिलोकाः कुचगिरिवर युग्मंयद्दिनाधारमास्तदिहमकरकेतोरिंद्रजालं प्रतीमः संभवोयथा अभूतपूर्वम
मभाविर्किंवा सर्वं सहेमेसहजं हिदुःखं किंतुत्वदग्रशरणागतानांपराभवोनाथनतेनुरूपः ५ यथावा येनामकेचिदिहनः
प्रथयंत्यवज्ञां जानंति ते किमपितान्प्रतिनैषयत्तः उत्पत्स्यतेस्तिममकोपिसमानधर्माकालो ह्येनिरवधिर्विपुलाचरथी ॥

नितत्पादयोर्दृष्टिपातेनैवानतः प्रणतइति ५ किमसुभिरिति व्याख्यातं प्राक् तयेति नलमुखचंद्रविषयव्याख्यातुः स्मरस्येत्यर्थः तच्चासिद्धत्वा
त्कल्पितमिति भावः इति शब्दः निर्णेतुमिति अस्तीति निर्णेतुं शक्यमित्यन्वयः व्यक्तमिति हेतुस्तर्कः यादृशव्यक्तं प्रकटं वलीयान् तदासाजान्हवी
जलधिनापूरयत् अन्यथापूरणे सति अर्णः समुद्रस्यजलं गंगोद्यैर्निर्भत्सितंतिरस्कृतं सत् शंभुकंठसमानवर्णोतीलं कथं स्यादित्यन्वयः इत्य
र्थापतिः स्फुटमिति हेतन्वितर्कयंतस्तर्कशीला अपिलोकास्तद्वलग्नं अनुपलभमाना अपश्यंतस्तदावलं प्रमथ्यमसादिति स्फुटमेवनिश्चिन्वते

कुलपर्वतश्रेष्ठपुमत्वेनाध्यवसितस्तनद्वंद्वमाधारविनायदास्तेतत्विहमकरध्वजस्येंद्रजालंमायाचरितं प्रतीमइत्यन्वयः इत्यनुपलब्धिः अभूतेति इत्थं
 रप्रतिभक्तस्योक्तिः पूर्वमभूतं अभूतपूर्वेनादृशसमकिंवाभाविकिवित् सर्वशीतातपादिद्वंद्वसहे हियतोममसहजमेवदुःखमस्ति किंतुहेनाथ
 नेतवशरणागतानां भक्तानां त्वद्वयेपरभवो नानुरूपोनेचितइत्यन्वयः अथवातवनानुरूपइत्यन्वयः अत्रदुःखादेः संभवाख्यप्रमाणसिद्धस्पकथनं
 ऽपेनामेति भवभूतेरुक्तिः नामेतिकुत्सनेनामप्रकाश्यसंभाव्यकोधापगमकुत्सनइत्यमरः किमपीतिकाकुः नकिमपीत्यर्थः एषः काव्यनिर्माणरूपः म

यथावा भ्रातः पांथकुतोभवान्नगार्तोवार्तानवावर्ततेवाढं ब्रूहिपुवापयोदसमयेस्यत्काप्रियांजीवति सत्यंजीवतिजीवतीतिकथितावा
 र्त्तामयापिश्रुताविस्तीर्णाष्टथिवीजनोपिविविधः किंकिंनसंभाव्यते अत्राद्योदाहरणे अभूतपूर्वममभाविकिवेति संभव
 प्रमाणसिद्धार्थोदर्शितः द्वितीयोदाहरणे संभवोपपादकं कालानंसादिकमपिदर्शितं तृतीयोदाहरणे तु संभवोपिकंठोक्तइति
 भेदः ऐतिह्ययं यथा कल्पाणीवतगाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे एति जीवंतमाने दोन र्वर्षशतादपि अत्र लौकिकी गाथेयमि
 त्यनिर्दिष्टप्रवक्तृकप्रवादपारंपर्यरूपतादर्शिता अथैतेषामलंकाराणां यथा संभवं कचिन्मेलने लौकिकालंकाराणां मेलन
 इव चारुत्वातिशयोपलंकारसिंहन्यायेन पृथगलंकारवस्थितौ तन्निर्णयः क्रियते तत्रतिलतेडलन्यायेन स्फुटावागम्य
 भेदालंकारमेलने संसृष्टिः नीरक्षीरत्यायेनास्फुटभेदालंकारमेलने संकरः सचांगांगिभावेन समप्राथम्येन संदेहेन एकवाचका
 नुप्रवेशेन चतुर्विधः एव नृसिंहाकारः पंचालंकारः

प्रकोपिसमानधर्मासदृशोपइत्यस्यते अस्तिवातंप्रतियत्रः हियस्मान्निरवधिरयंका
 तः पृथ्वीचविपुलेतिक्रमेण योज्यं अत्रकालोद्भवमित्यादिना सोपयतिकं संभवाख्यप्रमाणमुपदर्शितं भ्रातरिति पथिकं प्रतिग्रामस्थस्य प्रश्रुकुत
 इत्यनंतरमागतइति शेषः नगरादित्युत ग्वार्ततिपुनः पूर्वस्य प्रश्रः वादमित्युतरं अंगीकारे अस्तीत्यर्थः ब्रूहीति पूर्वस्योक्तिः पुवेत्यादिपांथवचनं ॥

कु. टौ
चं.
८९

संस्वजीवतीति पुनः पूर्वस्य प्रश्नः जीवतीत्यादिसर्वपांथक्चने इति संभवः अनिर्दिष्टप्रवक्तृकेति अनिर्दिष्टो विशेषतो नुक्तः प्रवक्तृत्वायस्येत्यर्थः एवं च तदेव
तिह्यलक्षणमिति दर्शितं इत्यलंकारचंद्रिकायां प्रमाणालंकारप्रकरणसंपूर्णं यथा संभवमिति संसृष्टिसंकारभ्यां दृयोस्तदधिकानां वेति यथा संभव
मित्यर्थः स्फुटेति स्फुटमवगम्यमानो भेदो येषामिति विग्रहः एकस्मिन्वाचके नुप्रवेशोऽवस्थिति एतत्सर्वमुदाहरणे व्यक्ता भविष्यति ५ कुसुमेति मा
घेऋतुवर्णनेपद्यमिदं अन्यपाकयापिवनितया चलितया कलस्वरो मेखलायाः कोच्चाः कलकलः कोलाहलो विदधे किंभूतया कुसुमसौरभलोभेन परिभ्र

तत्र संसृष्टिर्यथा कुसुमसौरभलोभपरिभ्रमद्भ्रमसंभृतशोभया चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोलकलोलदृशान्य
या अत्र शब्दालंकारानुप्रासयमकयोः संसृष्टिः स्निपतीवतमौगानिवर्षतीवांजनं नभः असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्निष्फलतां गता अत्रो
त्प्रेक्ष्यो रूपमायाश्चेत्यर्थालंकाराणां संसृष्टिः आनंदमंथरपुरंदरमुक्तमाल्यमौलौहठेन निहितं महिषासुरस्य पादांबुजं भवतु मे
विजयाय मंजुमंजीरसिंजितमनोहरमं विकायाः अत्र शब्दार्थालंकारयोरनुप्रासोपमयोः संसृष्टिः अंगांगिभावसंकरो यथालेख
खवेपंतमहीरुहाणां छायास्तदामारुतकंपितानां शशांकसिंहेन तमोगजानां लूनाकृतीनामिव गान्धर्वखंडः अत्र शंशाक
सिंहेनेति तमोगजानामिति च रूपकं यद्यप्यत्र शशांक एकसिंहस्तमस्येव गजा इति मपूरव्यसंकादिसमासाश्रयणेन रूपकवत्
शंशाकः सिंह इव तमसि गजा इवेत्युपमितसमासाश्रयणेनोपमापिवक्तुं शक्या तथापि लूनाकृतीनामिति विशेषणानुगुण्या

कुं
सिं
क
पु

मतो भ्रमराणां संभ्रमेणत्वा विशेषेण संभृता समृद्धा शोभाय स्यात्तथा अलकालोलाय स्यातादृशी दृक्पस्याथा भूतयेति आनंदेति आनंदेन मंथरे यथा
स्यात्तथा पुरंदरेणेंद्रेण मुक्तमर्पितं माल्यपत्रतादृशं महिषासुरस्य मौलौहस्तके हठेन निहितं मंजुमनोज्ञं मंजीरस्य नूपुरस्य सिंजितं रणितयत्र तादृशमनो
रमूंमिच्छायाः पातो वत्तमं वज्रमरपां वरणं नोऽस्माकं विजयाय भवत्वित्यन्वयः अत्र पादांबुजमित्युपमितसमासाश्रयणत्वात् न तु मय रव्यसंकादिवत्यादएवांबुजमिति

तथा सत्यं बुज प्राधान्ये मंजीरा संजिता न्वया योगादित्यपमेव न रूपकमिति ज्ञेयं इति संसृष्टिः तलेष्विति तदा मारुत कं पितानां महीरुहाणां तलेषु ह्याया अवेपंत
 कं पमाना आसन् तत्रोत्प्रेक्षते शंशाकरूपेण सिंहेन छिन्ना कृतीनां तमोलक्षणगजानां शरीरखंडा इवेति गुणानां चेति तार्तीयाधिकरणसूत्रं अस्या र्थः गु
 णानां गुणभूतानां पदार्थानां परार्थत्वात् मुख्यप्रधानार्थत्वात् परस्परमसंबंधः कुतः समत्वात् अप्रधानत्वसाम्यादिति यथा भाष्यकारमते पावमाने हीना
 माधानस्य चाह्वनोपाद्यंत्वात् परस्परानां गीभावसंबंधः यथा वार्तिककारमतेऽ न प्रिसमिधनार्थानां मंत्रविशेषरूपाणां निविंदां सामधेनीनां वेति

तस्य हि विशेषणस्य प्रधानेन सहान्वयेन भाष्यं न तु गुणेन गुणानां च परार्थत्वात् संबंधः समत्वात्त्यादिति न्यायादुपमितिसमा
 साश्रयणे तस्य पूर्वपदार्थप्रधानत्वात् शंशाकस्य तमसां च प्राधान्यं भवेत् तत्र न विशेषणमुख्यार्थान्वयस्वारस्य मस्ति ५ स्वरू
 पनाशरूपोपचरिता कृतिलवनकर्तृत्वकर्मत्वान्वयसंभवेऽपि मुख्यार्थान्वयस्वारस्यमेवादर्णीयं स्वरूपनाशक्रोडीकरणप्रवृत्त
 पालक्षणा मूलातिशयोक्त्या रूपकसिद्धिः तच्च रूपकमुत्प्रेक्षाया अगतदुत्यापकत्वात् रूपकभावे हि ह्याया लूनगात्रखंडा इवावेपते
 त्येतावदुक्तावपमेव सिद्धे त्वेपनादि साधर्म्यान्न ह्यायानां सद्यः कृतगात्रखंड तादात्म्यसंभावनारूपोत्प्रेक्षा ननु शशांके न लूनाक
 तीनां तमसां गात्रखंडा इवावेपंते त्येतावदुक्तावपि सिद्धत्पुत्प्रेक्षा तादात्म्यसंभावनोपयुक्तलूनाकृतिलरूपाधिकविशेषणोपादा
 नात् तथोक्तावाकृतिलवनादिधर्मरूपकार्यसमारोपनिर्मिता शंशाकतमसोर्हं तद्वहंतमचेत नवृत्तांतसमारोपरूपासंभासोक्तिर
 संक्षेपः एतदधिकरणपूर्वपक्षसिद्धांतौ प्रकृतानुपयोगान्दर्शितौ ५ स्वरूपनाशेति स्वरूपनाशरूपमुपचरितं गौणं यदा कृतिलवनमित्यर्थः न
 न्येवमपि तमोशाः स्य विशेषणस्यान्वयात्कथं रूपकसिद्धिरित्याशंकाह स्वरूपेति क्रोडीकारेण निगरणेन लक्षणा मूलेति साध्यवसानलक्षणा मू
 लेत्यर्थः तथा च तमोशोपचारेणान्वयइति भावः न चैवं सत्पुपमां गीकारेपि किं वाधकमिति वाच्ये तदगीकारे प्रधानान्वयेषु पचाराश्रयणापतेः

कु. टी.
चं.
६०

तदपेक्षया प्रधानेतमो शोतदंगीकारेण रूपकस्यैवोचित्यादिति नञ्छा यानामिति सिद्धोदित्यनुवर्तते उन्मेषानसिद्धोदित्यन्वयः इवशब्दस्य सादृश्येपसिद्धत
रत्वेनासतितात्पर्याग्राहके संभावनावोधकत्वा संभावदिति भावः रूपके विनाप्युत्प्रेक्षायां तात्पर्यग्राहकमस्तीति शंकेते नन्विति एवमुक्तौ तमोगजान
मित्युक्तौ तथाच साधकांतरस्य साधकांतरादृषकत्वाद्रूपकस्योत्प्रेक्षागत्वमविकृतमिति भावः अवत्विति सवितुः सूर्यस्य तुरगावली अभ्वपेक्तिर्ना
स्मानवतुके वनभः श्रियः गगनलक्ष्म्याः मरकतमणीनामेकलता एकावलीवेत्युत्प्रेक्षासूर्यतुरंगाणां हरितवर्णत्वात् कथंभूतासभ्यगतिलंघितास्तंभ

एवमुक्तौ रूपकमिति विशेषः एवमत्रातिशयोक्तिरूपकोत्प्रेक्षाणामंगोगिभावेन संकरः समप्राधान्यसंकरे यथा अवतुनः सवितु
स्तुरगावलीसमतिलंघिततुंगययोधरास्फुरितमध्यगतारूणनायकामरकतैकलतेवनभश्रियः ५ अत्रपयोधरादिशब्दश्लेष
मूलातिशयोक्त्यांगभूतयोत्थाप्यमानैव सवितुस्तुरगावल्यां मरकतैकावलीतादात्म्यात्प्रेक्षानभोलक्ष्म्यानापिकाव्यवहारसमा
रोप रूपसमासोक्तिर्गैर्भेवोत्थाप्यते पयोधरश्लेषस्योभयोपकारकत्वात् तत उत्प्रेक्षासमासोत्प्रेक्षकः कालः परस्परपेक्षयाचा
रुत्वसमुन्मेषश्चोभयोस्तुत्पद्यति विनिगमनाविरहात्समप्राधान्यं यथावा अंगुलीभिरिवकेशसंचयं सन्निकृष्यति मिरंमरीचि
भिः कुंडलीकृतसरोजलोचनंचुंबतीवरजनीमुखं शशी अत्रांगुलीभिरिति वाक्योक्तौ पमयात्प्रायपादान्मुखकुडनलीकरण
लिंगानुगुण्याच्च उपमितसमासाश्रयणेन लक्ष्ययासरोजलोचनमिति समासोत्प्रेक्षपमयांगभूतयोत्थाप्यमानैव शशिकर्तृकनिशासु

गाऊञ्जाः पयोधरमेघायया एकावलीपक्षेपयोधरैस्तनो तथास्फुरितोदीप्तिमा खचुंबनोत्प्रेक्षानिशा शशिनोर्दीपत्यव्यवहारसमारोपरूप
अध्यगतः अरुणरूपो नायकोनेता सारथिर्यस्याः सापक्षे अरुणः आरक्तः नायकोहारमध्यमणिः नायकोनेतरिश्रेष्ठे हारमध्यमणावपीति विश्वः ५ ॥
अतिशयोक्त्या मेधानांस्तनत्वेमाध्यवसानरूपयागर्भैवेत्यनेन तिलतंडुलन्यायेन स्फुटावगम्यमानभेदायाः संसृष्टेः स काशाद्वैलक्षण्यं दर्शितं एवमत्रेति

पि
वि
गु
सि
स

एकस्यवभक्तित्जननेपरापेक्षत्वाद्गंगिभावमात्रं क्वाहपरस्परेति अंगुलीभिरिति शशी अंगुलीभिरिवमरीचभिः केशसंचयमिवतिमिरं संनिगृह्य कु
 उन्नीकृतसरोजलोचनं लोचनमिवसरोजं यत्र तादृशं रजनीसुखं चुंबतीवेत्यन्वयः तत्रापेति उपमावद्गुलेसदंभपाठादित्यर्थः मुख्यति मुख्यार्थरूपे
 पल्लुङ्गलीकरणरूपे लिंगपुष्पासाधारणधर्मस्तस्यानुकूल्यादित्यर्थः उत्थापकत्वाविशेषत्वात् अंगत्वाविशेषात् चंद्रस्यचुंबनोत्प्रेक्षायादांपत्यव्य
 वहारसमारोपात्मकसमासोक्तौ चापेक्षितस्य नापकसाधर्म्यस्योक्तौपमाभ्यामसमर्पणात्कथं तयोस्तदंगत्वमिति शंकाते यद्यपीति मरीचिरेवेति मरी

उपम योरुभयत्रोत्थापकत्वाविशेषात् समासोक्तिगर्भतां विना चुंबनोत्प्रेक्षाया निरालंबनत्वाच्च तत्रात्राप्तुत्प्रेक्षासमासोक्त्यो
 रेककालयोः समप्राधान्यं यद्यप्यत्रोपमाभ्यां शशिनिशागतावेवधर्मो समर्थते न तु शशिनायकयोर्निशानायिकयोश्च साधा
 रणधर्मो साधारणधर्मसमर्पणं चोत्प्रेक्षासमासोक्त्योरपेक्षितं उत्प्रेक्षायाः प्रकृताप्रकृतसाधारणगुणक्रियानिमित्तसापेक्ष
 त्वात्समासोक्तेर्विशेषणसाम्यमूलकत्वाच्च तथापि वाक्योक्तौपमायामिवकारस्य मरीचिभिरिवेत्यन्वयांतरमभ्युपगम्यान्व
 यभेदलब्धप्रकृताप्रकृतयोरेकैकविषयस्यार्थद्वयस्य समासोक्तौपमायां सरोजसदृशलोचनमिति समासांतरमभ्युपगम्या
 न्वयभेदलब्धप्रकृताप्रकृतयोरेकैकविषयस्यार्थद्वयमायां सरोजसदृशलोचनमिति समासांतरमभ्युपगम्यसमासभेदलब्धार्थद्व
 यस्य चाभेदाध्यवसायेन साधारण्यं संपाद्यतपोरुत्प्रेक्षासमासोत्तयोरंगतानिवास्या पद्म इह प्रकृतकोटिगतानां मरीचितिमिर

भिरिवांगुलीभिस्तिमिरमिवकेशसंचयमित्येवंरूपमित्यर्थः एकैकविषयस्यार्थद्वयस्य भेदा
 ध्यवसानेनेत्यन्वयः तयोः वाक्यो समासोक्तौपमयोः ५ आवश्यकाभेदाध्यवसायेनोपपत्तौ कृतमन्वयांतरसमासोत्तरकल्पनागोखेणेत्याशयेनाह पदे
 तिननुदीर्घस्यादौ पूर्वनिपातनियमानुरोधेन यथासंख्य क्रमपरित्यागः तथाचांगुलिमरीच्योस्तनुत्वनोरंध्रत्वाभ्यां तिमिरकेशसंचययोरावरणरूपत्वं

मरीचिरेवेति मरी
 चिभिरिवेत्यन्वयांतर
 मभ्युपगम्यान्व
 यभेदलब्धप्रकृता
 प्रकृतयोरेकैक
 विषयस्यार्थद्वय
 मायां सरोजसदृ
 शलोचनमिति स
 मासांतरमभ्युप
 गम्यसमासभेद
 लब्धार्थद्वयस्य
 चाभेदाध्यवसा
 येनोपपत्तौ कृत
 मन्वयांतरसमा
 सोत्तरकल्पना
 गोखेणेत्याशये
 नाह पदे तिननु
 दीर्घस्यादौ पूर्
 वनिपातनियमा
 नुरोधेन यथासं
 ख्य क्रमपरित्या
 गः तथाचांगुलि
 मरीच्योस्तनुत्वन
 ओरंध्रत्वाभ्यां ति
 मिरकेशसंचययो
 रावरणरूपत्वं

कु. टी.
चं.
९१

सरोजलोचनयोर्दीर्घत्वकांतिमत्वाभ्यां च सादृश्यं बोध्यं प्रातिस्विकरूपेण अंगुलित्वमरीचिवादिना अनुगतेति अनुगतं यत्सादृश्यं प्रयोजकं रूपं तनुत्वा
दिकं तेनेत्यर्थः एतच्च सादृश्यमतिरिक्तमित्यभिप्रायेण सिद्धांतादिति तदुक्तं साधर्म्यत्रिविधं भेदप्रधानमभेदप्रधानं वेत्तुपक्रम्य विद्याना
येन उपमानन्वयोपमेयोपमास्मरणानां भेदाभेदसाधारणसाधर्म्यमूलत्वमिति ननु भेदाभेदरूपांशद्वयोपेताया उपमायाभेदांशस्यानुपयोगात्कथं
तस्याउत्प्रेक्षाद्युपयोगित्वमित्याशंक्यपरिहरति नहीति प्रकाशाशशीतापनयनं चेति द्वंद्वः शीतालः शीतार्तः शीतोष्णत्वेभ्यस्तदसहनइति चालुः

लनीरेधत्वकांतिमत्वादिनासदृशानांप्रातिस्विकरूपेणेभिद्वदनुगतसादृश्यप्रयोजकरूपणाभेदोप्यस्ति सचात्रविवक्षितएव
भेदाभेदाभयप्रधानोपमेत्यालंकारिकसिद्धांतात् तत्रचप्रयोजकांशनिष्कर्षन्यायेनाभेदगर्भतांशोपजीवनेनसाधारण्यसंपाद्य
प्रधानभूतोत्प्रेक्षासमासोक्त्येगतानिर्वाह्या नहिप्रकाशाशीतापनयनशक्तिमतः सौरतेजसःशीतापनयनशक्तिमात्रेणशीता
लूपयोगितानदृष्टा एवमनभ्युपगमेच पांड्योपमंसर्पितलंवहारः क्लृप्तांगरागोहरिचंदनेन आभातिवालात्परक्तसानुःसनि
र्झरेद्गारइवाद्विराजःइत्याद्युपमापिननिर्वहेत् नह्यत्राद्विराजपांड्यंयारुपमानोपमेययोरनुगतः साधारणधर्मो निर्दिष्टः एक
त्रवालात्पनिर्झरावन्यत्रहरिचंदनहारावितिधर्मभेदात् तस्मात्त्रात्पहरिचंदनयोर्निर्झरहारयोश्चसदृशयोरभेदांशोपजी
वनमेवगतिः २ पिनष्टीवतरंगग्रेः समुद्रः फेनचंदनं तदादायकरैरिंदुर्लियतीवदिगंगनाइत्यत्रोत्प्रेक्षयोः कालभेदेपिसमप्रा

उक्तसिद्धांतस्यनिर्युक्तिकत्वेनाश्रद्धेयत्वसाक्षात्कमानं प्रत्याह एवमिति पांड्योक्तेयमिति पांड्यनामाधनृः धान्यं अन्योन्यनिरपेक्षवाक्यद्वयोपात
पः अद्विराजइवाभातिकथंभूत अंसयोरपितोलंबोहारोपेनसः तथाहरिचंदनेनरक्तचंदनेनक्लृप्तः कृतअंगरागोतुलेपनं येन तथाभूतः अद्विराजःकी
दकृवालात्पेनरक्तानिसादृनिप्रस्थानियस्यसः तथानिर्झरस्योद्गारेणोद्गमेनसहितः २ पिनष्टीति व्याख्यातंप्राक्पोर्वापर्येणेति तथाचचमत्कारप्रयोज

विष्णु
स
शिव
साक्षात्कृत
मितिभावः

दशादिवदृषाद्यौर्णमासादिवत् अयंचभिन्नकालीनयोरपिसमप्रधान्येदृशतः फलेतत्रस्वर्गः प्रकृतेतुचमकृतिविशेषः शशिनमिति तत्र अजस्पेदुमत्सास्त्र
 पंचरेसमगुणयोरजेदुमत्स्योर्योगेन प्रीतियंयांते पौराणानागरिकानृपाणामन्येषां श्रवणयोः कदुपीडाकरंद्रुतिपूर्वाहं रूपेण एकमेव वाक्यं विवब्रुः उच्चारयामा

तदादायेति फेनचंदनरूपकमात्रोपजीवनेन पूर्वोत्प्रेक्षानपेक्षणात् नचैवं लिंपतीवतमोगानीति वदुत्प्रेक्षाद्वयस्य संसृष्टिरेवेयमि
 ति वाच्यं लौकिकसिद्धयेषणलेपनपौर्वापर्यच्छायानुकारिणोत्प्रेक्षाद्वयपौर्वापर्येण चारुतातिशयसमुन्मेषतः संसृष्टिवैषम्यात्
 तस्माद्दृशादिवदेकफलसाधनतया समप्रधानमिदमुत्प्रेक्षाद्वयं एवं समप्रधानं संकरोपि व्याख्यातः संदेहसंकरोपया शशिनमुप
 गतेयं कौमुदीमेघमुक्तं जलनिधिमनुस्संजहुकन्यावतीर्णादिति समगुणयोगप्रीतयस्तत्रपौराः श्रवणकदुनृपाणामेकवाक्ये
 विवब्रुः अत्रद्वयमिति सर्वनाम्नायद्यजवृत्तवतीं दुमती विशिष्टरूपेण निर्दिश्यते तदा विवप्रतिविंबभावापन्नधर्मविशिष्टयोः स
 दृशपौरैकारोपरूपानिदर्शना यदितेन सास्त्ररूपेणैव निर्दिश्यते विवभूतो धर्मस्तु पूर्वप्रस्तावात्समगुणयोगप्रीतय इति पौर
 विशेषणाच्चावगम्यते तत्र प्रस्तुते धर्मिणि तद्वृत्तांत प्रतिविंबभूता प्रस्तुतवृत्तांतारोपरूपेण ललितमित्यनध्यवसायात्संदेहः विकीये
 दुःसाक्षाद्मृतरसवापी यदि भवेत्कलंकस्तत्रत्यो यदि च विकचं दीवरवने ततः स्नानक्रीडाजनितजडभावैरवयवैः कदाचिन्मुंचेयं
 दनशिखिपीडापरिभवं अत्र पद्येतावन्साधनं संपद्येत तदा तापः शाम्यतीत्यर्थे कविसंरंभश्चेतदेतदुपात्तसिद्ध्यर्थमृहद्रुतिसंभा
 वनालंकारः एतावत्साधनं कदापिन संभवत्येवातस्तापशान्तिरपि गगनकुसुमकल्पेत्यर्थे कविसंरंभश्चेदपात्तमिथ्यात्वसिद्ध्यर्थ

मुस्तिन्वयः तेन सर्वनाम्ना सादुं दुमती विवभूतो धर्मः अजकर्मकं वरणं तत्र तस्मि ॥ मिथ्यांतरकल्पनारूपामिथ्याध्यवसितिरित्युभयथा
 न्यक्षे विकीयेति अग्निसंयोगेन घृतादिवत्केनापि हेतुना विकीनतां प्राप्येत्यर्थः विकचविकसितं जडभावः शैत्यमदन एव शिखीवन्धिः संरंभस्तासर्थः

॥ सं
 च
 सं
 सं

॥ सं
 च
 सं
 सं

कु. टी. स्थित्याश्वेतीकृतैर्जलैः सितं मौक्तिकमित्यन्वयः ५ मुखेनेति संदोहः समूहः लक्षयित्वेति स्फुटमकत्रविषये शब्दार्थालंकरणमिति सूत्रेणेत्यर्थः स्पष्टेति
 च. अथोऽनेतरदिवसरूपमरविंदंकमलं संवुकोचसंकोचमगमतकीटकस्पष्टमुच्छ्रंसंतउच्चसंतः किरणाएवकेसरणि यस्यास्तथाभूतासूर्यविवरूपाविस्ती
 २२ णं कर्णिकावरागेपस्पतत् श्लिष्टाः प्रकाशाभावेन परस्परं मिलिता अष्टदिशा एव दलानां कलापस्तन्मुखेनावतारो यस्यास्तादृशीवद्वा अंधकाररूपामधुपा
 वल्लिर्येन तथा भूतमित्यर्थः पदभेदेनेति सोणस्थिरयगासेजो एअंमहमहंतला अणंतरुणाणं हि अल्लुडिपरिसर्पतिणिवा रेइसनास्तपत्र ग्रामेयएता
 एवं हितं स्फटिककुभांतः स्थित्याश्वेतीकृतैर्जलैः मौक्तिकं चेद्वतां सूतेतत्पृथ्वेस्तेसमंय शः इत्यादिष्वपि संभावना मिथ्याध्यवसिति सं
 देह संकरोद्दृष्टव्यः ५ मुखेनगरलं संवन्मूलेव सतिचेत्फणी फलसंदोहगुरुणातरुणा किं प्रयोजनं अत्र महोरगृतांतेवर्ण्यमाने राज
 द्वाररूढखलवृतांतोपि प्रतीयते तत्र किं वस्तुतस्तथा भूतो रगृतांत एव प्रस्तुतेऽप्रस्तुतः खलवृतांतस्ततः प्रतीयतइति समासो
 क्तिः यद्वा प्रस्तुतखलवृतांतप्रत्यापनाया प्रस्तुतमहोरगृतांतकीर्तनमप्रस्तुतप्रशंसा यद्वा वर्ण्यमानमहोरगृतांतकीर्तनेन स
 मीपस्थितखलमर्माद्वाटनं क्रियतइति उभयस्यापि प्रस्तुतत्वात्प्रस्तुतां कुरइति संदेहः एकवाचकानुप्रवेश संकरस्तु शब्दार्था
 लंकारयोरेवेति लक्षयित्वाकाव्यप्रकाशकार उदाजहार स्पष्टोच्छ्रंसत्किरणकेसरसूर्यविवविस्तीर्णकर्णिकमथोदिवसारविंदं
 श्लिष्टाष्टदिग्दलकलापसुखावतारबुद्धांधकारमधुपावलिसंवुकोच अत्रैकपदानुप्रविष्टौ रूपकानुप्रासोपत्रैकस्मिन् श्लोके पद
 स्फुरद्वावण्यातरुणानोद्दपलुठं परिसर्पति निवारयतीति संस्कृतं अत्रपूर्वाद्धेतु भेदेन शब्दार्थालंकारयोः स्थितिः तत्रतयोः संसृष्टिरिह तु सं
 प्रासस्मृतीयपादे रूपकमित्येतयोः संसृष्टिः वाच्यप्रतियोगिकत्वादिति वाच्यं प्रतियोगिप्रतिसंबन्धियस्यतद्वाच्यप्रतियोगिकंतत्वादित्यर्थः एवं च काव्यावा
 व्यस्यानुपसादेः शब्दालंकारस्यतदनुप्रवेशो न वाचकानुप्रवेश इति वक्तुं युक्तमिति भावः ससुष्करेति यस्यां नगयां एणीदृश उद्यानसंबन्धिवापोपयसीवना

ए
 २२

२२

गृहेरमंते क्रीडंति कोट्टोसमीचीनेः पुष्करैः कमलेर्योतिनोपेत रंगासुच्छोभावति गृहपक्षे समीचीनेः पुष्करैर्वायभांडमुखे र्योतिनोपेत रंगो नृत्सभृमिसुच्छो
 भिनीत्यर्थः पुष्करं करिहस्ताग्नेवायभांडमुखे जने ओम्निखड्गफलेपद्मइत्यमरः ५ श्लेषभित्तिकेति श्लेषोभित्तिरिवभित्तिर्मूलं यस्येत्यर्थः रागवतीति रेगो
 ५ नुरागोरक्तिमाच अवरमाकाशं वस्त्रं च नन्वत्रविशेषणसाम्याभावेदाध्यवसायापेक्षणेपिसत्युक्तेत्यादौ शब्दसाम्यमात्रेण षुपसोपयते न तदपेक्षेत

अलंकारसर्वस्वकारस्त एकस्मिन्वाचकेऽनुप्रवेशोवाच्योरेवालंकारयोः स्वारसिकः वाच्यप्रतियोगिकत्वाद्वाचकस्येति मत्वार्थालं
 कारयोरेकवाक्यानुप्रवेशो शंकरमुदाजहारसत्युक्तर्योतितरंगशोभिन्यमंदमारभ्यमृदंगवाद्ये उद्यानवापीपयसीवयस्यमेणी
 दृशोनात्पगृहेरमंते अत्रनात्पगृहवापीपयसोः सत्युक्तेत्यादिविशेषणेशब्दसाम्यंश्लेषः ५ अमंदमारभ्येत्यादिविशेषणे
 ५ र्थसाम्यमुपमातदुभयमेकस्मिन्निवराद्धेनुप्रविष्टमितितदपिनमन्यामहेसत्युक्तेत्यादिविशेषणेपिश्लेषभित्तिकाभेदाध्य
 वसायरूपातिशयोक्तिलभ्यस्यधर्मसाम्यस्यैवतत्रैवराद्धप्रतिपाद्यतया शब्दसाम्यस्यतदप्रतिपाद्यत्वात्श्लेषभित्तिकाभेदा
 म्याभावे नसमासोत्पभावप्रसंगात् शब्दसाम्यस्यैवशब्दप्रतिपाद्यत्वेपितस्योपमावाचकत्वस्यैवप्राप्त्याश्लेषवाचकत्वाभावाच्च
 शब्दतोऽर्थतोवाकविसंमतसाम्यप्रतिपादने सर्वविधेषुपमालंकारस्वीकारात् अन्यथाप्रल्हादनाञ्जदः प्रतापात्तपनोयथा तथैव
 सोभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरंजनात् इत्यत्रा षुपमानस्या

आह शब्देति शब्दतोऽर्थतोवेति शब्दप्रयुक्तमर्थप्रयुक्तं वा यत् कविसंमतं साम्यं तस्यति सोभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरंजनात् इत्यत्रा षुपमानस्या
 पादनइत्यर्थः सर्वविधेषु सर्वप्रकारे यथेति यदि आल्हादनइति धात्वनुसाराञ्जदपदमन्वर्थं अन्वर्थोऽन्वर्थनामा तस्मात्सतद्वयस्याप्ययुक्तत्वात् विधुकरेति
 सहसः तत्रभैमीवनेन दमयत्या उद्यानेन हतचितो अरचिकृतः कथंभूतेन चंद्रकिरणश्लेषादात्तरंगी कृतैर्निष्पदैः पूर्णैश्चंद्रकांतघटितैस्तस्मिन्मात्रवाले विंफ

श्लेषोभित्तिरिवभित्तिर्मूलं यस्येत्यर्थः

कु. टी.
व.
५३

अत्रमवस्थितेति वाच्यप्रयुक्तेत्यर्थः तथाच समप्राधान्यनर्थभेदविषयमिति भावः प्रतिक्षिप्यते निवार्यते कोऽप्यत्र मनेनेति प्रतिक्षेपो विरोधः सुक्ता इति विदुषा
भवनेषु पदिरिचुके लोसुरतक्रिडायां विच्छिन्नसूत्रात् हारात् गलिताः समाजनीभिरपसारिताः प्रातः काले गणसीमाते मरे चलतां वालानां वरणलाक्षा ॥
रसेनारुणाः सुक्ताः दूराद्वाडिमवीजशक्तिधियः श्रीडासुकायत्कर्मणि आकर्षिते तद्गो जन्तुपते स्त्यागस्यदानस्य लीलापितमित्यन्वयः तत्रैव वालाघिलाक्षा रु

न ह्यत्रान्वर्थनामरूपशब्दसाम्यं विना किंचिदर्थसाम्यं कविविवक्षितमस्ति तस्माद्यत्रैकस्मिन्नर्थे प्रतिपाद्यमाने अलंकारद्वयप्रतीति
स्तत्रतयोरलंकारयोरेकवाचकानुप्रवेशः यथाविधुकरपरिंभादात् निष्यंदपूर्वैः शशिदृषदुपकृपैरलवालैस्तूरुणां विफलितज
लसेकप्रक्रियागौरवेण व्यरचितसहृदचितस्तत्रभैसीवनेन अत्रहि प्रतिपाद्यमानोर्थः समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तमितिलक्षणा
नुसारदुदात्तालंकाररूपः असंबंधे संबधकथनमतिशयोक्तिरितिलक्षणादतिशयोक्तिश्च नच सर्वभौदात्तस्यासंबंधे संबधव
नरूपत्वं निर्णीतमिति न विविकालंकारद्वयलक्षणसमावेशोस्तीति वाच्यं ५ दिव्यलोकगतसंपत्समृद्धिवर्णनादिश्च शिष्यास्पृष्ट
स्योदात्तस्य शौर्योदायदारिद्र्यादिविषयवर्णनेषूदात्तास्पृष्टाया अतिशयोक्तेश्च परस्परविविक्ततया विश्रान्तेः तयोश्चैहार्थवशसंपन्न
समावेशयोर्नागागिभावः एकेनापरस्यानुस्थापनात् स्वातन्त्र्यपारतन्त्र्यविशेषादशीनाच्च नापिसमप्राधान्येः शब्देरिह संबधिव
स्तुप्रतिपाद्यते तैरेव तस्यैव वस्तुनो संबधे संबधरूपस्य प्रतिपाद्यमानतया भिन्नप्रतिपादकशब्दव्यवस्थितार्थभेदाभावात् नापि
संदेहसंकरः एकालंकारकोट्यात्तदन्वालांकारकोटिप्रतिक्षेपाभावात् तस्मादिहोदात्तातिशयोक्तयोरेकवाचकानुप्रवेशलक्षणः

णादस्यत्रैववस्थमापेति शक्तिधियदतिवक्ष्यमाणेत्यर्थः तयोः तद्गुणकाव्यलिंगयोः तन्मूलः संकरमूलः ताभ्यां संकरभ्रान्तिमद्ग्रांतयोः संकरभ्रान्तिमतोः
तस्य उदात्तस्य हेतुमतः कार्यस्य तत्प्रभेदकथने तस्यागलीलापितस्य कार्यमिति वक्तव्ये तदेव त्यागलीलापितमित्यभेदकथने तदीयेति राजकीयेत्यर्थः ॥

अतथ्योदायेति असत्स्योदायेत्यर्थः तन्मूलकस्येति वितरणोत्कर्षपर्यवसायिहेत्वलंकारमूलकस्येत्यर्थः ननु राजसंपत्समृद्धैव्यं जनागम्यत्वेनावाच्यत्वात्कथं त
 वर्णनात्सकोदात्तालंकारेणसहैकवाचकानुप्रवेशकथनमित्याशंकायामाह वाचकशब्दस्येति अयाणामिति एकउदात्तातिशयोक्त्योरपरोहेत्वसुत्पोरस्यो
 संकरः क्वचित्संकरणासपिसंकरोदृश्यते यथा मुक्ताः केलिविस्तृत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः प्रांगणहीम्निमंथरचलदा ॥
 लोघ्रिलाक्षाहणाः दूरादादिमवीजशंकितधियः कर्षतिकेलीश्रुकायद्विद्वद्ववनेषु भोजनूपतेस्तत्यागलीलायितं अत्रतावद्विदुषां
 संपत्समृद्धिवर्णनमुदात्तालंकारः तन्मूलकोवालोलोघ्रिलाक्षाहणा इत्यत्रतद्गुणालंकारः तत्रैववक्ष्यमाणभ्रांत्युपपादकः पदार्थहेतु
 ककाबलिंगालंकारश्चेतितयोरेकवाचकानुप्रवेशसंकरः तन्मूलः शंकितधिय इत्यत्रभ्रांतिमदलंकारः ताभ्यां चोदात्तालंकारश्चा
 रुतांनीतद्रुतितयोश्च तस्य चांगिभावसंकरः एवंविद्धज्ञेहवै भवस्य हेतुमतोरज्ञो वितरणविलासस्य हेतोश्चाभेदकथनहेत्वलं
 कारः सचराज्ञो वितरणविलासस्यनिरतिशयोत्कर्षाभिव्यक्तिपर्यवसायी एतावन्मात्रेकविसंभ्रंभश्चेदुक्तरूपोदात्तालंकारपरिष्
 तेहेत्वलंकारेविभ्रांतिः कीदृशीसंपदितिप्रश्रोतरतयानिरतिशयैश्वर्यवितरणरूपाप्रस्तुतकार्यमुवेनतदीयसंपदुत्कर्षप्रशां
 सनेकविसंभ्रंभश्चेत्कार्यनिबंधनाप्रशांसांकारेविभ्रांतिः कार्यस्यापिवर्णनीयत्वेनप्रस्तुतत्वाभिप्रायेतुप्रस्तुतांकुरेविभ्रांतिः अबवि
 शेषानध्यवसायात्संदेहसंकरः किंचविद्वद्भूहवै भववर्णनस्यासंबंधेसंबंधकथनरूपतयाऽतिशयोक्तेरुदात्तालंकारेणसहैक
 वाचकानुप्रवेशसंकरः निरतिशयवितरणोत्कर्षपर्यवसायिनोहेत्वलंकारस्याप्यद्गुतातथ्योदायेवर्णनात्मिकयासुत्प्रासहैकवा
 च्योदातप्रस्तुतप्रशांसाप्रस्तुतांकुरान्यतरपोरिसंक्षेप्याणां परस्परमित्यर्थः उदात्तालंकारस्य हेत्वलंकारंगतायाः पूर्वमुक्त्वाद्दुदात्तातिशयोक्तिसंकरेण
 स्पष्टितरंगत्वमिति शंका निरस्यति उदात्तादिमात्रस्यैवेति उदात्तादीत्यादिपदेनहेत्वलंकारपरिग्रहः हेत्वलंकारदीत्यादिपदेनचाप्रस्तुतप्रशांसापरिग्रहः

संकरं
 परिष्कारं
 विभ्रांतिः
 संभ्रंभं
 विभ्रांतिः
 संभ्रंभं
 परिष्कारं

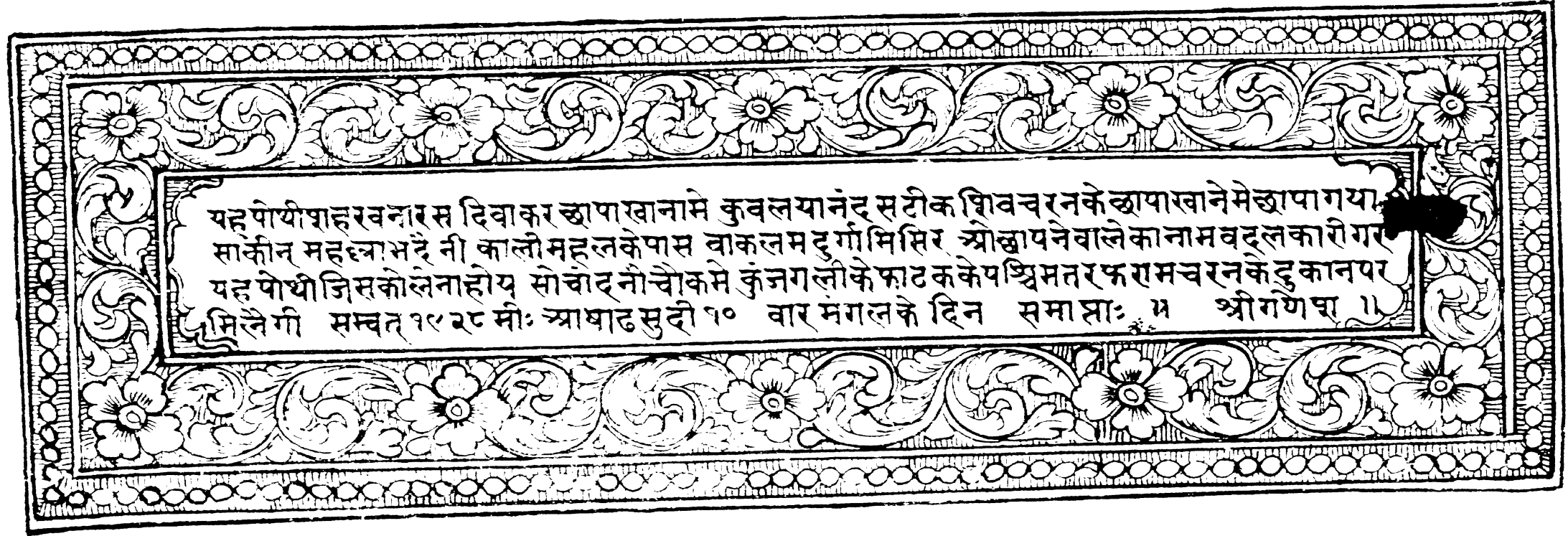
कु. टी.
चं.
६४

तत्रापिनिरतिशयैश्वर्यवितरणोत्कर्षपर्यवसायिनोहेत्वलंकारस्यैवतादृशवितरणरूपकार्यपरिष्कारद्वागतद्गम्यप्रस्ततराजसंपदुत्कर्षप्रशंसारूपायामप्रस्तु
तप्रशंसायमंगलंनत्वद्गतातथ्यवर्णनारूपास्तुतिसंकरस्याप्यपेक्षेतिभावः यथायोग्यमिति तथाहि उदात्ततद्गुणयोरंगंगिभावसंकरस्यभ्रांतिमदुदानयो
रंगंगिभावसंकरस्यचंगंगिभावेचसंकरः तथाभ्रांतिमदुदानयोरंगंगिभावसंकरस्योदात्तांगकहेत्वलंकारादिसंदेहसंकरस्यचंगंगिभावेनसंक
रद्वितिसूक्ष्ममतिभिरूहनीयं ॥ ५ ॥ स्वकीत्यनुवृत्तयेग्रथनामस्वनामचोपनिवधन्ग्रथपूर्तिमनुवदति असुमिति स्वग्रथस्यप्रामाणिकत्वंसूचयितु

तन्मूलकस्याप्रस्तुतप्रशंसालंकारस्यप्रस्तुतांकरस्य वारजसंपत्तमृद्विवर्णनात्कोदात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशसंक
रः वाचकशब्दस्यप्रतिपादकमात्रपरतयाव्यंजकसाधारण्यादेशाच्चत्रयाणामेकवाचकानुप्रवेशसंकराणांसमप्राधान्यसंकरः न
ह्येतेषांपरस्परमन्यत्रांगत्वमस्ति उदात्तादिमात्रस्यैवहेत्वलंकारादिचारुतापादकत्वेनातिशयोक्तिसंकरस्यांगतयाऽनपेक्षणा
त एवमत्रश्लोकेचतुर्णीमपिसंकराणायथायोग्यं संकरः एवमन्यत्राप्युदाहरणात्तरण्यूह्यानि ५ अमुकुवलयानंदमक
रोदप्यदीक्षितः नियोगाद्वैकटपतेर्निरुपाधिरुपानिधेः चंद्रालोकोविजयतोशरदागमसंभवः ह्ययः कुवलयानंदोयद्यसा
दादभूदयं ॥ ५ ॥ इतिश्रीमद्वैतविद्याचार्यश्रीमद्विजकुलजलधिकौस्तभश्रीरंगराजाध्वरैद्रवरदसूनोरप्यदीक्षितस्य
कृतिः कुवलयानंदः समाप्ताः

माह चंद्रालोकइति शरदागमसंज्ञकश्चंद्रालोकमूलभूतोग्रंथः शरत्कालागमनेनचंद्रस्यालोकइतिश्लेषः तस्मा
च्चकुवलयानंदः स्वग्रंथोऽभूत्कुवलयस्यकुमुदस्नानंदइतिचक्षे षडितिशिवमास्तां विद्वद्दुदमहामान्यरामचंद्रात्मजन्मना विदुषावेद्यनायेनकृतालंकार
चंद्रिका एनांकुवलयानंदप्रकाशनविशारदा विदोकुर्वतुविहांसः काव्यतत्त्वविदावरः असोकुलपानंदश्चंद्रालोकोत्थितोपिसन् प्रतिशंलभतेनैवविनालंकार
चंद्रिकाम् ५ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञतत्सद्रामभद्रात्मजवेद्यनायकताऽलंकारचंद्रिकाख्याकुवलयानंददरीकासंपूर्ण

१३	४	पलंकारः	१३३	२	प्रतिवसुपमा	१३३	२	अलंकारः	१३३	२	विभावना	१३३	२	अलंकारः	१३३	२	परिसंख्या	१३३	२	अलंकारः	१३३	२	अनुज्ञा	१३३	२	वृत्तिः	१३३	२	अलंकारः	१३३	२	समाहितं	१३३	२	अलंकारः	१३३	२	कृपचालंका	१३३	२
१४	२	उपमा	१३४	२	दृष्टान्तः	१३४	२	विभावना	१३४	२	विशेषाक्तिः	१३४	२	परिसंख्या	१३४	२	विकल्पः	१३४	२	अनुज्ञा	१३४	२	लेशः	१३४	२	लिकोक्तिः	१३४	२	अलंकारः	१३४	२	भावोदयः	१३४	२	संस्थितिः	१३४	२	राः	१३४	२
१५	१	अनुनयः	१३५	२	निर्दोषता	१३५	२	असंभवः	१३५	२	असंगतिः	१३५	२	समुच्चयः	१३५	२	समुच्चयः	१३५	२	अनुज्ञा	१३५	२	मुद्रा	१३५	२	लिकोक्तिः	१३५	२	अलंकारः	१३५	२	भावसंधिः	१३५	२	संस्कारः	१३५	२	संस्कारः	१३५	२
१६	२	उपमेयोपमा	१३६	२	व्यतिरेकः	१३६	२	असंगतिः	१३६	२	विषयः	१३६	२	कारकदीपकं	१३६	२	कारकदीपकं	१३६	२	अनुज्ञा	१३६	२	रत्नावली	१३६	२	विकोक्तिः	१३६	२	अलंकारः	१३६	२	भावशब्दलताः	१३६	२	संस्कारः	१३६	२	संस्कारः	१३६	२
१७	१	प्रतीपं	१३७	२	सहोक्तिः	१३७	२	विषयः	१३७	२	समं	१३७	२	समाधिः	१३७	२	प्रत्यनीक	१३७	२	अनुज्ञा	१३७	२	तदुगाः	१३७	२	स्वभावोक्तिः	१३७	२	अलंकारः	१३७	२	प्रत्यक्षं	१३७	२	अनुमानं	१३७	२	अनुमानं	१३७	२
१८	२	रूपकं	१३८	२	विनोक्तिः	१३८	२	विविधं	१३८	२	अधिकं	१३८	२	काम्पायापतिः	१३८	२	प्रत्यनीक	१३८	२	अनुज्ञा	१३८	२	पूर्वरूपं	१३८	२	उदात्तं	१३८	२	अलंकारः	१३८	२	अनुमानं	१३८	२	उपमानं	१३८	२	समसाधान्यसंकरः	१३८	२
१९	१	परिणामः	१३९	२	समासोक्तिः	१३९	२	अधिकं	१३९	२	अल्पं	१३९	२	काव्यलिङ्गः	१३९	२	अर्थोत्तरत्वात्	१३९	२	अनुज्ञा	१३९	२	अनुज्ञा	१३९	२	अत्युक्तिः	१३९	२	अलंकारः	१३९	२	शब्दः	१३९	२	संस्कारः	१३९	२	संस्कारः	१३९	२
२०	२	उल्लेखः	१४०	२	परिकरः	१४०	२	अल्पं	१४०	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४०	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४०	२	विकस्वरः	१४०	२	अनुज्ञा	१४०	२	अनुज्ञा	१४०	२	निरुक्तिः	१४०	२	अलंकारः	१४०	२	अर्थोपतिः	१४०	२	वाचकानुप्र	१४०	२	वाचकानुप्र	१४०	२
२१	१	स्मृतिः	१४१	२	परिकरः	१४१	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४१	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४१	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४१	२	प्रौढोक्तिः	१४१	२	अनुज्ञा	१४१	२	अनुज्ञा	१४१	२	प्रतिषेधः	१४१	२	अलंकारः	१४१	२	अनुपलब्धिः	१४१	२	वशासंकरः	१४१	२	वशासंकरः	१४१	२
२२	२	आतिः	१४२	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४२	२	अर्थोत्तरत्वात्	१४२	२	विशेषः	१४२	२	संभावना	१४२	२	संभावना	१४२	२	अनुज्ञा	१४२	२	अनुज्ञा	१४२	२	विधिः	१४२	२	अलंकारः	१४२	२	संभवः	१४२	२	इत्यलंकाराणां	१४२	२	इत्यलंकाराणां	१४२	२
२३	१	संदेहः	१४३	२	अप्रस्तुतप्रथमि	१४३	२	व्याघातः	१४३	२	कारणमाला	१४३	२	कारणमाला	१४३	२	मिथ्यायावक्तिः	१४३	२	अनुज्ञा	१४३	२	उत्तरं	१४३	२	हेतुः	१४३	२	अलंकारः	१४३	२	ऐतिह्यं	१४३	२	ऐतिह्यं	१४३	२	ऐतिह्यं	१४३	२
२४	२	अपनुक्तिः	१४४	२	प्रस्तुताकुर	१४४	२	कारणमाला	१४४	२	कारणमाला	१४४	२	कारणमाला	१४४	२	मिथ्यायावक्तिः	१४४	२	अनुज्ञा	१४४	२	उत्तरं	१४४	२	हेतुः	१४४	२	अलंकारः	१४४	२	ऐतिह्यं	१४४	२	ऐतिह्यं	१४४	२	ऐतिह्यं	१४४	२
२५	१	उल्लेखः	१४५	२	पर्यायोक्तः	१४५	२	कारणमाला	१४५	२	कारणमाला	१४५	२	कारणमाला	१४५	२	मिथ्यायावक्तिः	१४५	२	अनुज्ञा	१४५	२	उत्तरं	१४५	२	हेतुः	१४५	२	अलंकारः	१४५	२	ऐतिह्यं	१४५	२	ऐतिह्यं	१४५	२	ऐतिह्यं	१४५	२
२६	२	अतिशयोक्तिः	१४६	२	व्याजस्तुतिः	१४६	२	कारणमाला	१४६	२	कारणमाला	१४६	२	कारणमाला	१४६	२	मिथ्यायावक्तिः	१४६	२	अनुज्ञा	१४६	२	उत्तरं	१४६	२	हेतुः	१४६	२	अलंकारः	१४६	२	ऐतिह्यं	१४६	२	ऐतिह्यं	१४६	२	ऐतिह्यं	१४६	२
२७	१	तुल्ययोगिता	१४७	२	व्याजनिन्दा	१४७	२	कारणमाला	१४७	२	कारणमाला	१४७	२	कारणमाला	१४७	२	मिथ्यायावक्तिः	१४७	२	अनुज्ञा	१४७	२	उत्तरं	१४७	२	हेतुः	१४७	२	अलंकारः	१४७	२	ऐतिह्यं	१४७	२	ऐतिह्यं	१४७	२	ऐतिह्यं	१४७	२
२८	२	दीपकं	१४८	२	आसेपः	१४८	२	कारणमाला	१४८	२	कारणमाला	१४८	२	कारणमाला	१४८	२	मिथ्यायावक्तिः	१४८	२	अनुज्ञा	१४८	२	उत्तरं	१४८	२	हेतुः	१४८	२	अलंकारः	१४८	२	ऐतिह्यं	१४८	२	ऐतिह्यं	१४८	२	ऐतिह्यं	१४८	२
२९	२	आवृत्तिदप	१४९	२	विशेषाभास	१४९	२	कारणमाला	१४९	२	कारणमाला	१४९	२	कारणमाला	१४९	२	मिथ्यायावक्तिः	१४९	२	अनुज्ञा	१४९	२	उत्तरं	१४९	२	हेतुः	१४९	२	अलंकारः	१४९	२	ऐतिह्यं	१४९	२	ऐतिह्यं	१४९	२	ऐतिह्यं	१४९	२

यह पोथी शहर वनारस दिवाकर छापाखाना मे कुवलयानंद सटीक शिवचरनके छापाखाने मे छापा गया
साकीन महल भद्रे नी काली महलके पास वाकलमदुर्गा मिसिर श्रीछापनेवाले कानाम बदलकारे गर
यह पोथी जिसको लेना होय सोचो दनौ चौक मे कुंजगलीके फाटकके पश्चिमतर फरमचरनके दुकानपर
मिलैगी सम्बत १९२८ मीः आषाढ सुदी १० वार मंगलके दिन समाप्तः ५ श्रीगणेश ॥

